

«ЖАҲОН АДАБИЁТИ» КУТУБХОНАСИ

Атиргулнинг тиқони

Ҳикоялар

ТОШКЕНТ
«O‘ZBEKISTON»
2016

УЎК: 821-822(100)
КБК 84(0)
А 87

Тўплаб, нашрга тайёрловчи:
Собиржон ЁҚУБОВ

Ушбу китоб бир неча йиллар бадалида топиб танланган, сараланган, зўр ҳавас ва ҳафсала билан ўзбекчага ўгирилиб, кўплаб нозиктаъб мухлисларнинг эътирофига сазовор бўлган чинакам дурдоналардан таркиб топган. Мавзуси, ифодавий шакли, услуби ва борингки, жуғрофиясига кўра ранг-баранг, лекин ҳар бири ўзича дурдона бўлмиш мазкур ҳикоялар бир муқова ичига жамланиб, ажиб адабий дунё воқеа этганки, уларни ўқиган китобхон нечоғлиқ ноёб маънавий мулкка эга бўлади.

ISBN 978-9943-28-690-0

© Тўпл. С. Ёқубов
© «O'zbekiston» НМИУ, 2016

ҲАР БИРИ – ДУРДОНА

Сезиб турибман, ҳазилакам китобга сўзбоши ёзилмаётир!

Бундай китоб ҳар куни дунёга келмайди, ҳар куни чоп этилавермайди. Камида йигирма йиллик тарихи бор бу китобнинг. Тўғри, жаҳон адабиёти намуналаридан иборат турли тўпламу баёзлар она тилимизда илгари ҳам чиққан. Уларнинг аксари бирон бир расмий тадбир ёхуд тарихий сана баҳонасида апил-тапил тайёрланиб, нашр қилингани маълум. Қўлингиздаги мажмуа эса неча йиллар бадалида топиб танланган, сараланган, зўр ҳавас ва ҳафсала билан ўзбекчага ўгирилиб, кўплаб нозиктаъб мухлисларнинг эътирофига сазовор бўлган чинакам дурдоналардан таркиб топди.

Азалдан шундай – яхшироқ нарса ўқиб қолсам дарҳол бошқаларга ҳам етказишга ошиқаман, юрган йўлимда уни таърифлаб, тарғиб этиб юраман; шу тариқа зимдан ўзимга ҳамфикр, маслакдош ахтарсам керак-да. Дейлик, ўша асар ўзга тилда бўлса, таржимон ёр-дўстнинг дилига ўт ёқиб, тезроқ ўзбек тилида жаранглантиш пайига тушаман. Ўзим таржима иши билан астойдил шуғулланмаган эсам-да, бу серзахмат соҳани олийжаноб санъат деб биламан, унинг фидойиларига ихлосим баланд – адабиётимизни, демакки, тилимизни ҳам бойитишда, ифода имкониятларини кенгайтиришда уларнинг хизмати беқиёс.

«Тафаккур» мажалласида фаолият бошлаганим кўнгилдаги ана шу ниятларнинг қушойишига йўл очди. Ҳолбуки, бу ишим бориб турган ўзбошимчалик эди: «Тафаккур» бевосита адабий-бадий нашр бўлмаса! Лекин устоз Саид Аҳмад таъбирича, «хўмрайган журнал»нинг қиёфасини бир қадар мулојимлаштириш ҳам гуноҳи азим эмасдир.

Ўша кезларда ким нима деган бўлса дегандир, аммо бугун жаҳон адабиётининг кўркем намуналарини мунтазам ёритиб келаётгани учун «Тафаккур» журналинани биров ёмонламаса керак. Аксинча, илк бор мажалламиз саҳифаларида кўринган сара асарлар мамлакат матбуотида қайта-қайта кўчириб босилмоқда, айримлари ўқув хрестоматияларидан ҳам ўрин олган. Хуллас, улар адабий-маданий ҳаётимизнинг ўғай эмас, ўз фуқаросига айланиб кетди.

Бугун ана шу ҳикояларнинг умумий рўйхатига кўз ташлар эканмиз, ҳар бирининг танланиш ва таржима этилиш жараёни, журналда чиққач билдирилган фикр-мулоҳазалар, эътирофлар ёдга тушади. Чунончи, мажмуага ном бўлган «Атиргулнинг тикони» ҳикоясининг «йўқолиб қолиши»ю топилишига доир тафсилотларни камина журналдаги сўзбошида ёзганман, тақрорламоққа ҳожат йўқ – шундай ноёб асарнинг йўқолиб-топилгани эмас, мана неча йилдирки, адабий бисотимизни безаб, ўқиган кишини ҳаяжонга солиб келаётгани муҳим.

Мавзуси, ифодавий шакли, услуби ва боринги, жуғрофиясига кўра ранг-баранг, лекин ҳар бири ўзича дурдона бўлмиш ушбу асарлар бир муқова ичига жамланиб, ажиб адабий дунё воқеа этадики, дадил айтганда, унинг жаҳон маданий майдонида мавжуд беҳисоб адабий антологиялар даврасига кўрк бағишлаб туражасига шубҳа йўқ.

Китобхон эса тўпламни ўқиб чиққач, нечоғлиқ ноёб маънавий мулкка эга бўлганини англаб этади.

Эркин АЪЗАМ,
Ўзбекистон халқ ёзувчиси
«Тафаккур» журналинани
бош муҳаррири

Оноре де БАЛЬЗАК
Француз ёзувчиси
(1799–1850)

ҒОЙИБ БЎЛГАН ДУРДОНА

1. Жиллетта

1612 йил адоғидаги аёзли декабрь тонгида энгил-боши юпунгина йигитча Парижнинг Катта Августинчилар кўчасида жойлашган бир уй олдида тарадудланиб, нари-бери бориб келарди. Илк бор севиб қолган-у, аммо маъшуқасига дил изҳори қилмоққа ботинолмаган бўзболадек роса кўча тепкилагач, у ниҳоят, остона хатлаб, мэтр Франсуа Порбус¹ уйда бор-йўқлигини сўрамоққа жазм этди. Дахлиз супураётган кампирдан «Ҳа, уйдалар», деган жавобни олгач, қирол ҳазратлари қандай қабул қиларканлар, дея юраги така-пука бўлган янги сарой аёни мисол, айланма зинапоянинг ҳар бир поғонасида тўхтай-тўхтай, имиллаб юқорига чикди. Чикди-ю, устахона эшигига зеб бериб турган ғаройиб болғачага қўл теккизолмай, майдончада тағин туриб қолди. Эҳтимол, бу чоқ Рубенс даҳоси порлаб, Мария Медичи назаридан қолган Генрих Еттинчининг хос мусаввири ичкарида ижод қилиб ўтиргандир. Айни дамда, йигит ҳам бўлажак буюк рассомлар ёшлик шавқи ва санъат ишқи билан ёниб яшаётган кезлар бирор даҳо ижодкор ёхуд дурдона асарга ёвуқ келган пайт бошдан кечирадиган жўшқин туйғулар исканжасида эди. Инсондаги ҳис-туйғуларнинг ҳам олийжаноб

¹ Порбус – Кичик Франсуа Порбус (1570–1622) – Парижда яшаб ижод қилган фламанд мусаввири.

интилишларга дохил баҳор чечакларидек гул очиш фасли бўладики, бахт хотирага, шуҳрат эса рўёга айланиши билан улар секин-аста кузги боғлар каби зафарон тортади. Қалбнинг ўткинчи ҳаяжонлари орасида ҳеч бири шуҳрат ва кулфат йўлида эндигина ижоднинг илк ажиб қийноқларини тотаётган ёш rassomнинг журъату журъатсизликка, умиду умидсизликка лиммолим эҳтиросичалик муҳаббатга уйқаш эмас. Чўнтагида бир мириям йўғ-у, аммо кўнгли ойни тусаган кезлари улкан санъаткорга дуч келиб, юраги дукиллаб уриб кетмаган rassomнинг қалби, албатта, жиндек кемтик бўлади, мўйқаламида бирон бир бўёқ, ижодида бирон бир туйғу, яратигида бирон бир жило етишмайди доим. Мен бўлғуси даҳоман деб подадан олдин чанг кўтарган мактанчоқлар эса аҳмоқлар кўзигагина оқил бўлиб кўринади, холос. Гўзал хонимлар ноз-карашмани машқ қила-қила тортинчоқлик ҳиссини йўқотиб қўйгани каби, истеъдод эгалари ҳам санъат атрофида айлана-айлана осон бой бериб қўядиган уятчанлик ҳисси жихатидан қаралса, худо йигитчани бу неъматдан асти қисмаган эди. Ишингиз бароридан кела бошлагач, журъатсизлик ҳам йўқолади, тортинчоқлик, уятчанлик эса, эҳтимол, журъатсизликнинг бир туридир.

Агар тасодиф рўй бермаганида, муҳтожликдан боши гангиган ва айни дамдаги дадиллигидан ўзи ҳам ҳайратда турган бечора йигитча Генрих Тўртинчининг ажойиб портретини чизган rassom ҳузурига киришга жазм этолмас эди. Хайриятки, ортидан бир чол чиқиб келди. Аломат кийим-боши, хашамдор тўр ёқаси, сипо ва ўктам кадам олишидан бу одам устанинг ҳомийси ёхуд дўсти эканини пайқаб, йигит йўл бермоқ учун ўзини бир кадам орқага олди-да, бу зотда санъат аҳлига хос ҳамият ёхуд санъат шайдосига хос илтифот аломатини кўриш умидида уни қизиқиб кузата бошлади, аммо чолнинг юзида иблисона бир ифода, боз устига мусаввирни жалб этадиган мубҳам ва ғалати бир жозибам-ей бор эди. Рабле ёхуд Сукротникидек ихчам, япаски, учи қанқайган бурунга туташ сийқа

бошли кенг дўнг пешонани, атрофини ажин қоплаган истехзоли лабни, кибр-ла олдинга туртган кичкина иякни, оппоқ чўкки соқолни, қариликдан хира тортган, аммо ғазаб ёки қувонч дамлари хали ҳам одамни сеҳрлаб қўювчи нигоҳ ташламоққа қодир денгиз сувидек ям-яшил кўзларни тасаввур қилинг-а! Дарвоқе, бу турқ қариликдан кўра кўпроқ руҳ ва танани кемирувчи ўй-хаёллардан сўлғинлашгандек эди. Киприклар буткул тўкилиб битган, қош ўрнида яккам-дуккам мўйлар кўзга чалинади. Шу каллани заиф ва дардманд гавдага қўндирилган ҳолда тасаввур этинг-да, уни оппоқ нафис тўр билан ўраб, чолнинг қора нимчасига йўғон тилла занжир осиб қўйинг, қарабсизки, бу кимсанинг нотугалроқ сурати тап-тайёр – фақат шуни ҳам қўшимча қилиш жоизки, айна дамда, зинапоядаги хира ёруғда у хаёлий тусга кирган. Гўёки Рембрандт мўйқаламидан чиққан бу портрет қасноғини тарк этиб, улугъ рассом хуш кўрган нимқоронғиликда сассиз кезиб юрибдими, деб қоласиз. Чол йигитга синчков назар ташлаб, эшикни уч маротаба тақиллатди ва уни очган қирқ ёшлардаги рангпар кишига:

– Хайрли кун, мэтр, – деди.

Порбус назокат ила чолга таъзим қилди ва йигитчани ҳам у билан келган деб фаҳмлаб, ичкарига олди. Кейин эса улар йигитга деярли эътибор ҳам қилишмади. Ҳолбуки, йигитча рассомлик сир-асрорини ўрганиш мумкин бўлган устахонага илк дафъа кириб қолган барча туғма мусаввирлар каби хайратдан қотган эди. Уста Порбус ижодхонасини равоқдаги очик дераза ёритиб турарди. Ёруғлик тўппа-тўғри мольбертга ва ундаги оқ бўёқ чапланган полотнога келиб тўшар – зулматга чўмган бу катта хонанинг бурчак-бурчагигача етиб боролмас эди; аммо унинг ўжар шуъалари нимқоронғилик аро гоҳ деворга осилган суворий совутининг бўртиқларида кумушдек жилва қилар, гоҳ ноёб идиш-оёқлар териб қўйилган кўҳна жавоннинг ўймакор нақшли ялтироқ карнизини тарам-тарам бўлиб ёритар, гоҳ ҳафсала билан қат-қат тах бериб тикилган

ва чамаси битта-яримта картина учун натура ўрнида хизмат қилган эски зарбоф парда гуддаларини ялтилатиб юборар эди.

Точка ва тагликларда яланғоч мушақларнинг ганчга тушириб олинган нухаларию антик давр илохаларининг гавдалари уюлиб ётарди. Қалам ёки перо билан чизилган ҳисобсиз хомаки расмлару этюдлар деворни шифтга қадар тўлдириб ташлаган. Бўёқ солинган қутилар, мой ва эритмалар қуйилган шишалар, тўнқариб қўйилган узун харраклар орасидан баланд дераза сари фақат тор бир йўлакча қолдирилган, шу деразадан Порбуснинг рангпар юзию анови ғалати одамнинг сарғимтир дўнг пешонасига тик ёруғлик тушиб турар эди. Йигит ўша таҳликали, олағовур йилларда жуда машҳур бўлган бир картинага бутун вужуди билан сингиб кетган – бу картинани томоша қилгани яккаш қайсар, чўрткесар одамлар келардики, бугун ўша қабоҳат даврида ҳам илохий оташ сақланиб қолгани учун айнан шулар олдида қарздормиз. Картинада дарёдан ўтказиб қўйгани учун қайиқчига кира ҳақи беришга чоғланган Миср кизи Марям тасвирланган эди.

– Авлиё аёлинг менга ёқади, – деди чол Порбусга. – Қиролича сенга тўлайдиган ҳақ устига яна ўн тилла эю қўшиб берган бўлардим-у, аммо зоти олияларига тенглашаман деб боқ-чи... ҳолинг не кечаркан!

– Бу ишим сизга ёқадими?

– Хе-хе, – дея тўнғиллади чол, – ёқадими эмиш! Ёқадиям, ёқмайдиям. Аёлинг хўб хушбичим-у, аммо жонсиз. Сиз мусаввирлар, одам аъзоларини анатомия қонунларига мувофиқ жой-жойига қўйиб чизсак бас, деб ҳисоблайсиз. Сўнг бу шакл-шамойилни палитрада тап-тайёр турган тана рангидаги бўёқ билан бўяшга тутинаркансиз, бир тарафини бошқасига қараганда тўқроқ қилиш пайида бўласиз ва қаршингизда турган яланғоч аёлга фақат шу мақсаддагина ахён-ахён назар ташлаб қўйиб, камина табиатни қайта бунёд этипти, мен худодан санъаткорлик сирини ўғирлаб олган зотман, дея хаёл қиласиз ўзингизни... Бе, қўйсангиз-чи!

Буюк шоир бўлмоқ учун гапни чаппа тузишу зўр қофия топишнинг ўзи кифоя эмас-да! Авлиё аёлингга қара, Порбус! Бир қарашда, у офатижон бўлиб кўринади, аммо сер солиб тикилсанг, полотнога чиппа ёпишиб қолганини англайсан: унинг гирдида айланиб бўлмайди. У – фақат олд томонигина бор, ёрти бир тасвир, холос. На у ёқ-бу ёққа ўгирилиши, на-да им қоқиши маҳол бўлган аёлсимон бир кўланка. Мен мана бу кўллар билан орқа манзара оралиғида ҳаво сезма-япман, картинада бўшлиқ йўқ, ҳолбуки, олислашиш қонуни тўлиқ-туғал сақланган, орқа манзара қоидасига ҳам худди шундай риоя этилган, аммо мақтовга лойиқ бундай тиришқоқлигинга қарамай, бу гўзал вужудга ҳаётнинг қайноқ нафаси-ла жон уфурилганига асло ишоналмайман. Дейлик, унинг олмадек шу кўкрагига кўл теккизсам, мрамардек совуқлигидан сесканиб кетаман! Ҳа, дўстгинам, бу буғдойранг баданда қон гу-пираётгани йўқ, чакка ва кўкрагининг тиниқ териси остида тўр бўлиб таралган томирларда ҳаёт алвон чашма каби жўш урмаётир. Қара, мана бу жойи на-фас олаётгандек – худди тирик одамникидек, мана бу жойи эса қилт этмайди, картинанинг ҳар бир бўлагига ҳаёт билан ўлим олишиб ётипти; мана бу ерда аёллик латофати намоён, бу ерда эса у кўғирчоқнинг ўзи. Хуллас, асаринг номукаммал. Сен сеvimли асарингга қалбингнинг бир бўлагинигина бағишлагансан, холос. Қўлингга Прометей машғаласи неча бор ўчиб қолган, самовий оташ картинанинг кўп жойига тегмаган ҳам.

– Сабаби нима, қадрли устоз? – деб сўради Порбус тавозе билан, йигит эса чолга мушт тушириб қолишдан ўзини аранг тийиб турарди.

– Бойси шуки, – деди чол, – сен икки услуб ўртасида – расм билан бўёқ танловида, эски олмон усталарига хос бўлган икир-чикирларгача ўта аниқ тасвирлашдек совуққонлик билан итальян мусаввирларининг ҳайратомуз эҳтироси ва олийжаноб ҳотамтойлиги орасида каловланиб қолгансан. Сен бир вақтнинг ўзида Ҳанс Ҳолбейн ва Тицианга, Альбрехт Дюрер ва

Паоло Веронезега эргашмоқчи бўлгансан. Албатта, бу жуда зўр даъво! Бироқ натижа қандай бўлди, хўш? На совуққонликнинг тунд мафтункорлигига, на нур билан соянинг алдоқчи ўйинига эриша олдинг. Худди қайноқ мис мўрт қолипни ёриб ташлаганидек, мана бу ерда Тицианнинг серхашам ва сержило бўёқлари Альбрехт Дюрернинг сипо контурини бузиб, тошиб чиққан. Расмнинг бошқа жойлари-ку дуруст, Венеция палитрасининг бой бисотига ҳам дош берган. Юз тасвирида эса на расм, на колоритни беками кўст деб бўлади, бу ерда машъум журъатсизлигинг излари аён кўришиб турибди. Модомики, бир-бирига терс бўлган бу икки ижод услубини истеъдодинг алангасида эритиб, қориштириб юборишга кўзинг етмадими, жонли натуранинг ҳечқурса бирон бир хусусиятини тугал ифода этадиган яхлитликка эришмоқ учун икковидан бирини танлашинг зарур эди. Сен фақат оралик қисмларнигина ҳаққоний тасвирлагансан, контурлар бўлса ҳаётий чиқмаган, улар охирига етказилмаган ва, демакки, бундан бирор маъно кутиш ҳам нораво. Мана бу ери табиий чиқибди, – деди чол авлиё аёлнинг кўкрагини кўрсатиб. – Мана бу ери ҳам, – деб давом этди у елканинг тугаш жойига ишора қилиб. – Аммо бу ери, – деди кўкрак оралигига қайтиб, – сираям ўхшамаган... Кел, сарак-пучак деб ажратишга нуқта қўя қолайлик, акс ҳолда, ижоддан ҳафсаланг совиши ҳеч гапмас...

Чол курсичага ўтириб, қўлини чаккасига тираганча, сукутга чўмди.

– Устоз, – деди Порбус унга, – мен, ҳарқалай, бу кўкракни яланғоч танада обдан ўрганганман, лекин бахтга қарши, табиат шундай таассуротлар туғдирадики, улар полотнода ноҳаққонийдек бўлиб чиқади...

– Санъатнинг вазифаси табиатдан нусха кўчириш эмас, балки уни ифодалай билишдир. Сен аянч бир нусхакаш эмас, чинакам санъаткорсан! – дея завққа тўлиб хитоб қилди чол Порбуснинг гапини шарт бўлиб. – Акс ҳолда, ҳайкалтарош ҳам ганчдан аёл

шаклини оларди-да, шу билан иш тугади, деб қўли-даги юқни кетказишга уннарди. Қани, ганчдан севгилингнинг қўл шаклини ол-да, қара-чи, заррача ўхшашлик топармикансан, йўқ, бу – аини мурданинг қўли бўлади, оқибатда сен хайкалтарош олдига юкиниб боришга мажбур бўласан, у эса қўлдан аниқ нусха кўчирмаса-да, унга ҳаракат ва ҳаёт бахш этади. Биз жонлию жонсиз мавжудотларнинг руҳи ва моҳиятини, ўзигагина хос бўлган қиёфасини илғаб олмоғимиз лозим. Таассурот, таассурот дейсан! Уқиб ол, таассурот бу – ҳаётнинг ўзи эмас, ундаги бир тасодиф, холос! Модомики, қўлни мисол қилдимми, шуни ҳам айтай, қўл нафақат инсон танасидаги бир аъзо, аини чоғда, илғаб олиниши ва акс эттирилиши керак бўлган фикр ифодаси ҳам. На мусаввир, на шоир, на хайкалтарош таассуротни сабабиятдан ажратмаслиги лозим, чунки бу иккиси – ялакат, бири бошқасисиз мавжуд эмас. Курашдан асл мақсад ҳам ана шу. Аксарият мусаввирлар санъатнинг шу қондасидан беҳабар бўлатуриб, ўзи ҳам билмаган ҳолда ғалаба қозонади. Сиз аёлнинг расмини чизасиз-у, бироқ унинг қалбини кўролмайсиз. Бу аҳволда табиатдан сир ўғирлаб бўлар эканми? Сиз ўзингиз сезмаган ҳолда устозингиздан кўчириб олган битта қолипни ҳадеб тасвирлайверасиз. Сиз шаклни қалбдан туя билмайсиз, ундаги ҳар бир четлашиш ва чекинишни зўр ихлос ва сабот билан кузата олмайсиз. Гўзаллик бу – сипо ва қайсар хилқат – оппа-осон таслим бўлмайди, уни бўйсундириш учун қулай фурсатни кутиш, изма-из таъқиб этиш ва ғафлатда қолдириш даркор. Шакл бу – Протей¹, бироқ афсонадаги Протейдан юз карра абжир ва хийлакор! Қаттиқ олишувдан сўнггина уни асл қиёфасида кўринишга мажбур этиш мумкин. Сизлар эса, унинг ўзи қай қиёфада кўринишни хоҳласа, шу биргина қиёфаси, нари борса, иккин-

¹ Протей – юнон мифологиясидаги денгиз илоҳаси, Посейдоннинг ўғли, турли мавжудотлар қиёфасига кириш қобилиятига эга бўлган. У асл қиёфасини кўрмаган ва билмаганлардан башоратчилик қобилиятини яширган.

чи, учинчи қиёфасини кўриш билан қаноатланасиз; галабага муносиб курашчи эса бунга кўнмайди. Бу толмас мусаввирлар турли хийла-найрангларга алданиб қолмайди, табиатни яланғоч ҳолда асл моҳияти-ла намоён бўлмоққа мажбур қилмагунча аҳдидан қайтмайди. Рафаэль айнан шундай қилган, – деди чол санъат киролига бўлган ҳурматини ифодалаш учун бошидан қора бахмал қалпоғини ечиб. – Рафаэлнинг бошқалардан беқиёс устунлиги – шаклни қалбан туйиш ва табиатни мажбурлай билиш қобилиятидир. Унинг ижодидаги шакл – бор-йўғи гоё, туйғу ва нафосатни етказиш воситасидирки, бизнинг «чизги»ларимизда ҳам айнан шундай бўлиши зарур. Ҳар бир тасвир – бутун бошли олам, мана шу дунёмиздан манба олувчи тасвир воситаларига Парвардигорнинг ўзи ишорат бериб турган онлар қалб кўзи-ла илғанадиган ва бизга дафъатан юз кўрсатадиган муаззам нузли рўёдан андоза олиб чизиладиган портретдир. Сиз вужуднинг чиройли либосини кийдириб, латофатли кўнғироқ сочлар чодраси билан зийнатлайсиз аёлингизни, бироқ унинг томирлари бўйлаб қалбларга ҳаловат ёхуд эҳтирос солароқ жўшиб оқувчи ва зўр таассуротлар ҳаёда этувчи ўша қон қани? Сенинг авлиё аёлинг – қорасоч, аммо мана бу бўёқлар, нотавон Порбус, малласоч аёлдан олинган! Шу сабаб ҳам сизлар матога тушириб олдимизга тизиб ташлаган бу қиёфалар бўёқ чаплаган кўланкадан бошқа нарса эмас, шуларни рангтасвир ва санъат асари деб атайсизми?.. Чизганингиз ажинани эмас, аёлни эслатгани учунгина қойиллатдим деб ҳаволанасиз, қадимги мусаввирлар каби расмларингиз тагига *signtus venustus*¹ ёхуд *pulcher homo*² деб ёзиб қўйишга эҳтиёж йўқлигидан ғурурланасиз-да, ўзингизни зўр мусаввир ҳаёл қиласиз!.. Ҳо-хо... Йўқ, сиз ҳали бу даражага етганингиз йўқ, қадрли биродарларим, асл рассом бўлиш учун ҳали қанча мўйқаламнинг бошига

¹ Кўркем арава (лотинча).

² Чиройли киши (лотинча).

етишингиз, қанча матога қирон келтиришингиз керак! Жуда тўғри, аёл киши бошини шундай тутуди, этагини шундай кўтаради, чарчок босган кўзлари ҳам шундай малоҳат-ла йилтиллайди, узун қайрилма киприкларининг титроқ сояси ёноқларида худди шундай липиллайди. Ҳаммаси айнан шундай ва... шундай эмас ҳам! Хўш, топинг-чи, нима камлик қияпти? Арзимас бир чизги! Аммо шу арзимас чизгида гап кўп. Сиз ҳаётни фақат зоҳирдан кўра оласиз, холос, ботиндаги тошқинни бўзга туширолмайсиз, холбуки, бу тошқин кўкни қоплаган булут янглиғ жисмга ҳарорат бағишлаб турган жон-ку! Бошқача айтганда, сиз Тициан ва Рафаэлдан фарқ этароқ, барқ уриб турган ҳаёт нафосатини тасвирлаб беролмайсиз. Сиз турган шу мавқедан яна олға ҳаракат қилинса, балки гўзал рангтавир асари яратса бўлар, аммо сиз тез орада ҳолдан тойиб қоласиз. Оддий одамлар асарингизга қойил қолиб, тасанно ҳам айтар, лекин чинакам билимдон мийиғида кулибгина қўяди. О, Мабузе!¹ О, устозим! – дея хитоб этди қўққис бу аломат одам. – Сен – ўғрисан, ҳаётни ўзинг билан ола кетдинг!.. Шунга қарамай, бу асар бетамиз Рубенсинг қизил бўёқ чаплаган фламандча юзлар, малла сочлару тумтароқ ранглар тошқинидан иборат полотносидан афзал. Асарингда ҳарқалай колорит, ҳис-туйғу ва расмчилик – санъатнинг уч муҳим узви тугал.

– Бироқ авлиё аёл ғоят жозибали, жаноб! – деди ҳаёлот оламида кезиб юрган йигит бирдан ўзига келиб баралла. – Ҳар иккала чехрада – авлиё аёлнинг ҳам, қайиқчи эркакнинг ҳам юзида италян усталарига номаълум бўлган бир нозиклик барқ уриб турибди. Қайиқчининг юзидаги тараддуд ифодасини улардан бирортаси ҳам акс эттириб беролмасди, буниси – аниқ.

– Бу йигитча сизнинг ҳамроҳингизми? – деб сўради Порбус чолдан.

¹ Мабузе – ҳолланд мусаввири Ян Ҳоссарт (XV асрнинг 70-йиллари – XVI асрнинг 30-йиллари). Мабузе шахрида туғилгани учун шу лақабини олган.

– Ох, устоз, одобсизлигим учун афв этинг, – деди йигит кизариб-бўзариб. – Каминангиз расм чи-зишга озроқ хавасманд. Илму санъат ўчоғи бўлган бу шаҳарга яқиндагина келганман.

– Қани, бир кўрайлик-чи! – деди Порбус унга қизил қалам билан қороз тутқазиб.

Йигит чакқонлик билан Марям тасвиридан нусха кўчириб берди.

– Ў-ҳў! – дея хитоб қилди чол. – Исминг нима?

Йигит расм тагига «Никола Пуссен»¹ деб имзо чекди.

– Ёш рассомчамиз чаккимас, – деди гап-сўзи тел-банамо бу аломат чол. – Рангтасвирдан унча-мунча хабаринг борга ўхшайди. Майли, Порбуснинг авлиё аёлидан бу қадар хайратга тушганинг учун сени ко-йимайман. Ҳа, барчага бу асар – буюк ижод махсули, санъатнинг энг чуқур сирларидан вокиф кишиларгина ундаги қусурни кўра олади, холос. Аммо сен биз-дан сабоқ олишга лойиқ экансан, қолаверса, фаҳм-фаросатинг ҳам бинойидек, шу боис сенга ҳозир бу картинани тугалламоқ учун нималар қилиш керакли-гини кўрсатаман. Кўзингни каттароқ оч, диққатингни жамла, эҳтимол, сабоқ олишга бундай қулай фурсат қайта насиб этмас сенга. Порбус, қани, менга палит-рангни узат-чи.

Порбус палитра билан мўйқаламларни унга тутқазди. Чол бир даста катта-кичик мўйқаламни унинг қўлидан қарийб юлқиб олди, чакқон энг шимариб, зилдек ола-чипор палитра тешигига бошмалдоғини суқди. Чолнинг чўкки соколи жўшқин хаёл долғаларини ифодалаган каби туйқус қахрли силкиниб кетди. У мўйқаламни бўёққа ботираркан, тишлари орасидан жаврар эди:

– Мана бу бўёқларга қўшиб, уни қориштирган одамни ҳам деразадан улоқтириб юбориш керак, ранг-лар беҳузур қилар даражада ёрқин ва қалбаки – шу-лар билан бир иш қилиб бўладими, ахир?

¹ *Никола Пуссен (1594–1665)* – машҳур француз мусаввири.

Чол жазавакор шиддат билан мўйқаламни ҳар хил бўёқларга шундай чаққон ботира кетдики, унинг қўли гамма устида О filii¹ пасха мадҳиясини ижро этиш пайтида клавишлар узра сузган черков органунчиси бармоқларидан ҳам абжирроқ югурар эди.

Порбус билан Пуссен полотнонинг икки томонида унга махлиё бўлганча турарди.

– Кўряпсанми, йигитча, – деди чол бошини ишдан кўтармай, – кўряпсанми, иккита ё учта чизгию битта тиниқ ложувард бўёқ билан шундай бўғиқ ҳавода нафаси қайтиб, сал бўлмаса ўлаёзган авлиё аёлнинг боши атрофида енгил шабада эса бошлади. Қара, либос бурмалари энди қандай тебраниб-ҳилпирамоқда, гўё шабада улар билан ўйнаётгандек! Ваҳоланки, у илгари худди нина тўғнаб қўйилган оҳорли бўзга ўхшаб турган эди. Пайқаяпсанми, ҳозиргина кўкрагига мана бу ёрқин шуълани югуртирдим ва у аёл баданининг майин таранглигига нақадар ҳаққонийлик бахш этиб юборди? Ёки қон жўш уриш ўрнига тўнғиб қотиб қолган мана бу қулранг ва совуқ бўшлиққа қизғиш жигарранг билан қизғиш сариқ ранг аралашмаси нечоғли ҳарорат уфурди? Йигитча, уқиб ол, шу тобда сенга кўрсатаётганларимни бошқа бирорта устоз ўргата олмайди! Танага ҳаёт бахш этиш йўлини ёлғиз Мабузегина биларди. Мабузе фақат битта шогирд чиқарган – у ҳам бўлса менман. Менинг эса қартайиб қолганимга қарамай, битта ҳам шогирдим йўқ. Нимага шама қилаётганимни тушунган бўлсанг керак...

Бу ғалати қариянинг чакаги билан бирга қўли ҳам тинмас, картинанинг ҳар хил қисмларига тузатишлар киритар эди; мана, у бу ерга икки марта, бошқа ерга бир марта бўёқ урди. Ҳар гал бўёқ суртганида гўё янги бир рангасвир асари пайдо бўлиб борарди. Чол шундай эхтирос, шундай шиддат билан ишлар эдики, тақир бошига тер тепчиди; у мўйқаламни кескин, эпчил ва бесабр юргизаркан, навқирон Пуссенга худди

¹ О ўғлонлар (лотинча).

бу аломат одамнинг ичига иблис кириб олгану унинг қўлларини ўз майлича ҳаракатлантираётгандек туюлиб кетди. Кўзларининг мажхул бир кучни даф этаётган сингари ғайритабиий чакнаши, қўлларининг асабий силтаниши йигитча кўнглида гимирлаган бу гапнинг бир қадар ростлигини тасдиқлаётгандек эди. Чолнинг қўли ишда-ю, чакаги ҳам ёпилмасди:

– Воҳ! Воҳ! Воҳ! Бўёқни мана бундай чаплайдилар, йигитча! Қани, бўёқларим, шу совуқ чизгиларни жонлантириб юборинг-чи. Қани, қани! Шундай, шундай! – дея бир-икки бўёқ суртиш билан Марямнинг қадди-бастадаги баъзи ғалатликларни бартараф этар, ҳаёт асари сезилмаяпти, дея бармоқ ниқтаб кўрсатган жойларини жонлантириб юборар, қизнинг эхтиросли табиатига мос рангларни йўқдан бино этар экан, хитоб қиларди қария: – Кўряпсанми, азизим, ҳамма гап сўнги бўёқни қандай беришда! Порбус юз маргалаб бўёқ суртган бўлса, мен бир мартагина мўйқалам юргиздим. Сўнги бўёқ тагида қолиб кетган рангларни эса ҳеч ким ҳатто эсламайди ҳам. Буни ёдингда тут!

Нихоят, қария ишини тугатиб, хайратдан донг қотган Порбус билан Пуссенга юзланди-да:

– Бу асарнинг «Гўзал Нуазеза»мга етишига ҳали анча бор, аммо тагига имзо чексам арзийди. Ҳа, шу асар тагига имзо қўйсам ярашади, – деди у кўзгу олиш учун жойидан кўзгалиб. Сўнгра картинани кўзгуга солиб, томоша қила бошлади. – Энди, юринг, нонушта қиламиз, – деб қолди қария дабдурустдан. – Иккалангиз уйимга марҳамат қиласиз. Дудланган сон гўштию хуштаъм шароб билан меҳмон қиламан сизларни. Ҳе-хе, шундай таҳликали замонларда ҳам биз рангтавир ҳақида баҳслашсак-а! Ҳа, чакана одамлар эмасмиз! Мана бу йигитчанинг ҳам қобилияти чаккимас, – деб қўшиб қўйди у Пуссеннинг кифтига қоқиб.

Шунда чолнинг назари йигитчанинг униқиб кетган камзулига тушди-ю, камарига осифлиқ чарм ҳамённи пайпаслаб топди-да, ичини ковлаб икки тилла танга олди ва Пуссенга узатиб:

– Боя чизган расмингни сотиб оламан, – деди.

– Олавер, – деди Порбус Пуссенга унинг титраб ва кизариб кетганини кўриб: ёш мусаввир қалбида камбағаллик ори туғён урар эди. – Олаверсанг-чи, бунинг ҳамёни қиролниқидан ҳам каттароқ!

Учовлон устахонадан чиқишди-да, санъат ҳақида суҳбат қила-қила, Сен-Мишель кўприги яқинидаги кўркам ёғоч уйга етиб келишди. Уйнинг жимжима безакларию эшигидаги болғачаси, деразасининг панжарасию нақш-нигорлари Пуссенни маҳлиё этди-қўйди. У эсини йиғиб олган чоғда анвойи ноз-неъматга тўла дастурхонга ёндош чарс-чурс ёниб турган камин олди-да, не ажиб бахтки, бир-биридан суҳбати ширин икки буюк мусаввир даврасида ўтирарди.

– Йигитча, – деди Порбус унинг бир картинадан кўз узолмай қолганини кўриб, – бу полотнога кўпам тикилиб қараманг, акс ҳолда, кайфиятингиз бузилади.

Бу – Мабузенинг «Одам Ато» картинаси бўлиб, рассом ўзига қарз берган кимсалар уни узоқ вақт қамоққа тикиб қўйганида ҳибсдан озод бўлиш учун чизган эди. Одам Атонинг қадди-басти шу қадар табиий, шу қадар ҳаққоний кўринардик, Пуссен чолнинг дудмал сўзларидаги туб маънони шу дақиқадаёқ англаб етди. Чол эса картинага қониқиш билан, аммо завқ-шавқсиз боқиб турар, гўё кўнглидан «Мен бундан яхши чизаман», деган ўйни ўтказар эди.

– Унда хаёт уфуриб турибди, – деди чол, – бу асарни чизганда боёқиш устозим ўзидан илгарилаб кетган, бироқ туб моҳиятда ҳаққониятга етиша олмаган. Одам Ато гўё тирик, у ҳозир ўрнидан туриб, сиз томон юриб келадигандек. Аммо биз нафас олаётган ҳаво, биз боқиб турган само, биз ҳис этаётган шабада йўқ бу асарда! Қолаверса, ундаги одам ҳам – шунчаки бир одам. Ваҳоланки, Парвардигор эндигина йўқдан бор этган бу илк одамда бирор илохий белги ниш бериб турмоғи зарур эди, унда бўлса айнан шу нарса йўқ. Мабузенинг ўзи ҳам шароб тотмаган хушёр чоғлари ҳасрат билан иқрор бўларди бунга.

Пуссен тийиксиз бир қизиқиш билан гоҳ чолга, гоҳ Порбусга термилар эди. У хатто бир гал уй сохибининг исмини сўраш учун Порбуснинг ёнига ҳам борди, аммо Порбус юзига сирли тус бериб, бармоғини лабига босди, қизиқиши баттар алангаланган йигитча бу исми эртами ё кеч тасодифан оғиздан чиқиб кетадиган бирор лукмадан билиб олишга умид боғлаб, мум тишлаб қолди. Порбус сидкидилдан бажо келтираётган ҳурмат-эҳтиром ҳам, хонани тўлдирган ажойиб асарлар ҳам уй сохибининг, ҳеч шубҳасиз, катта бойлик ва зўр истеъдод эгаси эканидан гувоҳлик берарди.

Қорамтир эман ёғочидан ясалган панелда аёлнинг серхашам портретини кўриб, Пуссен ҳаяжон ичида:

– Қандай гўзал! Жоржоне! – дея хайқириб юборди.

– Йўқ! – дея эътироз билдирди чол. – Қаршингизда – каминанинг илк асарларидан бири, холос.

– Ё Парвардигор, демак, мен кимсан – рангтасвир худосининг уйида меҳмон эканман-да! – деди Пуссен соддадиллик билан.

Бундай илтифотларга аллақачон кўникиб кетган чол фақат жилмайибгина қўйди.

– Френхофер, азиз устозим, – деди Порбус, – менга асл Рейн шаробидан озроқ беролмайсизми?

– Икки бочка берганим бўлсин, – деди чол хотамтойлиги қўзиб, – бирини мисрлик Марямингдан олган завқим ҳаққи, иккинчисини эса дўстлигимиз ҳаққи тортиқ этаман.

– Оҳ, агарда уззукун хасталик қийнамаганида, – деди Порбус, – қолаверса, «Гўзал Нуазеза»нгизни бир кўришимга ижозат этганингизда, мен катта-катта жозибатор асарлар яратган, одамларни бўйи баравар қилиб чизган бўлардим.

– Асарингизни кўрсайдим, дейсанми? – деди ҳаяжондан титраб чол. – Йўқ, асло! Мен ҳали уни яқунлаганим йўқ. Кеча оқшом, – дея давом этди у, – Нуазезамга нуқта қўйдим деб ўйлаган эдим. Унинг мижжаларида ёш қалқигандек, вужудига эса

жон киргандек кўринган эди. Кокиллари тўлқин урарди. Нафас оларди у! Гарчанд силлиқ матода натуранинг дўнг ва думалоқ жойларини қандай тасвишлаш йўлини топган бўлсам-да, бугун эрталаб, ёруғда хатомни пайқадим. Эҳ, Нуазезани тирикдек чизмоқ учун қанча-қанча буюк колорит усталари ижодини қунт билан ўрганмадим, ёруғлик туширишнинг пири бўлган Тициан картиналарини қатламма-қатлам кўриб чиқмадим, таҳлил қилмадим! Мен шу буюк мусаввир сингари, юзга илк бўёқ беришда ёрқин ва қуюқ рангларни қўладим, чунки соя – фақат бир тасодиф, холос, буни ёдингда тут, қароғим. Сўнг ишимни етган жойидан давом эттириб, нимсоя ва ёрқин рангларни оз-оздан қуюқлаштириш эвазига қора ва тимқора сояларни туширдим; ахир ҳамма мусаввирлар чизган асарларда натуранинг соя тушган жойлари нур тушган жойларидан бошқачароқ ашёдан: дейлик, ёғочми, биринжми ёки бошқа бирор нарсадан яралгандек туюлади, аммо соя тушиб турган танага ўхшамайди, асло! Бу асарларда мабодо тана холати ўзгарса ҳам, аввал соя тушган жойлари ўша-ўша – ёришмай қолавериши билиниб туради. Кўпгина машҳур мусаввирлар ҳам йўл қўйган бу хатони мен четлаб ўтдим – картиналаримда энг қуюқ соя ортида ҳам жуда ёрқин ранг кўпириб туради. Мен, ҳар бир чизгини ҳафсала билан чизгани учунгина ўз ишимнинг устасиман деб мақтанувчи кўпгина нодон мусаввирларга ўхшаб, гавдани аниқ чизиқлар билан тасвирламаганман, анатомик майда-чуйдаларгача ижикилаб ўтирмаганман, негаки, инсон танаси чизиқларгагина қараб қолган эмас. Бу борада хайкалтарошлар, биз мусаввирлардан кўра, ҳақиқатга ёвукроқ боради. Натура биридан бошқасига ўтиб турувчи дўнгликлардан таркиб топган. Нафсиламри, расм деган нарса йўқ ўзи дунёда! Қулманг, йигитча. Бу сўзлар сизга ҳар қанча ғалати туюлма-син, бир кун келиб, албатта, мағзини чақасиз. Чизиқ дегани шундай бир воситаки, инсон унинг кўмагида жисм сиртида ёруғлик жилвасини пайқаб олади. Аммо

бошдан-оёқ бўртиқ табиатда асли чизик деган нарса йўқ: расм фақат намуна олиш, яъни бирор жисмни ўз мухитидан ажратиб кўрсатиш билан яратилади. Фақат ёруғликнинг тарқалишигина жисмларга намоён бўлиш имконини беради! Шунинг учун мен яққол чизгидан қочиб, контурни очик ва илиқ нимтатир ранглар тумани билан яширганман, бинобарин, ҳеч ким картинада контур билан фон туташиб кетган жойни бармоқ нуқаб кўрсатиб беролмайди. Яқин бориб қарасангиз, бу асар гўё пахмоқ бир нарсадек кўринади, бироқ икки қадам орқага чекинсангиз, ҳаммаси аниқ ва яққол бўлади-қолади – вужуд ҳаракатга келади, шакллар бўртиб чиқади, ҳаво эпкин таратади. Бироқ, шунга қарамай, ҳали асардан кўнглим тўлгани йўқ, гумон эзмокда мени. Балки бирорта ҳам чизик тортмаслигим керакмиди, аввал нурга чулганган бўртиқ жойларга уннаб, кейин, аксинча, соя тушиб турган жойларга ўтсам – ишни Нуазеза қадди-бастининг қоқ ўртасидан бошласам дурустмиди? Ахир, дунёнинг назаркарда мусаввири – қуёш айнан шундай йўл тутмайдими? О табиат, табиат! Сенинг лип этиб кўриниб, сўнг ғойиб бўлувчи этагингдан тутиш бирор марта бирор кишига насиб этганмикан? Ўзинг ҳам тан ол – ортиқча билим, худди нодонлик каби кишини гумон ва инкор йўлига етаклайди. О, асарим мукамал эканига шубҳам бор!

Чол бир лаҳза тин олиб, сўнг яна сўзида давом этди:

– Шу асарни бошлаганимга ўн йил бўлди, йигитча. Бироқ гап тирик табиатни забт этиш ҳақида борар экан, ўн йил нима бўлибди! Пигмалиондек қудрат сохиби биргина ҳайкал яратиб, уни тирилтириш учун қанча вақт сарф этгани бизга қоронғи, ахир!

Чол қаттиқ ўйга чўмди, у кўзини бир нуқтага қадаганча, қўлида беихтиёр пакки ўйнатарди.

– У ўз руҳи билан суҳбат қурапти, – деди Порбус пичирлаб.

Шу он Никола Пуссен борлигини сўз билан таърифлаб бўлмас қизиқиш эгаллаб олди. Маъносиз кўзларини

бир нуктага қадаганча донг қотган чол, Пуссен наздида, инсондан-да олийроқ бир хилқат, бошқа бир оламга дохил ғаройиб даҳо эди. У кўнгилда минглаб мавҳум фикрлар уйғотарди. Ватан ҳақидаги қўшиқ бадарға этилган одамда қандай таассурот қўзғатишини сўз билан ифодалаш қанчалик қийин бўлса, шу қабилдаги жодуловчи таъсирда ўзини намоеън этадиган рухий ҳаёт ходисотларини аниқ таърифлаш ҳам шунчалик мушкул. Чолнинг санъатдаги энг зўр кашфиётларга ошқора нафрати, ҳеч кимникига ўхшамаган феъл-атвори, Порбуснинг унга бўлган эҳтиромю узоқ вақт пинҳон тутилган, катта сабр ва қунт эвазига яратилиб, ёш Пуссенни қаттиқ ҳаяжонга солган ва ҳатто Мабузеннинг «Одам Ато»сидан ҳам зўр чиққан Биби Марямнинг боши эскизини кўргач айтилса, шубҳасизки, буларнинг бари санъат мулки султонларидан бирининг илоҳий мўйқаламидан шаҳодат берар, бу чолдаги жамики хислат инсон табиатининг чек-чегарасини бузиб чиққан эди. Никола Пуссеннинг жўшқин ҳаёлида шу ажаб зотнинг биргина жиҳати аниқ, ёрқин акс этди: бу – туғма мусаввирнинг баркамол тимсоли эди, одатда бундай зотлар ихтиёрига буюк куч-қудрат берилган бўлади ва улар баъзан шу куч-қудратни суистеъмол қилишгача бориб етадики, оқибатда наинки оддий одамлар, ҳатто санъат шайдолари ҳам уларга бутун ақл-идроқини топшириб қўйиб, ҳеч вақо топиб бўлмас минглаб тошқўчаларга эргашиб кетади, ваҳоланки, илоҳсифат, девонаваш бу қалбнинг кўзига ўша тошқўчаларда оламшумул воқеалар, маҳобатли саройлар, санъат мўъжизалари кўринади. У табиатан ҳазилкаш ва кўнгилчан, бой ва фақир бир хилқат! Шундай қилиб, серзавқ Пуссен наздида, бу чол дафъатан санъатнинг нақ ўзига – сиру асрорлар, туғёну тўлғонишлар, орзую ҳаёллар билан тўлиб-тошган санъатга айланди-қолди.

– Ҳа, азизим Порбус, – дея яна гапга тушиб кетди Френхофер, – шу вақтгача чехрасию танаси бениҳоя чиройли, бенуқсон бўлган соҳибжамолни уч-

ратиш насиб этмади менга. Айниқса, унинг териси шундай бўлсаки... Лекин қадимги одамлар хаёлотни яратган илохий Венеранинг тиригини қайдан топай? Биз бу гўзалликни қанчалик иштиёқ билан излайлик, фақат бўлақларнигина топамиз, холос! Оҳ, ўша илохий санамни, гўзаллик фариштасини, хуллас қалом, идеални фақат бир марта ва бир лаҳза кўрмоқ учун бутун мол-дунёмни нисор этган бўлардим. О, самовий гўзаллик, сени ахтариб нариги дунёга боришга ҳам розиман! Сени олиб келиш учун, Орфей сингари, санъат жаҳаннамига тушишга ҳам тайёрман!

– Энди кетсак ҳам бўлар, – деди Порбус Пуссенга, – бу ёғига у бизни эшитмайди ҳам, кўрмайди ҳам.

– Устахонасига кирсак-чи? – деди хануз ҳаяжонини босолмаган йигитча.

– О, қари туллақ олдиндан бунинг эҳтиёт чорасини кўриб қўйган. Унинг хазинаси қаттиқ муҳофаза қилинади, кириб бўлмайди у ерга! Бу фикр, бу истак фақат сиздагина пайдо бўлган эмас, мен ҳам аввал бу асрорхонага киришга уриниб кўрганман...

– Демак, сир яширилган экан-да, у ерга?

– Ҳа, – деди Порбус. – Мабузе шогирдликка олган яккаю ягона одам шу – кекса Френхофер бўлади. Френхофер Мабузегга ҳам дўст, ҳам ҳомий, ҳам падар эди, унинг бетийиқ эҳтироси йўлида озмунча бойлигини сарфламаган бу чол. Мабузе эвазига унга рельеф сирини очган, бизга фақат орзу бўлиб қолаётган – танага фавқулудда ҳаётийлик ва табиийлик бағишлаш маҳоратини ўргатган. Дарвоқе, Мабузе бу маҳоратни шу қадар пухта эгаллаганки, Карл Бешинчининг саройидаги маросимга тиктириб кийиб бориши керак бўлган гулдор шоҳи матони сотиб, ичиб қўйиб, у ерга қоғоздан либос кийиб борганини биров пайқамаган ҳам. Чунки Мабузе қоғозни нақ гулдор шоҳи матога айлантириб юборган ва ғаройиб либос, ҳатто, императорнинг назарига тушиб, у қари пиёнистанинг ҳомийсига бундан ғоят завқланганини шипшиб ўтган. Бироқ баъзи «хира» киборлар либосни ушлаб кўрмоқчи

бўлганлар-у, оқибатда ёлғон фoш бўлиб қолган... Френхофер – тасвирий санъатга зўр эҳтирос билан ёндашувчи одам, унинг қарашлари бошқа ҳамкасбларига қараганда кенг ва чуқур. У бўёқлар ва чизиқларнинг ҳаққоний чиқиши устида кўп бош қотирган, натижада, ўз фикр-ўйларига ҳам шубҳа билан қарайдиган бўлиб қолган. У ноумид бўлган чоғларида расм – аслида йўқ нарса, чизиқлар билан фақат ҳандасавий шаклларнигина ифодалаш мумкин, деб жаврайди. Бу шуниси билан ҳам янглиш фикрки, яккаш чизиқ ва қора доғлар ёрдамида ҳам тасвир яратса бўлади. Ахир, тасвирий санъат ҳам табиатнинг ўзидек кўпгина унсурлардан ташкил топган: расм бу – моя, колорит эса – ҳаёт, лекин моясиз ҳаёт ҳаётсиз мояга қараганда нотугалдир. Ва ниҳоят, мусаввирга энг зарури – бетиним кузатиш ва машқ қилишдир – агар ақл ва туйғу мўйқаламга эш бўлолмаса, зўр мусаввир, шу билан бирга, телба ҳам бўлган чолимиз мисол, шубҳалар гирдобига тушиб қолиш ҳеч гап эмас. Бу ғаройиб мусаввир, таассуфки, бой бўлиб туғилган, шу сабаб ҳам унинг ортиқча ўйлашга имкони бор. Сиз унга тақлид қилманг! Ишланг, тер тўкинг! Мусаввир қўлда мўйқалам билангина ўй-хаёлга берилиши керак.

– Биз ўша хонага албатта кирамиз! – дея бирдан хитоб қилди Пуссен. Шу дамда Порбуснинг гапи унинг қулоғига кирмас, ўзининг қалтис нияти йўлида ҳар нега-да, шай эди.

Порбус йигитчанинг завқ-шавқига шунчаки жилмайиб қўйди ва келиб туриг, дея у билан хайрлашди.

Никола Пуссен секин қадам ташлаб, де-ля-Арп кўчасига қайтди ва хаёл сурганича ўзи яшаб турган одми мехмонхонага қандай етиб келганини сезмай қолди. У омонат зинадан шоша-пиша энг юқори қаватга чиқди ва барча эски Париж уйлари каби ёғоч тўсинлари очилиб турган, беҳафсала ёпилган том остидаги ғарибгина ҳужрага кирди. Шу заҳотиёқ яғона хира дераза олдида турган қизга кўзи тушди; эшик фичирлаши биланоқ бу севгидан энтиккан қиз, сапчиб

оёққа турган, мусаввирни эшик бандини тутишиданок таниган эди.

– Сенга нима бўлди? – деди у Пуссенни кўрар-кўрмас.

– Мен, мен, – дея қичқириб юборди йигит азбаройи қувониб кетганидан нафаси қайтиб, – ўзимни мусаввир деб ҳис этдим! Шу вақтгача шубҳаланиб юрардим, аммо бугун эрталаб ўзимга ишонч пайдо бўлди. Мендан буюк мусаввир чиқса, эҳтимол! Ҳа, Жиллетта, биз бойлик ва бахтга эга бўламиз! Бу мўйқаламлар ҳали бизни олтинга қўмиб ташлайди!

Шундай дея йигит бирдан жим бўлиб қолди. У ўзининг буюк орзуларини аянчли аҳволи билан таққослар экан, жиддият ва шижоат уфуриб турган чехрасидан шодлик ифодаси ариди. Хона деворларига ёпиштирилган силлиқ гулқоғозга қалам билан эскизлар чизиб ташланган эди. Йигитнинг ҳатто тўрт дона оҳорли полотноси ҳам йўқ эди. Бўёқ ўша даврларда ўта қиммат бўлиб, боёқишнинг палитраси ҳам деярли бўм-бўш турарди. Гарчи шундай муҳтожликда кун кечирса-да, у ўзини катта маънавий хазина эгаси, ҳар ишга қурби етадиган зўр истеъдод соҳиби деб биларди. Бир зодагон таниши, тўғрироғи, ўз таланти орқасидан Парижга келиб қолган Пуссен аксар аёллар бу ерда ҳашам кетидан қувиб, ҳиссизлигини кўз-кўзлаб юрган бир вақтда, ёш жонини улуғ бир инсонга бахшида этиб, барча жабру жафоларни сўзсиз бўйнига олган, муҳтожлик азобини бирга-бирга тортадиган, бу зотларнинг инжиқликларини миқ этмай кўтарадиган, қашшоқлик ва муҳаббат синовларига дош берадиган аёллар тоифасидан бўлган олийжаноб ва танти бир қиз билан тасодифан танишиб, уни севиб қолди. Жиллеттанинг лабларида ўйнаган табассум қуёш шуълалари билан баҳс бойлаб, чордоқдаги бу ҳужрани тилла мисол товлантириб юборди. Қуёш-ку ҳар доим ҳам чарақлайвермайди, аммо бутун борлигини ёлғиз муҳаббатга бахш этган, ўзининг бахту кулфатиغا бирдек кўникиб кетган бу қиз доим шу ерда – санъат

сирларини эгаллашдан ҳам бурун севги дунёсига фарқ бўлган истеъдод эгасига таскин бериб чарчамайди.

– Кел бағримга, Жиллетта, сўзимни эшит, – деди йигит.

Қиз қувончдан ял-ял ёниб йигит сари отилди-да, унинг тиззасига ўтириб олди. У мафтункор, ҳам жозибадор эди; баҳор мисол гўзал бу парига покиза қалб нури билан йўғрилган аёл латофати бус-бутун бахш этилган эди...

– Ё худойим, – дея оҳ урди йигит, – қандай қилиб айтаман...

– Қандай гап у? – деб сўради қиз. – Қани, айтсанг-чи! – Пуссен хаёлга чўмиб турарди. – Нега жимсан? – деди қиз бетоқатланиб.

– Жиллетта, гўзалим!

– Оҳ, нима қилай сенга, айт?

– Мен...

– Агарда сен аввалги сафаргидек менга қараб расм солмоқчи бўлсанг, – деди қиз лабини чўччайтириб, – бунга сира кўнмайман, чунки бундай дамларда кўзинг лоқайд бўлиб қолади, менга боқиб турасан-у, хаёлинг менда эмас...

– Демак, менга бошқа аёл натурачи бўлса, шу ёқар экан-да, сенга?

– Эҳтимол. Жуда хунук бўлсагина.

– Айт, келажакда шон-шухратга бурканишим, буюк мусаввир бўлиб танилишим учун, – деди Пуссен бирдан жиддийлашиб, – бошқа мусаввир олдида яланғоч туришга рози бўлармидинг?

– Нима, мени синаб кўрмоқчимисан? – деб сўради қиз. – Ҳечам рози бўлмайман-да, буни ўзинг ҳам биласан-ку.

Пуссен жуда катта шодлик ёки қайғуга дуч келган одамдек бошини эгиб олди.

– Қулоқ сол, – деди Жиллетта Пуссеннинг эски камзули енгидан тортиб, – Ник, сен учун ўзимни ҳатто қурбон қилишга тайёрман, аммо ҳали тирик эканман, муҳаббатимдан воз кеча олмайман...

– Муҳаббатдан воз кечиш?! – деб бақириб юборди Пуссен.

– Бошқанинг олдида яланғоч бўлсам, мени севмай қўясан-да! Кейин ўзим ҳам ўзимни сенга муносиб кўрмай қоламан. Сенинг инжиқлигингга итоат этиш, бу – табиий ва жўнгина ҳол, шундай эмасми? Ҳар қандай вазиятда ҳам сенинг хоҳишингни мамнунлик билан ва ҳатто фаҳрланиб адо этаман. Аммо бошқа одам учун... Қандай разолат!

– Кечир мени, азизам Жиллетта! – дея ўтина кетди мусаввир тиз чўкиб. – Шўхрат қозонгандан кўра, муҳаббатингни асраб қолганим афзал. Сен мен учун мол-дунёю шон-шўхратдан баланд турасан! Қани, мўйқаламларимни улоқтир, эскизларимни ёкиб юбор. О, қаттиқ янглишдим! Мен асли сени севиш учун яралганман. Мен – мусаввир эмас, муҳаббат гадосиман. Санъати ҳам, унинг сирлари ҳам ордона қолмайдими!

Қиз қувонч ва ҳайратга қўмилганча ошиғига махлиё бўлиб қолди. Қиз ғолиб келган эди, уни деб санъатдан воз кечилди, санъат унинг оёқлари остига нисор этилди, буни ич-ичидан хис қилиб турарди у.

– Ҳарқалай, ўша мусаввир – мункиллаб қолган чол, – деди Пуссен яна аввалги хаёлларига қайтиб, – сенинг вужудингда баркамол шаклнинггина кўради. Сен-даги гўзаллик шу қадар мукамалки...

– Муҳаббатни деб нималарга рози бўлмайсан! – дея хитоб килди қиз, уни деб бор-будидан кечгани учун, севгилисини тақдирламоқ учун бояги гапларини қайтиб олишга ҳам тайёр бўлиб. – Аммо унда мен адои тамом бўламан. – Оҳ, сени деб адои тамом бўлиш! Ахир, бундан ортиқ бахт бор эканми! Бироқ, сен мени унутиб юборасан... О, жуда чакки ўйлабсан буни!

– Сени севатуриб ҳам шундай хаёлга бордим-а, – деди йигит пушаймонлик билан. – Палид одамман!

– Кел, Ардуэн амакига маслаҳат солиб кўрамыз, – деди қиз гўё чорасини топгандек.

– Э, йўк! Бу гап иккимизнинг ўртамизда қолиши керак!

– Унда... майли, борганим бўлсин, аммо сен мен билан устахонага кирмайсан, – деди қиз қатғий оҳангда. – Эшик ортида ханжар билан ҳушёр бўлиб тур. Мабодо қичқирсам, чопиб кирасан-да, мусаввирни ўлдирасан.

Сирни очиш иштиёқи билан ёнган Пуссен Жиллеттани суйиб, бағрига тортди.

«Энди мендан кўнгли қолади», деб ўйлади Жиллетта йигит кетгандан кейин.

Қиз рози бўлганига афсус чекди. Аммо тезда уни бу пушаймондан ҳам кучлироқ ваҳима босди. У хаёлида бош кўтарган даҳшатли фикрни асабий тарзда ҳайдамоқчи бўларди. Никола унчалик ҳам ҳурматга лойиқ эмас экан, деган фикр Жиллеттанинг хаёлига келган онданоқ гўё уни аввалгидай қаттиқ севмаётган-дек туюлмоқда эди.

II. Катрин Леско

Пуссен билан учрашувидан уч ой ўтгач, Порбус устоз Френхоферни кўргани борди. Чол яна иттифоқо қаттиқ умидсизликка тушиб қолган, бунинг сабаби, табиблар таъбирича, ҳазми таомнинг бўзилиши ёки об-ҳаво таъсирида, спиритуалистлар таъбирича эса, маънавий табиатимизнинг номукамаллигида эди. Чол барчадан сир тутаётган картинасини тугатаман деб, толиқиб қолган эди. У эмандан ясалган қора чарм қопламали кенг оромкурсида маъюсгина ўтирар, Порбусга ҳам ғуссанишин киши назари билан боқар эди.

– Нима гап, устоз? – деди Порбус унга. – Брюггадан келтирган оч кўк бўёфингиз яхши чиқмадими? Ёхуд ўзингизнинг оқ бўёфингизни майда қилиб туёлмадингизми? Ёки мой айниган эканми? Ё мўйқалам дағал чиқдими?

– Эвоҳ! – дея хитоб қилди чол. – Асаримни якунладим деб ўйлаган эдим, бироқ хулосага шошибман чоғи, лекин барибир нима камлик қияпти, шунини аниқламагунча тинчимайман. Мен энг гўзал аёллар орасидан моделлар топиш ва уларни картина-

га таққослаш учун Туркия, Юнонистон ҳамда Осиёга саёҳат қилмоқчиман. Эҳтимол, юқоридаги санам, – деди у лабига табассум югуриб ва кўрсаткич бармоғи билан устахонасига ишора қилиб, – гўзалликнинг жонли тимсолидир. Мен гоҳида дайди шабада эсиб, аёлни уйғотиб юборсаю у ғойиб бўлиб қолмаса эди деб, ваҳимага тушаман...

Чол гўё ҳозир йўлга отланадигандек сапчиб ўрнидан турди.

– Ўхў, – дея хитоб қилди Порбус, – сизни йўл чиқими ва заҳматидан халос этиш учун заб вақтида келибман-да.

– Қандай қилиб? – деб сўради Френхофер ажабланиб.

– Эшитишимча, навқирон Пуссенни ҳусну малоҳатда бекиёс бир аёл севар экан. Бироқ, кадрли устоз, Пуссен уни сизнинг ҳузурингизга юборишга рози бўлса, сиз ҳам у ҳолда полотнонгни бизга кўрсатишингизга тўғри келади.

Чол бу гапдан гўё карахт бўлиб қолди.

– Нима?! – деди у ниҳоят аянчли овозда. – Ўз санъатим, ўз рафиқамни сизларга кўрсатайми? Бахтимни бокира асраган пардани чок-чок қилиб йиртиб ташлайми? Ахир, бу жирканч фаҳш эмасми! Мана, ўн йилдирки, мен шу аёл билан тирикман, у меники, фақат меники, у мени севади. Ҳар гал жило берганимда у менга табассум ҳадя этади. Унинг қалби бор, мен ато этганман бу қалбни. Агар мендан бошқа киши унга назар ташласа борми, уятдан лов-лов ёнади у. Уни бизга кўрсатинг дейсан-а? Айт-чи, қайси эркак шундай тубанликка боради, маҳбубаси ё жуфти ҳалолини шармандаи шармисор қилади? Сен саройга атаб расмлар ишлаганингда, уларга қалбинг кўрини бермайсан, аёнларга бўёқ чапланган қурчоқларни сотасан, холос. Менинг рангасвирим – рангасвир эмас, туйғунинг, эҳтироснинг ўзгинаси! Менинг ижодхонамда дунёга келган Нуазеза ҳаё-иффатини сақлаб, ўша ерда қолади, ташқарига эса фақат либосга бурканиб

чиқиши мумкин. Гўзаллик ва аёл фақат севгилиси олдида яланғоч ҳолда намоён бўла олади. Наҳотки, биз Рафаэлнинг моделини ёхуд Ариосто яратган Анжелика, Данте яратган Беатриче сиймосини билолсак! Йўқ! Бизга фақат бу аёлларнинг тасвири етиб келган, холос. Маҳкам тамбаланган анови хонада асраётган асарим эса мусаввирлик тарихида якка-ягонадир. Бу – картина эмас, бу – аёл, мен у билан йиғлайман, куламан, суҳбат қураман, хаёл сураман. Сен ўн йиллик бахтимдан, ҳеч гап бўлмагандек, оппа-осон воз кечишимни истаяпсанми? Мен бир зумда ҳам оталик, ҳам жазманлик, ҳам худоликдан айрилайми? Бу аёл – оддий тасвир эмас, у – санъат. Майли, келсин ўша йигитчанг, мен унга бор хазинамни, кимсан Коррежо, Микеланжело, Тициан картиналарини берай, хоки пойини ўпай; аммо уни ўзимга шерик қилмайман! Хо-хо, мен мусаввирдан қўра қўпроқ ошиқман. Ха, сўнгги нафасимни олаётганда гўзал Нуазезамни ёндириб ташлашга қурбим етади, лекин унга ёт эркак – йигит ё мусаввир нигоҳи тушишига йўл қўймайман – йўқ, асло! Кимки уни нигоҳи билан таҳқирласа, эртасигаёқ ажалини кутсин! Агар унинг қаршисида тиз чўкмасанг борми, сени – дўстимни ҳам ўша лаҳзадаёқ бўғиб ўлдираман. Наҳотки, сен тентаклар малагимга совуқ нигоҳ ташлаши ва нодонларча танқид қилишига йўл беришимни хоҳлаётган бўлсанг! Эвоҳ! Муҳаббат бу – сир, у қалбнинг туб-тубида яшай олади, холос, эркак ҳатто дўстига ҳам мана, мен севган аёл – шу, дея сирни очса, шу оннинг ўзидаёқ муҳаббат ўлади, йўқ бўлади.

Чол гўёки яшариб кетди: кўзлари чақнаб, жонланди, сўлғин ёноқларига қизил югурди. Унинг қўллари асабий титрар эди. Зўр ҳаяжон ила айтилган гаплардан ақли шошган Порбус чолнинг бундай фаройиб, теран ҳисларига нима дейишни билолмай турарди. Френхофернинг эс-ҳуши жойидами ё ақлдан озганми у? Нима, уни ижодкор тахайюли домига тортганми ёхуд бу зўр бир асарга «ҳомиладор» бўлгандаги кучли фанатизм асоратими? Бундай бемаъни эхтиросга фарқ

бўлган савдойи билан бир битимга келишдан умид қилса бўладими ёки йўқми?

Шундай фикрлар исканжасида қолган Порбус чолга:

– Сиз бизга бир аёлни кўрсатсангиз, биз ҳам сизга бир аёлни кўрсатаямиз-ку! – деди. – Ахир Пуссен маъшуқасини сизнинг нигоҳингизга шунчаки хавола қилаётгани йўқ!

– Маъшуқасимиш! – дея эътироз билдирди Френхофер. – Бу қиз эртами-кечми йигитчага албатта хиёнат қилади. Нуазезам эса менга бир умр вафодор бўлиб қолади.

– Келинг, – деди Порбус, – бу ҳақда бошқа сўзлашмайлик. Аммо гўзалликда бенуқсон аёлни Осиёда тополмасдан аввал ҳам асарингизни яқунлаёлмай бу дунё билан хайрлашингиз мумкин.

– О, картинам яқунланган, – деди Френхофер. – Агар унга нигоҳ ташлаш бирор кимсага насиб этса, у парда ортидан бахмал тўшакда ётган аёлни кўради. Унинг ёнида эса муаттар бўй таратувчи сепоя тилла мужмар. Шунда чийратма ип шокиласидан тортиб пардани очиб юборгиси келади кишининг, «Соҳибжамол Нуазеза» лақабли гўзал ишрат париси Катрин Леско худди нафас олаётгандек – сийнаси кўтарилиб-тушаётгандек туюлади унга. Аммо мен шунга ишонч ҳосил қилмоқчиманки...

– Майли, майли, Осиёдан қолманг, – дея Френхофернинг сўзини бўлди Порбус унинг кўзларида саросима кўриб.

Сўнг у эшик томон йўналди.

Айни пайтда, Жиллетта билан Никола Пуссен Френхофернинг уйи қаршисида турарди.

Ичкарига киришга чоғланганларида қиз мусаввирнинг қўлини қўйиб юборди-да, кўнгли бир нохушликни сезгандек қўққис ортига тисарилди.

– Нега келдим ўзи бу ерга? – деди у ҳадик билан кўзларини йигитга тикиб.

– Жиллетта, ихтиёринг ўзингда дедим-ку, қандай қарорга келма – мен розиман. Сен – менинг орномусим, шон-шуҳратимсан. Уйингга қайтиб кет, балки шунда бахтиёрроқ бўларман, сен агар...

– О, сен шундай деб турган бир пайтда менда ихтиёр қоларканми? Ёш болага айланаман-қоламан. Майли, кирайлик, – деди у, чамаси, ўзини ўзи мажбурлаб. – Ҳатто муҳаббатимиз завол топиб, қаттиқ пушаймон чексам ҳам – хоҳишингни бажарганим сенга машхурлик олиб келади-ку, тўғрими? Кирамиз! Агар расмларингда мендан бирор асар қолса ҳам, демак, мен яшашда давом этаман!

Эшикни очган ошиқ-маъшуқлар Порбусга тўқнаш келишди. Порбус кўзлари жиққа ёш Жиллеттанинг гўзаллигига лол қолган кўйи бу вужуди титраб турган қизни чолнинг ёнига етаклаб кирди.

– Мана у! Наҳотки, бу қиз дунёнинг бутун дурдоналарига арзимаса! – деди у Жиллеттани кўрсатиб.

Френхофер сапчиб тушди. Қароқчилар ўғирлаб, қулфурушга келтирган гуржи қиздек хуркак ва маъсума Жиллетта унинг қаршисида қимтиниб турарди. Қизнинг юзи ҳаёдан алвонланди, кўзларини ерга қадади, қўллари бемажол осилиб қолди. Ибосига қилинган тажовузга унсиз таънаси – шашқатор ёшлари унинг юзларини юварди. Айни дамда, Пуссен бу бебаҳо хазинани қулбасидан олиб чикқани учун ўзини ўзи лаънатларди. Чол, мусаввирлар одатича, қизни нигоҳи билан ечинтириб, баданидаги ҳар бир аъзони ҳатто сир тутиладиган жойигача чамалаганда, кўзлари яшнаб-яшариб кетдики, буни кўрган Пуссеннинг юрагига азобли шубҳалар ханжар бўлиб санчилди, ботинидаги курашда ошиқ мусаввирни енгди. Шу тобда у чин муҳаббатнинг ўртагувчи рашқини туйди.

– Жиллетта, кетдик бу ердан! – деди жонҳолатда.

Бу хитобдан қувониб кетган қиз бошини кўтарди, Пуссеннинг чехрасига кўзи тушдию ўзини унинг бағрига отди.

– Мени севаркансан-да! – деди у кўзёшларини оқизиб.

Изтиробини яшириш лозим бўлганда шу қадар матонат кўрсатган қиз қувончини пинҳон тутишга қолганда куч тополмаган эди.

– Ох, уни бир лаҳза менинг ихтиёримга берсангиз, – деди қари мусаввир илтижо-ла, – уни Катрин Леском билан қиёслаб кўришни истардим. Майли, шартингизга розиман!

Френхофернинг бу хитобида ўзи яратган аёлга муҳаббати ҳамон аён сезилиб турарди. Чол, менинг Нуазезам гўзалроқ деб астойдил ишонапти ва ижоди тирик қиз устидан ғалаба қозонишига ҳеч шубҳа қилмаяпти, деб ўйлаш мумкин эди.

– Имконни қўлдан берманг! – деди Порбус Пуссеннинг кифтига қоқиб. – Муҳаббат гуллари фоний, санъат мевалари эса абадийдир.

– Наҳотки, у менга шунчаки бир аёл деб қараса! – деди Жиллетта Пуссен билан Порбусга синчков кўз ташлаб.

Сўнгра у бошини мағрур кўтариб, Френхоферга чакмоқдек назар ташлади, аммо шу пайт ногоҳ ошиғи бу ерга илк бор келганида Жоржоненинг асари деб ўйлаган картинага маҳлиё боқиб турганини пайқаб қолди-ю, қатъий деди:

– Юринг, тепага чиқамиз. У менга ҳеч қачон шунчалик мафтун бўлиб тикилмаган.

– Ҳой қария, – деди Жиллеттанинг ғазабидан хаёли тумтарақай бўлиб Пуссен, – мана бу ханжарни кўряпсанми? Агар қизнинг зорланган овозини эшитсам, бу юрагинга санчилади, уйингни ўтда ёқаман, бирор тирик жонни омон қўймайман! Тушундинг-а?

Шу онда Пуссеннинг кўнглига чироқ ёкса ёришмасди. Унинг хитоби ваҳимали эди. Навқирон мусаввирнинг сўзлари ва, айниқса, сўзларига монанд қўл силташлари Жиллеттани хотиржам қилди, қиз севгилиси уни санъат йўлида, шавкатли келажаги йўлида қурбон қилганини ҳатто кечирди ҳам.

Порбус билан Пуссен устахона эшиги олдида мум тишлаганча бир-бирига тикилиб турарди. Миср Марямининг муаллифи аввалига, «Ох, қиз ечиняпти... У қизга ёруғга ўгирил деди! У қизни Катрин Леско-си билан солиштиряпти...» дея шивирлашга журъат

этди, аммо кейин Пуссеннинг юзидаги аянчли ғам-ғуссани кўриб, қайтиб оғиз очмади. Гарчанд мусав-вирлар қарилик чоғи санъат билан киёслаганда бир пулга ҳам арзимайдиган бундай хурофотларга бефарқ бўлиб қолса-да, Порбус, ҳарқалай, Пуссенга завқланиб тикилди: ёкимтой ва содда эди у. Йигит ханжар дастасини маҳкам сикқанча эшикка қулоқ тутиб турарди. Икковлон шу тобда мустабидни ўлдириш учун панада пайт пойлаб турган фитначиларга ўхшарди.

– Киринг, кириглар! – деди эшикни қия очган чол бахтдан оғзи қулоғига етиб. – Асарим – тенгсиз, энди уни ғурур билан кўрсатсам бўлади. Хеч қайси мусаввир ҳеч қачон гўзал ишрат париси – менинг Катрин Лескомга тенг рақиб яратолмайди!

Сабрсиз иштиёқ алангасида қоврилаётган Порбус билан Пуссен устахонага отилиб кирди – ҳар тўртала деворига ҳам картиналар осилган, чанг-чунг босган кенг бир ивирсиқ хона. Улар олдин яримянланғоч аёлнинг бўй баравар тасвири қаршисида маҳлиё бўлганча туриб қолишди.

– О, бунга аҳамият бермасангиз ҳам бўлади, – деди Френхофер. – Мен тик турган аёл қоматини ўрганиш учунгина чизганман буни, ўзи сариқ чақага ҳам арзимаydi. Мана булар эса каминанинг хатола-ри, – дея сўзида давом этди чол деворларни қоплаган ажойиб асарларни кўрсатиб.

Френхофернинг шундай картиналарга нафрат билан беписанд қараётганидан ажабланган Порбус билан Пуссен энди чол бебаҳо деб таъриф этган асарни ахтармоққа тушишди. Аммо уни топа олишмади.

– Мана, қаранг! – деди сочи хурпайган, юзи бўғриққан, кўзлари чақнаган чол ишқ шаробидан маст йигитдек энтика-энтика нафас олар экан. – Ҳа, – дея хитоб қилди у, – бундай баркамолликни кутмаган эдингизми? Қаршингизда турган аёлга боқмай ҳадеб бир нимани ахтарасиз! О, бу полотнода шу қадар те-ранлик борки! Ҳаво-чи, ҳаво? У сиз нафас олаётган ҳаводан сира фарқ қилмайди. Санъат қаерда, дейсиз-

ми? Санъат йўқ – ғойиб бўлган. Мана – қизнинг бадани. Мана – ҳаво! У қиз баданини сийпалаб, чирмаб олмоқда, буни сезяпсизми? Осмондаги юлдузлар ҳам ахир мана шундай – сувдаги балиқлар каби тасаввур уйғотмайдими? Аёл ва бошқа буюмлар бир-биридан ажралиб турганига нима дейсиз? Бу қадди-қоматни кучиб олиш мумкиндек туюлмаётими сизга? Қуёш нури бирор жисмга тушганида у қандай кўриниш олишини бекорга етти йил ўрганмадим, ахир. Ёки мана бу сочларга боқинг, нақадар нурга йўғрилган у! Қаранг, аёл хўрсиниб қўйгандек бўлди!.. Кўкрагини... қаранг! Ох, унинг қаршисида тиз чўкмайдиган одам бормикан дунёда? Бадани титраб кетди! Мана кўрасиз, у ҳозир ўрнидан туради!..

– Бирор нимани кўряпсизми? – деб сўради Пуссен Порбусдан.

– Йўқ. Сиз-чи?

– Ҳеч нарсани...

Чол ўзига такрор-такрор ҳамду сано ўқиши учун имкон бериб, икки мусаввир полотнога тик тушаётган нур таассуротни бузмаётганмикан, дея текшира бошлашди. Улар дам ўнгга, дам сўлга ўтиб, гоҳ эгилиб, гоҳ ростланиб картинага обдон тикилишди.

– Ха, ха, бу – картинанинг ўзи, ўзгинаси, – деди Френхофер уларнинг бундай синчковлигини янглиш тушуниб. – Қаранг, мана бу – қасноқ, мана бу – мольберт, мана булар эса менинг бўёқларим ва мўйқаламларим...

У хатто мўйқаламлардан бирини олиб, соддадилларча мусаввирларга кўрсатиб ҳам қўйди.

– Қари туллак устимиздан куляпти, – деди Пуссен яна полотно қаршисига келиб. – Бу ерда фақат гирди кўплаб ғалати чизиқлар билан ўралган, пала-партиш суркалган бўёқ чапланмаларини кўряпман, холос.

– Йўқ, биз хато қилибмиз, қаранг! – дея эътироз билдирди Порбус. Улар яқинроқ бориб картинанинг бир чеккасида бўёқларнинг мажхул тумани аро яланғоч оёқ учини кўриб ҳайратдан анграйиб қолишди. Ақл бовар қилмасди: жиндай-жиндайдан қадам-бақадам яксон этилган асарнинг бу парчаси қандай омон қолди

экан?! Ёниб кул бўлган шаҳар вайроналари орасидан топилган Венера ҳайкалининг қолдиғи кишида қандай таассурот уйғотса, картинадаги оёқ ҳам худди шундай таассурот уйғотарди.

– Бунинг тагига аёл яширилган! – деди Порбус картинани яқунлаш ниятида қари рассом устма-уст чаплаган бўёқлар қатламини Пуссенга кўрсатиб.

Френхофер тушиб қолган жазавани сал-пал англай бошлаган икки мусаввир иттифоқо чолга ўгирилиб қаради.

– У оғзидан чиқаётган гапларга чиппа-чин ишонади, – деди Порбус.

– Ҳа, дўстгинам, – деди чол бирдан ўзига келиб, – ишониш зарур. Шундай санъат асари яратиш учун зўр ишонч-ла ишга киришишинг, ёлғиз унинг оламида яшашинг лозим. Мана бу сояни тасвирлаш озмунча вақтимни олганми, ахир! Қаранг, мана бу ер – ёноғига, кўз остига тушган нимсояга, ваҳоланки, табиатдаги бу хил ҳолатни кўчириш деярли амримаҳол. Сизнингча, мен бундай кўланкани чизишга осонликча эришдимми? Йўқ, асло! Қадрдон дўстим Порбус, ана энди асаримга диққат билан боқсанг, дўнглик ва думалоқлик ҳақида айтган сўзларим сенга аён бўлади-қолади. Аёл кўкрагига қандай табиий ёруғлик туширганимга разм сол, мен ёрқин шуъла ва қуюқ бўёқ орқали бу ерда мана шундай ёруғликни жамлай олдим, уни баданнинг кунгай жойларидаги жилвакор оқлик билан қўшиб юбориш ва, аксинча, сояки жойларидаги бўёқ бўртиқлиги ва дағаллигини силлиқлаш эвазига қиз вужудидаги ҳар қандай расм изи ва нотабиийликни бартараф этдим ва қарабсанки, тана чизиқлари ҳам жонли шаклни олди. Энди яқинроқ келинг-да, услубга диққат қилинг. Бунинг узоқдан туриб кўриб бўлмайди. Мана бу ер, менимча, шоён диққатга лойиқ! – У мусаввирларга мўйқалам учи билан ёрқин бўёқларнинг қуюқ қатламини кўрсатди.

Порбус чолнинг кифтини қоқиб қўйди-да, Пуссенга ўгирилиб:

– Бизнинг наздимизда, у – буюк мусаввир, биласизми шуни? – деди.

– У мусаввир эмас, кўпроқ шоир, шекилли, – деди Пуссен жиддий тортиб.

– Мана бу ерда, – деди Порбус картинага бармоқ теккизиб, – курраи арздаги санъатимиз ниҳоя топади.

– Кейин эса арши аълога ғарқ бўлади, – дея қўшимча қилди Пуссен.

– Қария бу полотно устида не-не хузурбахш онларни бошдан кечирмаган!

Бироқ, ўз фикр-хаёлига ғарқ бўлган чол бу икки мусаввир суҳбатига қулоқ солмас, у тасавурида гавдалантирган аёлга жилмайган қўйи термилиб турар эди.

– Эртами-кечми полотнода ҳеч вақо йўқлигини сезади у! – деди Пуссен.

– Полотномда ҳеч вақо йўқ дейсизми? – деб қичкириб юборди қўққис ўзига келган Френхофер бир мусаввирга, бир картинасига қараб.

– Нима қилиб қўйдингиз? – деди Порбус Пуссенга зарда билан.

Чол йигитнинг қўлидан маҳкам ушлаб олди.

– Сен нимани ҳам кўрардинг, қишлоқи, тирмизак, нодон, хумкалла! Бу ерга нега келдинг ўзи? Оҳ, кўнгилчан Порбусим, – деди у кейин мусаввирга ўгирилиб, – сиз-чи, сиз ҳам менинг устимдан куляпсизми? Жавоб берсангиз-чи! Мен дўстингизман, ахир. Ростини айтинг, картинални бузиб қўйибманми?

Порбус аввалига каловланиб ғўлдиради, бироқ чолнинг бўздек оқарган юзида даҳшатли бир ҳадик зухур этгач, у полотнога имо қилиб, бундай дейишга мажбур бўлди:

– Ўзингиз ҳам қараб боқинг!

Френхофер бир муддат картинани кўздан кечирдию қўққис гандираклаб кетди.

– Ҳеч нима йўқ! Ҳеч нима! Оҳ, ўн йиллик меҳнатим... – У ўгириб, хўнграб юборди. – Демак, мен бир аҳмоқман, телбаман! На истеъдод, на қобилият бор менда, беҳуда яшаб юрган пулдор бир кимсаман, холос. Эвоҳ, мен аслида ҳеч нима яратмабман-а!

У жиққа ёш кўзлари билан картинасига қаради. Сўнг бирдан қаддини ғоз тутиб, икки мусаввирга еб кўйгудек тикилди.

– Исонинг қони ва жони ҳаққи қасам ичаманки, сизлар ҳасадгўйсиз! – деб қичқирди у. – Сизлар картинални ўзингизники қилиб олмоқчисиз, шу ниятда бузиб қўйгансиз деб менга фириб беряпсиз. Аммо мен, мен уни кўриб турибман – у хайратомуз даражада гўзал аёл!

Шу пайт Пуссен бир бурчакда йиғлаб ўтирган Жиллеттанинг овозини эшитиб қолдию унинг қошига шошилди.

– Нима бўлди сенга, фариштам? – деди мусаввир яна ошиқ йигитга айланиб.

– Ўлди мени! – деди қиз қахрли овозда. – Чунки энди сендан нафратланаман, сени аввалгидек севиш бу – шармандалик! Сенга суйиб қараяпман-у, айна чокда жирканяпман ҳам. Мен сени севаман, аммо севгимни нафрат енгиб бораётгандек!

Пуссен Жиллетта билан овора экан, ўғри шарпасини сезган заргар тилла зеб-зийнатлар қутисини қандай яширса, Френхофер ҳам ўз Катрини устига хотиржамлик билан, авайлаб яшил мато тортди. Чол иккала мусаввирга хўмрайиб қаради, унинг нигоҳи нафрат ва шубҳага тўла эди. Сўнг уларни устахона эшигигача миқ этмай, асабий шошқалоқлик билан кузатиб қўйдида, уй бўсағасида:

– Алвидо, азизларим! – деди.

Бундай хайрлашувдан иккала мусаввирнинг ҳам кўнгли ғаш тортди.

Эртасига Порбус Френхофердан хавотирланиб, хабар олгани унинг уйига борди. Чол ҳамма картиналарини ёқиб юборган ва ўша оқшом қазо қилган экан.

*Париж,
1832 йил, февраль*

Николай ГОГОЛЬ
рус ёзувчиси
(1809–1852)

БУРУН

I

Март ойининг йигирма бешинчи куни фавкулодда фаройиб ҳодиса рўй берди. Вознесенск кўчасида яшовчи сартарош Иван Яковлевич (унинг фамилиясини бирор кимса билмасди, ҳатто сартарошхона эшигидаги юзига совун қўпиғи суртилган жаноб тасвири туширилган ҳамда «ҳаром қондан халос этади» деган ёзув битилган тахта лавҳада ҳам ҳеч вақо кўрсатилмаган эди) одатдагидан барвақтроқ уйғондию димоғига иссиқ нон ҳиди урилди. Каравотидан сал қад ростлаб, рафиқаси – ўзига етгунча кайвони, яна денг роса кофехўр хоним қип-қизил сўлқиллама нонларни печдан узаётганини кўрди.

– Прасковья Осиповна, мен бугун кофе ичмайман, – деди Иван Яковлевич, – унинг ўрнига иссиқ нонга пиёз қўшиб егим келяпти.

(Иван Яковлевич унисига ҳам, бунисига ҳам йўқ демасди-я, аммо бирваракай ҳар иккаласини сўрамоқ одобдан эмаслигини, зеро, Прасковья Осиповнанинг бунақа хурмача қилиқларга асло тоқати йўқлигини яхши биларди.) «Майли, бу аҳмоқ нон еб қўяқолсин, – деб ўйлади хотини, – ўзимга яхши – бир финжон кофе ёнга қолади». У столга битта нон ташлаб кетди.

Иван Яковлевич, азбаройи сипогарчиликдан, кўйлак устидан фрак кийди, сўнг стол қошига келиб ўтирдида, икки бош пиёзни арчиб туз сепди ва ҳафсала билан нон кесишга киришди. Уни иккига бўларкан,

ўртасида бир нима оқариб турганини кўриб, хайрон бўлди. Пичоқ билан секин ковлади, бармоқ учини теккизди. «Қаттиққина! – деди ўзича. – Нима бўлса экан-а бу?»

Кейин бармоғини тиқиб тортиб олди – бурун экан!.. Иван Яковлевич кўзларини ишқалаб, сер солиб қаради: бурун, буруннинг ўзгинаси! Боз устига, қайсидир танишининг бурни. Иван Яковлевичнинг юзини даҳшат аломати қоплади. Аммо бу даҳшат хотини кўтарган ваҳима олдида ҳеч гап бўлмай қолди.

– Бурунни қай гўрдан кесиб олдинг, ваҳший?! – деб қичқирди у жаҳлдан кўкариб. – Ярамас! Пиёниста! Сени ўзим полицияга топшираман. Қирчанғи хўкиз! Эшитдим, бир эмас, уч киши айтди менга, соқолини олаётганингда бурнидан чангаллаб тортқилашингга мижозларинг аранг чидар экан.

Бироқ Иван Яковлевич серрайиб қолган эди. У билди, бу – ҳар чоршанба ва якшанба кунлари соқол олдирадиган коллеж ассессори¹ Ковалёвнинг бурни.

– Сабр қил, Прасковья Осиповна! Буни латтага ўраб бир чеккага қўйиб қўяй, шу ерда туратурсин, кейин олиб кетаман.

– Бўлмағур гапни йиғиштир! Бир камим уйда кесилган бурунни сақлаш эди ўзи! Қилтирик, қашқатарок! Қаранг-а, бу кишим устарани қайишга ишқашни биллади, холос, яқин орада шуни ҳам эплаёлмай қолади ярамас, гўрсўхта! Сени деб полицияма-полиция чопайми энди? Вой искирт, ислиқи-ей! Йўқот буни! Даф қил! Қаёққа бўлса ҳам олиб кет! Кўзимдан йўқот!

Иван Яковлевич бир аҳволда қакқайиб турди-турди, ўйлай-ўйлай боши шишди.

– Жин урсин, бу қанақаси? – деди ниҳоят қулоғи орқасини қашиб. – Кечаси маст бўлиб келганмидим

¹ Коллеж ассессори – Пётр Биринчининг ташаббуси билан таъсис этилган «Унвонлар жадвали»га кўра, саккизинчи класс чиновниги ҳарбий майорга тенглаштирилган. Кавказда маъмурлар мансабини бемалол суиистеъмол қилганидан бу унвонга эришиш осон бўлган.

ёки ақлу ҳушим жойидамиди, ўзим ҳам билмайман. Хечам ақлга сифмайди: ахир нон деганлари печда пишса, бурун унинг ичида... Бошим қотиб қолди!..

Иван Яковлевичнинг бирдан дами ичига тушиб кетди. Полиция бурунни қидириб топиб, уни айбдор қилишини ўйлаб, ақдан озаёзди. Ҳалитдан кўзига заррин хошиядор қизил ёқа, шпага... кўриниб, бутун вужудини титроқ босди... Ниҳоят, алмисокдан қолган кўйлаги ва этигини сандикдан олди, шу увадаларни эгнига илиб, Прасковья Осиповнанинг аёвсиз қарғишлари остида бурунни латтага ўраб, кўчага чиқди.

Бу дардисарни у бирон ерга даф қилишни ўйларди: ё дарвоза ортидаги темир устунча орасига тиқиб юборди, ёхуд билмаган киши бўлиб, у ер-бу ерга тушириб қўяди-да, ўзи дуч келган кўчага кириб кетади. Бахтга қарши, рўпарасидан таниш-билишлари чиқиб қолар ва «Йўл бўлсин!» ёки «Тонг сахарлаб кимнинг соқолини қиртишлагани шайланиб қолдинг?» дея саволга тутар эди – шу асно Иван Яковлевич қулай фурсат топа олмади. Бир вақт бурунни тушириб қўйган киши бўлиб кетаётган эди, будкада ўтирган қоровул узоқдан ойболтасини ўқталганча, «Бир нимангни тушириб қўйдинг! Қани, ол-чи!» деб бақириб қолди. Иван Яковлевич бурунни олиб чўнтагига тиқишга мажбур бўлди. Бирдан умидсизликка тушди, боз устига, дўкону расталар очилаётган маҳал эмасми, кўча борган сари гавжумлашмоқда эди.

У Исакиевск кўпригига боришга қарор қилди: балки бу савил колгурни Невага улоқтириб юборар?.. Аммо мен сал-пал хурматга сазовор жиҳатлари ҳам бўлган Иван Яковлевич ҳақида ханузгача бирон бир тайинли гап айтмаганим учун олдингизда андак айбдорман, мухтарам китобхон.

Ҳар қандай рус ҳунармандига ўхшаб Иван Яковлевич ҳам фирт пиёниста эди. Худонинг берган қуни мижозлари соқолини қиртишласа-да, ўзининг соқоли умри бино бўлиб устара кўрмасди. Сира эгнидан тушмайдиган фраки (у ҳеч қачон сюртук киймасди)

эса олачипор тусдами-ей: яъни, аслида қора бўлиб, ҳаммаёғини жигаранг-сарик ва кулранг доғ-дуғ босган, ёқасининг ҳам яғири чиқиб ялтираб кетган, учта тугма ўрнида фақат ипи осилиб турар эди. У ўтакетган сурбет бўлиб, коллеж ассессори Ковалёв ҳар соқол олдираётганида «Иван Яковлевич, қачон қарама, қўлларинг сасийди-я!» деса, сартарош унинг ўзига «Нимадан сасиркан-а?» дея савол қотарди. «Билмадим, отагинам, шу – сасигани сасиган-да», дерди коллеж ассессори. Иван Яковлевич эса тамакисини бир ҳидлаб оларди-да, бу гапи учун унинг иякларини бурни ости, кулоқлари ортинга томоқларига – бир сўз билан айтганда, қаерига суртгиси келса, аямай совун кўпигини чаплаб ташларди.

Ана шу мухтарам фуқаро Исакиевск кўпригига етиб келди. Теварак-атрофга аланг-жалаң боқиб, кейин кўприк остига қарамоқчи бўлган киши мисол тўсиқ устига энгашиди, гўё балиқлар ғужғон ўйнаб юрганми-кан дея кузатаётгандек турди-турди-да, латтага ўралган бурунни астагина сувга отиб юборди. Бирдан елкасидан тоғ ағдарилгандек енгил тортиди-қолди. Ўзича жилмайиб ҳам қўйди. Чиновникларнинг соч-соқолини олгани бориш ўрнига, қаншарига «Егулик ва чой» деб ёзиб қўйилган емакхонага кириб, бир стакан пунш¹ ичаман, дея чоғланган ҳам эдики, бирдан кўприк адоғида ўзи томон тикилиб турган серсалобат, эндор чаккасоқолли, учбурчак шляпа кийган, шпага таққан квартал нозирига кўзи тушди. Сартарош жойидан қимирлаёлмай қолди, нозир эса бармоғи билан имлаб, уни чақирмоқда эди:

– Қани, бу ёққа кел-чи, азизим!

Иван Яковлевич мулозамат йўриғини билгани учун узокданоқ бош кийимини ечиб қуллуқ қилди-да, зипиллаб унинг олдига борди.

– Олийҳиммат жаноблари, саломат бўлгайлар! – деди ялтоқланиб.

¹ Пунш – ром виносига сув, шакар, мева шарбати ҳамда хушбўй зираворлар қўшиб-қайнатиб тайёрланадиган спиртли ичимлик.

– Э-э, биродар, олийҳимматинг нимаси?! Хўш, кўприк устида нима қилиб турган эдинг?

– Худо ҳаққи, жаноб, соқол олгани кетаётиб ўзим шунчаки, дарё тез оқяптимикан деб бир қарадим-да.

– Қўй ёлғонингни! Шу билан қутулиб кетаман деб ўйлама! Тўғрисини айт!

– Мен, олийҳиммат жаноблари, ҳафтада икки марта ёки ҳатто уч марта бекул соқол оламан, – деди Иван Яковлевич.

– Бэ-э, шуям гап бўптими, оғайни?! Билсанг, менинг соқолимни учта сартарош олади, улар тагин буни ўзи учун шараф деб билади! Қани, энди гапир-чи, кўприк устида нима қилиб турган эдинг?

Иван Яковлевичнинг ранги оқариб кетди... Аммо шу ўринда мазкур воқеани буткул туман чулғайди ва ундан сўнг нима бўлгани хусусида мутлақо ҳеч нарса маълум эмас.

II

Коллеж ассессори Ковалёв анча барвақт уйғонди ва лаблари орасидан «брр...» деган овоз чиқарди – уйғонганида у доим шундай қилади-ю, бунинг сабабини ўзи ҳам билмайди. Ковалёв бир керишиб олди-да, хизматкорига стол устида турган чоғроқ тошойнани олиб келишни буюрди. У кеча бурнида пайдо бўлган гўддага бир кўз ташлаб қўймоқчи эди, бироқ – афсус-надоматлар бўлсинким, бурнининг ўрни теп-текис, ҳеч вақо йўқ! Юрак-пураги чиқиб кетган Ковалёв «Сув бер!» деб бақирди. Кўзларини сочиқ билан арта-арта яна ойнага қаради: ҳа, бурни йўқ! Туш кўраётгандирман деб у ёқ-бу ёғини чимчилаб кўрди, ухлаётгани йўқ, шекилли. У каравотидан сапчиб туриб, бир силкиниб қўйди: йўқ, бурни йўқ!.. Дарҳол кўчаллик либосларини сўради ва кийинибоқ тўппа-тўғри обер-полицмейстер хузурига равона бўлди.

Дарвоқе, шу ўринда китобхон Ковалёв коллеж ассессорларининг қандайин турига мансуб эканини та-

саввур қилмоғи учун у ҳақда бир-икки оғиз гапириб беришга тўғри келади. Бундай унвонга илмий аттестат ёрдамида эришган коллеж ассессорларини Кавказда шу унвонга сазовор бўлган коллеж ассессорлари билан сираям тенглаштириб бўлмайди. Чунки булар мутлақо алоҳида-алоҳида тур ҳисобланади. Ўқимишли коллеж ассессорлари... Бироқ Россия шундайин ғаройиб ўлкаки, агар биронта коллеж ассессори ҳақида бир оғиз сўз айтсангиз, бас, Ригадан Камчаткагача бўлган ҳамма ҳудудларнинг коллеж ассессорлари буни албатта ўзи ҳақда деб ўйлайди. Кошки барча унвону мансабларни назарда тутиб бўлса! Ковалёв кавказлик коллеж ассессори эди. Бу унвонга эришганига бор-йўғи икки йил бўлган, шу боис буни бир лаҳзаям хаёлидан чиқармайди; ўзини олийжаноб ва салобатли кўрсатмоқ учун эса коллеж ассессори эмас, ҳаммага майор деб таништирарди. «Қулоқ сол, азизам, – дея гап бошларди у одатда кўча-кўйда манишка¹ сотиб юрган хотинни учратиб қолса, – сен, яхшиси, уйимга кел, квартирам Садовая кўчасида, майор Ковалёв қаерда туради деб сўрасанг, дуч келган одам кўрсатиб қўяди». Бордию аёл ёқимтойроқ бўлса, унга махфий топшириқ ҳам берарди-да, «Жонгинам, сен майор Ковалёвнинг квартирасини сўра», дер эди. Биз ҳам бундан кейин бу коллеж ассессорини майор деб атаймиз.

Майор Ковалёвнинг ҳар куни Нева проспектида сайр қилиш одати бор эди. Унинг манишкаси ёқаси доимо топ-тоза ва оҳорланган бўларди. Бакенбарди эса, ҳозир ҳам губерния ва уезд танобчилари, меъморлар ва полк докторлари, шунингдек, полиция хизматчилари, қўйингки, гўштдор ёноқлари қип-қизил, бостон² ўйинини қотириб ўйнайдиган ҳамма эркаклар қўйиб юрадиган кўринишда эди. Бундай чаккасоқол ёноқларнинг қоқ ўртасидан чўзилиб бориб, тўппа-тўғри бурунга тақалади. Майор Ковалёв қимматбаҳо тошдан ясалган турли-туман тамғали муҳрларни ёнида олиб

¹ Манишка – қўйлакнинг қадама кўкрак қисми.

² Бостон – карта ўйинининг бир тури.

юрар, улар орасида ҳатто «душанба», «чоршанба», «жума» ва бошқа сўзлар ўйиб ёзилганлари ҳам бор эди. У Петербургга фаолият юзасидан, аниқроқ қилиб айтганда, унвонига яраша дурустроқ мансаб эгаллаш илинжида келган: иложи топилса, вице-губернаторликка ўтсам, йўқса, бирор каттароқ департаментга экзекутор¹ бўлиб жойлашиб олсам, деб мўлжалларди. Майоримизнинг уйланиш нияти ҳам йўқ эмас, агар бисоти икки юз минг ақчалик қайлиқ учраб қолгудек бўлса, кўзини чирт юмиб уйланиб юбориши турган гап. Ана энди, тушпа-тузук, ўртамиёна бурни ўрнида майор ўта бемаъни, сип-силлиғу теп-текис жойни кўриб қай аҳволга тушганини китобхоннинг ўзи фараз қилаверсин.

Бахтга қарши, кўчада биронта извош кўринмасди. Майор плашига ўраниб, гўё бурнидан қон кетаётгандек тус бермоқ учун юзини дастрўмоли билан бекитиб яёв кетишга мажбур бўлди. «Ҳойнаҳой менга шундай туюлгандир, ҳе йўқ-бе йўқ, бурним ғойиб бўлиб қолиши мумкин эмас-ку?!» деб ўйлади у ва яна ойнага қараш илинжида қандолат дўконига кирди. Яхшиямки, дўкон бўм-бўш экан; фақат югурдак болалар хоналарни супуриб-сидириб, курсиларни жой-жойига қўймоқда, баъзилари уйқусираганча патнисда қайноқ гўмма олиб чиқаётгир; стол-стуллар устида кофий тўкилган кечаги газеталар қалашиб ётибди. «Хайрият, ҳеч зов йўқ, – деди у ўзига ўзи, – бемалол ойнага қараб олсам бўлади». Юраги бетламайгина ойнага яқинлашди ва тикилиб қаради. «Жин урсин, бу нима кўргилик! – деди тупуриб. – Бурун ўрнида бир нима қакқайиб турса ҳам гўрга эди, ҳеч вақо йўғ-а!..»

У аламдан лабини тишлаб дўкондан чиқди ва доимий одатига хилоф равишда ҳеч кимга қарамай, ҳеч кимга жилмайиб боқмай, тез-тез кета бошлади. Аммо тўсатдан бир уй олдида қоққан қозикдек тўхтади-қолди – кўз кўриб қулоқ эшитмаган воқеа рўй берган

¹ Экзекутор – Чор Русиясида идора ва муассасаларнинг хўжалик ишларини бошқарувчи амалдор.

эди: йўлак остонасига карета келиб тўхтадию ундан мундирли бир жаноб сакраб тушди-да, энгашганча зинадан чаққон-чаққон чиқиб кетди. Бу ўзининг бурни эканини кўрган Ковалёв қандай дахшату ҳайратга тушганини таърифлашга тил ожиз! Унинг кўз ўнгида ҳаммаси айқаш-уйқаш бўлиб кетди, у аранг оёқда турарди, бироқ талвасада титраганча қандай бўлмасин ўша жанобни кутмоққа қарор қилди. Чиндан ҳам икки дақиқа ўтар-ўтмас бурун қайтиб чиқди. Каттакон тик ёқали, заррин хошиядор мундир ва такаки чарм панталон кийиб олган, шпагаси ҳам бор. Укпарли шляпасига қараб, камида статский советник¹ бўлса керак, дея хулоса қилиш мумкин. Туришидан кимникигадир ташриф буюриш ниятида. У ён-верига назар ташлаб олди-да, аравакашга «Қани, кетдик!» дея бақирди ва каретага ўтирдию жўнаворди.

Бечора Ковалёв ақлдан озишига бир баҳя қолди. У ҳозиргина ўзи гувоҳ бўлган воқеадан ҳангу манг: ё тавба-а, қандай қилиб кечагина унинг юзида турган бурун бугун оёқ чиқариб, мундир кийиб бемалол кўчада юради?! Майор каретанинг кетидан чопди, хайриятки, у узокқа бормаё Қозон черкови олдида тўхтади. Ковалёв ҳам шоша-пиша ўша томон югурди, кўз ўрнида иккита тешикча очиб қўйилгану бети-бошини чирмаб олган тиланчи кампирлар орасидан ўтиб, черковга кирди. Ибодатчилар сийракроқ – улар фақат эшик олдида уймалашиб турарди. Ковалёв айна тобда ибодат қиладиган аҳволда эмас, аланглаб ҳар бурчакдан бояги мундирли жанобни изларди. Ниҳоят, уни топди. Бурун бир чеккада, афтини каттакон тик ёқаси билан бекитганча ўтакетган такводорлардек берилиб ибодат қилмоқда эди.

«Унинг олдида қандай бораман-а? – деб ўйлади Ковалёв. – Савлат-салобати, мундирию шляпасидан статский советник экани кўриниб турибди. Жин урсин, қандоқ қилдим энди!»

¹ Статский советник – Чор Русиясида 5-даражали мартаба.

Яқинроғига бориб, устма-уст йўталди; лекин бурун сира ибодатдан чалғимай, қайта-қайта таъзимга эгилар эди.

– Олийҳиммат жанобим... – деди Ковалёв ўзини дадил тутишга уриниб, – олийҳиммат жанобим...

– Нима дейсиз? – деди бурун унга ўгирилиб.

– Мен таажжубдаман, олийҳиммат жанобим... Менимча... сиз ўз ўрнингизни билмоғингиз керак. Ахийри сизни топдим-а, яна қаердан денг? Черковдан! Шуни тан олгайсизким...

– Маъзур тутасиз, фаҳмим етмайроқ турибди, нима демоқчисиз ўзи... дурустроқ тушунтирсангиз-чи.

«Қандай тушунтирсам бўларкан бунга?» деб ўйлади Ковалёв ва ўзини қўлга олиб, гап бошлади:

– Мен, албатта... Ҳа, айтгандек, мен майорман. Ўзингиздан қолар гап йўқ, мендек одамнинг бурунсиз юришим уятдир ахир. Воскресенск кўпригида арчилган апельсин сотиб ўтирадиган жулдурвоқи хотиннинг бурни бўлмаса ҳеч боқиси йўқдир, бироқ мен... нуфузли лавозимга муяссар бўлишим назарда тутилса... бунинг устига, қўпгина эътиборли хонимлар, дейлик, статский советник Чехтарёва ва бошқалар билан танишман... Танангизга бир ўйлаб кўрсангиз... Нима дейишгаям ҳайронман, олийҳиммат жаноблари... (Шу ерга келганда у елкасини қисиб қўйди.) Маъзур тутгайсиз... агар бунга бурч ва номус талаби деб қараладиган бўлса... ўзингиз тушунсангиз керак...

– Мутлақо ҳеч нимани тушунмаяпман, – деди бурун. – Очиқроқ гапиринг.

– Олийҳиммат жанобим, – деди Ковалёв ич-этини егудек бўлиб. – Таажжубдаман, тушунмайдиган гапнинг ўзи йўқ-ку... Ёки сиз... Ахир – сиз менинг бурнимсиз!

Бурун майорга тик қаради, унинг қошлари чимирилиб кетди.

– Янглишасиз, муҳтарам жаноб. Мен, бу – менман. Боз устига, бизнинг ўртамизда ҳеч қандай яқинлик бўлмоғи мумкин эмас. Вицмундиригиз¹ тугмаларига

¹ Вицмундир – чиновникларнинг махсус кийими.

қараганда, сиз бошқа бир маҳкамада хизмат қиласиз чоғи.

Бурун шундай дедию ўгирилиб ибодатини давом эттираверди.

Ковалёв нима қилишни, нима дейишни билолмай, эсанкираб қолди. Шу пайт заифона либосларнинг ёқимли шитир-шитири эшитилди, бошдан-оёқ тўрси-мон матога бурканган кекса бир хоним билан оқ кўйлаги хушбичим қомастига чиппа ёпишган, бошига сарғиш шляпа қўндирган нозикниҳол, укпардек енгил, болдек ширин қиз пайдо бўлди. Уларнинг ортидан чаккасоқоли эндор, қат-қат ёқали новча малайи ҳам кириб, тамакидонини очди.

Ковалёв уларга яқинроқ бориб, манишқасининг батис ёқаларини чиқариб қўйди, тилла занжирга осиглиқ мухрларини тузатиб-тўғрилаган бўлди, сўнг ён-веридагиларга жилмайиб қаради-да, нозик бармоқчаларини пешонасига теккизганча, салгина эгилиб турган кўклам чечагидек нозикниҳол хонимга тикилиб қолди. Қизнинг шляпа остидан хиёл кўзга чалинаётган оппоқ ияги ва кўклам атиргули мисол нимпушти ёноқларини кўрган Ковалёвнинг башараси табасумдан баттар ёйилди. Аммо бирдан устига қайноқ сув қуйилгандек бўлди. Бурни йўқлиги эсига тушиб, кўзидан ёш чиқиб кетди. Шунда у мундирли жанобга: ўзингизни статский советник қилиб кўрсатишга уринаётирсиз, аслида эса лўттибоз бир аблаҳсиз, менинг бурнимсиз, холос, бошқа ҳеч бало эмассиз, деб дангал айтмоққа чоғланган эди, аммо бурун аллақачон жуфтакни ростлаб қолибди. Ҳойнаҳой, яна кимникигадир ташриф буюришни кўзлаб жўнаворган бўлса керак.

Ковалёв баттар руҳи тушиб, келган йўлидан изига қайтаркан, бурун у ер-бу ерда кўриниб қолмасмикан, деган илинжда теварак-атрофга синчков аланлаганча колоннадалар¹ остида бир фурсат тўхтаб қолди. Шляпаси укпарли, мундири эса заррин хошиядор эди — буниси-ку шундоққина кўз ўнгида, аммо шинелини,

¹ Колоннада — қатор устунлар.

каретасининг тусию унга қўшилган отларни, ҳаттоки карета ортида малайи борми, бўлса у қандай ливреяда¹ эди, афсуски, эслаб қолмаган экан-да. Боз устига, у ёқдан-бу ёққа физ-ғиз қатнаётган карета шу қадар кўп эдики, қидираётган кишингизни илғаб олиш осон эмасди; илғаб қолганингизда ҳам уни тўхтатолмасдингиз. Ажойиб, қуёш чарақлаб турган кун эди. Нева проспекти ниҳоятда гавжум, хонимлар анвойи гуллар шаршараси мисол Полицейскдан то Аничкин кўпригигача бутун йўлкаларни тўлдириб юборган. Ана, унинг таниши – ўзгалар олдида у атайин подполковник деб атайдиган надворный советник² келаётир. Хув анависи эса – сенатда бўлим бошлиғи, бостон ўйинида саккизликка ўйнаганда доим ошиғи олчи турадиган яқин дўсти Яригин. Ана, Кавказда ассессор унвонига сазовор бўлган бошқа бир майор қўл силтаб уни чорламоқда...

– Хе, жин урсин ҳаммангни! – деди Ковалёв. – Хой извошчи, мени хозироқ обер-полицмейстер хузурига олиб бор!

Ковалёв усти очик енгил аравага ўтирдию бора-боргунча извошчига «Қани, аравангни елдек учир, учиравер!» дея бақириб кетди.

– Обер-полицмейстер шу ердами? – деб қичқирди у даҳлизга кирар-кирмас.

– Йўқ эди-я, – деди дарбон, – хозиргина жўнаб кетувди.

– Ана холос!

– Ҳа-я, – деди дарбон, – кетганига ҳеч қанча бўлгани йўқ, бирон дақиқа олдинроқ келганингизда уни учратган бўлардингиз.

Ковалёв дастрўмоли билан юзини бекитган кўйи аравага ўтирди-да, умидсиз бир оҳангда қичқирди:

– Хайда!

– Қаёққа?

– Тўғрига хайда!

¹ Ливрея – малайлар киядиган заррин уқали либос.

² Надворный советник – Чор Русиясида 7-даражали мартаба.

– Тўғрига? Ахир у ёғи муюлиш-ку, ўнга бурайми, чапгами?

Бу савол Ковалёвни ногоҳ сергаклантирди ва яна ўйлаб кўришга ундади. Унинг ахволига тушган одам, аввало Ахлоқ бошқармасига¹ мурожаат қилиши лозим – бошқарма тўғридан-тўғри полицияга алоқадор бўлгани учун эмас, бошқалардан кўра буйруқлари тезроқ бажарилиши учун. Бурун хизмат қиламан деб айтган маҳкама бошлиқларидан нажот кутиш-ку ақлсизлик бўлур эди, чунки буруннинг гап-сўзию ўзини тутишиданоқ маълум – унга муқаддас нарсанинг ўзи йўқ. Мана, Ковалёв билан ҳеч қачон учрашмаганман деб имонини ютиб турибдики, яна шунга ўхшаш ёлғон тўқиб, сувдан қуруқ чиқмайди деб ким айта олади?! Алқисса, Ковалёв извошчига, Ахлоқ бошқармасига ҳайда, деб буюрмоқчи бўлиб турганида бирдан хаёлига илк учрашувнинг ўзидаёқ юзсизлик қилган бу найрангбоз ва қаллоб қулай фурсатдан фойдаланиб, устомонлик билан шаҳардан қочиб қолса-я, деган ўй келди – ана унда қанча қидирманг бефойда, ёйинки қидириш ишлари, худо кўрсатмасин, бирор ойда чўзилиб кетиши ҳам ҳеч гап эмас. Ниҳоят, Эганинг ўзи унга йўл кўрсатди чоғи, у буруннинг барча белги-сифатларини батафсил таърифлаб, эълон бериш учун газета экспедициясига мурожаат қилиш керак деган қарорга келди. Ана шунда кўрган-билган одам уни ўша заҳотиёқ тутиб беради ёхуд жуда бўлмаганда, яшаш жойини маълум қилади. Хуллас, шу тўхтама келиб, извошчига газета экспедициясига ҳайда, деди ва йўл бўйи: «Бўл, аблах! Тезроқ ҳайда, муттаҳам!» деб унинг биқинига муштлаб борди. «Эҳ, тўрам!» дея извошчи ҳам бош чайқаганча болонка итларникидек узун ёлли отининг жilовига маҳкам ёпишиб, унга устма-уст қамчи босаверди. Арава манзилга етиб тўхтади, Ковалёв ҳаллослаганча чоғроқ қабулхонага бостириб кирди, стол қошида эски фрак кийган, кўзойнакли

¹ Ахлоқ бошқармаси (Управа благочиния) – айрим суд ишларини ҳам тасарруфига олган полиция бошқармаси.

кекса чиновник қаламини лабига қистириб, чақа-чуқа санаб ўтирган экан.

– Эълонни ким қабул қилади? – деб шанғиллади Ковалёв. – Э, салом!

– Салом, – дея чиновник унга бир назар ташладию яна олдида уюлиб ётган пулини санайверди.

– Мен эълон бермоқчийдим...

– Мумкин бўлса, бир оз сабр қилиб турсангиз, – деди чиновник ва ўнг қўли билан қоғозга аллақандай рақамни ёзиб, чап қўли билан чўтга икки соққа ташлади.

Уқали кўйлак кийган қайсидир оксуяк хонадон малайи қўлида хат билан стол олдида турар ва ўзининг киришимли эканини намойиш этмоққа хўб уринар эди:

– Биласизми, жаноб, кучукча аслида тўрт тангага арзимаёди, мен уни сариқ чақага ҳам олмаган бўлардим, графинья эса уни нақ қўйнидаги боласидек кўради – буни қарангки, топиб берган одамга 100 рубль ваъда қилинган! Сирасини айтганда, мана шунақа – одамларнинг диди ҳечам бир-бирига сиғишмас экан; айтайлик, зўр овчимисан – исковуч итинг ёки пуделинг бўлсин, ана унда беш юзни, мингниям аяма, чунки итинг шунга арзийди-да!

Чиновник малайнинг сафсатасини гўё диққат билан тинглаётир ва айни чоқда ўзининг ҳисоб-китоби билан ҳам машғул: қўлидаги хатда қанча ҳарф борлигини санамоқда. Эълон кўтариб келган кампирлар, савдогару фаррошлар атрофини ўраб олган. Эълонларнинг мазмуни ҳам турфа хил: ичкиликка ружу қўймаган аравакаш хизматга ёлланмоқчи; обдан кир ювиш машқини олган, ҳар қандай юмушни бажариб кетаверадиган ўн тўққиз яшар чўри қиз хизматга кирмоқчи; 1814 йили Париждан келтирилган, унча қўп ишлатилмаган болалар аравачаси, битта рессори йўқ усти очик енгил извош, ўн етти яшар бўзранг, гижинглаган чавкар тулпор, турп ва редисканинг Лондондан олиб келинган янги нав уруғи, икки бўлмали отхона ҳамда ажойиб қайину қарағайзор боғ қилса арзигулик ер-

сувли дала ҳовлининг сотилиши; эски тагчарм олмоқчи бўлганларни ҳар куни соат саккиздан эрталабки учга қадар чайқов бозорига таклиф қилувчи чақириқ дейсизми – ҳамма-ҳаммасидан бор. Ана шундай олақуроқ тўда тўпланган хона чоккина бўлиб, ҳавоси ниҳоятда оғир – бадбўй эди; бироқ коллеж ассессори Ковалёв ҳид сезмасди, негаки, дастрўмоли билан юзини бекитиб олган, бурни шу тобда қаерларда изғиб юргани эса ёлғиз худога аён.

– Ижозатингиз билан сиздан бир нарсани сўрасам, мухтарам жаноб. Мен жудаям... – деб сўз бошлади у бир маҳал бесабрлик билан.

– Ҳозир, ҳозир! Икки сўму қирқ уч тийин. Бир дақиқа! Бир сўму олтмиш тўрт тийин, – дерди чиновник кампирлару фаррошлар қўлидаги хатларга паришонхол қўз ташлаб. – Хўш, қулоғим сизда? – деди у ниҳоят Ковалёвга юзланиб.

– Илтимосим шуки... – деди Ковалёв, – биласизми, мен ҳалиям тагига етолмаяпман, фирибгарликми-ей, найрангбозликми-ей содир бўлди-да. Сиздан илтимос, ўша аблахни тутиб берган киши мўмайгина мукофот олиши ҳақида газетангизда эълон босиб чиқарсангиз.

– Хўш, фамилиянгизни билсак бўладими?

– Фамилиямни нима қиласиз? Йўқ, айтолмайман. Таниш-билишларим жуда қўп: статский советник Чехтарёва, штаб-офицер Пелагея Григорьевна... Худо асрасин, таниб қолишса-я! Сиз шунчаки, коллеж ассессори ёки яхшиси, майор мансабига эга бир жаноб деб ёзиб қўяқолинг.

– Қочиб юрган одам – қаролингизми?

– Қарол дейсизми? Қаролим қочса майли эди-я, фирибгарликка кирмасди бу! Қочиб кетган – бурним...

– Ҳм! Фалати фамилия экан-а! Хўш, ўша Бурунов катта маблағингизни ўмариб кетдимми?

– Бурун деганда... сиз бошқача тушундингиз! Бурним, менинг бурним қаёққадир ғойиб бўлди. Худо ураман деса шу-да!

– Қандай қилиб ғойиб бўлади? Ҳеч нимани тушунолмаяпман.

– Қандай гойиб бўлиб қолганини ўзим ҳам билмайман, аммо у ҳозир шаҳар кезиб юрибди, ўзини статский советник деб таништиради ҳаммага. Шунинг учун уни қўлга туширган киши зудлик билан менга топшириши лозимлиги тўғрисида эълон беришингизни сўрайман. Ахир ўзингиз ўйлаб кўринг, юзимда бурун бўлмаса, мен нима деган одам бўламан? Оёғимнинг жимжилоғи эмаски, этикка тиксаму ҳеч ким кўрмайдиям-билмайдиям десам! Ахир мен ҳар пайшанба статский советник Чехтарёва ҳузурида бўламан; штаб-офицер Подточина Пелагея Григорьевнанинг ҳам ёқимтойгина қизи бор, улар ҳам яқин танишим; хўш, айтинг-чи, мен энди нима қилай?! Шу тасқара аҳволда уларга қандай кўриниш бераман?!

Чиновник лабини қаттиқ қимтиб қолди, бу унинг чуқур ўйга толганини англатарди.

– Йўқ, бунақа эълонни газетада чиқаролмайман, – деди у узоқ сукутдан сўнг.

– Нега? Нега чиқаролмайсиз?

– Шундай. Газетанинг обрўйига футур етади. Бунақа, дуч келган одам бурним қочиб кетди, деб ёзаверса, унда... Ўзи шусиз ҳам газетада бўлмағур ва ёлгон мишмишлар чоп этиляпти, деган гаплар юрибди.

– Ахир, бунинг нимаси бўлмағур гап экан? Кечирасиз-у, миш-миш эмаслиги шундоққина кўриниб турибди, чамамда!

– Э, сиз шундай дейсиз-да. Ана, ўтган ҳафта ҳам худди шунақа иш бўлган эди. Сизга ўхшаб бир чиновник арз билан келди, эълони ҳисоб-китоб бўйича бир сўму етмиш уч тийинга баҳоланди; у қора юнгли пуделнинг қочиб кетгани ҳақида эди. Бундай олиб қаралса, оддий бир эълон, тўғрими? Кейин маълум бўлдики, бари қип-қизил ҳақорат, яъни ўша пудель, ҳозир эсимда йўқ, қайсидир бир идоранинг вазначиси экан.

– Ахир, мен аллақандай пудель ҳақида эмас, шахсан ўз бурним ҳақида эълон бермоқчиман, демакки, ўзим ҳақимда деса ҳам бўлади.

– Йўқ, бунақа эълонни беролмайман, ҳеч иложи йўқ.

– Ха унда, бурнимдан айрилиб қолаверар эканманда?!

– Бу вазиятда дўхтирга борганингиз маъқул. Айтишларича, ўзингиз хоҳлаган бурунни ёпиштириб қўйиш ҳам қўлидан келадиган дўхтирлар бор эмиш. Аммо-лекин-чи, сиз жуда хушчақчақ, ҳазилни қийиб қўядиган одам экансиз.

– Худони ўртага қўйиб онт ичаман! Ҳамонки, менга ишонмаётган экансиз – очиб кўрсатишим мумкин.

– Овора бўлишга не ҳожат! – деди чиновник тамакисини ҳидлаб. – Бироқ малол келмаса, – дея қизиқувчанлик билан қўшиб қўйди кейин: – бир кўриб қўйсак зиён қилмасди...

Коллеж ассессори юзидан дастрўмолини олди.

– Ё, тавба! – деб юборди чиновник. – Чиндан ҳам бурун ўрни теп-текис-а, гўёки хозиргина пиширилган қуймоққа ўхшайди. Сип-силлик!

– Хўш, энди нима дейсиз? Ўзингиз кўриб турибсиз, эълонни чоп этмасангиз бўлмайди. Мен сиздан бағоят миннатдор бўлардим, шу баҳона сиз билан ташиганимдан ҳам беҳад хурсандман...

Қарангки, майор бир оз лаганбардорлик қилиб ҳам кўрди.

– Чоп этиш-ку қийин иш эмас, – деди чиновник, – аммо бундан сизга бирон наф чиқишига кўзим етмаяпти-да. Агар жуда кўнглингиз тўлавермаса, буни бирор ўткирроқ қаламкашга сўзлаб беринг – табиатнинг ноёб ҳодисаси сифатида тасвирлаб мақола ёзсин, кейин уни ўсмирлар (у бурнини артиб қўйди) ёхуд анчайин синчков, қизиқувчан омма эътиборига ҳавола этиш учун «Северная пчела»да¹ (у яна бир марта тамаки ҳидлаб олди) чоп эттиринг.

Хафсаласи пир бўлиб, коллеж ассессори бошини қуйи солиб олди. Шунда у газетанинг спектакллар

¹ «Северная пчела» – 1838 йилдан 1866 йилгача Русияда нашр этилган сиёсий-адабий газета

ҳақида ахборот босиладиган пастки қисмида ўзига таниш дилбаргина актрисанинг номини ўқиб қолдию юзига табассум югурай деди ва ёнимда кўк қоғоз пулдан бормикан, деган ўйда дарҳол қўлини чўнтагига тикди; Ковалёвнинг фикрича, театрга кирганда штаб-офицерлар креслода ўтириши шарт – лекин бурни эсига тушиб, ширин хаёллари бир зумда тумтарақай бўлиб кетди!

Чиновник ҳам Ковалёвнинг аҳволига куйинаётганга ўхшарди. Мулозамат юзасидан унга икки оғиз юпанч сўз айтгиси келди:

– Сирасини айтганда, бошингизга шундай ғалати савдо тушгани кўп ачинарли иш бўпти. Тамаки ҳидлайсизми? У бош оғриғини, қайғуни кўтариб ташлайди, ҳатто бавосилга ҳам даво дейишади буни.

Чиновник шундай дея тамакидонининг шляпали бир хоним суврати чизилган қопқоғини ғоят абжирлик билан очиб, Ковалёвга тутди.

Ноўрин бу мулозаматдан Ковалёвнинг нақд қони қайнаб кетди.

– Ҳазил қилмоққа қандай ҳадингиз сиғди, хайронман, – деди у жаҳл билан, – айнан ҳид билиш аъзом йўқлигини билатуриб-а? Жин урсин тамакингизни! Кўрарга кўзим йўқ! Бадбўй, ҳашаки тамакингиз туғул бундан юз чандон аломатига ҳам тупурган бўлардим!

Қаттиқ ранжиган Ковалёв аччиқ-аччиқ гапириб, газета экспедициясидан чиқди ва тўппа-тўғри қанд йиғишга муккасидан кетган участка нозири хузурига йўл олди. Нозир уйининг даҳлизига – емакхонаси ҳам шу ер – савдогар дўстлари тортиқ қилган катта-катта каллақандлар¹ териб қўйилган эди. Айни тобда, ошпаз аёл нозирнинг ботфортини² ечиш билан овора; шпага ва бошқа ҳарбий аслаҳалари аллақачон жой-жойига илинган, уч яшар ўғли ваҳимали учбурчак шляпасини ушлаб-ушлаб қўярди; нозир жанжалу талаш-тортишув-

¹ Биз билган каллақанддан ҳажман анча катта.

² Ботфорт – қўнжи тиззадан баланд этик

ларга қозилик билан ўтган серташвиш кун якунида дунё лаззатларидан бир тотиниш ниятида эди.

У маза қилиб керишиб, томоқ кириб, «Эҳ, икки соатгина мириқиб ухлаб оламан!» деб турган пайтда Ковалёв кириб келди. Ўз-ўзидан аёнки, Ковалёвнинг ташрифи мутлақо бемаврид эди; билмадим, шу келишида у, жуда бўлмаганда, бир неча фунт чой ёки мовут кўтариб келган тақдирда ҳам илтифот билан кутиб олиниши даргумон эди. Нозир санъатнинг барча турлари ва саноатнинг барча махсулотларига зўр рағбат билан қарарди, лекин ҳар нарсадан қоғоз пулни афзал кўрарди. «Дунёда бундан яхши яна нима бор экан?! – дерди у одатда. – Ош-нон сўрамаса, кўп жой эгалламаса, чўнтакка сиғиб кетаверади, қўлдан тушириб юборсанг – шикаст емайди».

Нозир Ковалёвни совуқ қарши олди ва тушлиқдан сўнг тергов ишлари юритилмаслиги, инсоннинг мизожи таом тановвулидан сўнг жиндак ором олишни тақозо этиши (бундан коллеж ассессори участка нозирининг қадим донишмандлар бисотидан бохабар эканини билди), андишали, ҳалол одамнинг бурнини ҳеч ким юлиб олмаслигию дунёда ич кийимининг яғири чиқиб кетган, ҳар хил бўлмағур жойларда санқиб юрадиган қаланғи-қасанғи майорлар урчигандан-урчиб ётгани ҳақида сўзлади.

Юзингда кўзинг борми ҳам демади-я! Ковалёв сиркаси сув кўтармайдиган, таъби нозик мардум эканини алоҳида таъкидлаб ўтмоғимиз жоиз. У ўзи ҳақида айтилган ҳар қандай нохуш гапни унутиши мумкин-у, ўша гап мансаб ва унвонига тегишли бўлса асло кечирмасди. У ҳатто театр пьесаларида обер-офицерни ҳар қанча масхаралаш мумкиндир, аммо штаб-офицерларга тил теккизиб бўлмайди деб ҳисобларди. Нозирнинг қабулидан у шунақанги изза бўлдики, бош тебратдида, шаънини ерга урмаган ҳолда, қўлларини керганча, «Очиқ гап, сизнинг бунақа ҳақоратомуз сўзларингиздан кейин мен бир нарса деёлмайман...», деди ва эшикка йўналди.

У юрди-ю, ер босмади – шу кўйи уйига етиб келди. Оқшом кириб қолган эди. Шунча елиб-югуришлари беҳуда кетганидан квартираси ҳам кўзига қоронғи бир зулматдек кўринди. Дахлизга кириб оқ яғири чиқиб кетган чарм диванда ястаниб ётган хизматкори Иванга кўзи тушди: у шифтга қараб туфлар ва ҳар сафар мўлжалга беҳато теккизмоқда эди. Бу бетамизликни кўриб, майорнинг баттар фиғони чиқди; Иваннинг пешонасига шляпаси билан бир тушириб, «Сен, тўнғизнинг бошқа қилар ишинг йўқми?!» деб кичкирди.

Иван ўрнидан сапчиб туриб, унинг плашини ечмоққа тутинди.

Толикқан, дарди дунёси зим-зиё бўлган майор бўлмасига кириб, ўзини креслога ташладию чуқур-чуқур нафас олиб, беихтиёр нола қила кетди:

– Эй, Худойим! Эй, Худойим! Нега менга бунча азоб берасан? Бундан кўра қўлсиз ёки оёқсиз қолсам бўлмасмиди?! Қулоғимдан айрилсам ҳам ёмон-у, унга чидаса бўларди, аммо бурунсиз одамни, қуриб кетсин, нима дейиш мумкин? Қуш бўлиб қуш эмас, фуқаро бўлиб фуқаро – шунчаки кераксиз матоҳдек деразадан улоқтиру юбор! Уруш ёхуд дуэлдами, ёки ўзим сабаб бирон қор-қол оқибатида бурундан ажраган бўлсам ҳам майли эди, ҳе йўқ-бе йўқ, ўз-ўзидан йўқолди-қолди, бекор-беҳуда, сариқ чақачалик қадри йўқдек!.. Йўқ, бу қандайин гап, – деди у ўзига-ўзи, бир дам ўй суриб, – одамнинг бурни ҳам дабдурустан йўқ бўлиб қоларканми?! Ҳойнаҳой, туш кўряпман ёки хаёл сураётирман, балки сокол олдиргач, юзга суртадиган арақни билмай ичиб юборгандирман. Аҳмоқ Иван, дарҳол йиғиштириб қўймаган-да, сув деб симирганман-юборганман.

Маст эмаслигига ишонч ҳосил қилиш учун у ўзини чунонам чимчиладики, оғриққа чидаялмай додлаб юборди. Ковалёв туш кўрмаётгани, бу машмашалар ўнгида содир бўлаётганини англади. Секингина кўзгуга яқинлашди, зора бурним ўз ўрнида бўлса деган ўйда

кўзларини қисинқираб қаради-ю, шу заҳоти ортига тисарилди:

– Бунча тасқара бўлмасам!

Ҳеч ҳам ақл бовар қилмайди. Агар тугмачами, кумуш қошиқми, соат ёки шунга ўхшаш бирор нарса йўқолса бошқа гап эди, лекин бурун ғойиб бўлиб турибди! Қаёққа гум бўлди? Қандай қилиб?.. Устига-устак, ўз уйимда йўқолса-я!.. Майор Ковалёв ҳар томонини ўйлаб кўриб, бу мени куёв қилмоқчи бўлиб юрган штаб-офицер Подточинанинг қилмиши бўлса керак, деган тахминга борди. Айнан шу тахмини ҳақиқатга яқинроққа ўхшаяпти. Тўғри, ўзи ҳам қизнинг кўнглини овлашга иштиёқманд эди-ю, аммо уйланишдан қочиб юрарди. Штаб-офицер уни куёв қилиш ниятида эканини дангал айтганида, ҳали ёшман, яна беш йилларча ишлашим керак, ана ўшанда роппа-роса қирқ иккига кираман дея, секингина қизга хушомадларини йиғиштириб қўяқолди. Шу сабабдан ҳам штаб-офицер ўч олиш мақсадида афсунгару жодугар хотинларни ёллаб, унинг «башарасини бузиш»га қарор қилган, негаки бурун кесиб олинганга ўхшамайди, бунинг иложи ҳам йўқ: хонасига ҳеч ким қирмаган бўлса, сартарош Иван Яковлевичга эса чоршанба куни соқол олдирган, ўша куни ва ҳатто пайшанба куни ҳам бурни жойида эди – шуниси аниқ эсида. Боз устига, у оғриқни сезган бўларди ва шубҳасизки, жароҳат бу қадар тез битиб, ўрни теп-текис, қуймоқдек силлиқ нарсага айланиб қолмасди. У хаёлан режалар туза бошлади: штаб-офицерни расман судга чақиртирсинми ёки олдига бориб жиноятини фош этсинми?! Эшик тирқишидан сизиб қирган шуъла унинг хаёлини бўлиб юборди – дахлизда хизматкори шам ёққан эди. Бир оздан сўнг хона буткул ёришиб кетди: қўлида шамдон билан остонада Иваннинг ўзи ҳам пайдо бўлди. Ковалёв бу валакисаланг аҳволимни кўриб, ростакамига эси оғиб қолмасин дея, дарҳол дастрўмолини олиб, юзини бекитди.

Иван ўз хужрасига кириб кетар-кетмас, даҳлизда нотаниш овоз эшитилди:

– Коллеж ассессори Ковалёв шу ерда яшайдими?

– Кираверинг, майор Ковалёв шу ерда, – дея коллеж ассессори ирғиб ўрнидан турди-да, эшикни очди.

Хонага қадди-басти расо, чаккасоқоллари унча малла ҳам, қоп-қора ҳам эмас, юзи гўштдор, хув ўша, қиссамиз аввалида Исакиевск кўприги адоғида учратганимиз полиция чиновниги кириб келди.

– Бурни йўқолган сизмисиз?

– Худди шундай.

– Бурун топилди.

– Ростданми?! – деб қичқириб юборди Ковалёв.

Севинганидан бир он тили калимага келмай, қаршисидаги қалин лаблари ва гўштдор юзида шамнинг нури липиллаб турган квартал нозирига тикилиб қолди. Сўнг:

– Қандай қилиб? – деб сўради.

– У ғалати бир вазиятда, сафарга отланиш чоғида қўлга олинди. Дилижансга¹ ўтириб, Ригага жўнавормоқчи экан. Бошпурти ҳам бир чиновникнинг номида. Аввалига мен уни росмана жаноб деб ўйлабман. Яхшиям, кўзойнагим ёнимда экан, ўша захоти унинг бурун эканини билдим. Ўзи яқинни равшан кўролмаймак-да мен; мана, сиз қаршимда турибсиз, фақат юзингизни кўряпман, бироқ бурнингиз, соқолингиз, кўзингизни, қўйинг-чи, афтингиздаги бошқа аъзоларнинг бирортасини фарқлай олмайман. Қайнонам, яъни рафиқамнинг онаси ҳам ҳеч балони кўрмайди.

Ковалёв ўзида йўқ, ховлиқиб:

– Қани у? Қаерда, айтинг, хозироқ учиб бораман, – деди.

– Ҳеч ташвишланманг, уни олиб келдим. Биласизми, бу ишда Вознесенск кўчасидаги қаллоб сартарошнинг қўли бор экан, мана энди ўзи полиция

¹ Дилижанс – пассажир ва почта ташийдиган арава

маҳкамасида ўтирибди. Мен уни азалдан бери пиёниста, ўғри деб шубҳа қилиб юрардим, бундан уч кун аввал расталарнинг биридан бир қути тугмани ўмариб кетибди. Мана бурнингиз, соғ-саломат ҳолда келтирдик сизга!

Квартал нозири чўнтагига қўл солиб, қоғозга ўралган бурунни олди.

– Худди шу! – дея қичкириб юборди Ковалёв. – Ҳа, менинг бурним шу! Келинг, бугун сизни меҳмон қилай.

– Таклифингиздан бошим кўкка етди, бироқ бунинг сира иложи йўқ. Мен ҳозир бу ердан чиқибок жиннихонага боришим керак... Биласиз, озиқ-овқат маҳсулотларининг нархи осмонда... Ўзимиз жўжабирдек жонмиз, қайнонам, яъни рафиқамнинг онаси ҳам биз билан яшайди. Тўнғич ўғлимиздан, айниқса, умидимиз катта-ю... жуда каллали бола-да, аммо шу, таълим-тарбиясига қўлимиз калталиқ қилиб турибди...

Ковалёв шамани дарров фаҳмлади ва стол тортмасидан битта қизил ўнталиқ олиб, нозирнинг қўлига қистирди; у астойдил таъзим қилганча чиқиб кетди. Шу заҳотиёқ унинг араваси билан хиёбонни пайхон қилган бир бефаросат мужикни бўралаб сўкаётгани эшитилди.

Квартал нозири кетгандан сўнг коллеж ассессори нима қиларини билмай каловланиб қолди, бир фурсат ўтгачгина аранг ўзига келди – кўриш ва ҳис этиш қобилияти тикланди. Кутилмаган қувонч уни ана шундай қарахт аҳволга солиб қўйган эди. У излай-излай топилган арзандаси – бурнини эҳтиётлик билан икки кафтига олди, синчковлик билан кўздан кечира бошлади.

– Ҳа, шу! Ўзгинамнинг бурним! – дерди нуқул майор Ковалёв. – Ана, кеча чап томонидан чиққан ғўддасигача турибди.

Майор хурсандлигидан бор овозда хоҳолаб юборишига сал қолди.

Бироқ бу норасо дунёда абадий нима бор?! Мана шу қувонч ҳам сал ўтиб хира тортади-да, кейин-кейин

йўқола бориб, ниҳоят, ўзингиз сезмаган ҳолда одатий кайфиятингизга айланади-қолади – худди сувга тош отганда ҳосил бўлган халқачалар секин-аста силлиқ сатҳга қуйишиб кетгандек.

Ковалёв мулоҳаза қила-қила бирдан сергак тортиди: бу хали иш битди дегани эмас, бурун топилишга топилди-я, бироқ уни ўрнига ёпиштириб қўйиш ҳам керак-ку, ахир!

– Ёпишмаса-чи, унда нима бўлади? – деди ўзига ўзи.

Миясида ярқ этган бу саволдан майорнинг юраги шув этиб кетди.

Жонҳолатда стол сари отилди, бурнини қийшиқ ўрнатиб қўймаслик учун тошойнани ўзига яқинроқ суриб олди. Дикқатини бир ерга жамлаб, эҳтиёткорлик билан уни жойига қўндирмоқчи бўлди. Ув, шўрим қурсин! Жойига тушмаяпти-ку!.. Кейин бурунни оғзига тутиб дами билан бир оз илитди-да, яна эски жойи – икки ёновининг ўртасига ёпиштиришга уринди, аммо бурун ёпишмади.

– Қани! Қани, бўлақол! Ёпишсанг-чи энди, касофат! – дерди у бўғилиб. Аммо бурун худди ёғочдан ясалганга ўхшарди, беҳос қўлидан тушириб юборган эди, у пўкак тиқин мисол столга «тақ» этиб тушди. Майорнинг афти бужмайиб кетди. – Энди нима бўлади? Наҳотки!.. – деди у баттар саросимада қолиб.

Бурунни ўрнаштиришга ҳар қанча ҳаракат қилмасин, уринишларидан бир иш чиқмади.

У Иванни чақириб, бинонинг юқори қаватидаги энг хашамдор квартирада яшовчи докторни айтиб келишни буюрди. Доктор бағоят савлатли, ўктам киши эди, қатрондек тимқора чаккасоқоллари ўзига роса ярашиб турар, мудом арчилган тухумдек озода юрар, юзлари тиниқ, соғлом, эрталаб янги узилган олма ейишни канда этмас, айниқса, тиш тозалигига қатъий риоя қилар, ҳар тонг чорак соатлаб оғзини чайар, тишларини беш хил чўтка билан тозалар эди. Доктор шу заҳотиёқ келди. Бу кўргилик қачон юз берганини сўрагач, у бурун

ўрнини шунақаям чертдики, майор жонҳалпида бошини орқага ташлаган бўлса керак, энсаси билан деворга урилди. Доктор буниси ҳали ҳолва, деди ва девордан берироқ туришни сўради; аввал бошини ўнгга буриб, бурун ўрнини пайпаслаб кўрди-да, «Ҳм!» деб қўйди. Кейин бошини чап томонга буришни буюрди ва тагин «Ҳм!» деб, охирида яна бир чертган эди, тишларини кўрмоқчи бўлганингизда от қандай силтаниб-сапчиса, майор ана шундай калласини силтаб-сапчиди. Доктор шу тажрибани ўтказгач, бош чайқаб қўйди:

– Йўқ, иложи йўқ. Яхшиси, сиз шундай юраве-ринг, чунки бундан баттар бўлиши ҳам ҳеч гап эмас. Албатта, бурунни жойига ўрнатса бўлади, мен уни ҳозироқ ўрнатиб қўярдим-у, лекин ишонтириб айтаманки, ўзингизга ёмон бўлади.

– Қаранг-а! Нима, бурунсиз юр демоқчимисиз? – деди Ковалёв туюқиб. – Ҳозирги аҳволимдан баттари бўлмаса керак. Жин урсин, бу не кулфат-а?! Шу башарам билан одамларнинг кўзига қандай кўринаман? Обрўли-обрўли танишларим бор ахир! Мана, бугун ҳам иккита хонадонга зиёфатга боришим керак. Мени кўпчилик билади: статский советник Чехтарёва, штаб-офицер Подточина... ха, айтгандек, унинг бу қилмишидан сўнг ўртамиздаги муносабатга чек қўяман. Энди у билан фақат полиция орқали гаплашаман. Менга раҳмингиз келсин, доктор, – дея илтижо кила кетди Ковалёв, – бирон чораси бордир ахир? Бир бало қилиб ўрнатиб қўйинг, жуда рисоладагидек бўлмаса ҳам, шунчаки осилиб турсин, майли, қалтис вазиятларда уни ўзим қўлим билан ушлаб тураман. Бирон бир эҳтиётсиз ҳаракат қилиб, зиён етказиб қўймасман – мен рақс тушмайман-ку, ахир. Қўнглингиз тўқ бўлаверсин, ташрифингиз учун миннатдорлик ҳам ҳамён кўтарганча бўлади.

– Ишонсангиз, – деди доктор баланд ҳам, паст ҳам эмас, лекин ёқимли, таъсирли овозда, – мен беморимни ҳеч қачон тама илинжида даволамайман. Тамагирлик менинг инсоний ақидаларим ва врачлик

шаънимга мутлақо зид. Тўғри, хизматга ҳақ оламан, бунинг бирдан-бир сабаби – рад этиб мижозларимни ранжитиб қўймаслик. Бурнингизни-ку жойига келтириб қўярдим, аммо гапимга ишонмасангиз виждонимни кафил қилай, қиёфангиз бундан-да тасқарароқ бўлиб қолади. Начора, энди пешонада борини кўраверасиз-да. Тез-тез совуқ сувда ювиб туринг, ишончингиз комил бўлсинким, бурнингиз борлигида қандай бўлсангиз, бурунсиз ҳам худди шундай соппа-соғ юраверасиз. Бурунни эса спиртли банкада сақлаганингиз маъқул ёки яхшиси, спирт ўрнига икки ошқошиқ ўткир арақ ва иситилган сирка қуйинг – ана шунда бурун эвазига мўмайгина маблағли бўлишингиз ҳам мумкин. Агар қиммат сўрамасангиз уни ўзимок сотиб оламан.

– Йўк, йўк! Сотиб ниятим йўк! – дея қичкириб юборди Ковалёв аламидан. – Ундан кўра йўк бўлиб кетсин!

– Маъзур тутасиз! – деди доктор тавозе билан. – Мушқулингизни осон қилиш ниятида эдим, холос... Начора! Ҳарқалай, қанча уринганимни ўзингиз кўрдингиз.

Шу гапларни айтиб доктор қаддини ғоз тутганча хонани тарк этди. Ковалёв унинг юзига ҳам боқмади, карахт аҳволда эмасми, фақат қора фраканинг енгидан чиқиб турган оппоқ кўйлаги манжети кўз олдидан лип этиб ўтди, холос.

Эртаси куниёқ у маҳкамага шикоятнома битишдан аввал штаб-офицер Подточинага, каминага тегишли тана аъзосини уриш-жанжалсиз ўз холига қайтариб берсангиз, деган мазмунда хат ёзишга қарор қилди.

«Мухтарама

Александра Григорьевна хоним!

Сиз томонингиздан қилинган ғалати ишларга ҳеч тушунолмаяман. Хотиржам бўлингким, бу йўл билан бирор нимага эришолмайсиз, яъни мени қизингизга уйланишга мажбур этолмайсиз. Шунга амин бўлингким, бурним билан боғлиқ воқеа менга кундек аён, бунга бошқа биров эмас, айнан сиз сабабчи эканингизни ҳам

аниқ биламан. Бурнимнинг тўсатдан гойиб бўлиб қолиши, қочиб кетишию ҳар хил тусларга кириши, дейлик, аввалига чиновник қиёфасида савлат тўкиб юриши ва ниҳоят, яна ўз ҳолига қайтиши – сизнинг сеҳру жодуларингиз оқибати ёхуд сизга ўхшаб мана шунақа «олийжаноб машгулотлар» билан шугулланувчи кимсаларнинг кирдикоридир. Мен ўз номимдан сизни огоҳлантириб қўйишни бурчим деб биламан. Башарти, юқорида айтиб ўтганимдек, бурним бугуноқ ўз ўрнига қайтмас экан, у ҳолда мен тегишли қонун ҳимояси ва ҳомийлигига таянишга мажбур бўламан.

Шоён ҳурмат ила таъзимда

Камина кулингиз **Платон Ковалёв**.

«Мухтарам жаноб

Платон Кузьмич!

Мактубингиз мени гоят ҳайратга солди. Эътироф этмогим лозим, сиздан бунақа ноҳақ гина-кудуратларни асло кутмаган эдим. Олдиндан шуни маълум қиламанки, сиз тилга олган чиновникни ясама қиёфада ҳам, ўз қиёфасида ҳам уйимда қабул қилмаганман. Тўғри, хонадонимга Филипп Иванович Потанчиков келиб туради. Гарчи, у қизимнинг қўлини сўраш илинжида юрган бўлса-да, бу боадаб, ўта маданиятли инсонни ҳеч қачон умидвор қилган эмасман. Сиз яна аллақандай бурун ҳақида сўз юритибсиз. Агар бу гапларингиз билан мен икки қўлимни бурнимга тиқиб қоламан, деган хаёлга борган, яъни расман рад жавобини оламан, дея ташвишланаётган бўлсангиз, бунинг сизнинг ўзингиздан эшитиш мени жуда таажубга қўйди. Негаки, мен мутлақо бошқача фикрдаман. Бордию эндиликда сиз қизим билан қонуний унашиш ниятида бўлсангиз, бу истагингизни мен ҳозирнинг ўзидаёқ маъқуллашга тайёрман. Зеро, бу менинг энг катта тилагим. Ана шундай умид билан – мудом хизматингизга тайёр

Александра Подточина».

«Йўқ, – деди Ковалёв хатни ўқиб чикқач. – Унинг бу ишга дахли йўқ. Кўриниб турибди! Жиноятда айбланаётган одам бундай хат ёзмайди. – Коллеж ассессори Кавказ вилоятида бир неча бор терговга жалб этилгани боис бундай ишлардан дурустгина хабардор эди. – Қандай қилиб, қай йўсин бу савдо бошимга тушди?! Буниси энди ёлғиз худого аён!» деди у ниҳоят тақдирга тан бергандек.

Бу ёғини сўрасангиз, мазкур ғаройиб ҳодисага доир мишмишлар, табиийки, ошириб-тоширилиб бутун пойтахтга тарқаб кетди. Ўша кезлар барча ҳовлиқма кишилар айнан ғайриоддий воқеаларга ўч бўлиб қолган эди. Бундан сал аввал фақат магнетизмга оид тажрибалар жамоатнинг оғзида эди. Боз устига, Конюшен кўчасидан чиққан рақс тушувчи стуллар ҳангомаси ҳам ҳали эскирмаган эди, шунинг учун ҳамма тез орада коллеж ассессори Ковалёвнинг бурни Нева проспектида роппа-роса уч соат сайр қилганмиш, дея гап бошлагани ҳеч ажабланарли эмас. Текин томошабинлар оқими кун сайин ортиб борарди. Кимдир ўша бурун Юнкер дўконида¹ экан, дея гап тарқатибди. Юнкер олдига тумонат одам йиғилиб, шунақаям ур-йиқит бўптики, бу жанжал-суронни полиция аралашиб, базўр тинчитибди. Театрга кираверишда қандолат-пандолат сотиб ўтирадиган, кўринишидан туппа-тузук, чаккасоқолли бир чайқовчи ёғочдан бежирим, пишиққина курсилар ясаб, ишқибозларни таклиф этибди – киши бошига саксон тийиндан олиб, курси оша томоша уюштирибди. Бир фахрий полковник атайлаб уйдан барвақт чиқиб, бир амаллаб оломонни ёриб ўтибди, бироқ дўкон ойнасидан бурунни эмас, оддий жун фуфайкаю пайпоғини тузатаётган қиз ва дарахт ортидан унга мўралаб қараётган қайтарма нимчали, бир тутамгина соқолчаси бор олифта йигит тасвирланган литографик сувратни кўрибди, холос; суврат бу ерда осифлиқ турганига ўн йилдан ошган эди. Полковник туртина-суртина бир четга чиқиб олгач, «Шунақа ёлғон ва тўмтоқ

¹ Юнкер дўкони – Нева проспекти ва Большой Морской кўчалари муъолишидаги модалар дўкони.

мишмишлар билан одамларни майна қилишнинг нима кераги бор-а?» деб роса дарғазаб бўлибди.

Кейин – майор Ковалёвнинг бурни Нева проспектида эмас, қачондан бери Таврия боғида сайр қилиб юрганмиш, у Хисрав Мирза¹ яшаган вақтлардан буён ўша ерда эмиш, шахзода ҳам табиатнинг бу ғаройиб ўйинидан ғоят хайратланибди, деган гаплар тарқалди. Жарроҳлик академиясининг баъзи талабалари ўша ёққа йўл олибди. Таниқли ва нуфузли бир хоним эса боғ назоратчиси номига мактуб битиб, табиатнинг бу ноёб ходисасини болаларга кўрсатишни, агар иложи бўлса, ибратли ва насихатомуз изоҳлар билан ўсмирлар ўртасида тушунтиришлар олиб борилишини сўрабди.

Бўлиб ўтмиш ушбу воқеалар барча киборларга, айниқса, хонимлар димоғини чоғ қилишни хуш кўрадиган, тантанали қабул маросимларини қанда этмайдиган олифталарга жуда кўл келди – захирадаги қизиқарли латифаларининг тағи кўриниб қолган эдида. Бир неча нуфузли, холис ниятли кишилар эса бу холдан ўта норози эди. Бир жаноб ҳозирги маърифатли асримизда қандай қилиб мана шунақа куракда турмайдиган уйдирмалар тарқалиши мумкин, ҳеч тушунолмаيمان, нега бунга ҳукумат бепарво қараётир, дея жиғибийрон бўлиб гапирди. Бу жаноб, афтидан, ҳукуматни ҳамма нарсага, ҳатто эр-хотин ўртасидаги кундалик можарога ҳам аралаштиришга уринадиганлар хилидан бўлса керак. Шундан кейин... шу ерга етганда яна воқеани буткул туман чулғайди ва у ёғига нима бўлгани мутлақо маълум эмас.

III

Дунёда ўта бемаъни ишлар ҳам кўп-да. Баъзида ҳақиқатга яқин ҳам йўламайдиган воқеаларга гувоҳ бўламиз. Статский советник мансабида ҳар ерда сайр қилиб юрган ва шаҳарда шунча шов-шув чиқарган

¹ Хисрав Мирза – форс шахзодаси; 1829 йилда Петербургдаги Эрон элчихонасини бошқарган.

ўша бурун гўё ҳеч нима қўрмагандек, кутилмаганда ўз жойи, яъни майор Ковалёвнинг икки ёноғи ўртасида пайдо бўлди-қолди. Бу воқеа апрель ойининг еттинчи куни рўй берди. Ковалёв уйғониб, бехосдан кўзгуга қараса – бурни жойида! Шоша-пиша ушлаб кўрди – ўзининг бурни! «Ие, ие!» дея қийқириб юборди у ва қувончи ичига сигмай хонани оёқяланг гир айланиб югурмоқчи эди, қўққисдан кириб келган Иван халақит берди. Майор унга ювингани сув келтир, деб буюрди ва юз-қўлини чаяркан, яна бир марта ойнага қаради: бурни ўз ўрнида! Сочикқа артинаркан, тагин қаради: бурун ўша-ўша!

– Иван, қара-чи, бурнимга гўдда чикқанга ўхшайди, – деди у ва «Агар Иван: э, жаноб, гўдда қаёқда, буруннинг ўзи йўқ-ку, деса худо урди деявер!» деган гап ўтди хаёлидан.

Бироқ Иван:

– Йўғ-э, ҳеч қандай гўдда-пўдда чикмаган бурнингизга! – деди.

«Ана-а, зўр-ку!» деди ўзича майор ич-ичидан севиниб ва бармоқларини қирсиллатиб қўйди. Шу пайт қўлга тушаёзган ўғри мушукдек қўрқа-писа сартарош Иван Яковлевич эшикдан мўраллади.

– Аввал менга шунни айт-чи, қўлингни ювганмисан? – деб кичкирди Ковалёв унга кўзи тушибоқ.

– Ҳа, қўлим тоза.

– Алдама!

– Худо ҳақки, жаноб, топ-тоза.

– Бўпти, бўпти, кўрамыз ҳали...

Ковалёв курсига жойлашди. Иван Яковлевич унинг елкасига сочиқ ёпиб, чўтқаси билан бир лаҳзада соқолию ёноқларига ноёб, хушбўй совун кўпигини чаплаб ташлади.

«Буни кўринг-а! – деди ўзига-ўзи Иван Яковлевич унинг бурнига қараб, кейин бошини эгиб, ён томондан боқди. – Бор, йўқол-э!», деб қўйди-да, яна бурунга тикилиб қолди. Кейин иложи борича аяб-авайлаб, унинг учидан ушламоқ бўлиб бармоқ чоғлади – Иван Яковлевичнинг соқол олиш усули шунақа эди.

– Эй, эй, кўзингга қара! – деб қичқирди Ковалёв.

Сартарош тараддуд аралаш довдираб қолди, уни шундай ҳаяжон босдики, бунақаси сира бўлмаган эди. Ниҳоят, эҳтиёткорлик билан устарасини гирд айланттириб, миջозининг иякларини аста қиртишлай бошлади. Гарчи хид билиш аъзосини ушламасдан соқол олиш хийла ноқулай бўлса-да, дағал бармоқларини бет ва пастки жағга тираб, бир амаллаб ишини тугатди.

Соқол олдириб бўлган захоти Ковалёв кийиниб, извошга ўтирдию тўппа-тўғри қандолатхонага жўнади. Дўкон эшигидан ҳатлабоқ, «Болакай, бир финжон шоколад келтир!» деб буюрди, ўзи эса тошойнага югурди; бурни ўз жойида! Сўнгра оғзининг таноби қочиб, орқасига ўгирилди ва бировининг бурни нимча тугмасидек келадиган икки ҳарбийга кўзини қисиброқ масхараомуз қараб қўйди. Дўкондан чиққач, вице-губернатор лавозимига, бордию омад чопмаса, экзекутор мансабига эришаман деб обдон остонасини чангитгани департамент девонхонасига йўл олди. Қабулхонадан ўтиб бораркан, ойнага кўз ташлаб олди: бурун жойида турибди! Бу ерда у бошқа бир коллеж ассессори, яъни ўзига ўхшаган майорни зиёрат қилмоқчи эди; ҳамкасабаси ўта ҳазилкаш, бировнинг устидан кулишга суяги йўқ бўлиб, унинг илмоқли гапларига Ковалёв «Эй, қўйсанг-чи, сени биламан-ку, захарсан!» деб қутуларди. Йўлакда у ўзича, «Агар шу майорки мени кўриб кулгидан тарс ёрилмаса, демак, ҳеч бир хавотирга ўрин қолмайди», деб ўйлади. Коллеж ассессори эса кулмокни хаёлига ҳам келтирмади. «Жин урсин, ишлар, беш!» деди Ковалёв ўзига-ўзи. Қайтаётиб у кўчада штаб-офицер Подточина билан қизини учратиб қолди. Улар Ковалёв билан илиққина, ўзаро таъзим адо этиб салом-алиқ қилишди. Бундан чиқди, кўриниши биппа-бинойи, юзида ҳеч бир кемтиклик йўқ! Ковалёв улар билан узоқ сўзлашди, атайин тамақдонини очиб, бурнининг ҳар иккала тешигига босиб-босиб хидлади. «Хе, товукмиялар-эй, қараб турларинг

ҳали! Қизингга уйланиб бўпман! Шунчаки раг amour¹ уйланадиган аҳмофинг йўк – хомхаёл бўлма!» дерди ичида.

Ўшандан бери майор Ковалёв гўё ҳеч нима кўрмагандек, Нева проспектида, театру бошқа жойларда бемалол сайр қилиб юради. Бурни ҳам тўсатдан ғойиб бўлиб қолганидан беҳабар, ҳеч гап бўлмагандек, мана, жойгинасида қаққайиб турибди! Кейинчалик ҳам майор Ковалёвнинг мудом ҳазил-мутойиба қилиб хушвақт юрганини, хушсуврат хонимларнинг деярли барчасини зимдан кузатишини ва ҳатто бир гал Гостинный дворга² кириб, қандайдир раста олдида тўхтагани, нима учун экани номаълум-у, орден тақиладиган тасма сотиб олганини кўрганлар бор, ваҳоланки, у ҳеч қандай орден соҳиби эмас эди.

Бепоен мамлакатимизнинг шимолий пойтахтида ана шундай воқеа содир бўлди! Бироқ энди, ҳаммасини мулоҳаза қилиб кўргачгина бу хангоманинг ҳақиқатдан йироқ жихатлари кўп эканини англаб турибмиз. Ковалёв йўқолган бурун ҳақида газетада эълон бермоқ кулгили иш эканини тушунмаганидек, буруннинг башарадан узилиб чиқиши-ю, кам эмас, кўп эмас, статский советник киёфасида ҳар жойда пайдо бўлиши ҳам ақл бовар қилмас ҳодиса эканини гапириб ўтирмоққа ҳожат бўлмаса керак. Камина эълон чоп эттириш жуда қимматга тушажагини назарда тутаётганим йўқ, албатта, бу ғирт майдакашлик бўлардики, мен асло манфаатпарастлар сирасига кирадиган кимса эмасман. Лекин барибир нимасидир ноқулай, нодуруст-да, шундоқ эмасми? Яна ўша гап – мардумнинг юзидаги бурун қай тарика эндигина печдан чиққан қайноқ нон ичида пайдо бўлиб қолган-у, Иван Яковлевичнинг ўзи қай тарика?.. Йўк, мен буни ҳазм қилолмайман, мутлақо! Аммо қизик, ёзувчилар шунақа сюжетларни қандай қаламга олар экан-а? Тан оламан, бунисига энди сира

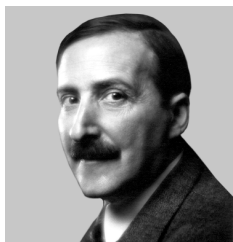
¹ Раг amour – севги туфайли (фр.)

² Гостинный двор – Петербургдаги йирик савдо маркази

ақлим етмайди, ҳа, шундай... вассалом. Биринчидан, бунинг халққа ҳеч кераги йўқ; иккинчидан... иккинчидан ҳам бефойда. Билмайман, билмайман...

Лекин барибир ундоқ ҳам, бундоқ ҳам, бошқача ҳам бўлиши мумкин... Бундай олиб қараганда, шунга ўхшаш бемаъни, қуюшқонга сиғмайдиган воқеалар йўқ деб ким кафолат бера олади?.. Нафсиламри, яхшироқ ўйлаб қўрилса, бу хил ҳангомаларнинг замирида озми-кўпми ҳақиқат борга ўхшайди. Ким нима деса десин, дунёда шу каби ҳодисалар ҳам бўлиб туради – онда-сонда бўлса ҳам.

1836 йил

Стефан ЦВЕЙГ
австриялик ёзувчи
(1881-1942)

БИР УМРНИНГ ЗАВОЛИ

Юракни тилка-пора қилмоқ учун тақдири азал дабдурустдан кўкракка найза санчмайди. Пайт пойлайди. Бунга у устаси фаранг. Биз тақдири азалнинг ҳукмини «бахонаи сабаб» деб қўя қоламиз, сўнг... бу бетайин иборамизни ҳукмининг бешафқат оқибатига таажжуб билан қиёслашга тушамиз; аслида дард ошкор бўлмасидан анча илгари бошланади. Инсон тақдири ҳам шунақа. У узок вақт вужудимиз қаърида, етмиш икки томиримизда яшириниб ётади, сиртга чиққанида эса негадир исён кўтарамиз, аммо фойдаси бўлмайди.

Умри тижорат билан ўтган Соломон бобо кунлардан бир кун Гард кўли соҳилидаги меҳмонхонада ярим кечаси қорин оғриғидан уйғониб кетди. Бу ерга у оиласи билан бирга дам олгани келган эди. Қараса, аҳвол чатоқ: ичини биров бурғу билан пармалаётгандай, нафас оляптими, йўкми – ўзи ҳам билмайди. Қариянинг капалаги учиб кетди. Тўғри, кўпдан буён жигаридан нолиб юрарди, аммо бунақаси... У шифтга тикилганча дўшайган қорнини, сўнг кўкраги ва елкаларини аста сийпалаб чиқди. Оғриқ пасаяй демасди. Қаёқдан илашди бу касофат? Балки бирор овқат ёкмагандир? Италияга келган сайёҳлар орасида бунақа шикоятлар қулоққа кўп чалинади. Ҳаракат қилсам оғриқ тарқалар, деган хаёл билан инқиллаб-синқиллаб ўрнидан турди. Ростдан ҳам уч-тўрт қадам босиши билан сал енгил тортгандай бўлди. Аммо хона тор эди,

бунинг устига, ёнма-ён қўйилган каравотда ухлаб ётган хотинини уйғотиб юборишдан чўчиди. Бекорга ваҳима кўтаришнинг нима кераги бор? Ана шу андиша билан елкасига халатини ташлаб, шиппагини сарпойчан кийди-да, секин йўлакка чиқди.

Узундан-узун, нимқоронғи йўлак ҳувиллаб ётарди. Қария қадамини авайлаб босиб, йўлакнинг бу бошидан у бошигача уч-тўрт қур бориб келди. Буни қарангки, нияти холис-да, дард чекиниб, руҳи анча тетиклашди, оғриқ ҳам аввалги шаштидан қайтди. Хонасига эндигина кирмоқчи бўлиб турган эди, бирдан аллақандай шитирлаган сас уни тақа-тақ тўхтатди. Шу яқин-ўртада нимадир ғирчиллади, сўнг сал наридаги эшик қия очилиб, пичир-пичир овозлар эшитилди, оралиқдан тушган нур йўлакни лип этиб бир ёритдию яна сўнди. Нима гап ўзи? Қария беихтиёр бурчакка қапишди – синчковлигидан эмас, йўк – жиннига ўхшаб ярим кечаси йўлакда тентираб юрганини биров кўриб қолишидан ийманди. Аммо тасмадай нур йўлакни бир сония ёритган пайтда қия очилган эшикдан оқ халат кийган бир аёл чиқиб, зипиллаганча йўлак адоғига қараб кетганини илғади. Ё унга шундай туюлганми-кан? Йўк, йўк, аниқ кўрди. Ана, йўлак охиридаги эшик тутқичи шиқ этди. Кейин ҳаммаёқни қайтадан сукунат босди. Қария, худди чакмоқ ургандай, гандираклаб кетди. Ё Парвардигор! Ахир, йўлак охиридаги ҳозиргина тутқичи маккорона овоз чиқарган ўша эшикдан... ахир, ўша эшикдан ўзи оиласи билан ижарага олган учта хонага кирилади-ку! Хотини ухлаб ётибди. Демак, ҳалиги аёл, – йўк, янглишиши мумкинмас, – хиёл олдин бегона эркакнинг хонасидан яширикча чиққан ўша аёл – қизи, ўн тўққизга тўлиб-тўлмаган қизалоғи Эрна экан-да!

Қариянинг аъзойи бадани титраб кетди. Эҳ, болагинам, жигарбандим... нахотки? Йўк, бўлиши мумкинмас, у хато қиляпти! Унда бегона эркакнинг хонасида нима қилиб юрибди?! Қария бу фикрни миясидан юлиб ташламоқчи бўларди-ю, аммо бир кўриниб ғойиб

бўлган аёлнинг кўланкаси кўз ўнгидан нари кетмасди. Бу кўланкадан кутулиб бўлмайди, уни юлиб ташлашнинг иложи йўқ. У ҳақиқатнинг тагига етиши керак! Нафасини ичига ютиб, деворни пайпаслаганча қизи яшаётган хона эшигига яқинлашди. Қай кўз билан кўрсинки, эшик тирқишидан, фақатгина шу эшик тирқишидан ингичка, оппоқ нур сизиб чиқмоқда эди. Кечаси соат тўртда хонасида чироқ ёниб турибди! Тагин нима керак?! Мана, яна битта исботи: электр тугмачаси ширқ этди, нур чилвирини тун қоронғиси ютиб юборди – йўқ, йўқ, ўзини алдаб нима қилади – бегона эракнинг хонасидан чиқиб, ўз хонасига бебилиска кириб олган аёл – ўз қизи, Эрна!

Қария, безгак тутгандай, ҳамон қалтирар, танасидан совуқ тер қуйилар эди. Бир кўнгли, эшикни бузиб кириб, беҳаё қизини роса дўппосламоқчи бўлди. Аммо оёқлари итоат этмади. Хонасига судралиб кириб, яраланган жонивордай ўзини каравотга ташлади.

Соломон бобо алламаҳалгача қимир этмай, қоронғиликка термилиб ётди. Мияси ғовлаб кетган эди. Ёнгинасида хотини пишиллаб ухлаб ётарди. Нима қилсин? Уни уйғотиб, заҳрини сочсинми? Қизининг кирдикорини ошкор этиб, гўрига гишт қаласинми? Жиллақурса, кўнглини бўшатиб олади-ку, ахир. Хай-хай-хай! Бу шармисорликни қайси тил билан гапирди? Йўқ, айтолмайди, айтолмайди. Хўш, унда нима қилиш керак? Нима қилиш керак!

У фикрини жамлашга уринар, аммо уддасидан чиқолмасди. Қандай даҳшат! Унинг қизалоғи, эркатойи, кўзлари мусаффо, нигоҳи мулойим арзандаси... Э, фалак! Алифбони олдига қўйиб, пуштиранг бармоқчасини нотаниш ҳарфларга биттама-битта теккизиб, савод чиқазган куни кеча эмасмиди, ахир! Уни олиб кетишга мактабга борганида ҳаворанг қўйлагининг этакларини хилпиратиб чошиб чиққанлари, йўл-йўлакай унга ширинликлар олиб бергани, бунга жавобан қизчаси унинг бўйнидан қучоқлаб, шира лаблари билан юзидан чўлп-чўлп ўпганлари... Эвоҳ... кечагина эмасмиди!

Мана энди, икки қадам нарида, ўша қиз бегона эркакнинг қўйнига кириб чиқиб, ҳеч нарса кўрмагандай сулайиб ухлаб ётибди!

«Ё алҳазар, ё алҳазар! – Қария инграб юборди. – Қандай шармандалик, қандай шармандалик! Менинг қизим, бокира қизалогим аллақандай эркак билан... Ким ўша эркак? Келганларига атиги уч кун бўлди, анави олифталардан бирортасини ҳам Эрна илгари танимасди – на граф Убальдини, на итальян зобитини, на мекленбурглик баронни. Улар билан келган кунларининг эртасига рақс пайтида танишишган, аллақачон ўшалардан биттаси... Хўш, қизи қайси бири билан... Балки у биринчи эркакмасдир, балки Эрна бунақа ишни анча илгари, уйдалигидаёқ бошлаворгандир... мен аҳмоқ ҳеч нарсани пайқамай журавергандирман?.. Вой лақма-ей, вой мияси айниган чол-эй... Дарвоқе, хотиним билан қизим ҳақида нималарни биламан? Уззукун ўшалар учун ишлайман, идорада ўн тўрт соатлаб ўтираман, илгари-ку умрим поездда ўтарди, қўлимда – хилма-хил матоларнинг лахтаклари солинган чамадон... пул учун... азбаройи қизим билан хотиним ҳеч нарсадан зорикмасин, хоҳлаганларини еб, хоҳлаганларини кийишсин деб шундай қилардим. Кечкурун хориб-чарчаб ишдан қайтганимда уйда ҳеч ким йўқ: улар ё театрга, ё рақс майдонига ёки меҳмондорчиликка кетган бўлади. Кунни қандай ўтказишади – билмайман. Энди шуни билиб турибманки, қизим, худди кўчадаги фоҳишалардай, тунлари покиза танасини бегона эркакларга бахшида этаркан. Ё Раббий, бу қандай разолат!»

Қария яна ингради. Ҳар бир янги тахмин, янги шубҳа-гумон ярасини туз сепгандай ловуллагарди; назарида мияси қоқ иккига бўлинган-у, ана шу иккига косадаги бўтқа ичида сон-саноксиз қурт-қумурска гужғон ўйнаётгандай...

«Нега шу пайтгача чидаб келдим?.. Нима учун мен бу ерда тўлғаниб ётибман-у, анови суюқоёқ бемалол хурракни отяпти? Изидан хонасига бостириб

кириб, қовурғаларини майда-майда қилиб ташласам бўлмасмиди? Йўқ, бўлмайди... Чунки мен заифман, мен қўрқоқман... Ҳамма вақт уларга ён босиб келганман. Ўзим итдай ишласам ҳам, қизим билан хотинимни яйратиб қўйганимдан фахрланардим, бир тийинни етти жойидан тугиб, топганимни уйга таширдим. Мана, оқибати... Қорнилари тўйди-ю, мендан ор қиладиган бўлиб қолишди... Ҳа-да... мен – қолоқман, мен – чаласаводман... Тавба, менда савод нима қилсин? Ўн икки ёшимда мактабдан чиқариб олганлар. Кечани кеча, кундузни кундуз демай ишлаганман, лахтак қўтариб қишлоқма-қишлоқ, шаҳарма-шаҳар изғиганман. То бир ишнинг бошини тутиб, қаддимни ростлаб олгунимча тортмаган азобим, чекмаган уқубатим қолмаган. Ҳозир бировдан кам ерим йўқ, уй-жойим бадастир, мол-мулким, давлатим етарли. Аммо барибир тилим қисик. Баъзан ҳакалак отган нафсларини сал тийиб қўймоқчи бўлсам, осмонга сапчишади; раҳматли онам фақат оилам деб, рўзгорим деб яшарди десам, бурунларини жийришади. Хўп, мен – қолоқман, ўқимаганман. Аммо қолоқсиз деб мендан ор қиладиган қизим негадир бегона эркакнинг қўйнига кириб ётишдан ор қилмайди. Биттаю битта қизим, қўзимнинг оқу қораси... Ё Тангрим, қандай бедодлик бу!»

Қария қаттиқ уҳ тортган эди, хотини уйғониб кетди. «Ҳа-а, нега пишқирияпсан?» деб сўради у уйқусираб. Соломон бобо миқ этмади. Шу ётганча эрталабгача мижжа қоқмади.

Нонуштага ҳаммадан барвақт келди. Оғир хўрсиниб, стол ёнига чўқди-ю, аммо дастурхондан юзини четга бурди.

«Яна ёлғизман, – деб ўйлади у, – ҳар доим ёлғизман. Эрталаб ишга кетаётганимда булар ухлаб ётган бўлади. Театрми, бирор зиёфатми, аллақайси гўрдан тинкалари қуриб келишади-да. Кечқурун уйга қайтганимда яна ҳеч ким йўқ – ким билади қандай давранинг гули бўлиб ўтиришган экан? Эҳ, пул ўлсин-а, пул ўлсин! Уларни пул бузди... пул бизни бир-биримиздан айир-

ди. Мен аҳмоқ пулнинг кетидан қувиб юрибман-а! Мана оқибати – пул мени шип-шийдон қилди, уларни эса ёмон йўлдан етаклаб кетди. Элик йил хўкиздай ишлаб, хордиқ нималигини билмай орттирганим шу бўлдим! Мана, бир ўзим сўппайиб ўтирибман...»

Хотини билан қизидан ҳамон дарак йўқ. «Нега Эрна келмаяпти? Очиқчасига гаплашмасам бўлмайди... Ҳаммасини юзига шартта-шартта айтаман... Кетамиз, дейман... шу бугуноқ жўнаймиз, дейман... Нега келмаяпти? Ҳа-а, уйқуга тўймаган-да, сабаби маълум... Онаси-чи?.. Э-э, тошойнанинг олдида ўтирган сочини тараб. Кейин тирноқларини бўййди, сартарошхонага киради, упу-элик дегандай... Соат ўн бирсиз қўли бўшамайди. Онаси шу бўлгандан кейин – қизи нима бўларди? Ҳэ-э, пулни ўйлаб топгани!..»

Орқадан қадам товушлари эшитилди. «Яхши ётиб турдингизми, дадажон?» – шу саволдан кейин аёл кишининг мўъжазгина боши елкаси оша энгашиб, нафис лаблар хиёлгина чаккасига тегди. Қария беихтиёр бошини четга тортди: қандайдир атирнинг чучмал хиди унга ёқмаган эди.

– Нима бўлди, дадажон? Нега авзойингиз бузуқ? Ухлолмадингизми ёки ёмон туш кўрдингизми?

Соломон бобо газабини ичига ютди. Бошини қуйи эгиб, қизининг саволига «Йўқ, ҳаммаси жойида!» дея ғудраниб жавоб қайтарди. Кейин унга қарамаслик ниятида апил-тапил газетани очиб, юзини тўсди. Қўллари бетўхтов қалтирарди. «Ҳозир, онаси йўқлигида ҳамма гапни гапиришим керак. Ҳозир айна пайти!» дерди у ичида, бироқ тили калимага келмасди, хатто қизининг кўзларига қарашга ҳам журъат этолмаётган эди. Бирдан у шартта ўрнидан турди-да, боғ томонга қараб кетди. Юзидан оқаётган қайноқ кўзёшларини кизи кўриб қолишидан андиша қилди.

Оёқлари калта, пак-пакана қария боғ ичида узоқ айланиб юрди, теваарак-атрофни томоша қилди. Ёш пардаси қорачиқларини тўсиб турган бўлса-да, гўзал манзарадан бахраманд бўлишига монелик қилолмади:

кўл сатҳидаги кумушранг туман ортида кўм-кўк буталар билан қопланган ўрқач-ўрқач тепаликлар, уларнинг орқасида эса баланд тоғ, гўё у ҳам кўл жамолига маҳлиё бўлгандай чуқур сукутга ботган. Яшнаб турган табиат бепоён қучоғини очиб, ҳаммага бахт ва шодлик улашаётганга ўхшайди.

«Водариг!.. – дея қария алам билан бош чайқайди. – Умримнинг эллик йилини чўт қоқиш, ҳисоб-китоб, савдо-сотик билан ўтказиб, биринчи марта ўзимга мана шундай кунларни раво кўрган эдим-а!.. Буям ҳаромга чиқди. Олтмиш бешга кирибман. Бу ёғи қанча қолди – ёлғиз худога аён. Ҳар ҳолда тўримдан гўрим яқин. Азроил эшик қоқиб турганда на пул, на бойлик, на дўхтир орага туша олади. Гўрга кирмасимдан олдин мен ҳам одамга ўхшаб бир дам олай деган эдим-да. Э, аттанг, аттанг! Раҳматли отам айтарди-я: «Бизнинг пешонамизга ҳузур-ҳаловат битилмаган, сен меҳнатга туғилгансан, ўлгунингча меҳнат хуржунини елкангдан ташлама!» дерди-я! Мен гумроҳ отамнинг ўғитини унутибман. Лекин кечагина бахтиёр эдим-ку... Чиройли, хушчақчақ қизимга ҳавас билан тикилардим, қувончига ҳар дақиқа шерик бўлардим-ку. Мана, худо мени жазолади. Ҳамма нарсадан мосуво бўлдим. Энди ўз қизим билан гаплашолмайман, кўзларига тик қаролмайман. Энди қаерда бўлмайин – уйдами, ишхонадами, кечасими, кундузимми – хозир қизим қаердайкин, қаерга бориб келдийкин, нима иш қилдийкин, деган саволлар таъқиб қилаверади мени. Энди уйга хотиржам қайтолмайман. Бир маҳаллар қизим чошиб келиб бўйнимдан қучганида яйраб кетардим. Энди эса ўпгудай бўлса, бу лаблар кеча қайси лабга босилган эди, деган ўй кечади кўнглимдан дарров. Йўқлигида ташвишга тушсанг, борлигида кўзига қарай олмасанг – шу ҳам ҳаёт бўлдимми? Йўқ, бундай яшагандан ўлган яхши!»

Соломон бобо боғдан чиқиб, алламаҳалгача шаҳар кўчаларида бемақсад тентираб юрди. Бир дўконнинг

кўргазмаси олдида негадир тўхтаб қолди. Ойна ортида сайёҳларга керакли турли-туман буюмлар осиглик турарди: соябони кенг енгил бош кийимлари, яктаксимон оппоқ кўйлақлар, спорт анжомлари, галстуклар, қармоқлар... Аммо қария ана шу нарсалар орасига пала-партиш ташлаб қўйилган, бир учига темир пойнак ўрнатилган ғадир-будир таёқдан кўзини узолмасди; агар шу таёқ билан қулочкашлаб битта-яримтанинг бошига солсанг борми!..

«Ўлдираман... Ўлдираман аблахни!» – Қўққисдан миясига келган бу фикрдан типирчилаб қолган қария шошиб дўконга кирди-да, ҳалиги таёқни арзимаган пулга сотиб олди. Фаройиб қуролни қўлига ушлаши билан билагига куч кирганини ҳис этди. Ҳар қандай қурол нимжон одамни ҳам ботир қилиб юборади-да. У таёқни қаттикроқ қисди, шу заҳоти қўлининг мушаклари таранглашганини сизди. Дўкондан чиқиб, қўл бўйидаги йўлкада тез-тез у ёқдан-бу ёққа юра бошлади. Ҳадемай жикқа терга ботиб кетди, аммо бу тер тез юрганидан эмас, вужудини забт этган қаҳр-ғазабнинг зўрлигидан қуйилмоқда эди. Тилида фақат бояги гап айланарди: «Ўлдираман... Ўлдираман аблахни!»

Шу алфозда, номаълум душманни қидириб, сал наридаги улкан дарахт остига қурилган пастак шийпонга қараб юрди. У янглишмаган эди: шийпоннинг бир бурчагида тўқима креслоларга ястанганча, похол найчалардан ора-сира виски симириб, қизи билан хотини ва, албатта, ҳалиги уч нафар киндиги бир олифталар валақлашиб ўтиришарди. «Қайси бири экан? – деб ўйларди чол таёқни маҳкам қисганча. – Қайси бирининг бошини ёрай?!» Аммо шу пайт Эрна отасини кўриб қолиб, сапчиб ўрнидан турди-да, чошиб олдига келди.

– Қаерда юрибсиз, дадажон? Қидирмаган еримиз қолмади. Биласизми, жаноб фон Медвис бизни машинасида кўл атрофини айлантирмоқчи, кейин соҳил бўйлаб Дезенцанога олиб бораман, деяпти. – Эрна отасини столча ёнига судраб келди.

Эркаклар сўрашиш учун ўринларидан туришди. Қария титраб кетди. Ёнида қизи турганидан ноилож ҳалигиларга бирма-бир қўл узатди, кейин чўнтагидан сигара чиқазиб, жаҳл билан оғзига тикди. Сал ўтмай, француз тилида кечаётган баланд пардали суҳбат шаршара мисол яна ўз ўзанига қайтди.

Соломон бобонинг иродаси букилган эди. Оғзидаги сигарани чайнаганча ич-этини еб ўтираверди. «Тўғри қилишади... Улар ҳақ... – деб ўйларди у. – Юзимга тупурса ҳам арзийди. Ўзим қўл бердим-ку. Аммо шулардан биттаси қизимни йўлдан ургани аниқ. Мен эшшак индамай ўтирибман-а! Ҳеч кимни ўлдирганим йўқ, ҳатто чертмадим ҳам... Аксинча, сўлжайиб қўлимни узатдим. Баттар бўл, қария! Устимдан ҳар қанча қулишса ҳам кам. Мен борманми, йўқманми – ким эътибор берапти? Улар учун мен тирик мурдадай бир нарсаман. Ахир, қизим билан хотиним француз тилини тушунмаслигимни билишади-ку. Билиб туриб, ҳар замонда мен томонга бир кўз ташлаб ҳам қўйишмайди. Яқинларим учун ҳам мен йўқман-да! Уларга фақат менинг пулим керак. О, пул, пул! Ҳаммани йўлдан оздирадиган ғаддор! Хотиним билан қизим менга ҳам бир-икки оғиз лўкма ташлаб қўйишса нима қиларкан? Кўзлари фақат анови эркакларда! Мен бўлсам тоқат қилиб ўтирибман. Урмайманми, ўлдирмайманми! Эҳ, қўрқоқ, қўрқоқ...»

– Мумкинми? – деди бузуқ немис тилида италян зобити ва зажигалкага қўл узатди.

Хаёлга чўмган қария сесканиб кетди ва ҳеч нарсадан беҳабар зобитга еб юборгудай кўзини қадади. Жони ҳалқумига келиб, қўлидаги таёқни жазава билан қисди. Аммо шу заҳоти лаблари қийшайиб, маъносиз тиржайди.

– О, мумкин, мумкин, – деди у овози титраб. – Сизга ҳамма нарса мумкин, ҳе-хе... кўнглингиз нимани тусаса қилаверасиз, ҳе-хе... менда нимаики бўлса, сизнинг хизматингизда... Мен нима дея олардим...

Зобит қарияга таажжубланиб қаради. Тилни яхши билмагани учун кесатиқнинг тагига етолмади. Аммо

чолнинг юзидаги ифода уни довдиратиб қўйди. Беихтиёр ўрнидан туриб кетди, иккала аёлнинг юзи докадай оқарди – орага зилдай сукунат чўкди.

Қария яна аввалги ҳолатига қайтди, юзидаги истехзо бир зумда ғойиб бўлди, залворли таёқ қўлидан сирғалиб чиқиб, тиззалари орасига қисилиб қолди. У сувга бўккан мушукдай ғужанак бўлиб, ҳозиргина намоиш этган жасоратидан хижолат чеккандек секин йўталиб қўйди. Эрна нохуш вазиятни юмшатиш мақсадида бир нималар деб бидирлай кетди, зобитнинг чехраси тагин ёришди, ҳаял ўтмай узилиб қолган сўхбат яна қозондай қайнай бошлади.

Соломон бобо шод-хуррам чақчақлашаётган одамлар орасида мум тишлаб ўтирар, боши ҳалигидан ҳам қуйроқ эгилган эди. Аммо энди унга ҳеч ким эътибор бермас, унинг мунгли сукути узра сўз пўртанаси авжга чиқар, ора-сира кийкириқ ва қахқаҳа кўпиги осмонга сапчир, шўрлик қария эса алам ва номуснинг бепоён зулумоти қаърига фарқ бўлиб кетган эди.

Эркаклар ўринларидан туришди, Эрна шошиб уларга эргашди, сал ўтказиб онаси ҳам қўзғалди. Улар тўдалашиб меҳмонхонага қараб кетишди, аммо мудраб ўтирган чолни таклиф этиш ҳеч кимнинг хаёлига келмади. Қария атрофида қўққисдан ҳосил бўлган бўшлиқни сезиб, кўзларини очди, бўшаб қолган креслоларга лоқайд назар ташлади, шу пайт қулоғига меҳмонхонада чалинаётган рояль овози, аёлу эркакларнинг шодон кийкириқлари эшитилди. Рақсга тушишяпти! Ҳа, сулайиб қолгунча рақсга тушиш қўлларидан келади. Қонлари кўпиради, бир-бирларининг бағирларига баттарроқ ёпишишади, кейин қарабсизки...

У жаҳл билан таёқни яна қўлига олиб, ўша томонга юрди. Эшик олдида таққа тўхтаб қолди. Барон рояль ёнида ярим ўгирилиб ўтирар, тусмоллаб американча бир қўйни тинвиллатарди. Эрна зобит билан, онаси граф Убальди билан рақсга тушаётган эди. Аммо қария фақат Эрна ва зобитдан кўз узмасди. Вой ярамас-эй! Худди маҳрига тушгандай қизининг белидан

маҳкам кучоқлаб олибди-я! Қизи-чи, қизи, наmunча канадай ёпишмаса! Бир-бирига қапишиб кетибди-ку! Ҳа, шу, шу. Уларнинг ҳар бир ҳаракати дон олишганидан далолат бериб турибди. Ҳа, қизини йўлдан урган мана шу аблах! Ярим юмуқ кўзларидан бундан-да кучлироқ лаззат хотираси учкун сачратяпти. Қиз ўғриси – шу зобит! Қария қизини унинг бағридан тортиб олиш учун бир қадам олдинга ташлади. Лекин Эрна отасига қайрилиб ҳам қарамади. У бутун борлиги билан рақс оҳангига берилиб кетган, шу тобда қиз куй оқими узра парвоз қилар, на замонни, на маконни, на безгак тутгандай қалтираб турган аламзада отасини пайқар эди. Ҳозир Эрна фақат оҳанг гирдобиди чирпираётган дуркун гавдасини, кўзлари хирсга тўла эркакнинг иссиқ нафасини, унинг бақувват қўлларини ҳис этар, ўзини буткул зобит ихтиёрига топшириб қўйишдан чўчир, аллақандай бир тизгинсиз хоҳиш васвасасига қарши курашар эди. Буларнинг барини қария адоқсиз бир азоб билан сезиб турарди. Ҳар гал Эрна отасининг олдидан чир-чир айланиб узоқлашганда қария қизидан бир умрга жудо бўлаётгандай инграб юборарди.

Бирдан, бамисоли узилган тордай, мусиқа таққа тўхтади. Барон сапчиб туриб, «Бўлди, чалмайман. Мен ҳам рақсга тушаман», деди французчалаб. Ҳаммалари қийқириб кулишди, рақсга тушаётганлар ажралишиб, бир ховуч жамоа мехмонхона бўйлаб таралиб кетди.

Қария ҳушига келди: нимадир қилиш керак, нимадир дейиш керак! Бунақа, тўнкага ўхшаб туриш, бу қадар шалвираш ярамайди! Шу пайт рўпарасидан хотини ўтиб қолди: хиёл ҳансираган, ўзида йўқ хурсанд. Бирдан йўлини тўсди.

– Юр, – деди у кескин оҳангда, – айтадиган гапим бор!

Аёл эрига ажабланиб қаради. Қариянинг рангпар юзи тер билан қопланган, кўзлари ола-кула. Нима демоқчи бу? Шу пайтда орага суқилиш шартмиди? Гапни чалғитишга оғиз жуфтлади-ю, бироқ эрининг авзойидан ҳайиқди, яқингинада кўрсатган жазавасини эслаб, ноилож унга эргашди.

– Кечирасизлар, жаноблар, ҳозир келаман, – деди у эркакларга юзланиб.

«Булардан кечирим сўрайди, – деб ўйлади чол алам билан, – боя столдан туриб кетишганда мендан кечирим сўрашгани йўқ. Мен улар учун итман, оёқ артадиган латтаман. Тўғри қилишади, ўзим чидаганимдан кейин, баттар бўлай!»

– Нима дейсан? – деб сўради хотини ниҳоят тоқати тоқ бўлиб.

– Хоҳламайман... хоҳламайман... – дея ғудранди у титроқ овоз билан, – анув одамлар билан ош-қатик бўлишларингни хоҳламайман.

– Қайси одамлар билан? – дея қайта сўради хотини ўзини гўлликка солиб.

– Анувлар-да... – У боши билан меҳмонхона томонга ишора қилди. – Менга ёқмайди... йўқ.

– Нима учун?

«Доим ўсмоқчилагани ўсмоқчилаган, – деди чол ичида фикрини, – худди мен унинг қулиман». Кейин ҳаяжондан тутила-тутила давом этди:

– Сабаби бор... Жиддий сабаблари бор... Менга ёқмаяпти. Эрна ўшалардан узоқроқ юрсин... Тушунтириб ўтиришим шарт эмас.

– Ундай бўлса, минг афсус, – деди хотини калондимоғлик билан. – Учови ҳам бамаъни, маданиятли одамлар, уйимизга келиб-кетадиган пандавақилардан минг марта олийжаноброқ йигитлар.

– Олийжаноб йигитлар эмиш!.. Фирт иш ёқмас, тақасалтанг уларинг! – Қариянинг жони халқумига келди. – Тақиклайман. Тушундингми?

– Йўқ, тушунмадим, – деб жавоб берди аёл пинагини бузмай. – Ҳеч нарсага тушунмадим. Тавба, нима учун кизимни ҳузур-ҳаловатдан маҳрум қилишим керак?

– Ҳузур-ҳаловат!.. – Қариянинг юзи бўғриқиб кетди, пешонасидан совуқ тер чиқди, қўли беихтиёр таёққа чўзилди – суянмоқчи бўлдими, хотинини урмоқчи бўлдими – ким билсин! Лекин таёқ йўқ эди.

Шу ҳол уни ўзига келтирди, кўнгли андак юмшади, хотинининг тирсагидан ушламоқчи бўлгандай бир қадам олдинга талпинди.

– Менга қара... – деди ялинчоқ товушда, – тушунсанг-чи, ўзимга ҳеч нарса сўрамаяпман-ку. Ўн йиллардан бери биринчи марта илтимос қиляпман: кетайлик бу ердан... Флоренциягами, Римгами... майли, қаёққа бўлса ҳам кетайлик... мен розиман... Сизлар нима десанглар – шу. Кетсак – бўлди. Илтимос, кетайлик... шу бугуноқ... ортиқ чидаёлмайман!

– Шу бугуноқ? – Аёл эрига анграйиб қараб, қошини чимирди. – Шу бугуноқ кетайликми? Эсинг жойидами? Фақат кимдир сенга ёқмагани учун-а? Ёқмаса – яқинлашма.

Чол турган жойидан жилмади, яна ялинишга тушди:

– Чидаёлмайман... Эшитяпсанми... чидаёлмайман. Сабабини сўрама... илтимос... умрингда бир марта гапимга кир, бир мартагина...

Меҳмонхонадан яна рояль овози эшитилди. Аёл эрига ачингандай қаради: нақадар ночор, нақадар абгор, нақадар ношуд! Эркак ҳам шунақа бўладими?!

– Иложи йўқ! – деди у чўрт кесиб. – Улар билан сайрга чиқишга ваъда бериб қўйганмиз. Хоналарни уч ҳафтага ижарага олиб, эртага жўнаворсак устимиздан кулишмайдими! Кетишга ҳеч қандай сабаб йўқ... Мен шу ерда қоламан, Эрна ҳам қолади.

– Ўзим кетаверайми, а? Бу ерда ҳаловатингизни бузаман-да, а! – Қария йиғлаворай деди. Кейин кескин қаддини ростлади, бармоқлари мушт бўлиб тугилди, бўйин томирлари ўқлоғдай бўртиб чиқди. Афтидан, нимадир демоқчи ёки нимадир қилмоқчи эди. Аммо бундай бўлмади: шартта бурилди-да, зинапоя томонга йўл олди, худди ортидан биров қувиб келаётгандай тез-тез юриб, тепага кўтарила бошлади.

Соломон бобо хансирар, тезроқ хонасига етиб олиб, ёлғиз қолишни ўйларди. Мана, юқори қаватга ҳам чиқди, чиқдию бирдан кимнингдир ўткир тирноқлари ичини аёвсиз тимдалаётгандай бўлди. Ранги оқариб,

деворга суяниб қолди. Ё Раббим! Додлаб юбормаслик учун тишини тишига босди, санчикнинг зўридан гужанак бўлиб олди.

Билдики, яна жигар хуружи, кейинги пайтларда тез-тез такрорланиб турадиган хуружларнинг навбатдагиси. Аммо бу гал қаттиқ ушлади. Кўринмас тирноқлар жигарини тилка-пора қилмоқда эди. Хонасига судралиб кириб, ўзини диванга ташлади-да, юзини ёстиққа босди. Ётганидан кейин оғриқ сал пасайди. «Иссиқ нарса қўйиш керак, – деди у ичида, – кейин томизғи дори ичиш зарур». Аммо унинг жонига ора кирадиган ҳеч ким йўқ эди, ҳеч ким. Ўзининг эса қўшни хонага чиқишга ёки лоақал қўнғироқ тугмачасигача етиб боришга ҳам чоғи келмасди.

«Ҳеч ким йўқ, – дея ўйларди у алам билан, – бир кунмас-бир кун ёлғизликда итдай ўлиб кетаман... Сезиб турибман-ку, жигарим оғриётгани йўқ, ўлим писиб келмоқда... Энди менга на профессор, на дори-дармон ёрдам бера олади. Олтмиш беш ёшда соғайиб кетиш қийин. Биламан, ичимни кемираётган оғриқ, бу – ўлим, қолган икки-уч йиллик умр – умр эмас, секин-секин жон таслим қилиш... Дарвоқе, қачон яшаганман, қачон ўзим учун яшаганман? Шу ҳам ҳаёт бўлдимми? Нуқул пул дедим, пулнинг кетидан югурдим, ўзим учун эмас, бошқаларни деб югурдим, мана, энди ўша пуллар коримга ярайдимми? Хотиним бор эди: бокиралигида уйланганман, севганман, у менга фарзанд ҳады этди. Шунча йилдан бери бир ёстиққа бош қўйиб келдик, бир ҳаводан нафас олдик. Пировардида уни нима жин урди? Етти ёт бегонага айланди-қолди. Мен билан иши йўқ, менинг туйғуларим, ўйларим, изтиробларим уни кизиқтирмайди. Олдинги меҳр-оқибат қаёққа кетди? Қизим-чи, қизим? Уни папалаб катта қилган эдим, ҳаётимиз энди яна ҳам сермазмун, яна ҳам хушнуд кечади, мабодо куним битса, умрим қизим вужудида давом этади деб ўйлагандим. У бўлса кечаси бағриндан чиқиб кетиб, бегона эркакларнинг тўшагига киради. Ё алҳазар! Алҳазар!»

Даҳшатли оғриқ хануз ўқтин-ўқтин жигарига чанг солар, бу оғриқ сал пасайиши билан ундан-да шафқатсизроқ бошқа бир оғриқ – зил-замбил, адоғи йўқ ўй-хаёллари бамисоли чўғдай қизиган серқирра чакмоқтошдай бош чаногини тарс ёрвораман дерди. Қария камзулининг тугмаларини ечган эди, бесўнақай қорни кўйлагини қанордай шишириб, тепага кўпчиб чиқди. У оғриётган жойига охиста бармоғини теккизди. «Фақат мана шу – менман, – дея яна ўй суриб кетди чол, – иссиқ тери остидаги оғриққина менинг ўзимман, менга ҳозирча фақат шугина тегишли. Энди тижоратчи Соломон ҳам, савдо-сотик ҳам, ишхона ҳам, пул ҳам, уй-жой ҳам, қизиму хотиним ҳам йўқ... Ҳозир менга фақат бармоқларим сезиб турган нарса – қорниму оғриқ қолган. Бошқа ҳаммаси – пуч бир сафсата, энди уларнинг аҳамияти йўқ. Қизим билан хотиним мени тушунмайди, мен ҳам уларни тушунмайман. Буткул танҳоман – буни ҳеч қачон ҳозиргидай яққол ҳис этмаган эдим. Энди, ўлим ичимга ин қураётган пайтда, бехато англаб турибман... жудаям кеч, олтмиш бешга кирганда. Ҳадемай ўламан... анови уятсизлар рақсга тушишади, кайф-сафо қилишади... Э, аттанг, аттанг... бутун умримни ўша кўрнамакларга бағишлабман-у, ўзим учун бирор кун ҳам яшамабман...»

Қария қўл томондан келаётган соат зангини эшитмади, қош қораяётганини пайқамади. Тун яқинлашаётган, хонадаги буюмлар узра оқшом аста-секин қора парда тутмоқда эди; ана, деразадан хиёл оқариб кўриниб турган осмон шамчироғи ҳам сўнди. Соломон бобо ўзини қуршовга олаётган қоронғиликни сезмасди: у фақат танаси қаъридаги зулматга термилар, фақат танаси қаъридаги бўшлиққа қулоқ соларди. Бирдан ёнидаги хонага шўх-шодон қулги ёпирилиб кирди, эшик тирқишида чироқ шуъласи ялтиллади. Қария қўрқа-писа бошини кўтарди: қизи билан хотини! Ҳозир диванда ётганини кўришади, хўжақўрсинга сўроққа тутишади. Чол шоша-пиша камзулининг тугмаларини қадади: касали хуруж қилганини билиб нима қилишади, бунақа ташвишнинг уларга нима кераги бор?

Аммо хотини ҳам, қизи ҳам уни қидирмади. Иккови ҳам типирчилаб турарди. Бонг зарби учинчи марта кечки овқатга чорламоқда эди. Кийимларини алмаштиришяпти, шекилли, тик этган товуш эшитилиб турарди. Ана, жавон ғаладонларини тортишди; ана, ювинадиган хонада тилла узуклар жиринглади, улоктирилган туфлилар тарақлади, шу орада ўзларининг чакаклари ҳам тинмади. Бари қариянинг қулоғига баралла эшитилмоқда эди. Аввалига йигитлари тўғрисида гаплашишди, сўнг сайр чоғидаги қизик-қизик воқеаларни эслаб, роса кулишди. Ювинаётган, соч тараётган, юзларига упа-элик сураётган пайтларида ҳам бир-бирларига лутқа ташлаб туришди. Ниҳоят, гал ўзига келди.

– Дадам қани? – дея бирдан эслаб қолди Эрна.

– Қаёқдан биламан? – деб жавоб берди онаси энсаси қотиб. – Эҳтимол, пастда ўтиргандир, Франкфурт газетасидаги биржа хабарларини юзинчи марта ўқиётгандир – бошқа қиладиган иши йўқ-да. Лоақал бирор марта кўлга назар ташлаганмикан? Ўлай агар, қайрилиб ҳам қарамаган. Бугун нима дейди, дегин. Бу ер менга ёкмаяпти, кетамиз, шу бугуноқ кетамиз, дейди.

– Шу бугуноқ? Нега энди?

– Билмасам. Итфеъл-да! Атрофдаги одамлар, биз танишган улфатлар асабига тегаётганмиш. Балки уларнинг орасида ўзини олақарғадай сезяптими, ким билади... Қачон қарасанг, эғнида гижим костюм, кўйлаги ёқавайрон. Айтсанг бўлмайдими – ҳеч бўлмаса кечкурунлари тузукроқ кийинса ўладими! Сенинг гапингга киради. Бугун эрталаб лейтенантга ташланиб қолганини кўрдингми? Ер ёрилмади-ю, ерга кириб кетмадим!

– Ҳа, ҳа... Нега унақа қилди? Сиздан сўрайман дейман-у, нуқул эсимдан чиқади. Нима қилиқ бу? Ҳеч қачон уни бунақа кайфиятда кўрмаган эдим. Оғзим очилиб қолди.

– Парво қилма. Дадангнинг феъли ўзингга маълум. Балки биржадаги нарх тушиб кетгандир ёки француз-

ча гапирганимиз ёқмагандир. Бошқаларнинг хурсандчилигини кўролмайдди. Пайқадингми, рақсга тушаётганимизда эшик олдида қўриқчидай қаққайиб турволди. Кетармишимиз! Вой, кўнглингнинг кўчасидан ўргилдим! Сенга ёқмаса – бировларнинг ҳаловатини бузишинг керакми! Билганини қилсин – кетадими, қоладими – ихтиёр ўзида.

Сухбат узилиб қолди. Афтидан, кўчага югуришга тайёрланиб бўлишди. Худди шуни кутиб тургандай, йўлакдаги эшик тикиллади, қадам товушлари эшитилди, электр тугмачаси ширқ этди, чироқ ўчди.

Қария диванда миқ этмай ўтирарди. Энг қизиғи, энди у оғриқни сезмас, қалбида нафрат ҳам, ғазаб ҳам... ҳеч нарса, ҳеч қандай ҳиссиёт йўқ эди. У шошмасдан костюмини кийди, зинапояни битта-битта босиб ресторанга тушди-да, гўё етти ёт бегона одамлар қаторига қўшилгандай, хотини билан қизининг ёнига чўкди.

Тамадди пайтида у бир оғиз ҳам гапирмади, аёллар эса қўрғошиндай зил-замбил сукунатга эътибор беришмади. Қария индамай, гап-сўзсиз ўз хонасига кўтарилди, каравотига чўзилиб, чироқни ўчирди. Алламаҳалда, кўнгилхушликка обдан мириққанидан сўнг хотини келди; қоронғида ечиниб, ўз ўрнига ётди. Кўп ўтмай унинг вазмин, бир текис нафас олаётгани эшитилди.

Қария ўз ёнига ўзи қоврилганча, кўзларини катта-катта очиб, тун уммонига унсиз тикилиб ётарди. Ёнгинасида эса кимдир пишиллаб ухларди. Қария ўзи билан бир ҳаводан нафас олаётган бу аёлнинг қачонлардир покиза ва эҳтиросли навжувон бўлганини, унга ардоқли фарзанд ҳадя этганини, ўшанда булар аллақандай сирли-сеҳрли ришталар билан бири-бирига чамбарчас боғланиб кетганини эшлашга уринди. Ўша дамлар бу жувоннинг таранг ва қайноқ баданини энтिका-энтика силаб-сийпаганига зўр бериб ўзини ишонтирмоқчи бўлди. Аммо ўтмиш хотиралари унда ҳеч қандай ҳиссиёт қўзғамади. Шу тобда у хотинининг

нафас олишини худди қирғоққа урилаётган қўл мавжининг шалоп-шулупини эшитгандай лоқайдлик билан эшитиб ётар эди. Бари ўтди, бари тугади, фақат тасо-дифий ва ёт қўшнилик қолди, холос.

Уни яна бир марта сескантирган нарса шу бўлдики, қизининг эшиги оҳиста, гўё инграгандай, хиёл ғийқиллаб очилди. «Бугун ҳам шу аҳвол!» деб ўйлади чол ва шундоқ ҳам илвираб турган юрагига игна санчилгандай бўлди. Лекин бу ҳолат ҳам тезгина ўтди: «Билганини қилмайдими! Менга нима!»

Қария яна ёстикқа суянди. Тун ели пешонасини силади, қайнаб турган қони сал совиди. У уйқуга кетди.

Хотин эрталаб кўзини очганида эрини пальто ва шляпада кўрди.

– Қаёққа? – деб сўради у уйқусираб.

Соломон бобо қайрилиб қарамади ҳам. Индамай тунги кўйлагини чамадонга ташлади.

– Биласан-ку, уйга қайтпман. Зарур нарсаларнигина опкетяпман, қолганларини жўнатиб юборарсизлар.

Хотинининг капалаги учиб кетди. Нима бўляпти? Бунақа совуқ, дағал овозни биринчи эшитиши. Сапчиб ўрнидан турди.

– Наҳотки кетсанг? Шошма... биз ҳам кетамиз, Эрнага айтганман.

Қария бепарво бош чайқади.

– Йўқ... йўқ... қолаверинглар... – шундай деб эшик томон юрди, туткични босиш учун чамадонни ерга қўйиш керак эди.

Мана шу бир лаҳзалик фурсат ичида кўнглидан нималар ўтмади дейсиз! Мато намуналари – лахтаклар солинган молтопар чамадонини бировларнинг эшиги олдига минг марталаб қўйгандир-ов! Хайрлашатуриб мижозларига ялтоқлангани, ҳамиша хизматингиздаман, дея қайта-қайта қуллуқ қилганлари-чи! Аммо бу ерда хизмати тугади, қуллуқ қилиш шарт эмас. Қария бирор оғиз сўз айтмай, ҳатто нигоҳи орқали бўлса-да хайрлашмай, шартта чамадонни кўтарди ва ўзи билан ўтмиши ўртасидаги эшикни қарсиллатиб ёпди.

Нима ҳодиса рўй берганини на она англади, на фарзанд. Бундай ногаҳоний ва қатъий хатти-ҳаракат уларни карахт қилиб қўйган эди. Зудлик билан Германиянинг жанубидаги ўзлари яшайдиган шаҳарчага, падари бузруквор номига хат йўллашди. Хатда англашилмовчилик содир бўлгани ёзилган, «яхши етиб олдингизми, соғлигингиз дурустми, биз ҳам орқангиздан етиб борамиз» каби узр-маъзурлар изҳор этилган эди. Соломон бобо хатга жавоб қайтармади. Улар яна ёзишди, телеграммалар жўнатишди – фойдаси бўлмади. Фақат Соломон бобо раҳбарлик қиладиган фирмадан хатлардан бирида сўралган пулни олишди, холос. На салом бор, на алик.

Воқеанинг бундай тус олиб кетиши уларни иссиқ жойидан қўзғатди. Гарчи қайтадиган кунларини олдиндан хабар қилган бўлсалар-да, вокзалда она-болани ҳеч ким кутиб олмади, уйда ҳам бирон-бир тарадуд кўрилгани сезилмасди: хизматкор аёл, хўжайин телеграммани стол устига ташладию индамай чиқиб кетди, ҳеч қандай юмуш буюргани йўқ, деди. Кечқурун, она-бола овқатланиб ўтирганда, ниҳоят, кўча эшиги тарақлади, икковлари сапчиб туриб, валинеъматнинг истиқболига югуришди; қария буларга таажжубланиб қаради-ю, юзида бирон-бир ифода акс этмади, қизи қучоқлаганида кетмон сопидай қотиб тураверди, биргалашиб ошхонага кирди, уларнинг гап-сўзларини лоқайдлик билан эшитди. Ҳеч нарсани сўраб-суриштирмади, чурқ этмай сигарасини сўриб ўтираверди. Гўё кўзлари очиқ холда ухлаётганга ўхшарди. Кейин вазминлик билан ўрнидан туриб, хонасига қараб кетди.

Кейинги кунлар ҳам шундай ўтди. Хотини минг ялтоқланмасин, пинагини бузмади. У ўз қобифига ўралиб олган, ташқи дунё билан буткул алоқани узган эди. Тўғри, ҳамон оила аъзолари билан бирга овқатланар, меҳмон келганда ноилож кутиб олар, аммо суҳбатга қўшилмас эди. Унинг кўзларига қараган одам сесканиб кетиши аниқ эди, чунки бўшлиққа тикил-

ган бу жонсиз нигоҳдан ҳеч қандай маънони уқиб бўлмасди.

Қариянинг юриш-туришидаги ғалатилик бошқаларнинг ҳам эътиборини торта бошлади. Таниш-билишлари уни кўчада учратиб қолса, яширинча бир-бирини туртиб кўярди: қара-я, шаҳарнинг энг бадавлат кишиларидан бўлмиш Соломон бобо шундоқ аҳволга тушиб қопти-я! Уст-боши тиланчиникидан фарқ қилмайди, шляпаси қийшайган, юриши ҳам соғ одамникига ўхшамайди, нуқул ўзи билан ўзи гаплашади. Биров салом берса, чўчиб тушади, ким гапга тутса, кўзини олиб қочади. Баъзилар, қария гаранг бўлқолган, деб ўйлаб, овозини кўтариб гапирарди. Лекин у гаранг эмасди. У пароканда хаёллар оғушида яшарди. Шу боисдан ҳеч кимни йўқламас, уйда эса на хотинининг унсиз ҳасратини, на қизининг ажабтовур паришонлигини пайқар эди. Бора-бора бутун умрини бағишлаган ишидан ҳам йироқлашди. Идорасига ахён-ахёнда бир кўриниш берар, шунда ҳам кабинетига кирволиб, столи устидаги ечимини қутаётган сон-саноксиз ҳужжату мактубларга маъносиз тикилганча ўтира-ўтира, бирор-та қоғозга қўлини ҳам теккизмай қайтиб кетар эди. Пировард-оқибат бу ерда ўзининг ортиқча эканини англаб, бутунлай келмай қўйди.

Бир куни она шаҳри кўчаларида дарбадар одамдай тентираб, қоронғи тушганда уйига қайтаётган эди, шаррос ёмғир қуйиб берди. Ҳаял ўтмай эзилган шляпасининг тепаси жажжи ҳовузчага айланди, этак ва енгларида ёмғир суви чакиллаб эмас, жилғадай оқа бошлади. Аммо қария бунга эътибор бермас, бўм-бўш кўчада бир ўзи шошмасдан қадам ташларди. Шалаббо холда манзилига яқинлашганда ҳашаматли бир машина ёнидан лой сачратиб ўтди-да, унинг данғиллама уйи олдида тўхтади. Машинадан хотини билан пўрим кийинган бир жаноб тушди. Яна бир йигит ҳам бор эди. Шу орада қария ҳам етиб келди. Хотини уни бу аҳволда кўриб, юзини четга бурди. Қария хотинининг меҳмонлар олдида ундан ор қилганини дарров сезди.

Тез-тез юриб орқа эшикдан ичкарига кириб кетди. Шу кундан бошлаб у ўз уйига мазкур эшикдан кириб-чиқадиغان бўлди. Биладики, шундай қилса бирорта ёт эркакка дуч келмайди. Овқатга ҳам чиқмай қўйди – хизматкор аёл таомни хонасига келтириб берарди. Хотиними, қизими олдига кирмоқчи бўлса, эшикни очмас эди. Ахийри улар ҳам чолни ўз холига қўйишди. Гоҳи-гоҳида қўшни хоналардан – энди унинг учун бегона хоналардан – мусиқа садолари ва жўшқин қахқахалар девор оралаб сизиб чиқар, кечалари уйига келиб-кетаётган машиналарнинг шовқини эшитиларди. Аммо Соломон бобо парво қилмас, ҳатто деразадан қўчага бир назар ташлаб ҳам қўймасди – неча пуллик иши бор? Фақат вафодор итигина ҳамма унутиб юборган хўжайинининг каравоти олдидан куну тун жилмас эди.

У абгор бўлган юрагида оғриқ сезмасди-ю, аммо қора мушук конталаш жигарини тирноқлашда давом этар эди. Дард хуружи тез-тез такрорланавергани сабабли дўхтирнинг қистови билан қария тиббий кўриқдан ўтишга рози бўлди. Профессорнинг авзойи бузилди. У операция қилиш лозимлигини чолга ётиғи билан тушунтирди. Соломон бобо хафа бўлиш ўрнига суюниб кетди: хайрият-э, қутуладиган кун ҳам бор экан-ку! Ҳар куни ўлгандан кўра бирйўла ўлган яхши эмасми! Дўхтирдан оиласига билдирмасликни илтимос қилиб, операцияга тайёрлана бошлади. Охирги марта ишхонасига борди (келишини ҳеч ким кутмаган экан, бегона одамдай қарши олишди), ўзи ўттиз йил ўтирган қора чарм креслога сўнгги бор ўтириб, чек дафтарчасини келтиришни буюрди, дафтарчадан бир варағини тўлдириб, иш бошқарувчисига узатди. Бошқарувчи анграйиб қолди. Чекда катта пул қайд этилган эди. Бу пул хайру эҳсонга ва ўзининг қабри парваришига аталган эди. Қария ишини битказиб, кабинетдан тез чиқиб кетди, шошганидан шляпаси ерга учиб тушди, лекин Соломон бобо энгашиб уни олиб ўтирмади. Шу алфозда – бошьяланг, сочларини тўзғитиб қабристонга

равона бўлди (ўткинчилар унинг изидан ёқа ушлаб қолишди). Қария ота-онасининг қабртошлари билан узоқ гаплашди. Нималар деди – ёлғиз ўзига аён. Балки, ҳадемай ёнларингга келаман, дегандир – ким билсин. Қабристон дарвозаси олдида уни бир тўда тиланчи қуршаб олди. Соломон бобо шоша-пиша чўнтагидаги тангаларни чиқариб, ҳаммага улашди. Энг охирида мункиллаб қолган бир кампир қўлини чўзди. Пули қолмаган эди. Фақат бармоғини оғир ва кераксиз бир нарса – тилла никоҳ узуги қисиб турарди, унга қўз қирини ташладию хаёлида олис ва мубҳам бир хотира йилт этгандай бўлди. Узукни шартта ечди-да, хангу манг бўлиб қолган кампирнинг кафтига қўйди.

Хулласи калом, жамики ортиқча дахмазалардан қутулган, қашшоқ ва танҳо қария ўзини жарроҳ ихтиёрига топширди.

Соломон бобо ҳушига келгач, аҳволининг оғирлигини ҳисобга олиб, дўхтирлар хотини билан қизини чақиртиришди.

Қизи қонсиз чехра узра мулойим энгашди. Шунда мўъжиза рўй берди: қариянинг сўнган нигоҳидан учқун сачради. Ана қизалоғи, суюкли эркатойи... тепа-сида турибди... Эрна, Эрна! Таранг қимтилган лаблар аста-секин ёзилиб, оғизнинг икки бурчида сезилар-сезилмас, кўпдан буён унутилган табассум ғимирлай бошлади. Қувончининг ана шу заиф, ночор ифодасидан таъсирланган қиз отасининг юзидан ўпиш учун яна ҳам пастроқ эгилди.

Аммо бирдан – ғалати атирнинг чучмал ҳиди эски, изтиробли хотираларини қўзғатиб юбордими – беморнинг ҳозиргина ёришиб турган чехраси бужмайди, кўқарган лаблари қаттиқ қимтилди, аъзойи баданига титроқ кирди, адел остидаги қўллари гўё жирканч бир нарсани ўзидан нарига итармоқчи бўлгандай типирчилаб бошлади. «Даф бўл!.. Даф бўл!» Унинг бу сўзлари оғзидан аранг чиққан бўлса-да, ҳаммага эшитилди. Дўхтирлар она-боладан беморни холи қўйишни сўрашди.

Хотини билан қизи чиқиб кетганидан сўнг беморнинг юзига яна аввалги ором ва ҳорғинлик ифодаси қайтди. У ҳамон нафас оларди. Аммо бу ҳолат узоқ давом этмади. Кўп ўтмай қария энтикиб бир «пуф» дедию жим бўлиб қолди. Беморнинг кўкрагига қуловини босган дўхтир юракнинг муддатсиз хордикқа кетганини англади.

Ясунари КАВАБАТА
япон ёзувчиси
(1899-1972)

ОЙНАДАГИ ОЙ

Бир куни Кёконинг миясига иккинчи қаватда тўшакка михланиб ётган эрига қўлойнада томорқани кўрсатиш фикри келиб қолди. Шу билан бемор ҳаёти ўзгариб қоладигандай эди. Лекин ўртада бошқа ишлар бўлиб кетди.

Қанақа ойна эди ўзи у? Бу ойна Кёко эрининг уйига сеп қилиб олиб келган пардоз столи тортмасида турар эди. Пардоз столи ҳам, қўлойнанинг гардиши ҳам тутдан ясалган эди. У янги келин бўлиб тушган чоғлар баъзан ойнани қўлига олиб, орқа сочи қандай турмакланганини кўришлари, кимоносининг энги сирғалиб, билаги тирсагигача очилиб қолганида, уятдан қизариб кетганларини бот-бот эслар эди. Худди ўша қўлойна...

Кёко чўмилиб чиқиб, пардоз столи ёнига ўтирганида эри: «Уқувинг йўқ экан, кел, яхшиси, ўзим ушлаб турақолай», деб келинчакнинг қўлидан ойнани олар ва хотини пардоз столи ойнасида орқа сочини яхшироқ кўриши учун қўлойнани турли томондан тутар ва бундан ўзи ҳам завқланар эди. Бечора келинчак эса эрининг орқаворатдан тикилиб турганидан баттар ўнғайсизланарди.

Ўша гапларга кўп бўлгани йўқ, ҳатто тутли гардиш ҳали тоб еб улгурмади, аммо шу ўртада уруш бошланди, одамлар бошқа жойларга кўчирилди; эри оғир дардга чалиниб қолди. Кёко унга томорқаларини кўрсатмоқчи бўлганида ойна аллақачон хира торт-

ган, гардишни-ку айтмаса ҳам бўлади – чангу ёғупа сингиб, чирк босиб кетган эди. Лекин нима қипти? Томорқа ундан бип-бинойи кўриняпти-ку! Шу-шу эри ойнани қўлидан қўймайдиган, ёстиғи тагига қўйиб ётадиган бўлди. Бекорчиликданми ёки беморларга хос инжиқликданми, ишқилиб, гардишнинг кирини тозалаб, ойнани ярақлатиб қўйди. Кейинчалик эри уни куҳ-куҳлаб, хафсала билан артаётганини кўриб, ёғоч гардишнинг майда тирқишларида сил таёқчалари қолиб кетиши мумкин-ку, деган шубҳа ораларди Кёконинг кўнглига... Кёко ҳар куни эрининг сочига камелия мойини суртиб тарар, у эса сочини кафти билан силаб-силаб, яна гардишни тозалашга уннар, гардиш жонивор ҳам локлангандай ялтиллаб кетар, пардоз столи эса ҳамон хира тортиб турар эди.

Кёко бошқа турмуш қилганида столни ўзи билан сеп қилиб олиб кетди. Бироқ у қўлойнасини эрининг жасадига қўшиб ёкиб юборди. Бу ҳақда кейинги эрига лом-мим демади. Энди пардоз столида гардишига Камакура ўйма нақшию лок билан зеб берилган янги қўлойна турар эди.

Кёко эрининг жасади тобутга бармоқлари кўксига бир-бирига чалиштирилиб ётқизилгани учун – таомилга кўра шундай эди – қўлига ойнани ушлатолмай майитнинг кўксига қўйишга мажбур бўлди.

Сўнг ойнани у ердан олиб, қорнига қўяр экан:

– Кўкрагингиз тинмай оғригани оғриган эди, тагин шугина ойнанинг ҳам оғирлиги тушиб юрмасин, – деб шивирлади.

Ойна эр-хотиннинг бир-бирига меҳрини товлагани учун ҳам раҳматлининг юрагига яқин бўлсин, деб кўксига қўйган эди. Яна эримнинг қариндошлари уни кўриб қолмасин деб, устига оппоқ хризантема ташлаб қўйди. Олов ойнани эритиб юборди. У эгилиб, қалин, қийшиқ қувурга менгаб қолди, тутундан сарғайиб кетди.

– Анави нима, ойнами? – деди қариндошлардан бири ҳайрон бўлиб.

Кёко пардоз ғилофидаги яна бир тандзаку¹ шаклидаги жажжи дурўя ойнани ҳам кўшиб, мархумнинг кўксига кўйган эди. У бир пайтлар бу ойнакни тўй саёхатига олиб кетаман деб кўнглига тугиб кўйган, лекин уруш орзуларини чиппака чиқарган эди. Эри тириклигида ўша ойнанинг ҳеч кераги бўлмаган.

Янги эри уни саёхатга олиб чиқди. Пардоз ғилофи титиви чиқиб, ҳатто моғорлаб кетганидан Кёко янгисини сотиб олди. Албатта, бунисининг ҳам ойнаси бор эди.

Сафарнинг биринчи куни эри уни маҳкам қучиб, қулоғига:

– Худди қиз болага ўхшайсан. Боёқиш! – деб шивирлади.

Унинг гап оҳангида истехзо эмас, туйқус бир қувонч бор эди. Эҳтимол, Кёконинг олдин эр кўрмаган қиздек иболи экани унинг кўнглини кўтариб юборгандир. Лекин бу гап Кёкога овир ботди. У бирдан ҳўнграб йиғлаб юборди-да, қунишиб олди. Эри ўзича буни ибога йўйди.

Кёко кимга раҳми келиб йиғлаётир – ўзигами ёки олдинги эригами – ўзи ҳам тушунмас эди. Гўё бирини иккинчисидан ажратиб бўлмасди. У бирдан ҳозирги эрини ранжитиб кўйганини, унга хушмуомала бўлиши кераклигини фаҳмлаб, эркаланиб сўз қотди:

– Ростдан-а? Ҳали шуни ҳам биламан денг? – Лекин у ножўя гап айтиб кўйганини сизди-да, шолғомдай қизариб кетди. Бундан эрининг баттар завқи келди.

– Бола-чақанг йўқ эди шекилли, – деди у ва яна ноҳос хотинининг ярасига туз сепиб кўйди.

Кёко олдинги эриникидан бошқача эркак кучига рўпара бўлди-ю, ичини ит тирнай бошлади: у бола овунадиган кўғирчоққа ўхшаб қолган эди.

– Ўзиям болага ўхшаган бир нима бор эди, – дея эътироз билдирди Кёко, кейин бирдан жимиб қолди.

¹ Тандзаку – танка жанридаги шеър ёзишга мўлжалланган чўзинчоқ қоғоз.

У бедаво дардга чалинган олдинги эрини ўлимидан сўнг ҳам бола деб ўйлар, гўё уни ҳомиладек ичида катта қилаётган эди.

«Нега эримнинг ўлиб қолишини билатуриб ҳам соғлигини ўйлаб, у билан қовушишдан ўзимни олиб қочиб юрдим?» деган хаёл ўтди Кёконинг кўнглидан.

– Морини фақат поезд ойнасидан кўрганман, – деди эри Кёкони қучар экан. – Сен туғилиб ўсган, атрофи чакалакзор шаҳар жуда чиройли бўлса керак-а? Бекорга Мори¹ деб аталмагандир. У ерда неча ёшингача яшагансан?

– Коллежни тугатгунча. Ҳарбий мажбуриятни Сандзёдаги ҳарбий заводда ўтадим.

– Бундан чиқди, Сандзё яқинида туғилган экансан-да? Ўзим ҳам ўйладим-а, Этиго вилоятилик шу қиз бунча сулув бўлмаса деб. «Сандзёлик парилар» деб бекорга айтилмас экан-да?..

– Мен чиройли эмасман, – деди Кёко қўлини кўксига босиб.

– Қўлинг ҳам, оёғинг ҳам бежирим. Офатижонсан-да...

– Ундай деманг! – Кёко қўли халақит бераётганини сезиб, кўксидан олди.

– Фарзандинг бўлганида ҳам сенга уйланар эдим, – шивирлади эр аёлнинг қулоғига. – Уни ўз боламдай яхши кўрардим. Ўша бола қиз бўлганида қанийди?

Кёко, ўғли борлиги учун шунақа деяпти, яхши кўришини билдириб қўймоқчи-ю, лекин эпини қилолмади, деб ўйлади. У Кёкони ўн кунлик тўй саёхатига олиб чиқди, мақсади эса ўғли билан кўришишни кейинроққа суриш эди.

Эрининг ажабтовургина чарм сафар ғилофи бўлиб, Кёконики унинг олдида бир пулга арзимас эди. Ғилоф охори тўкилиброқ қолганига қарамай, катта, пишиққина эди. Эри тез-тез сафар қилиб турса-да, беэътибор бўлмагани учунми, ишқилиб, ғилоф бошқа

¹ Мори – чакалак дегани

кўхна, аммо асл моллардай, жилвасини йўқотмаган эди. Кёконинг эсига бирор марта ишлатилмаган бўлса ҳам моғорлаб кетган олдинги пардоз филофи тушди. Ўша филофидаги эрига бериб турган жажжи ойнакни ўлимидан сўнг у билан бирга нариги дунёга кузатган эди. Қўлойнанинг устига қўйиб тобутга жойлаган жажжи ойнаги... улар оловда эриб, бир-бирига қўшилиб кетди; тобутга иккита ойна қўйилганини, ғалати ҳолда тош қотиб қолган шиша бўлаги олдин ойна бўлганини ҳеч ким фаҳмлагани ҳам йўқ. Кёко буни бировга айтмади.

Назарида, қўш ойнада акс этган сон минг дунёлар баднафс оловда ёниб битган, бу йўқотиш билан эрининг жасади куйиб, бир ҳовуч кулга айлангани ўртасида ҳеч қандай тафовут қолмаган эди. Кёко томорқани кўрсатиш учун қўлойнасини берди, эри эса шу-шу ундан ажрамайдиган бўлди. Лекин кўп ўтмай, у ойнани қўлида узоқ тутиб тура олмайдиган бўлиб қолди, бундай пайтларда Кёко ҳар сафар унинг қўлларини, елкасини уқалар эди. Шунда у эрига яна битта жажжи, енгилгина ойнагини берди. Ойнада одамлар кўчани кесиб ўтар, болалар боғда ўйнар эди.

Жимитдек ойнада жамулжам бўлган улкан ва ранг-баранг дунёни кўриб, Кёконинг ўзи ҳам ҳайрон қолди. Ойна бор-йўғи пардоз-андоз анжоми, қўлойна эса бошқа ойнада энсани кўриш учунгина керак. Аммо бемор у билан одаму оламни қайтадан кашф қилди. Кёко ҳам эрининг бош томонига ўтириб олиб, ойнага қараб-қараб қўяр, у билан кўзгудаги нарсалар ҳақида гаплашар эди. Ҳадемай у ҳам ойнада акс этган дунёни ҳақиқий дунёдан фарқлай олмай қолди. Булар гўё бир-бирига боғлиқ бўлмаган икки алоҳида дунё эди, ойнадан кўринаётган дунё Кёкога аслидан беҳроқ туюла бошлади.

– Осмон ойнада кумушдай товланяпти, – дейди эри, кейин деразадан ташқарига қараб, – деразадан эса кулранг кўринар экан, – деб қўшиб қўяди.

Ойнадаги осмон юракни сиқмас, ростакамига товланар эди.

– Балки уни яхшилаб артганингиз учун шундай туюлаётгандир?

Шунда эри деразадан осмонга қараш учун бошини озгина бурди.

– Тўғри, энди у хира – кулранг. Одамнинг, ит ёки чумчуқнинг кўзи ҳам осмонни бир хил кўрармикан? Осмон ранги асли қанақа экан-а, ким айта олади?

– Осмоннинг ойна кўзи кўраётган ранги-чи? – Кёко «Осмон ошиқ-маъшуқларнинг кўзига қандай кўринаётган экан», демоқчи эди. Дарахтларнинг ойнадаги акси яшилроқ, лилия эса асладан ҳам оқроқ кўринар эди.

– Мана бу – ўнг бошмалдоғинг изи. – Эри ойнанинг четини кўрсатди. Негадир Кёконинг юраги шув этиб кетди. У шоша-пиша ойнани куҳлаб арта бошлади.

– Қўявер. Томорқани биринчи марта кўрсатганингда ҳам ойнада бармоғинг изи қолган эди.

– Пайқамабман ҳам...

– Сен парвойингга келтирганинг ҳам йўқ, лекин мен бошмалдоғинг билан кўрсаткич бармоғинг изини таниб қолдим.

Оғир хасталикка чалиниб, тўшакка миҳланиб қолган беморгина хотинининг бармоқ изларини эслаб қолса керак.

Улар турмуш қургандан кейин эри соғ юрмади ҳисоб. Ҳатто урушга ҳам бормади.

Уйларига ўт кетгандан сўнг Кёконинг танишлариникида бир хонани ижарага олиб туришди. Эри у пайтларда ишга қатнаб юрар эди. У Кёко билан турмуш қургач, ўз уйида бир ойча, ижара уйда эса икки ойча соғ юрди, холос. Уруш тугай деб қолганда уни ҳам армияга олишди. Икки-уч кун бир аэродромда йиқилиб қолгач, уйга қайтаришди. У келган куни уруш ҳам тугади. Эри тўшакдан тура олмай қолди, Кёко уни ота-онаси кўчирилган қишлоққа олиб кетди, чунки бор-будини эриникига қўшиб, аввалдан ўша ёққа жўнатиб юборган эди.

Тоғда чоғроқ бир уйни ижарага олишиб, эри шу ерда даволана бошлади. Ўша уйда улар билан бирга яна бир кўчирилган оила ҳам турар эди.

Уруш тугаши билан бу оила Токиога қайтди. Кёкога боғдан кичик томорқа – учга уч кэнлик¹ шудгорланган ер мерос қолган эди.

Қишлоқда сабзавотни дехқонлардан сотиб олиш ҳам мумкин эди, бироқ мерос қолган томорқани ташлаб қўйиш мавриди бўлмагани учун Кёко ҳар куни ер чопар, гуркираб ўсаётган экиндан кўз қувнар эди. У эрининг каравоти ёнида ўтиришдан безор бўлгани учун эмас, тикиш билан тўқиш юрагини сиқиб юборгани учун ҳам томорқага ёпишиб олди. Бу эрининг эрта бир кун тузалиб кетишига умид уйғотар, азбаройи яхши кўргани учун анча-мунча вақтини унга бағишлар, китоблар ўқиб берар эди. Беморга қараб чарчаганиданми, бирваракайига ҳамма нарсасидан айрилиб қолаётгандай бўлар, хаёлларини чалғитмоқчи бўлиб ишга зўр берар эди.

Сентябрнинг ўргаларида тоққа кўчиб келишди. Бу ерни ёз жазирамасидан жон сақлаётган шаҳарликлар тарк этгач, эрта кузнинг совуқ ёмғирлари ёға бошлади. Аммо бир кун кун ботай деганда қушларнинг чуғур-чуғури атрофни тутди-ю, бирдан хаво очилиб кетди. Кёко офтоб нурларига чўмилаётган томорқасига чиқиб, ям-яшил экинларига тикилди. Сўнгра бошини адл кўтариб, олис тоғ чўққилари узра сузиб ўтаётган булутларни кўриб завқланди, шунга андармон бўлиб, иккинчи қаватда ётган эрининг чақирганини эшитмабди. Бир пайт эшитиб қолди-ю, қўлининг тупроғини ҳам қоқмасдан тепага қараб югурди.

– Томоқ йиртиб бақирсам ҳам эшитмайсан-а?

– Кечирасиз, хаёл билан бўлиб қолибман.

– Йиғиштир томорқангни! Сени чақираман деб ўлиб қолишим ҳам ҳеч гап эмас. Гўрга эди нима ишлар қилиб юргангни билсам.

¹ Бир кэн 1,81 метрга тенг.

– Томорқада эдим. Чиқма десангиз, майли, чиқмай қўя қоламан.

Эри хотиржам тортди.

– Читтак сайраганини эшитдингми? – У Кёкони шуни сўраш учун чакирган эди. Уларнинг суҳбатига чакалакдан келаётган сайроқ ҳам қўшилди. Шом коронгиси чакалакни янада бахайбат кўрсатар эди. Шу-шу Кёко читтак қанақа сайрашини эслаб қолди.

– Қўнғироқча сотиб олсак, нима дейсиз? Жирингласа бўлди, чошиб келавераман.

Ҳозирча бош томонингизга бирор нима қўйиб қўяман, керак бўлиб қолсам, деразадан отарсиз.

– Нима, энди идиш-товоқни отайми? Ол-а!

Эри томорқада ишлама, деб тихирлик қилмади. Кёко қўлойдан унга томорқасини кўрсатишни ўйлаб топгунича орадан аччиқ ичакдай чўзилиб қахратон киш ўтиб, ортидан кўклам келди.

Оддий бир ойна бемор эрининг қўнглига бу дилбар ва ям-яшил олам завқини олиб кирганида боёқиш аёлининг қанчалар қувонганини бир кўрсангиз эди! У энди Кёко экин баргларидан зарарқунанда ҳашаротларни териб олиб ташлаётганини ҳам кўрар, табиийки, қанақа ҳашарот эканини фарқлай олмас, хотини эса уларни эрига кўрсатиш учун иккинчи қаватга кўтариб чиқишдан чарчамас эди. У Кёконинг ер чопишини кузатиб ётадиган бўлди...

– Ойнадан чувалчангни кўрдим, – деди у бир қуни Кёкога. Кечга яқин офтоб ғарбга оғганда Кёко юзига нур тушаётганини сезиб, бошини кўтарар ва эри тепадан ойнани ўзига тўғрилаётганини кўрар эди.

Эри Кёкога талабалик давридан қолган арзон-гаров матодан ўзига шим тикиб олишни буюрди. У хотинининг хол-хол гулли кўк шимда томорқани чопиқ қилаётганини кўриб, ҳузур қилар эди.

Кёко эри ойнадан қараб ётганини билар, лекин иш билан овора бўлиб, бу эсидан кўтарилар эди. У, шунчалик ўзгарибман-а, энди келин бўлиб тушган кезларим билагим очилиб қолса ҳам уялиб кетар эдим, деб эсладию юрагида аллақандай илиқлик пайдо бўлди.

Кёко Япония урушда ютказаетган чоғлар деярли пардоз қилмай қўйди. Кейинчалик касал эрини ўйлаб, на юзига упа, на лабига бўёқ суртди. Иккинчи марта турмуш қургандан сўнггина ўзига эътибор беришга вақту ҳафсала топди. У лаб бўёғи билан упа юзини ўзгартириб юбораётганини, бир зумда хурилиқога айланиб қолаётганини сезар, янги эрининг илк марта ёлғиз қолишганида ўзига мафтун бўлиб, завқ-шавққа тўлиб гапирганига чин дилдан ишона бошлаган эди.

Энди Кёко чўмилиб чиққандан сўнг ўзини ойнага солишдан, гўзаллигидан уялмайдиган бўлди. Аммо раҳматли эри ойнадаги гўзалликни бошқача илғашга ўргатган эди уни ва бу унга бир умрлик сабоқ бўлиб қолди. Энди у ойна бутунлай бошқа олам эканига ишонади.

Лекин у бир ўзига, бир аксига қараб, кулранг осмон билан ойнада қумушдай товланган осмон ўртасидагичалик фарқ йўқлигини сезар эди. Эҳтимол, бу ҳол ўртадаги масофага эмас, тўшакка миҳланиб қолганидан юраги зада бўлиб кетган эрининг кайфиятига ҳам боғлиқ бўлгандир. Ойнадан томоша қилганида томорқада ер чопаётган хотини кўзига қанчалар сулув кўринган экан?! Эри бу туйғуни ўзи билан нариги дунёга олиб кетди. Кёко у тирик пайтида бу ҳақда ўйлаб кўрмаган экан.

Ўзининг бемор эри ойнадан кўрган акси, ундан кўринган куён карамнинг кўм-кўк гули, оппоқ лилия, дала четида ўйнаб юрган болақайлар, олис қорли тоғлар ортидан чиқиб келаётган куёш... Кёко буларнинг бари ни хотирасида тиклашдан ҳам кўра бир замонлар ўзи билан эригагина мансуб бўлган ўзга дунёни соғинган эди. У ҳозирги эрини аягани учун ҳам жону жаҳонини куйдириб ташқарига отилиши муқаррар бўлган ҳиссиётга йўл бермаслик илинжида олдинги эрини бу ҳаётга дахли бўлмаган, мавҳум бир нарсадай эслашга тиришар эди.

Кёко май ойи тонгларининг бирида радиодан кушлар сайрашини эшитиб қолди. Эшиттириш эри қазо қилган жойга яқинроқдаги бир тоғдан тайёрланган экан. У эрини ишга кузатди-да, пардоз столдан қўлойнани олди ва ундан кўм-кўк осмонни томоша қила бошлади. Кейин ўзининг ойнадан боқиб турган юзига тикилди. Шунда хаёлига ғалати бир фикр келди: одам ўз юзини фақат ойнадагина кўриши мумкин. Шундан сўнг у ҳар куни юзини томоша қиладиган, унга қўл теккизиб кўрадиган, ўша аксни юзим деб ўйлайдиган бўлди. Нега Тангри таоло одамни ўз юзини кўра олмайдиган қилиб яратган экан-а?

«Балки одам юзини кўра олганда гангиб, эси оғиб қолармиди?» деб сўрарди у ўзидан ўзи.

Йўқ, табиат одамзодни азалдан юзини кўра олмай-диган қилиб яратган.

Ниначи билан бешиктерватар кўрар эҳтимол.

Ё юз одамга бошқалар кўриши учун керакмикан? Яхши кўриб қолиш учун бир баҳона каби...

У қўлойнани четга қўйди-да, дафъатан тутдан ясалган пардоз столининг беагаи қўлойнасининг Камакура ўйма нақшига мос тушмаслигини пайқаб қолди. Олдинги қўлойнаси эрининг жасади билан бирга куйиб кулга айлангандан сўнг пардоз столи бева бўлиб қолгандай эди. Кёко эрига қўлойнаси билан бирга яна битта жажжи ойнак бергани нафақат хайрли кечди, балки мусибат ҳам келтирди. Чунки эри ҳар куни уларда ўз аксини кўрар, касаллик тобора зўрайиб бораётганию яқинлашиб келаётган ўлим шарпасини пайқар эди. Мабодо ойна ёрдамида рухий қотиллик содир этиш мумкин бўлса, буни Кёко қилмадими? У ойна бало-қазонинг уяси эканини анча олдин сезгани учун олиб қўймоқчи бўлганида эри кўнмаган эди.

– Энди кўриш қувончини ҳам тортиб олмоқчимисан мендан? – деган эди у ўшанда. – Кўзим очиқлигида кўрганларимдан ҳузур қилиб яшамоқчиман!

Эри ойнадаги ҳаётни деб ўзини қурбон қилди. У ёмғирдан ҳосил бўлган кўлмақдаги ойнинг ойнага туш-

ган аксига қараб завқланар эди. Ҳалиям ўша ой акси – фақат аксмикан? – унинг хаёлидан кетмайди.

– Бировни яхши кўриш учун ҳам одам соғлом бўлиши керак, – дейди янги эри. Гарчи Кёко хижолатомуз бош ирғаса-да, юрагининг аллақаридадир бу гапга қўшилгиси келмайди. Аввалига у, нега касал эрим билан бирга ётишдан қочиб юрдим, деб ўзидан ўпка-гина қилди, аммо вақт ўтиши билан бу хаёллари қайғули муҳаббат ҳақидаги хотирага айланди, кейинроқ эса шу хотира ҳам юрагини соғинч билан лиммо-лим тўлдириб турганини англагач, койинмайдиган бўлди.

Бу эри-чи? Аёл кўнглини жуда жўн тушунмаяптими?

– Нега шундай яхши одам бўлатуриб, хотинингиз билан ажрашиб кетгансиз? – деб сўради Кёко бир куни ундан. У лом-мим демади. Кёко марҳум эрининг укаси ҳоли жонига қўймагач, бу одамга тегишга рози бўлган эди. Турмуш қуришларидан олдин тўрт ойча учрашиб юришди. Янги эри ундан ўн беш ёш катта эди.

Кёко ҳомиладор эканини сезиб қолиб, қўрқиб кетди. «Қўрқяпман, қўрқиб кетяпман», дер эди у эрининг пинжига тикилиб. Тинмай кўнгли айнийверганидан эси оғиб қолар даражага етди. У ҳовлига ялангоёқ югуриб чиқиб, қарағай игнабаргини чайнар, ўғай ўғлини мактабга жўнатаётиб, адашиб унинг сумкасига иккаласига ҳам гуруч солинган нонушта қутиларини тикар, баъзан пардоз столи тортмасига худди у шаффофланиб қолгандай тикилар ва гўё унда турган ўйма нақшли Камакура қўлойнасини кўрар эди. Кёко кечалари уйғониб кетиб, кўрпачага ўтириб олар, ухлаб ётган эридан қўз узолмай узоқ тикилиб ўтираверар эди. Инсон умрининг фонийлигини ўйлаб ваҳимага тушар, худди эрини бўғиб ўлдирмоқчидай, тунги кимоноси белбоғини еча бошлар эди. Айни ёз чилласи бўлгани учун ҳаво кечалари ҳам иссиқ ва дим бўлишига қарамай, уни совуқ тер босар, яъни ваража тутар эди.

– Кёко, ҳадемай она бўласан, – сўз қотарди эри уни ўзига келтириш учун елкаларидан тутиб силкитганча.

Врач уни касалхонага ётқизишни маслаҳат берди. Кёко йўқ деб оёқ тираб туриб олса-да, пировардида, рози бўлишдан ўзга чораси қолмади.

– Бўпти, касалхонага ётаман. Фақат бир-икки кунга ота-онамнинг олдига бориб келишимга рухсат берсангиз, – деб илтимос қилди у.

Эри уни ота-онасиникига олиб бориб қўйди.

Эртаси куни у олдинги эри билан яшаган тоғдаги уйга бориш учун йўлга чиқди. Сентябрнинг боши эди – ўшанда бу ерга улар ўн кунча кеч келишган эди. Поезда яна кўнгли айниб қуса бошлади, боши айланди. У манзилига ета олмай қолишдан қўрқар эди. Йўқ, амал-тақал қилиб, манзилга етиб олди, станцияда поезддан тушиб, тоза ҳаводан тўйиб нафас олгач, анча енгил тортди. Худди шайтон васвасаси аригандай ўзига келди, тўхтаб, атрофдаги тоғларга ғалати разм солди. Осмон билан бўйлашиб турган қўм-қўк тоғ тизмалари аниқ-тиниқ кўринар эди. Атрофидаги ҳаёт уни яна оғушига ола бошлади. Кўзларидан қуйилаётган қайноқ ёшни арта-арта олдинги уйи томон юрди. Худди ўша кезлардагидай шафақ олдида қорайиб кўринаётган чакалақдан қушлар чуғури таралмоқда эди.

Ўша уйда энди бошқа биров яшар, иккинчи қаватнинг деразасига оқ тўрпарда тutilган эди. Кёко уйнинг яқинига боришга юраги бетламай, бирпас жим тикилиб турди-да, қўққисдан ўзи ҳам ҳайратланганча шивирлади:

– Бола сизга ўхшаб қолса, нима қиламиз?

Кўнгли жойига тушиб, станцияга қайтиб кетди.

Жан-Поль САРТР
Француз ёзувчиси
(1905-1980)

ДЕВОР

Бизни деворлари оппоқ чорси хонага итариб-туртиб киритишди. Ўткир ёруғлик кўзни қамаштирди. Зум ўтмай стол ортида қандайдир қоғозларни титиб ўтирган кишилик кийимидаги тўрт нусхани кўрдим. Бошқа қамоққа олинганлар бир оз нарироқда тикилишиб туришарди. Биз хонани кесиб ўтиб, уларга қўшилдик. Бу одамларнинг кўпини билардим, колганлари, чамаси, мухожирлар эди. Менинг олдимда иккита бир-бирига ўхшаган оқ-сарикдан келган киши турарди, булар французлар бўлса керак, деб ўйладим. Бўйи пастроғи дам-бадам шимини кўтариб кўяр – тиззалари қалтираётгани кўриниб турарди.

Бу дахмаза уч соатдан буён давом этар, бошим қотган, қулоқларим шанғиллар эди. Аммо хона иссиққина, танага ёқар, биз уззукун совуқда қолиб изиллаган эдик. Соқчилар қамоққа олинганларни бирма-бир стол ёнига олиб боришарди. Кишилик кийимидаги тўрт нусха ҳар бир одамдан исми билан касб-корини сўрарди. Улар шу саволлардан нарига ўтишмас, лекин гоҳида «Ўқ-дорилар ўғирлашда қатнашганмисан?» ёхуд «Ўнинчида эрталаб қаерда, нима иш билан машғул эдинг?» деб сўраб қўйишарди. Жавобларни эса ҳатто эшитишмас ёки эшитмаганга олишар, бўшлиққа тикилиб, жим қолишар, кейин ёзишга тушишарди. Томдан «Ҳақиқатан байналмилал бригадада хизмат қилганмисиз?» деб сўрашди. Бўйин товлашнинг маъни-

си қолмаган – улар куртқасидаги ҳужжатларини топиб ўқишган эди. Хуандан эса ҳеч нарсани сўрашмади, фақат у отини айтиши биланоқ тез-тез алланималарни ёзишга тушишди.

– Ўзингиз биласиз-ку, – мен эмас, акам анархист. Аммо у бу ерда эмас. Менинг сиёсат билан ишим йўқ, ҳеч қандай партияга аъзо эмасман. – Улар индамай ўтириб ёзишарди. Хуаннинг жағи тинмасди. – Менинг ҳеч бир айбим йўқ. Бошқаларнинг жатига қолишни истамайман. – Унинг лаблари титрарди. Соқчи оғзингни юм деб, уни бир чеккага итариб олиб борди.

Навбат менга келди.

– Сиз Пабло Иббietaмисиз?

Мен «Ҳа», дедим. Нусха қоғозларга қаради-да, сўради:

– Рамон Грис қаерга яширинган?

– Билмайман.

– Сиз уни олтинчидан ўн тўққизинчигача яширгансиз.

– Ундаймас.

Улар нималарнидир ёзишди, кейин соқчилар мени хонадан олиб чиқишди.

Йўлакда иккита қоровул ўртасида Том билан Хуан турарди. Бизни олиб кетишди. Том соқчиларнинг биридан сўради:

– Бу ёғига нима бўлади?

– Қайси маънода? – деди соқчи.

– Бизни сўроқ қилишдими ёки суд?

– Суд.

– Хўп. Энди нима қилишади бизни?

Соқчи куруққина жавоб берди:

– Ҳукм камерада эълон қилинади.

Улар камера деб аталган жой илгариги касалхонанинг ертўласи эди. Бу ердаги совуққа чидаб бўлмас, ҳар томондан аёз шамол ғўрилларди. Тун бўйи азбаройи совуқдан тишлар тақиллаб чиқар, кундузлари ҳам бундан тузук эмасди. Бундан аввал мен беш кун архиепископликнинг ёлғизхонасида ўтирган эдим, уни

Ўрта асрлардан қолган тош ўра деса ҳам бўларди. Қамоққа олинганлар шунчалик қўп эдики, уларни дуч келган ерга тикиб ташлашарди. Мен-ку ўша ўрасидан хафа эмасман, жиллақурса, у ерда совқотганим йўқ, фақат ёлғиз эдим, ёлғизлик эса одамни ҳолдан тойдиради. Манави ертўлада ҳарқалай ён-веримда одамлар бор. Рост, Хуан оғзини очмас, қаттиқ қўрқар, ҳар не қилса-да, жуда мурғак, гапирадиган гапи ҳам йўқ хисоби эди. Томнинг эса, аксинча, жағи тинмас, бунинг устига испанчани сувдай ичарди.

Ертўлада битта узун ўриндиқ ва тўртта бўйра бор эди. Эшик орқамиздан ёпилгач, биз ўтириб, бир муддат жим қолдик. Аввал Том тилга кирди:

– Тамом. Кунимиз битди.

– Балки, – дедим мен. – Лекин йигитчага тегишмас дейман.

– Акаси жангари бўлсаям, укасининг бунга алоқаси йўқ.

Мен Хуанга қарадим: у, чамаси, эшитмасди. Том гапини давом эттирди:

– Сарагосада уларнинг нималар қилаётганини биласанми? Одамларни йўлга ётқизиб, устидан юк машина юргизишяпти. Марокашлик бир қочоқ бор эди, бизга ўша гапириб берди. Айтишларича, шунақа қилиб ўқдорини тежашармиш.

– Бензинни тежашмас эканми?

Том жигимга тегди. Нима қилади буларни гапириб?

– Зобитлар бўлса йўл чеккасида қўлларини чўнтакка тикиб, сигарет тутатиб айланиб юришармиш. Ўша шўрликларни дарров асфаласофилинга жўнатишади деб ўйлайсанми? Ҳеч-да! Абгорлар соатлаб бақириб ётишармиш. Марокашлик оғриқнинг зўридан мен аввалига оғзимни ҳам очолмадим, дейди.

– Ишончим комилки, улар бу ерда ундай қилишмайди, – дедим мен. – Бошқасини билмайман-у, лекин уларнинг ўқ-дорилари етарли.

Ертўлага тўртта тешик ва чап томондаги шифтдан очилган туйнукдан ёруғлик тушиб турар, ундан

нақ осмон кўринарди. Бу туйнукдан илгари ертўлага кўмир туширилган чоғи, шундоқ тагида кўмир хокаси тўдаланиб ётарди. Чамаси, у билан ҳарбий касалхонани иситиш мўлжалланган. Кейин уруш бошланиб, касаллар бошқа жойга кўчирилган-у, кўмир шундоқ қолиб кетган. Афтидан, туйнукни беркитиш ёдларидан кўтарилган, вақти-вақти билан тепадан ёмғир томчилари томарди. Кутилмаганда Том ёмон қақшаб ёўлдиради:

– Куриб кетсин! Ҳаммаёғим титраб кетяпти. Шу етмай турувди!

У ўрнидан туриб, машқ қилишга тушди. Кўйлаги ҳар кўтарилганда жун босган оппоқ кўкраги кўриниб кетарди. Кейин у чалқанча ётиб, оёқларини кўтариб қайчидек айлантира бошлади – унинг семиз думбаси дирилларди. Умуман, Том – зуваласи пишиқ йигит, лекин барибир семизроқ. Мен беихтиёр ўқ ва милтик найзаси бу лаққа юшоқ гўштга ёғни кесгандай осон ва энгил кириб боришини тасаввур қилдим. У қотма йигит бўлганида, аҳтимол, бундай ўйламаган бўлардим. Мен совқотмаган бўлсам-да, қўл-оёғимни сезмасдим. Баъзида бир нимани йўқотгандай бўлар, курткамни қидириб, аланг-жалаң қилар ва шу заҳоти уни менга қайтариб беришмаганини эслар эдим. Бундан ғашлигим ортарди. Улар бизнинг кийим-кечакларимизни олиб қўйишиб, бўз иштонлар беришди – бу ерда касаллар айна ёз чоғлари шундай иштонларда юришган. Том ўрнидан туриб, рўпарамга ўтирди.

– Қалай, исидингми?

– Қайда дейсан, куриб кетсин. Нафасим тикилгани қолди.

Соат саккизларда камерага комендант билан иккита фалангачи аскар кирди. Комендантнинг қўлида рўйхат бор эди. У соқчидан сўради:

– Бу учовининг фамилияси нима?

Соқчи айтди:

– Стейнбок, Иббиета, Мирбал.

Комендант ойнагини тақиб, рўйхатга боқди.

– Стейнбок... Стейнбок... А-ҳа, мана бор. У отишга ҳукм қилинган. Ҳукм эртага эртаминан ижро этилади.

У рўйхатга яна бир қур кўз ташлади:

– Қолган иккови ҳам.

– Бўлиши мумкинмас, – дея ҳиқиллади Хуан. – Хатолик бу.

Комендант унга ҳайрон бўлиб қаради:

– Исми шарифинг?

– Хуан Мирбал.

– Ҳаммаси тўғри. Отув!

– Лекин мен ҳеч нарса қилганим йўқ, – дея гапидан қолмади Хуан.

Комендант елкасини қисди-да, бизга ўгирилди:

– Сизлар баскмисизлар?

– Йўқ.

Комендантнинг авзойи бузуқ эди.

– Лекин менга бу ерда учта баск бор дейишувди.

Уларни қидириб юришдан бошқа ишим йўқми? Сизларга рухоний керакми?

Биз индамадик. Комендант:

– Ҳозир олдингизга бельгиялик врач киради, – деди. – У сиз билан эрталабгача бирга бўлади.

У қўлини чаккасига қўйиб, сўнг чиқиб кетди.

– Айтмовдимми сенга? – деди Том. – Хасислик қилишмапти.

– Рост, – дедим мен. – Аммо болапақирга жабрда. Аблахлар!

Гарчи йигитчани жиним суймай турган бўлса-да, бу гапни адолат юзасидан айтдим. Болакайнинг юзи ғоятда ингичка, ўлим қўрқинчи башарасини ёмон ўзгартириб юборганди. Уч кун бурун у хипчагина ўсмир эди, уни ёқтирмасликнинг иложи йўқ эди, лекин ҳозир у жуда қаримсиқ бўлиб қолган, мабодо энди уни шу ҳолда қўйиб юборсалар ҳам, у умр бўйи шундай қаримсиқ ва пажмурдалигича қоларди, деб хаёлимдан ўтказдим. Умуман, болакайга одамнинг раҳми келади, аммо ачишиш нафратимни қўзғар, у ёғини айтсам, боланинг ўзи ҳам кўзимга балодек кўринарди.

Хуан бошқа миқ этмади, унинг ранг-рўйи қумдай оқарди, қўллари, башарасининг ҳам туси ўчди. У

кўзлари соққадай бўлиб, яна ерга чўкди. Бир жойга тикилди-қолди. Том меҳрибон одам эди, у болакайнинг қўлини тутмоқчи бўлди, аммо у жаҳл билан қўлини тортиб олди, юзи аламдан буришиб кетди.

– Унга тегма, – дедим Томга. – Кўрмаяпсанми, хўрлиги келиб турибди.

Том истар-истамай рози бўлди, у негадир болакайни юпатгиси келган, шундай қилганда, ўз аҳволини ҳам бир оз бўлса-да, енгиллатган бўлармиди балки. Ҳар иккови ҳам жуда гашимга тегишаётган эди. Илгари мен ҳеч ўлим тўғрисида ўйламагандим, фурсатим бўлмаганди, лекин ҳозир мени нима кутаётганини ўйламай иложим йўқ эди.

– Менга қара, – деди Том, – сен улардан бирон-тасини нариги дунёга жўнатдингми?

Мен жавоб бермадим. Том августдан бери олтитасини отиб ташлаганини ўраб чирмай бошлади. Аниқ, у ҳозир юзага келган вазият ҳақида ўзига ҳисоб бермасди, у буни истамаётганини равшан кўриб турардим. Ўзим ҳам рўй берган ҳолни тузук-қуруқ англай олмас, бироқ мен ўлим оғир бўлармикин-а, деб ўйлаган ва қайноқ ўқлар баданимни дўлдай тешиб ўтаётганини ҳис қилгандим. Шунга қарамасдан, бу сезгиларнинг унча аҳамияти йўқ эди. Ҳали бунинг ташвишини чекмаса ҳам бўлар, аҳволни аниқлаштириб олишим учун олдинда бир кеча бор эди. Тўсатдан Том жим бўлиб қолди. Унга кўз қиримни ташладим, рангида ранг қолмабди. Аҳволи ғоятда ночор эди, шунда мен «Ана бошланди!» деб ўйладим. Қоронғи тушиб келарди, туйнукдан хира ёруғ оқиб кирар, кўмир уюмини ёритар, хона саҳнига доғ-дуғ бўлиб ясланарди. Туйнук узра кўзимга юлдуз ташланди, кеча совуқ, осмон тиниқ эди.

Эшик очилиб, ертўлага икки соқчи кирди. Уларнинг ортидан Бельгия ҳарбий кийимидаги оқ-сарикдан келган кимса кўринди. Биз билан саломлашгач:

– Мен врачман. Манави нохуш аҳволларда сизлар билан бирга бўламан, – деди.

Унинг товуши зиёлиларники сингари ёқимли эди. Ундан сўрадим:

– Бунинг нима фойдаси бор?

– Камина хизматингизда бўламан. Охирги дақиқаларни осонлаштиришга ҳаракат қиламан.

– Лекин нега бу ерга келдингиз? Госпиталда ярадор тўлиб ётибди-ку.

– Мени айнан шу ерга жўнатишди, – деб жавоб берди у ноаниқроқ қилиб. Кейин шоша-пиша қўшимча қилди: – Чекасизми? Сигаретим, ҳатто сигарам ҳам бор. – У бизга инглиз сигарети ва Гавана сигарасини узатди, биз рад этдик. Мен унга тикилиб қарадим, у ўзини ноқулай сезди. Унга шундай дедим:

– Сиз бу ерга раҳм-шафқат кўрсатиш учун келмагансиз. Мен сизни танидим. Мени қўлга олишган куни сизни казарма ҳовлисида кўрганман. Сиз фалангачи аскарлар билан бирга турардингиз.

Унга бор гапни тўкиб солмоқчи эдим, лекин ўзимга ҳайрон қолдим, бундай қилиб ўтирмадим: бирдан бельгияликка умуман қизиқмай қўйдим. Илгарилари мен бировга қизиқсам, уни осонликча қўлдан чиқармасдим. Ҳозир эса бутунлай гапиргим келмай қолди. Елкамни қисдим-да, юзимни бошқа ёққа ўгирдим. Бир неча дақиқадан сўнг мундай бошимни кўтариб қарасам, бельгиялик мени қизиқсиниб кузатяпти. Қўриқчилар бўйраларга ўтиришди. Найнов Педро зерикиб ўзини қаерга қўйишни билмас, наригиси эса ухлаб қолмаслик учун дам-бадам бошини у ёқдан-бу ёққа бурар эди.

– Чироқ олиб келайми? – кутилмаганда сўради Педро.

Бельгиялик бошини силкитди, мен шунда унинг зиёлилиги алдамчи, тўнқадан фарқи йўқ экан, деб ўйладим. Лекин ҳар ҳолда шафқатсиз дажжол ҳам эмасди. Унинг совуқ кўк кўзларига қараб, ҳавойироқ одам, ҳар қандай пасткашликка боради, деб ўйладим. Педро тезда керосин чироқ қўтарганча қайтиб келди ва узун ўриндикнинг четига ўрнатди. Чироқ хира ёритар, лекин ҳарқалай, ҳечдан кўра яхшироқ эди. Кечагина биз зимистон қоронғида ўтирган эдик. Мен шипга тушиб турган чироқ шуъласи гардишига узоқ

термилиб қолдим. Худди сеҳрлангандай ундан кўзимни узолмасдим. Тўсатдан бари ғойиб бўлди, шуъла доираси сўнди. Кўтариб бўлмас оғир юк остида қолгандай, мен қаттиқ қалтираб кўзимни очдим. Йўқ, бу кўрқув, ўлим шарпаси эмас эди. Бунинг нималигини англаб бўлмасди. Икки юзим ўт бўлиб ёнар, бошим оғриқдан ёрилай дер эди.

Жунжикиб ўртоқларимга боқдим. Том кафтларига юзини яширганча ўтирар, кўзим унинг жингала пахмоқ сочинигина илғарди. Болакай Хуан тобора ночорлашиб борарди: оғзи ярим очиқ, бурун катаклари пир-пир учарди. Бельгиялик яқин келиб, унинг елкасига қўлини қўйди: чамаси, у болага далда беришни истарди, лекин кўз қорачиқлари муз парчаларидек йилтирарди. Унинг қўли аста пастга сирғалди ва боланинг билагида тўхтади. Хуан қимирламади. Бельгиялик унинг билагини уч бармоғи билан қисди, унинг нигоҳи қотиб қолганга ўхшарди, шунда у мени кўрмаслик учун орқасини ўгирди. Мен бир оз олдинга энкайдим, шунда у соатини чиқариб, қўлини қўйиб юбормасдан бир неча сония унга қараб қолганини кўрдим. Кейин у ўзини четга олди, шунда Хуаннинг қўли ҳолсиз пастга осилиб қолди. Бельгиялик деворга суянди, кейин худди муҳим бир нарсани эслагандай ён дафтари-ни чиқариб, унга ниманидир ёзди. «Аблаҳ! – қаҳрим келди менинг. – Қани менинг томиримни кўрсин-чи, башарасига айлантириб соламан». У, ҳарқалай, менинг олдимга келмади, аммо бошимни кўтарганимда, менга қараб турганини кўрдим. Мен кўзимни олиб қочмадим. У қандайдир ҳиссиз бир овоз билан менга сўз қотди: – Совқотмаяпсизми бу ерда?

Унинг ўзи жуда совқотган, башараси кўкариб кетган эди.

– Йўқ, совқотмадим, – деб жавоб бердим.

Бироқ ҳамон у менга қаттиқ тикилиб турарди. Бирдан гап нимадалигини тушуниб қолдим. Қўлим билан юзимни сидирдим: уни шилимшиқ тер босган эди. Зах совуқ ертўлада қишнинг қоқ ўртаси ҳар

ёқдан ғўриллаб турган елвизакда мендан тинмай тер қуйилиб келаётганини қаранг. Сочларимни ушлаб кўрдим: жикқа хўл. Кўйлагимни ҳам тамомила тер босиб, баданимга ёпишиб қолган эди. Бир соатдан бери тер аъзойи баданимдан қуйилиб келар, мен эса уни сезмасдим. Бельгиялик махлуқ бўлса, буни кўриб-билиб турган экан. Юзимдан оқиб тушаётган терни кўриб, мана, қўрқув одамни қандай аҳволга солади, жон ширин, деб ўйлаётгандир, ҳойнаҳой. У ўзини шу тобда рисоладаги одамдай сезаётган ва рисоладаги одамлар каби совқотаётганидан мамнун ҳам бўлса керак. Мен унинг олдига бориб, башарасига туширгим келди. Лекин у томонга ҳали бир қадам ҳам қўймай туриб, юрагимдаги алам ва уят йўқолди-да, тамомила фарқсиз бир холда узун ўриндикқа ўтириб қолдим. Мен яна рўмолчамни чиқариб, у билан бўйинларимни артишга тушдим. Энди мен сочларимдан оқиб тушаётган терни аниқ сездим ва бундан кўнглим ниҳоятда хира бўлди. Кейин оқиб тушаётган терни артмай қўя қолдим, рўмолча сикса бўладиган даражада хўл эди. Аммо тер сира тўхтамасди. Бўксаларим ҳам терга ботди, иштоним ўриндикқа ёпишиб қолди. Қутилмаганда болакай Хуан тилга кирди:

– Сиз врачмисиз?

– Врач, – деб жавоб берди бельгиялик.

– Айтинг-чи... оғрийдим... узоқ чўзиладими?

– Ох, бу... анов... Йўқ, тез ўтиб кетади, – деб жавоб қилди бельгиялик оталарча оҳангда. Шу тобда у гўё ҳақ тўлаб даволанишга келган касални юпатарди.

– Мен эшитгандимки... менга айтишувди... баъзан... биринчи ўқ ёғдирилганда ҳеч нарса бўлмайди деб.

Бельгиялик бошини чайқади.

– Дастлаб отилган ўқлар одамнинг жон жойига тегмаса, шундай бўлади.

– Унда милтиқларни яна ўқлаб, яна бошқатдан мўлжалга олишадими?

Хуан бир оз жим қолиб, кейин овози хириллаб сўради:

– Бунга вақт керакдир?

Жисмоний азоб уни қийнар ва қўрқитарди: унинг ёшида шундай бўлиши табиий. Мен бўлсам бундай нарсаларни ўйламасдим, оғриқ олдида қўрққанимдан терга ботаётганим йўқ эди. Ўрнимдан туриб, кўмир уюми олдига бордим. Том сесканиб, менга норози боқди: оёқ кийимим юрганда вижирлар, бу унинг ғашига тегарди. Нахотки менинг ҳам башарам шундай оқариб-қўқариб кетган бўлса деб ўйладим.

Осмон ажойиб эди, мен ўтирган бурчакка ёруғлик тушмасди, шундоқ тепага қарашим билан Катта Айиқ юлдуз туркумини кўрдим. Аммо энди бари бошқача эди: илгари архиепископликнинг ёлғизхонасида ўтирганимда истаган пайтда осмон парчасини кўра олар ва бу ҳар сафар менда турли хотираларни уйғотар эди. Эрталаб ҳаво енгил, осмон ложувард бўлганда мен Атлантика океани қумлоқ соҳилларини хаёлимдан ўтказардим. Туш маҳали қуёш тиккага келганда Севилиядаги қовоқхона эсимга тушарди – у ерда мансанильо ичкилигини ичиб, хамса ва зайтун меваларидан ердим. Тушдан сўнг кун уфққа оғганда, сояда ўтирар ва шунда майдоннинг қоқ ярмини қоплаган қуюқ сояни эслардим, худди шу пайтнинг ўзида майдоннинг қолган қоқ ярми қуёш нурларида ярақларди, шу тариқа тирноқча осмон парчасида акс этган ерни томоша қилиб, жуда маъюс тортардим. Бироқ энди осмонга қандай хоҳласам, шундай қарардим: у мутлақо ҳеч нарсани эсимга солмасди. Менга шу кўпроқ ёқарди. Ўз жойимга қайтиб, Том билан ёнма-ён ўтирдим. Ҳеч ким сўз қотмади.

Андак фурсатдан сўнг у шивирлаб сўзлашга тушди. У жим ўтиришга сира ўрганмаганди: товуш чиқариб сўйлабгина ўзининг кимлигини англади. Гарчи у бошқа томонга боқиб турган эса-да, афтидан, менга сўйларди. Ҳеч шак-шубҳа йўқки, у мени шу алфозда терга ботган ва ранги қум оқарган ҳолда кўришдан, чамаси, юраги безилларди. Энди биз бир-биримизга жуда ўхшардик ва ҳар бировимиз бошқа бировимиз

учун бамисоли ойна эдик. У тирик бельгияликка қаради.

– Сен бу нарсаларни тушунасанми? – деб сўради у. – Мен тушунмайман.

Мен ҳам секин шипшиб сўйладим. Мен ҳам бельгияликка қарадим.

– Нима деяпсан?

– Ҳализамон бошимизга қаттол бир савдо тушади.

Томдан ғалати бир ниманинг ҳиди анқиётганини сездим. Ҳидларни одатдагига қараганда нозикроқ сезадиган бўлиб қолибман. Мен киноя қилдим:

– Майли. Тезда тушуниб қоласан.

Лекин у ҳамон ўзининг айтганидан қолмасди.

– Йўқ, бунга одамнинг ақли бовар қилмайди. Мен охиригача матонатли бўлишим керак, лекин нима бўлганда ҳам, билишим керакки... Демак, шундай, кўп ўтмай бизни ташқарига олиб чиқишади. Бу газандалар рўпарамизда саф тортишади. Нима дейсан, улар неча киши бўларкин?

– Билмадим, балки бешта, балки саккизта. Ундан кўп бўлмас.

– Майли. Саккизта бўлақолсин. Уларга «Мўлжал!» деб қичқиришади, ўзимга қаратилган саккизта милтиқ оғзини кўраман. Мен девор томонга сурилмоқчи бўламан, елкам билан унга суянаман, жон-жаҳдим билан ёпишаман, у эса тунги босинқираш чоғида бўлгани каби мени итариб ташлайди. Буларнинг барини мен кўз ўнгимга келтира оламан. Билсайдинг, қанчалар аниқ бу суврат!

– Биламан, – дедим. – Мен буни сендан кам тасаввур қилмайман.

– Бунинг оғриғига чидаш қийин. Ахир, улар башарангнинг абжағини чиқариш учун кўзинг ва оғзингни пойлаб отишади. – Унинг овози қахрли эшитилди. – Мен жароҳатларимни ҳис қилиб турибман, мана бир соатки, бошим оғрияпти, бўйним азоб берапти. Бу ҳақиқий оғриқ эмас, аммо ундан баттарроқ, бу мен эртага эрталаб ҳис қиладиган оғриқ. Хўш, ундан кейин нима бўлади?

Унинг нима демоқчи бўлаётганини жуда яхши тушуниб турардим, лекин буни пайқаб қолишини сира истамас эдим. Мен ҳам бутун аъзойи баданимда шундай оғриқни сезардим, мен уни худди чандиқ ва тиртиқлар каби ўз жисмимда олиб юардим. Ҳеч уларга ўрганоламасдим, лекин ўртоғимдан фарқли ўларок, уларга ортиқча аҳамият бермасдим.

– Кейинми? – дедим мен баралла овозда. – Кейин сени курт-қумурскалар талайди.

Сўнгра у худди ўзи билан ўзи гаплашгандай сўйлади, лекин бельгияликдан кўзини сира узмасди. Бельгиялик эса ҳеч нимани эшитмаётгандай эди. У нега бу ерда ўтирганини мен тушунардим: фикрларимиз уни қизиқтирмасди, ҳали ҳаётни тарк этмаган бўлса-да, аммо талваса ичида тўлғанаётган жисмимизни кузатгани келганди.

– Бу худди тунги қўрқинчли тушга ўхшайди, – деб давом этарди Том. – Бир нарсани ўйлашга уринасан, назарингда, бу қўлингдан келадигандай, бир дақиқадан сўнг ниманидир тушунгандай бўласан, ундан сўнг ҳаммаси тарқалиб, йўқолиб кетади. Мен ўзимга ўзим «Кейинми? Кейин ҳеч нима бўлмайди», дейман. Лекин бунинг маънисини тушунмайман. Гоҳ тушунгандай бўламан... лекин шунда яна ҳаммаси қочиб кетади-да, кейин мен оғриқми, ўқлар, милтиқларнинг бирваракай отилишими шуларни ўйлашга тушаман. Сенга қасам ичиб айтишим мумкин, мен моддий дунёга ишонаман, амин бўл, менинг ақли-хушим жойида, лекин шунга қарамай, бунинг учини учига тўғри келтиролмайман. Мен ўз лошимни кўраман: бунинг қийин жойи йўқ, лекин уни, ҳарқалай, мен ўзим кўряпман: ўлик танага қараган ҳам ўзимнинг кўзларим. Мен ўзимдан бошқа ҳеч нарсани кўрмайман ва ҳеч нарсани эшитмайман, ҳаёт эса бошқалар учун давом этаверади, деб ишонтирмоқчи бўламан. Лекин биз бундай фикрлар учун яратилмаганмиз. Биласанми, алланиманидир кутиб тун бўйи мижду қоқмай чиққан пайтларим бўлган. Аммо бизни бутунлай бошқа бир нарса кутяпти, Паб-

ло. У устимизга орқадан бостириб келмоқда, шунинг учун унга шай туришнинг ҳеч иложи йўқ.

– Жим бўл, – дедим унга. – Балки руҳонийни чақирсак, ихҳори дил қиларсан?

У индамади. У башорат қилишни, отимни айтиб чақиришни ва босиқ ғўнғирлаб гапиришни яхши кўришини аллақачон пайқагандим. Буларнинг ҳеч бирини мен кўтаролмасдим, аммо нима ҳам қилиш мумкин – ирландларнинг бари шунақа. Ундан пешоб иси анқиётгандай туюлди. Гапнинг очигини айтсам, Томни унчалик ҳам ёқтиравермасдим ва энди ҳам бирга ўламиз-ку деб, унга муносабатимни ўзгартирмоқчи эмасдим. Бирга ўлишнинг ўзи мен учун етарли эмасди. Мен ҳаммаси бошқача кечиши мумкин бўлган одамларни билардим. Мисол учун Рамон Грис. Аммо Хуан билан Томнинг ёнида ўзимни ёлғиз сезмоқдайдим. Дарвоқе, шу тобдаги аҳволдан ҳам норози эмасдим: агар Рамон бу ерда бўлганда, чўкиб қолган бўлармидим. Ваҳоланки, ҳозир мен ўзимни дадил тутаётган ва охиригача шундай қолмоқни ният қилгандим. Том паршон ҳолда сўзларни чайнади. Бир нарса кундек аён эди: у, қандай бўлмасин, ўйламаслик учунгина нуқул гапирарди. Энди ундан пешоби чатоқ қариядай шиптир хиди тараларди. Лекин умуман олганда, унинг гапларига қўшилардим, у нима деган бўлса, афтидан, буларни мен ҳам айтишим мумкин эди: зўрлик оқибатида ўлиш – ғайритабиий нарса. Эртага ўлишимни билган дақиқадан бошлаб атрофдаги барча нарсалар менга ғайритабиий бўлиб туюла бошлади: кўмир уюми дейсизми, узун ўриндиқ ва ё Педронинг наҳс башараси дейсизми – ҳаммаси. Гарчи энди тун бўйи фақатгина бир нарса ҳақида ўйлашимиз, бирга дир-дир титрашиб, бирга қора терга ботишимизни обдан тушунсамда, буларни ўйлагим келмасди. Унга кўз қиримни ташладим ва илк дафъа у менга ғалати кўринди: юзига ўлим шарпаси ўтирганди. Шунда ғурурим дарз кетди: йигирма тўрт соатдан бери мен Том билан бирга унинг ёнида турибман, гап-сўзини тинглаб, ўзим ҳам бир

нималар деб... ва шунча вақт орасида ишончим комил эдики, биз у билан бутунлай бошқа-бошқа одамлармиз. Мана энди маълум бўлдики, биз бир-биримизга баайни эгизаклардай ўхшаб қолибмиз. Бунинг сабаби эса эртага бирга ўлишимиз. Том менинг қўлимдан ушлаб, кўзлари қайларгадир бошқа ёқларга қараганча деди:

– Мен ўзимдан ўзим сўрайман, Пабло... мен ўзимдан дам сайин сўрайман: нахотки биз изсиз йўқолиб кетсак?

Қўлимни бўшатдим-да, аччиқ билан дедим:

– Оёғинг тагига бир қара, чўчка.

Унинг оёғи тагида кўлмак ҳосил бўлган, иштонидан томчилар ширилларди.

– Нима бу? – ғўлдиради у ўзини йўқотиб.

– Иштонингга бажариб қўйибсан, – дедим мен.

– Ёлғон! – дея қичқирди у қутуриб. – Ёлғон! Мен сезаётганим йўқ!

Бельгиялик мунофиқларга ачингандек бўлиб, ёнимизга келди.

– Мазангиз қочаптимми?

Том жавоб бермади. Бельгиялик индамай кўлмакка қараб турарди.

– Билмайман, нега бундай бўлди... – Томнинг овози қахрли янгради. – Лекин мен қўрқмайман. Қасам ичаманки, қўрқмайман!

Бельгиялик миқ этмасди. Том ўрнидан туриб бўшангани бурчак томонга кетди. Кейин иштонини тўғрилаганча қайтиб келди, ўриндиққа ўтирди-да, бошқа лом-мим деб оғиз очмади. Бельгиялик ёзувчи-зуви билан машғул бўлди.

Биз унга қараб ўтирардик. Учовимиз. Ахир, у тирик эди-да!

Унинг ҳаракатлари тирик одамнинг ҳаракатлари, тирик одамнинг ташвишлари эди: бу ертўлада у худди тирикларга ўхшаб, совуқдан қалт-қалт титрар, соғлом диркиллаб турган жисми тириклиги боис унга сўзсиз бўйсунарди. Биз эса ўз жисмимизни у қадар ҳис қилмай қўйгандик, ҳис қилганда ҳам, у каби эмасдик.

Мен иштонимнинг паст қисмини пайпаслаб кўришни истардим, лекин бунга журъат этолмасдим. Мен бельгияликка тикилиб қарайман: у ўз мушакларининг эгаси, кучли оёқлари ерда уни маҳкам тутиб туради, унга эртанги кун ҳақида ўйлашига ҳеч нарса халақит бермайди. Биз уч кони сўриб олинган шарпа – бутунлай бошқа бир томонда жойлашганмиз, биз унга қаттиқ термилиб ўтириб, бамисоли унинг қонини ичамиз – қонхўрлар каби. Ана, у болапақир Хуаннинг олдига борди. Болақайнинг бошини нега силамоқчи бўлди – айтиш қийин; балки буни касб-кори талабига кўра қилгандир, балки кўнглида раҳм-шафқат уйғонгандир. Агар шундай бўлса, бу тун бўйи фақат бир мартагина рўй берди, холос. У Хуаннинг бошини силаб, елкасига қоқиб қўйди, болақай ундан кўзини узмас ва бунга қаршилиқ кўрсатмасди, аммо у кутилмаганда бельгияликнинг қўлидан маҳкам тутиб, ваҳшиёна алфозда тикилиб қолди. Болақай унинг қўлини ўз кафтлари орасига олиб сиқди, бунинг ажабланарли жойи йўқ эди: туссиз оташкурак орасидаги оппоқ, юмшоқ қўл. Мен нима рўй беришини дарров тушундим. Чамаси, Том ҳам фаҳмлади, аммо бельгиялик буни миннатдорлик изҳоригина деб англаб, ҳамон оталарча табассум қилиб турарди. Кутилмаганда болақай бу юмшоқ дўмбоққина қўлни оғзига олиб борди-да, уни тишламоқчи бўлди. Бельгиялик қўлини кескин тортиб олди ва қоқиниб кетиб, деворга урилди. Бир зум у бизга даҳшат тўла кўзлари билан боқиб турди: мана, ниҳоят у биз ўзига ўхшамаган, тамомила бошқача одамлар эканимизни англади. Мен хахолаб кулиб юбордим, соқчилардан бири сакраб ўрнидан туриб кетди. Иккинчи соқчи эса ҳамон ухлаб ётар, ярим юмуқ ковоқлари орасидан кўзининг оқи кўзга чалинарди. Мен ўзимни ҳорғин ва ўта оғир ҳаяжонга ботган ҳолда сезардим. Ҳали тонг қоронғисида нима рўй беришини, ўлимни ўйлагим келмасди. Барибир ўлимни ҳеч нарса билан қиёслаб бўлмайди, сўзлар қуруқ ва ҳеч нарса-

ни англатмасди. Лекин бутунлай бошқа бир нарса хақида ўйлайман деганимда, шу заҳоти менга қараб ўқталган милтиқларнинг оғзини кўрдим. Йигирма мартача ўзимнинг отилаётганимни тасаввур қилдим, бир гал ҳатто бу ростдан ҳам рўй бераётгандай туюлди: афтидан, кўзим илиниб қолган бўлса керак. Девор томонга судрашар, мен эса қаршилиқ кўрсатар ва раҳм қилинглр, деб бақирардим. Шунда шошиб кўзимни очдим ва бельгияликка қарадим: тагин уйқумда бақириб юборган бўлсам-а, деб кўрқардим. Аммо бельгиялик мўйловчаларини хотиржам силар, ҳеч нарсани сезмаганга ўхшарди. Агар истасам, андак мизғиб олишим мумкин эди: икки кундан буён кўз юммаганман, асабларим таранг тортилган эди. Аммо қолган икки соат умримни зое кетказгим келмасди: улар мени тонг саҳарда туртиб-суртиб уйғотишади, уйқуси чала карахт одамни ташқарига олиб чиқишади, кўз очиб юмгунча асфаласофилинга жўнатишади, мен эса ҳатто оғзимни очишга ҳам улгуролмайман. Буни хоҳламасдим, худди ҳайвондай жонимни олишларини истамасдим – мен аввал гап нимадалигини билишим керак. Ундан ташқари, мен босинқирашни ёмон кўрардим. Ўрнимдан турдим, орқа-олдимга юрдим, фикрларимни чалғитишга ўтган воқеаларни хотирлашга уриндим. Шунда миямда паришон хотиралар ғувиллаб айланди. Уларнинг яхшилари ҳам, ёмонлари ҳам бор эди. Ҳарқалай, ҳозирги аҳволимга довур менга шундоқ туюларди. Ҳар турли ҳодисалар ёдимга тушди, таниш башаралар кўз ўнгимдан липиллаб ўтди. Валенсиядаги якшанба бозорида буқа шохига илиб итқитиб юборган ёшгина новилеронинг чехраси кўз ўнгимда гавдаланди, амалларимдан бирининг юзини кўрдим, Рамон Гриснинг қиёфаси нигоҳимдан ўтди. Йигирма олтинчи йилда уч ой иш тополмай сарсон юрганнимни, очликдан ўлар ҳолга келганимни эсладим.

Бир кеча Гранададаги кўча ўриндиғида ётиб ухлаганим ёдимга тушди: уч кундан буён туз тотмаган

эдим, алам ичида ўртанар, сира ўлгим келмасди. Шуларни эслаб, жилмайиб қўйдим. Мен юҳо суллоҳ каби омад, хотинлар, эрк ортидан югургандим қанчалар. Нима бўлди? Испаниянинг халоскори бўлишни истардим, Пи-и-Маргал қошида сажда қилардим, анархистларга бориб қўшилдим, одамлар орасида нутқлар сўзладим; мен буларни худди ўлим йўқдай ўта жиддий адо этдим. Шу дақиқаларда эса бутун ҳаётим икки кафгимда яққол тургандай эди, шунда мен: «Булар ҳаммаси қанчалар разил ёлғон!» деб ўйладим. Менинг ҳаётим сариқ чақалик ҳам эмас экан, зеро, у олдиндан қурбонликка келтирилган эди. Ўзимдан тинмай сўраганим сўраган эди: мана шундай ўлиб кетишимни билсайдим, кўчаларда дайдиб юрармидим, хотинлар орқасидан санфирмидим, йўқ, унда мен ҳатто жимжилоғимни ҳам қимирлатиб қўймасдим. Энди ҳаёт тугади, қопдай оғзи боғланди, лекин ҳали ҳаммаси тугамаган, поёнига етиб улгурмаганди. Барибир, бу ҳаёт асли гўзал, деб айтгим келарди. Лекин машкни, ишнинг қораламасини ҳали қандай баҳолаб бўлади, ахир, мен ҳеч нарсани тушунганим йўқ, ваҳоланки, келажакимга гаров бўлоладиган ишларни бажаряпман, деб хомхаёл қилибман. Жуда кўп нарсалар боис афсус, надомат, армон қилишим мумкин эди, мисол учун мансанильони айтай ёки Кадисдан унча узоқ бўлмаган кичкина кўрфазчадаги чўмилишларим қандай соз эди, лекин ўлим буларнинг мафтункорлигига барҳам берди, шунинг учун ҳеч нарсага афсус-надомат қилмасдим.

Қутилмаганда бельгияликнинг калласига бир фикр келиб қолди.

– Биродарларим, – деди у, – мен ўзимга бир мажбурият олмоқчиман, рост, агар маъмурият қарши бўлмаса, – сизларнинг азиз кишингизга айтадиган бирон гапингиз бўлса, уларга етказиб қўйишим мумкин...

Том тўнғиллади:

– Менинг ҳеч кимим йўқ.

Мен индамасдим. Том бир зум жим турди-да, сўнг қизиксиниб сўради:

- Нима, сенинг Кончега айтадиган гапинг йўқми?
- Йўқ.

Бундай гап-сўзларга сира тоқатим йўқ эди. Бирок айб ўзимда: яқинда унга Конче ҳақида гапириб бергандим, афсус, тилимни тийсам бўларкан. Мен бир йилни Конче билан бирга ўтказдим. Ҳали куни кеча у билан беш дақиқа кўришиш учун қўлларимни болта тагига қўйишга ҳам тайёр эдим. Шунинг учун ҳам уни Томга гапириб бергандим, ҳеч юрагимга сиғдиролмагандим. Лекин энди уни кўришни истамасдим, унга нима ҳам дердим. Ҳатто уни қучоқлагим ҳам келмасди: ҳозир жисмимдан ўзим ижирғанардим, чунки у бўздай оқарган ва шилимшиқ эди, унинг баданидан ҳам ижирғанмасдим, деб ишонч-ла айтолмайман. Менинг ўлимимни эшитиб Конче кўзёши қилади, бир неча ойлаб ҳаётдан озурда бўлиб юради. Лекин ҳар не деманг, ўладиган одам – Мен. Унинг мулоҳим боқадиган чиройли кўзларини эсладим: термилиб боққанда худди нигоҳидан менга бир нарсалар сизиб ўтаётгандай бўларди. Лекин энди бари тугади: агар ҳозир мени кўргандами, унинг нигоҳи ўзида қолган, бу нигоҳ сира менга етиб келмаган бўларди. Мен ёлғиз эдим.

Том ҳам ёлғиз эди-ю, лекин унинг ёлғизлиги бошқачароқ эди. Том чўк тушиб ўтирди-да, ажаб-синган илжайиш билан тикилиб, ўриндикни томоша қила бошлади. У худди бир нимани бузиб юборишдан қўрққандай қўлини оҳиста унга қўйди, кейин қўлини тортиб олиб, қалтираб кетди. Томнинг ўрнида бўлганимда мен ўриндикни эрмак қилиб ўтирмасдим, бунинг бари яна ўша ирландча комедиянинг нақ ўзи. Бироқ мен ҳам нарсалар аллақандай ғалати бўлиб кўринаётганига эътибор бердим: улар одатдагидан бошқача жимирлаб, пирпираб кўринарди. Ўриндикқами, чирокқами, кўмир уюмигами қараган захотим бир нараса аниқ туюларди: мен энди бу оламда бўлмайман. Рост, ўлимимни аниқ тасаввур қилолмасдим, лекин у ҳаммаёқда ва, айниқса, нарсаларда кўзимга ташла-

нарди, нарсалар мендан узоқлашиб бораётгандай, мендан олисроқда туришни истагандай эди – лекин улар буни худди одамлар каби ўлим тўшагида ётган киши ҳузурида шивирлашиб сўйлагандай жимгина адо этар эди. Том ўриндиқ узра ҳозиргина ўз ўлимини сийпаб кўрганини мен тушунардим. Агар мана шу дақиқаларда менга, энди сени ўлдирмаймиз, бемалол хоҳлаган жойингга кетавер, деб эълон қилганларида ҳам, бу мени ҳозирги лоқайдлигимдан чиқаролмасди: сен мангуликка қолиш умидини йўқотдинг, бу ёғига бир неча йил кутасанми ё бир неча соатми – бунинг нима фарқи бор?! Энди ҳеч нарса эътиборимни тортмас, ҳеч нарса менинг хотиржамлигимга путур етказолмасди. Аммо бу жуда қалтис хотиржамлик эди, бунинг айбдори эса жисмим: кўзларим кўрар, қулоқларим эшитар, лекин бу мен эмасдим – жисмим бир зайлда қалтирар ва тер босарди, энди уни таний олмасдим. У энди менга эмас, кимгадир тегишли эди ва унинг нимага айланганини билиш учун дам сайин пайпаслардим. Ҳали ҳам вақти-вақти билан ҳарқалай уни ҳис этардим: мен қайгадир сирғаниб кетаётгандай, худди шўнғиган тайёра каби зувиллаб учаётган бўлардим, юрагим қинидан чиқиб кетгудай тасирлаб ураётганини сезиб қолардим. Бундан кўнглим жойига тушмасди: жисмим билан боғлиқ ҳамма нарса менга аллақандай ёпишқоқ, шилимшиқ, бетайин бўлиб туюларди. Аммо, умуман олганда, жисмим ўзини тек, осойишта тутарди, фақат мени ғалати бир оғирлик босган эди, кўксимга ғалати бир илон ёмон чирмашиб олгандай, назаримда, бутун аъзойи баданимни улкан бир қурт ўраб олаётгандай эди. Мен иштонимни пайпаслаб кўриб, унинг ҳўллигини пайқадим, лекин бу терданми, пешобданми, билолмадим, ҳар эҳтимолга қарши, кўмир уюми устига бўшаниб олдим.

Бельгиялик чўнтагидан соатини чиқариб қаради ва «Уч ярим», деди хотиржам овозда.

Аблаҳ! У атай шундай қилди! Том илкис сакраб турди – биз хаёллар билан чалғиб, вақт ўтаётганини

унутибмиз, тун қалқиб турган қоронғилиги билан бизни чирмаб олган ва тун қачон бошланганини сира эслолмасдим.

Бола фақир Хуан хикиллай бошлади. У қўлларини кисирлатар ва қичқирарди:

– Ўлишни истамайман, ўлишни истамайман!

У қўлларини олдинга чўзганча, ертўла ичини кесиб ўтди-да, бўйра устига қулади ва уввос солиб йиғлаб юборди. Том кўз олди хиралашган кўйи унга қаради: болакайни сира юпатгиси келмаётгани сезилиб турарди. Бунинг хожати ҳам йўқ эди: болакай биздан қаттиқроқ шовқин-сурон кўтараётган бўлса-да, лекин унинг азоби енгилроқ эди. У оғир касалдан иситма тутиб қутулаётган беморга ўхшарди. Бизнинг аҳволимиз анча оғирроқ эди.

У йиғлар, ўзига ачиниб кетаётгани кўриниб турар, лекин ўлимнинг ўзи нималиги ҳақида ўйламасди. Бир сония ичи, бир оний сония ичи мен ҳам ҳозир йиғлаб юборадигандай, ўз-ўзимга жуда ачиниб кетгандай туюлдим. Лекин аксинча бўлди: болакайга қараб, унинг титраган ориқ елкаларини кўрдим-да, ўзимни шафқатсиз бўлиб кетгандай сездим – мен энди на ўзим ва на бошқага раҳм қилишга қодир эдим. Ўзимга ўзим «Сен тик туриб ўлишинг керак!» дедим.

Том ўрнидан туриб, очиқ тўйнуқ олдига борди-да, оқариб келаётган осмонга қарай бошлади. Мен эса ўзимга ўзим такрорладим: тик туриб ўлиш, тик туриб ўлиш – бошқа ҳеч нарса хаёлимга келмасди. Аммо бельгиялик бизга вақтни эслатиб қўйгандан бери мен унинг оқиб ўтаётганини ҳис қилар, ҳақиқатан у томчи эди ва томчига айланиб оқиб борарди. Ҳали кун ёришмаган эди. Том сўз қотди:

– Эшитяпсанми?

– Ҳа.

Ташқаридан қадам товуши келарди.

– Тонг қоронғисида нима қилиб санғиб юришибди! Бизни, ахир, қоронғида олиб чиқиб отишмас.

Бир дамдан сўнг жимлик чўкди. Мен Томга шивирладим:

– Кун ёришяпти.

Педро оғзини катта очиб, хомуза тортганча ўрнидан турди, чироқни ўчириб шеригига ўгирилди:

– Итдай совқотдим.

Ертўлага нимтатир ёруғлик тушди. Биз узоқда милтиқ овозларини эшитдик.

– Бошланди, – дедим Томга. – Менимча, орқа томонда отишяпти.

Том бельгияликдан сигарет сўради. Менинг на ичгим ва на чекким келарди. Шу дамдан эътиборан улар бетўхтов отишга тушди.

– Тушундингми? – деди Том.

У яна нимадир демоқчи бўлди-ю, лекин жимиб қолди ва эшик томонга қаради. Эшик очилиб, тўртта аскар билан лейтенант кирди.

Том оғзидан сигаретини тушириб юборди.

– Стейнбок?

Том бесас қотиб турарди. Педро у томонга ишора қилди.

– Хуан Мирбал?

– Бўйрада ётган ўша.

– Тур ўрнингдан! – қичқирди лейтенант.

Хуан қимир этмади. Иккита аскар унинг қўлтиғидан тутиб, оёққа қўйди. Аскарлар қўйиб юборган эди, Хуан яна йиқилди. Аскарлар талмовсираб туришарди.

– Бунақаси бўлиб туради, – деди лейтенант. – Кўтариб олиб боришга тўғри келади, майли, хаммаси жойида.

У Томга ўгирилиб қаради:

– Чик.

Том чикди, икки аскар икки ёнига турди. Бошқа иккитаси Хуанни қўлтиқ ва билакларидан тутганча олиб чиқишди. Хуаннинг ҳуши ўзида эди, кўзлари катта-катта очилган, юзидан кўзёшлари оқиб тушарди. Мен ҳам эшик томон юрганимда лейтенант тўхтатди:

– Иббиета сизмисиз?

– Ха.

– Кутиб тулинг. Сизга келишади.

У чиқиб кетди. Бельгиялик ва икки соқчи унга эргашиди. Ёлғиз ўзим қолдим. Нима бўлаётгани менга қоронғи эди, ўзимга қолса, барини бирваракай туга-тиб қўя қолишларини истардим. Ўқ овози аниқ эшитиларди, милтиқлар маълум вақт оралаб отиларди. Хар сафар милтиқ овозидан титраб кетардим. Увиллагим, сочларимни юлгим келарди. Лекин тишларимни маҳкам босдим, қўлларимни чўнтагимга тикдим: дадил бўлиш керак! Бир соатдан сўнг мени олиб кетишга келишди ва биринчи қаватдаги кичкина хонага олиб киришди, бу ер сигара тутунига тўлган, шундай дим эдики, бўғилиб нафасим тикилди. Иккита зобит юмшоқ ўриндиқларга чўкиб, сигара бурқиситишар, тиззалари устида қоғозлар ёйилган эди.

– Исми шарифинг Иббиетами?

– Ха.

– Рамон Грис қаерга яширинган?

– Билмайман.

Мени сўроқ қилаётгани семиз пакана киши эди. Унинг кўзлари ойнак остидан менга ўқдай қадаларди.

– Яқинроқ кел, – деди у менга.

Яқин бордим. У ўрнидан туриб, худди жаҳаннамга қулатиб юборадигандай менга ўқрайиб қаради, қўлимни қайира бошлади. Мени қийнаш учунгина шундай қилмади, унга шунчаки эрмак керак эди: ўзининг ҳукмдорлигини кўрсатиб қўймоқчийди. У башарасини менга тақади, димоғимга балчиқ хиди урилди. Бу бир дақиқача давом этди, мен кулгидан ўзимни базўр тиярдим. Ҳализамон ўладиган одамни қўрқитиш учун бошқа кучлироқ бир нарса керак, шунинг учун унинг дўқ-пўписаси зое кетди. Кейин у мени қаттиқ итариб юборди-да, яна жойига ўтирди.

– Ё сен, ё у, – деди у. – Агар унинг қаердалигини айтсанг, хаётингни сақлаб қоламиз.

Баланд қўнжли этик кийган ва бўйинбоғ таққан манави нусхалар ҳам эртадир, кечдир, барибир ўлади. Рост, балки мендан пича кейинроқдир, лекин унча қўп эмас. Улар олдидаги қоғозлардан қандайдир исмларни тортиб чиқаришар, қамоққа тиқиш ёки отиб ташлаш учун одамларни қув-қувга оларди, Испаниянинг келажаги ва бошқа қўп нарсалар хусусида уларнинг ўз қарашлари бор эди. Уларнинг ғайрати жиғимга тегадир, кулгили кўринарди, улар вос-вос бўлиб қолганга ўхшар, мен уларнинг ўрнида бўлишни сира истамасдим.

Одамнинг кулгисини қистатадиган семиз пакана нусха таёқчаси билан қўнжига ура-ура қўзини мендан узмай қарарди. Унинг барча хатти-ҳаракатлари аниқ ҳисобга олинган, ўзини жуда қахрли махлуқ қилиб кўрсатмоқчи бўларди.

– Хўп, нима, тушундингми?

– Грис ҳозир қаердалигини билмайман, – дея жавоб бердим мен. – Эхтимол Мадридадир.

Иккинчи зобит эринибгина қўлини кўтарди. Бу эринчоқлик ҳам аввалдан ҳисобга олинган эди. Мен уларнинг олдиндан пишитиб қўйилган барча усулларини аниқ кўриб турар ва шундай аҳмоқона нарсалардан ҳам роҳат қиладиган одамлар борлигидан ажабланардим.

– Биз сизга ўйлаб кўриш учун чорак соат вақт берамиз, – деди у. – Буни кирхонага олиб боринглар, чорак соатдан сўнг олиб келинглар. Агар бош тортса, дарҳол отиб ташланглар.

Аблаҳлар, нима қилишни билишади: мен бир кеча кутдим, кейин ертўлада яна бир соат ўтирдим, Хуан билан Томни бу пайт ичида отишди, энди эса мени кирхонага қамаб қўйишмоқчи – шак-шубҳа йўқки, буни улар кеча маслаҳатлашиб қўйишган. Унинг асаблари бу қисти-бастиларга дош бермайди, таслим бўлади, деб ўйлашган. Лекин чакки ўйлашибди. Мен, албатта, Грис қаерга яширинганини билардим. У шахардан тўрт чақирим наридаги амакилариникида беркинган

эди. Агар мени қийноққа солишмаса (афтидан, улар бундай қилишмоқчи эмасди), ҳеч қачон унинг қаерга яширинганини айтмайман, буни жуда яхши билардим. Буларнинг бари менга қундай равшан эди, бунга ҳеч қандай шубҳа бўлиши мумкин эмас, умуман, бу мени заррача ҳам қизиқтирмасди. Шундай бўлса ҳам, барибир нега ўзимни бундай тутяпман, нега бошқача эмас, деб тушуниб олишни хоҳлардим. Нега мен Рамон Грисни чакиб бериш ўрнига ўлиб кетишни афзал бил-япман? Нега? Ахир, энди Рамонни яхши кўрмасдим. Унга бўлган дўстлигим кеча тонг қоронғисиди тугади, Кончега муҳаббатим ҳам, яшаш истагим ҳам тамом бўлди. Рост, мен уни доим ҳурмат қилиб келганман. У мард, матонатли одам. Лекин фақат шунинг ўзи деб унинг ўрнига ўлишга рози бўлганим йўқ: мен учун унинг ҳаёти ўз ҳаётимдан қимматлироқ эди – ҳар қандай ҳаёт сариқ чақага арзимайди. Одамни деворга тақаб қўйишиб, то жони чиққунча тариллатиб отишса: бу ким бўлмасин, менми, Рамонми ёки бошқа бир кишими – бир қарашда ҳаммаси баробар. Мен яхши билардим: у Испанияга кўпроқ керак эди, лекин энди мен Испанияга ҳам, анархизмга ҳам тупурардим: энди ҳеч нарсанинг маъноси қолмаган эди. Бироқ шу ерда эканман, Рамон Грисни ушлаб бериб, ўз жонимни қутқаришим мумкин, аммо мен бундай қилмайман. Эшакдай қайсарлигим ўзимга ғалати бўлиб кўринарди. «Э, одам деган шунчалик аҳмоқ бўладими!» – дердим ўзимга ўзим. Ҳатто қўнглим озгина ёришгандай бўлди. Яна келишиб, мени ўша хонага олиб кетишди. Оёғим остидан каламуш липиллаб ўтди. Бундан ажабландим. Мен фаланга аскарларидан бирига шипшидим:

– Қара, каламуш.

Соқчи индамади. Унинг қовоғи солинган, ҳамма нарсани жиддий қабул қиларди. Менинг хахолаб қулгим қистади, аммо ўзимни тутдим, агар бир қулишни бошласам, кейин ўзимни тўхтатолмайман, деб чўчидим. Фаланга аскарни мўйлов қўйган эди.

– Мўйловингни қириб ташла, бетамиз, – дедим унга.

Одам хали ҳаётлиги чоғида башарасининг жун бо-сишига йўл қўйиши жуда кулгили туюларди. У беозоргина қилиб орқамга тепди, мен жим бўлдим.

– Хўш, – деди семиз пакана, – ўйлаб кўрдингми?

Мен худди ноёб ҳашаротга қарагандай унга қизиқсиниб кўз солдим-да, жавоб бердим:

– Ха, биламан унинг қаердалигини. У қабристонга яширинган, мақбара ёки қоровулхонада бўлиши керак.

Мен уларни бир болагим келди. Сакраб туриб, апил-тапил қурол-яроғларини олиши, чаққон-чаққон буйруқлар беришини бир томоша қилай дедим. Улар ҳақиқатан ҳам жойларидан сакраб туриб кетишди.

– Кетдик. Молес, лейтенант Лопесдан ўн бешта одам олинг.

– Агар тўғри айтган бўлсанг, – деди пакана, – сўзимнинг устидан чиқаман. Агар бизни лақиллатаётган бўлсанг, жонингдан умидингни узавер.

Улар тасир-тусир қилиб хонадан чиқиб кетишди, мен эса соқчилар назоратида хотиржамгина ўтирардим. Вақт-бевақт иршайиб кўярдим: уларнинг қабристон томонга лўкиллаб бораётганини кўз ўнгимга келтирар ва бундан кулгим кистарди. Бу ишни жуда қойил қилгандай эдим. Уларнинг мақбаралар эшигини оч-ётгани, мозор тошларини қўтараётгани шундоққина кўз ўнгимда жонланарди. Буларнинг барини бегона кўз билан кўраётгандай эдим: қайсар маҳбус, ўзини қаҳрамон қилиб кўрсатмоқчи бўлган қайсар маҳбус, басавлат мўйловдор фаланга ҳарбийлари, гўристонда қабрлар оралаб изғиб юрган аскар кийимидаги ки-шилар... ҳақиқатан ҳам, бундан қизиқроқ манзарани ўйлаб топиш мумкинми?! Ярим соатдан сўнг семиз зобит қайтиб келди. Ҳозир мени отиб ташлашга бу-юради, деб ўйладим. Бошқалари, гўристонда қолган шекилли. Аммо зобит менга диққат билан разм солди. У сира лақиллатилган зотга ўхшамасди.

– Уни катта ҳовлига, бошқаларнинг олдига олиб боринглар, – деди у. – Ишини жанг тугагандан сўнг трибунал ҳал қилади.

Уни яхши тушунмадимми, деган хаёлда сўрадим:

– Нима, ахир мени отишмайдимми?

– Ҳар ҳолда ҳозир эмас. Ундан кейин бунинг менга алоқаси йўқ.

Мен ҳамон ҳеч нарсани тушунмасдим.

– Лекин нимага?

У индамай елкасини қисди, аскарлар мени олиб кетишди. Катта ҳовлида юзларча қамоққа олинганлар, чоллар, болалар тўдалашиб турарди. Ҳеч нарсага ақлим етмай, ўртадаги кўкатзор атрофида кезиниб юрдим. Тушда бизни ошхонага олиб боришди. Икки-уч одам мен билан тиллашишга уринди. Афтидан, танишбилишлар бўлса керак, лекин уларга жавоб бермадим: мен энди қаердалигимиз, ўзим кимлигимни англамасдим. Кечга яқин ҳовлига ўндан ортиқ янги қамоққа олинганларни киритишди. Улар орасида новвой Гарсияни танидим. У менга қараб кичкирди:

– Омадинг бор экан! Сени тирик кўраман деб ўйламовдим.

– Улар мени отишга ҳукм қилишди, – деб жавоб бердим унга, – кейин қайтаришди. Негалигини тушунмайман.

– Мени соат иккида қўлга олишди, – деди Гарсия.

– Нимага?

Гарсия сиёсат билан шуғулланмасди.

– Ҳеч ақлим етмайди, – жавоб берди Гарсия, – уларга ўхшаб ўйламайдиганларнинг ҳаммасини тутишяпти.

У овозини пасайтирди:

– Грис қўлга тушди.

Мен сесканиб кетдим:

– Қачон?

– Бугун эрталаб. Тентаклик қилиб қўйди. Чоршанба куни укаси билан уришиб, униқидан кетиб қолди.

Уни яшираман деганлар кўпчилик эди, бироқ у ҳеч кимни зарба остига қўйгиси келмади. У менга «Иб-биетаникида беркинсам бўларди, лекин уни қамаган бўлишса, унда қабристонда яширина қоламан», деди.

– Қабристонда дейсанми?

– Ҳа. Бемаъни бир иш. Бугун эрталаб анавилар қабристонга бостириб боришди. Уни қоровулнинг кулбасида босишди. Грис ўқ отиб қаршилиқ кўрсатди, уни отиб ташлашди.

– Қабристонда-я!

Кўз ўнгим хиралашиб, бошим чайқалиб кетди, ерга қуладим. Мен ўзимни тўхтатолмай хахолаб кулар, кўзларимдан ёш дарё бўлиб оқарди.

1939 йил

Русчадан Иброҳим ҒАҒУРОВ

таржимаси

**Дино БУЦАТИ,
итальян ёзувчиси**

(1906–1972)

ТАҚИҚ

Нимасини айтасиз, бизда шеърят тақиқланганидан буён ҳаёт бошқача бўлиб қолди. Энди на аввалги қўнғил озишлар, на юрак ўйнатувчи илҳомланишлар, на беҳуда хаёлпарастликлар бор. Иш – ёлғиз ана шу нарса ҳақиқий қадриятга айланди; одамзод минг йиллардан буён нечук бу ҳақиқатни англаб етмади экан – ақл бовар қилмайди.

Халқни миллат бахт-саодати йўлида айнан буюк ишларга даъват этувчи, мухтарам назоратчиларимиз элагидан ўтган айрим гимнларгина одатдаги чегарадан чиқмайди, холос. Аммо уларни шеър деб бўладими? Не бахтки, улар шеър эмас. Улар меҳнаткаш оманинг руҳини чиниқтиради-ю, бироқ тизгинсиз ва ўйноқи хаёл парвозига халал бергани берган. Масалан деганингизда, бизда ҳалигидақа севги қийноқларига гирифтор бўлган юраклар шарҳига имкон борми? Қора меҳнатдан бошқасини билмайдиган бизнинг жамиятимизда халқнинг руҳий қуввати ҳеч бир фойдаси йўқ – буниси шундоқ ҳам барчага аён – завқу сафога бой берилишига тоқат қилиб бўладими, ахир?!

Табиийки, ҳаётни бу қадар кенг миқёсда яхшилашга қаратилган тадбирларни кучли ҳукумат кўмагисиз амалга оширишнинг имкони сира ҳам топилмаган бўларди. Ноиб Ниццари бошқараётган бизнинг ҳукумат айнан ана шундай – кучли ва шунинг баробарида демократик ҳукуматдир. Боз устига денг, демократиячилик унга зарур фурсатда – шуниси каммиди энди! – чўяндек муштини ишга солиб қолишга ҳаргиз монелик

қилмайди. Шеърятни тақиқлаш ҳақидаги қонуннинг ашаддий тарафдорларидан бири Тараққиёт вазири ноиб Вольтер Монтикьяридир. У, нафсиламрини айтганда – миллат иродасининг ифодачиси ва мудом, таъбир жоиз кўрилса, юсак демократиявий ғоялар йўлини тутиб келган шахс. Халқ рухиятнинг бундай чиркин ҳолати ифодаланган матоҳни ўқиб ўтиришга тоқат қилолмаслиги-ку, кундек равшан бир нарса эди. Гап бу муносабатни бутун жамият бахт-саодати учун қатъий ҳуқуқий меъёрлар асосида мустаҳкамлаб қўйишда қолган эди.

Таъкидлаш жоизки, мазкур қонун фуқарога кўпам ташвиш келтирмайди. Зеро, камдан-кам қонунларгина халқ учун ушбу қонун каби беэён бўлиши мумкин. Тўғри-да, бизда шу пайтгача ким ҳам шеър ўқибди дейсиз! У бирор мардумнинг газагига дори бўлганмидики, ўқилса? Қонунда ман этилган шеърый битикларни давлат ва хусусий кутубхоналардан териб олиш ҳеч бир қийинчиликсиз амалга оширилди; боз устига, бу тадбир, гўё елкамиз оғир юкдан ниҳоят халос этилгани каби, умумий бир қўтаринкилик ва мамнунлик вазиятида кечди. Маҳсулот ишлаб чиқариш, буюк иншоотлар қуриш, тараққиёт қўрсаткичларини тобора ошириш, саноат ва савдони мустаҳкамлаш, миллий салоҳиятимизни юксалтириш мақсадидаги илмий изланишларни қўллаб-қувватлаш, нақлиётни муваффақиятли ривожлантириш учун янада кўпроқ куч-қувват сарфлаш (қандай ажойиб сўз!) – дангалини айтадиган бўлсак, мана, поэзия дегани нима, мухтарам ватандошлар! Яшасин техника, аниқ ҳисоб-китоб, талабни, тонналарни, метрларни, баҳо қўрсаткичларини, бозор нархларини, таннарх ва санъат асарлари деб аталувчи матоҳларнинг (агарда улар зарур деб топилса) ҳаётийлигини синчиклаб ўрганишга асосланган турмуш тарзи!

Ноиб Вольтер Монтикьяри қирқ беш ёшда. У хийла новча ва салобатли зот; ана қўшни хонадан унинг хандон отиб қулгани эшитилмоқда, (Унга кекса шоир Освалдо Каннинг қандай адабини берганлари ҳақида

хикоя қилмоқдалар. «Ахир, мен энди шеър ёзмаяпман-ку, – дея қичқирди у шўрлик, – онт ичаман, ўн беш йилдирки шеър ёзмайман! Дон сотиб кун кўряпман – тамом-вассалом». «Лекин авваллари ёзардинг-ку, хайвон!» – Бежирим кийинган, бошига шляпа бостириб, қўлига хассатаёқ тутган чолни шундай ҳақоратлар ила ахлаттепага улоқтирдилар). Ноибнинг кулгисига қулоқ тутинг, қандай кулмоқда? Ҳа, ишонаверинг, бу одам ўзига пишиқ ва унча-мунчага қоқилмайди. Айвон панжарасига аранг суяниб, кечки шафақ либосидаги осмонга термуладиган ва гўзал хонимлар ҳақида байтлар ўқийдиган лапашанлар ҳам одам бўптими! Монтикьяри уларнинг юзтасига татийди!

Умуман, бўларини айтадиган бўлсак, ноибни қуршаган оламда ҳамма нарса аниқ ва ижобийдир. Ўзи ҳам мутлақо тошбағир одам эмас. Иш хонаси деворларига таниқли мусаввирларнинг асарлари осиб ташланган; улар кўзни жимирлатиб, юракка даҳл қилмайдиган мавҳум чизмалардир. Бу ерда хона соҳибининг – покиза маънавий кадриятлар ҳомийсининг беқиёс мусиқий таъбидан далолат берувчи оҳанг тасмалари ҳам мавжуд; табиийки, улар орасидан Шопеннинг чучмал асарларини топишингиз амримахол, аммо Хиндемитнинг барча мусиқалари тўла-тўқис йиғилган. Кутубхоналар тўғрисида гап очадиган бўлсак, у ерда илмий асарлар ва ҳужжатли китоблардан ташқари, ҳордиқ чиқарар кезларда ўқиш учун мўлжалланган кўнгилочар асарлар ҳам етарлича. Шубҳасизки, булар барчаси – ҳаётни ҳеч бир қўшиб-чатиш ва лўттибозликларсиз, ҳақиқий тусда тасвирлашга ҳаракат қилган муаллифларнинг китобидир; уларни мутолаа қила туриб, худога шукрки, кўнглингизга ғулғула тушиши ва демакки, тарбиянгиз бузилишидан ташвишга тушмайсиз – гарчи аввалги замонларда (энди бунга ишониш қийин) бундай ҳолга йўл қўйилибгина қолмай, рағбатлантирилган бўлса-да, унга мутлақо ақл бовар қилмайди.

Ноибнинг қаҳқаҳаси ёқимли, эшитиб маза қиласиз. Бу қаҳқаҳа замирида қанчалар қудрат, ирода, умид,

амалий ишга ишонч яшин! Лекин у биз тасаввур этаётган каби хотиржамми? Шеър деган ярамас матоҳ таг-туги билан қуритилганига унинг ишончи комилми?

Бир куни оқшом маҳали у уйида қандайдир маълумотномани кўздан кечириб ўтирар экан, хузурига хотини кириб келди.

– Вольтер, сен Жоржина қаёққа даф бўлганини билмайсанми? – деди у ховлиққан ҳолда.

– Йўқ, хабарим йўқ. Нима, бирор кор-хол юз бердими?

– У, бориб дарсимни тайёрлайман, деган эди. Аммо хонасида йўқ. Чақириб ҳам қўрдим – бирор сас-садо эшитилмайди. Қидирмаган жойим қолмади.

– У, хойнаҳой, боғда бўлса керак.

– У ерда ҳам йўқ!

– Унда бирор дугонасиникига кетгандир-да?

– Алламаҳалда-я? Нималар деб вайсаяпсан, ана, пўстини дахлизда осифлик турибди-ку!

Эр-хотин хавотирга тушиб, бутун уйни ағдар-тўнтар қилиб чиқишди. Қани, қиз топила қолса! Монтикьяри хатто томга ҳам чиқиб кўришга аҳд қилди – ҳечқурса, виждони хийла таскин топади-ку. Бу ерда – том шифтига тиралган тўсинлар остида бир уюм бўлиб ётган латта-путта, эски лаш-лушлар устида сокин ва сирли шуъла ўйнайди. Ёруғлик том шифтидаги ярим доира шаклидаги туйнукдан тушмоқда эди. Уни кимдир очиб қўйган. Анчагина аёз бўлишига қарамай, унинг кизи, гўё самога маҳлиё бўлган каби, қўллари билан туйнукка ёпишиб, жим қотиб турарди.

Танҳо ўзи бу ерда нима қияпти? Ноибнинг кўнглида аламли, нохуш шубҳа бўй кўрсатди ва у зўр бериб ундан халос бўлишга тиришди. Бироқ бари беҳуда.

У билдирмайгина қизини кузата бошлади, қиз эса бояги ҳолича миқ этмай, бор вужуди билан кўзларини катта очиб, қандайдир мўъжизанинг шоҳиди бўлган каби, узоқ-узоқларга термуларди.

– Жоржина! – Қизча сапчиб тушди ва жонҳолатда қайрилиб қаради, юзи бўздек оқариб кетган эди. –

Сен бу ерда нима қиялсан? – У лом-мим демади. –
Сен бу ерда нима қиялсан? Гапир!

– Хеч нарса қилаётганим йўқ, тингладим, холос.

– Тингладинг? Нимани тингладинг?

Жоржина бошқа бир сўз демасдан пастга чошиб кетди, зинадан унинг ўқириб йиғлагани эшитилди ва аста-секин йиғи товуши узоқлашиб борди.

Ноиб туйнукни ёпди, аммо кетишдан олдин тепага бир нигоҳ ташлади: унинг шубҳалари тарқамаган эди. Жоржина у ерда нимани кўриб қолдйкан? Қизиқ, бу ерда тинглайдиган нарса борми? Лекин шунга қарамай... Ахир, бу ердан томларнинг бўғотию шипшийдам дарахтлар, шоҳкўчанинг нариги томони бўйлаб чўзилган завод корхоналарию ўн беш кунликлар чамаси бўлиб қолган, шаҳарга ойдин тус бериб, одатдагидек шуълалар таратувчи бўзарган ой, узун соялару булутларнинг товланишидан ўзга ҳеч вако кўринмайдикун?! Берилиб тинглайдиган бирон бир товуш ҳам йўқ. Томлардаги эски тўсинларнинг ғичирлаши ва шаҳар бўйлаб таралиб, охистагина – кечанинг айнан шу дақиқаларидаги ишлаб чиқариш суръатининг табиий ҳолда пасайиши тўлиқ мос равишда тинчиб бораётган, нафас сасига ўхшаш қулоққа зўрға чалинадиган товуш бор, холос. Барчаси шу қадар оддийки, ҳеч бир қизиғи йўқ. Эҳтимол... (Том совук, черепицалар оралиғидаги тиркишлардан муздек ҳаво сизиб чиқади.) Эҳтимол, айнан ўша ерда – тўлишаётган ой нури билан баногоҳ ўзгача тусга кирган томлар устида, инсоф билан айтганда, ҳатто ноиб Монтикьярининг ўзи ҳам бунинкор этишга журъат қилолмайди – бу кажрафтори фалакнинг ўзидек қадим шеър деган бало пусиниб, ненидир кутиб ётгандир? Қарангки, ҳатто болакайлар, шу покиза вужудлар ҳам, гарчи ҳеч бир зот у ҳақда гапирган бўлмаса-да, ўша балонинг таъмини ҳис этади. Бутун шаҳарда шу аҳвол! Гўё қандайдир фитнага ҳозирлик кўрилаётгандек. Маълум бўладики, бу лаънатини қонунлар билан ҳам, жазолар билан ҳам, оммавий мазахлаш билан ҳам гумдон этишнинг имкони йўқ

экан-да! Демакки, улар эришган нарсалар бор-йўғи бўхтон, жаҳолатини мукофот билиб мунофиқларча мақтаниш, қалбаки эътиқоддан иборатми? Хўш, Монтикьярининг ўзи-чи? Нахотки унинг кўнглида ҳам шеър туйғуси яшириниб ётган бўлса!

Салгина фурсат ўтиб меҳмонхонада хотини рўбарў келдию саволга тутди:

– Вольтер, нима, бугун мазанг йўқми? Рангингда ранг қолмабди-я!

– Қўйсанг-чи бу гапингни. Мен ўзимни отдек хис қиляпман. Ҳатто вазирликка бориб келсамми деб турибман.

– Шу пайтда-я? Бир тишлам нон ҳам емасдан-а?

Монтикьярининг кўнгли алағда. У уйдан чиқди, аммо машинага ўтиришдан олдин бир лахза хаёлга толди. Бугун не боис ой бу қадар ёп-ёруғ? Ва ўзича бундай хаёл не оқибатларга сабаб бўлишини чама-лаб кўра бошлади. Соат аллақачон ўн яримга бориб қолибди, шаҳар кун бўйи давом этган оғир меҳнатдан сўнг тинчиб, ором ола бошлаган. Не бўлганда ҳам унинг назарида бугунги оқшом ҳавонинг ўзи қандайдир бошқача, унда аранг илғаб олинадиган ҳаёт зарби, анави, деярли қоп-қора соялар оғушида қандайдир тушуниксиз кучлар ҳукм сураётгани сезилади; бамисоли кимлардир қувурлардан чиқаётган тутунлар, дарахтлар танаси, ўчириб қўйилган ёнилғи қозонлари ортига яшириниб, бир-бирига зўрға англашиладиган ишоралар қилаётгандек; гўё кимнингдир исёнкор туйғулари тун паранжиси остида бетиним шеърни кутқариш чорасини излаётгандек ва дафъатан уни топадигандек...

Ҳатто Монтикьярининг ўзи ноилож ҳолда этироф этадики, уни ҳам қандайдир ғалати туйғу азобга солмоқда. Не қилсинки, осмон гумбази остидан унинг бошига ҳам шуълалар маржони ёғилмоқда эди. Не чора борки, унинг ёғилиши ҳукумат қарорига батамом зид эди! Гўё уст-бошига кўзга кўринмас ўргимчак тўри илашиб қолган каби, у беихтиёр эғнидан нималарнидир сидириб ташламоқчи бўлди.

У беихтиёр сергак тортиб, машинани ҳайдаб кетди. Ниҳоят, шаҳар марказига етиб келди-ю, ўзини бир оз энгил тортгандек сездди. Бу ердаги нурафшон чироқлар – ҳарқалай, унга шундай туюлди – ой шуъласидан кўра ёрқинроқ бўлиб кўринарди. Монтикьяри вазирлик биносига кирди ва кенг зинадан чиқиб, сокин йўлак бўйлаб иш хонаси томон юрди. Чироқлар ўчирилгани боис деразадан ўша лаънати ёғду тушиб турар эди. Фақат бир эшик тирқишидан чироқ нури милтираб кўринарди. Вазир ўша эшик ёнида тўхтади. Бу – муҳим рақамларга кўмилиб юрадиган илмий тадқиқот бўлимининг бошлиғи, ўта расмиятчи ва ижрочи профессор Каронеснинг хонаси эди. Ажабо, унга не бўлди экан? Ноиб Монтикьяри эшикни оҳиста очди.

Каронес у тарафга орқа ўгириб ўтирарди. Столи устида мўъжазгина чироқ шуъла сочиб турар, у бўлса бот-бот тўхтаб ва анчагина хаёлга толиб нималарнидир қоғозга битар эди. Бундай лахзаларда у ўзи ҳам билмаган ҳолда қаламни лабига босар ва илҳомини ахтарган каби, нигоҳини айвондаги ой нурига йўғрилган шиша эшикка қадарди.

Бу оқшом Монтикьяри яна бир инсонни ғайриодатий ва ҳатто нораво машғулот устида қўлга туширмоқда эди. Илгарилари Каронес ҳеч қачон ишда бу қадар кеч қолиб кетмасди.

Монтикьяри серпат гилам устидан жимгина юриб, Каронеснинг тепасига келди ва унинг елкалари оша астагина эгилиб, профессор қоралаётган қоғозга кўз қирини ташлади:

*О забонсиз ёғду, сен нечук
Маъдан корхоналарининг қоп-қора қурум
Деворлари оша чиқасан кулиб?
Афсонавий сеҳрли чироқ
Тилсиз тошни ёритди ҳатто.
Сенга борар йўл лекин узоқ –
Бир умрлик йўл эрур расо!
Мен толиққан нигоҳим билан
Атрофимга қарайман, ҳайҳот!*

*Сенинг нурунг этар намоён:
Қандай ғариб бизнинг бу ҳаёт!
Кўп сеҳрли ва танти дунё,
Ўн беш кунлик ой,
Нарсалар олами...
Ўзинг айирмагин булардан, Худой!*

Шу мисраларни ўқигач, вазир бир қўлини Каронеснинг елкасига қўйди ва бундай деди:

– Профессор, шу иш сиздан чиқдими?

У бўлса қўрқувдан тош каби қотиб, нималардир деб валдирарди.

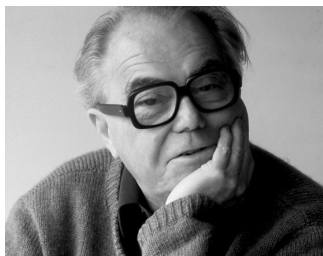
«Профессор, шу иш сиздан чиқдими?!» Аммо шу онда қўшни хонадаги телефон жиринглаб қолди, кейин яна қайдадир узоқда – йўлакнинг охирида телефонга тил киргандек бўлди. Сўнгра учинчи, тўртинчи бор телефонлар жиринглай кетди... Ва шу тариқа сокинлик қўйнидаги бинода, гўё жавонларга, чанг босган пардалар ортига бекиниб олган юзлаб одамлар орзиқиб кутилган ишорадан ниҳоят хабар топгани каби, сирли равишда ҳаёт қайта жонланди. Дастлаб кимларнингдир мўралаб қарагани қулоққа чалинди, кейин бутун теварак-атроф шивир-шивир гаплар сасига тўлди. Сўнг-сўнг кимларнингдир таниш овозлари, нимагадир даъват этгани, шартта-шартта буйруқ бергани, эшикларнинг шарақлаб очилиб-ёпилгани, югуриб бораётган одамларнинг олатасир шовқини, узоқдаги бақир-чақирлар эшитилди...

Монтикьяри эшикни ланг очиб, айвон тарафга назар ташлади. Вазирлик теграсидаги боғда нимадир бўлгану барча чироқлар ўчган. Бунинг оқибатида ой нури янада ёрқинроқ ва нохушроқ кўзга ташланади. Икки ёки уч киши қўлларида машъала тутган ҳолда ойдин шуълага бурканган хиёбондан чопиб кетди. Кейин ёш ўспирин қизил камзулини силкитиб, от чоптириб ўтди. Ана, бино ўртасидаги равоннинг икки тарафига башанг кийинган, кўзни қамаштирувчи қилич таққан иккита ҳарбий келиб турди. Ана, улар

қиличларини самога ирғитдилар. Йўқ, улар – қилич эмас, ғалаба мушаклари. Ноғора-карнайнинг янғроқ овози бир таралдию оломон тепасидаги тилла равоқ каби, ҳавода муаллақ туриб қолди.

Монтикьярига ҳеч бир изохнинг ҳожати йўқ эди. Шундоқ ҳам барчаси тушунарли: инқилоб юз бердию унинг вазирлиги қулатилди.

Макс ФРИШ
швейцариялик
ёзувчи
(1911-1991)

БИР ҲАЛОКАТ ҲИСОБОТИ

Йўл аслида уники эди, бинобарин, у айбдор эмас. Монпелье яқинида чап томондан тиркамали юк машинаси чиқиб қолди. Туш маҳали эди, қуёш чарақлаб турарди, йўлда машина сийрак...

Марлис – сочи калта қирқилган оққува жувон, қаншарида пўрим бинафшаранг кўзойнак, шимидаги сербар камар жез тўғали. Ўттиз беш ёшларда, ўзи Базелдан, ўта зукко, хозиржавоб. Танишганларига бир йил бўлай деб қолган.

«Мен ҳайдасам-чи?» деган гап ҳалокат содир бўлишидан олдин аёлнинг оғзидан чиққан сўнгги илтижо эмас эди (аммо нимагадир кейин унга доим шундай туюлаверади); мошинада юрган кезларида шўрлик нуқул «мен ҳайдай, мен ҳайдай» деб Викторни холжонига қўймасди.

Авиньонда, Марлис ҳали уйқудалик чоғида, Виктор ваннага камалиб олиб, бош қотира-қотира узил-кесил қарорга келган: бас, етар! Нонушта пайти (ади-бади айтишиб ўтирмай), «Бўлди, шу ердан орқага қайтамиз, вассалом», дейди. Шундай бўлгани маъқул чамаси.

Улар Виктор ишлайдиган касалхонада танишган. У – врач, омон қолгани учун аёл ундан бир умр миннатдор; шу халоскорини деб эри билан ҳам ажрашган.

Бемор бошида ўтказилган беҳаловат тунлар, меъморлик обидаларининг қайси услубга дахлдор экани борасидаги баҳслар (готиками ёки роман), ўтган ҳар кун бамисоли бир имтиҳон: модомики Авиньонда экансан, папалар тарихини билмоғинг шартдек. Билган-билмаган нарсаларини аёл шу қадар ўжарлик билан сўраб-суриштирардики, нодонлигини ўйлаб Викторнинг ҳатто ўзидан қўнгли қолиб кетарди. Ахир, бу аёлни ростдан ҳам XIV асрда Рим папаси Авиньонга нега ҳижрат қилгани қизиқтурса, буни ҳар қандай маълумотномадан билиб олса бўлади-ку. Лекин гап папалар тарихида эмас экан. Кейинчалик ҳамтўшак бўлганларида аёл унга ўшанда бой берган ишончини қайтаргандек бўлди.

У бўйдоқ, уйланмаган.

Бу галги саёҳатдан аёл беҳад мамнун. Муттасил ёмғир ёғиб турган Генуядан бу ёғига нуқул шу гапни такрорлайди. Бора-бора кун очилиб кетди. «Йўлга андармон бўлиб теварак-атрофдаги ажойиботлардан бебаҳра кетяпсан-а», деб қўяди аёл гоҳида. Айниқса, у Прованс деган манзилга мафтун бўлди, машинада кетатуриб баъзан хиргойи ҳам қилиб қўяди.

У – тепакал, буни ўзи билади.

Унинг назарида ҳам Экс-ан-Прованс хийла кўркам жой, ҳатто жуда хушманзара дейиш мумкин. Аммо бу гапга аёлнинг энсаси қотади, чунки икки кўзи йўлда бўлиб, у ҳеч қаяққа қарамаётган, ҳеч нарсани кўрмаётган эмиш.

Шаҳарчанинг номи Кавийон эмас, Кавайон экан, у сарсабил экиладиган катта-катта майдонлари билан донг таратган. Дарвоқе, кеча аёл унга шу ҳақда гапирган. Гапи рост чиқади: сал ўтмай йўл четида «Кавайон» деган лавҳа қўзга ташланади. У чурқ этмайди ва кизил чироқни «босиб» ўтади.

Меҳмонхонадаги ётоқ тўшаги кенг-мўлгина экан. Аёл дарҳол шунга чўзилиб олиб, «Фигаро литерер» газетасини ўқимокқа тутинади, унинг эса бунақа нарсаларга «тиши ўтмайди». Аёл – роман филологияси бўйича мутахассис, фан доктори.

Кечки таомни улар Ниццада дўстлари даврасида қилишади, зиёфат кўнгилли ўтади (bouillabaise¹), аммо аёл кейин унга ўтириш чоғи нуқул овқат ҳақида гапирдинг, дея дашном беради. Яқин одамингизга шундай танбех беришингиз мумкин, албатта. Виктор бўлса шундан сўнг овқат тўғрисида оғиз очмасликка қарор қилади ва ҳатто тушлик маҳали Марлис таомдан сўз бошлаганида (бу ҳол айниқса, Францияда таомилга айланган) у атай гапга қўшилмай, миқ этмасдан ўтираверади.

Бу уларнинг илк саёҳати эмас. Аёл соғайиб кетганидан кейин улар дастлаб Эльзасга боришган. Илгарилари у анча хушчакчак эди, врачлигимга учиб мен билан юрибсан дея ҳазиллашиб, Марлиснинг жиғига тегиб ҳам қўярди.

У ҳали бирор марта ўсалроқ йўл ҳалокатига учрамаган, шунга қарамай, агар Марлис эҳтиёт камарини тақиб олса, айти кўнглидаги иш бўларди. Аксига олиб у ҳеч қачон камарни тақмайди – Виктор баттар тез хайдайди деб қўрқади. У эса энди секинроқ юраман, мана кўрасан, дея ишонтирмоқчи бўлади. Секин юради ҳам. Кандан бу ёғига. Аммо Марлис индамай кетаётган бўлса-да, спидометрга кўз ташлаб-ташлаб қўяётганини сезадию унга гап қўшгиси ҳам келмай қолади. Виктор ўзининг диққинафас одам эканини ўйлаб «уф» тортади.

¹ Саримсоқпиез ва зиравор қўшиб тайёрланган балиқ шўрва, Франциянинг жанубида кенг тарқалган таом (франц.)

Авиньонда ваннадан чиқибок, у аёлга «Пастда ку-таман» дедию жадал эшик томон йўналди. Нима бўлди экан? Марлис ҳайрон. Толиқиб қолдимикан ё?

Марлис ақлли одамларга, айниқса, эркакларга тан беради, негаки уларни аёллардан кўра заковатлироқ деб билади. Биров ҳақида гапирганда ҳам «Ҳа-а, у каллали одам» ёки «Уни ақлли деб бўлмайди» деб қўяди, кўпинча. Аммо бирор кимсага уни нодон сана-шини асло сездирмайди. Баъзи давраларда у Викторга нисбатан теранроқ мулоҳаза юритиб қолса, ўзи хижо-лат чекади ва буни ҳам муҳаббатдан деб билади.

Виктор уйланишдан гап очай демайди ҳеч.

«Мана, энди тезликни бир юз қирққа чиқариб юбор-динг!» Марлис гўё шу гапни айтиши тайин эди. «Ил-тимос, менга бақирма!» дейди-я у яна. Аввало, Виктор бақиргани йўқ, ундан айнан шундай гапни кутганини айтди, холос. Ахир, Марлис йўл бўйи спидометрдан кўз узмай ўтирибди-ку! Ана кўриниб турибди – роппа-роса 140 тезликда кетяпти. Марлис ҳам шуни айтяпти-да. Кеча у 160 га қўйиб ҳам ҳайдаган (Канн ва Сен-Рафаэл оралиғидаги йўлда), ҳатто бир гал спидометр 180 ни ҳам кўрсатган ва ўшанда Марлиснинг бошидан дуррачаси учиб кетган. Шундан кейин улар келишиб олган: энг катта тезлик – 140, ундан оширмаймиз. Энди бўлса, Марлис «Тез ҳайдаяпсан», деб яна ти-хирлик қияпти. Холбуки, хашаки бир «Фольксваген» ҳам уларни чангида қолдириб кетди. «Тўғриси-ни айт-сам, нимагадир мени қўрқув босяпти», дейди Марлис. Виктор гапни ҳазилга бурмоқчи бўлади: «Кеча 140да юрган эдик, бугун – 120, шу тарзда кетаверсак, Биль-баога боргунча тезликни 30га тушира-миз. Ке, қўй шу машмашани!» Шундай дейди-ю, ҳазили ўзига аҳмоқона туюлиб кетади, лекин Марлис буни сезмасин-да, деган ўй ўтади хаёлидан. Аёл энди хиргойи қилмай қўяди, Виктор ҳам қува-қувни бас қилади, иккаласи-да, мум тишлагандек кетаверади.

Аёлнинг эри (олдингиси) – химик.

Марселда кутавериб Викторнинг тоқати тоқ бўлганидан аёл оёқ кийим сотиб ололмади; лекин жаҳл ҳам қилмади, туфлиси оёғини сиқаётганини айтди, холос. Арлда эса, Виктор ҳар қанча кутганига қарамай, Марлиснинг оёғига лойиқ пойабзал топилмади.

Тўғриси, у жон-жон деб ёлғиз нонушта қилган бўларди. Сабаби бўлса ўзига ҳам қоронғи. Ваҳоланки, Марлидан бошқа бирор аёл билан нонушта қилишга ҳуши йўқ. Буни Марлис ҳам яхши билади.

Марлис шу қадар зийракки!

Ҳамма гап Марлида, ҳа, Виктор адашаётгани йўқ.

Эрталаб уйғонганидаёқ бугун бир фалокат рўй беришини кўнгли сезгандек эди-я; Авиньонда чинор тагида ўтирганларида ҳам шундай бир хавотир безовта қилиб турган...

Аёл бирор нарса харид қилганда худди ёш боладек қувончи ичига сиғмай кетади; оладиган нарса-си бўлмаса-да, гапдан тўхтаб, дўконларнинг ойнаванд пештахталари олдида туриб қолиш одати бор. Албатта, унинг ўрнида бошқа аёл бўлганда ҳам шундай қиларди.

Виктор – темир йўл хизматчисининг ўғли, Кур деган шаҳарчада туғилган, институтни аъло баҳолар билан тамомлаган, тез орада бош врач лавозимига тайинланса ажаб эмас.

Лўлилар тўдалашиб юрадиган машҳур жой Saintees Maries sur Mer эмас, Saintees Maries de la Mer деб аталади. Марлис Викторга бу ҳақда лом-мим демайди. Яна унинг хатосини тўғрилаш бўлмасин деб, ҳатто жой

номини тилга олмайди. Викторнинг ўзи буни фаҳмлаб олар, деб ўйлайди.

Аёл уни Вик деб атайди.

У Виктордан бирор жихати билан устун кўринишни истамайди – эркакларга ёқмайди бу, айниқса, Виктор бунга тоқат қилолмаслиги аниқ; жарроҳ-да, одамлар унга ҳаётини ишонишига кўникиб қолган, бир вақтлар Марлиснинг ўзи ҳам ишонмаганмиди?

«Шунга ишончинг комилми?» деб сўраш Марлисга одат бўлиб қолган. Бирор масалада фикрингни айтгудек бўлсанг, дарров «Ишончинг комилми?» деб қолади.

Авиньонда чинор тагида ўтириб, Марлисни кутар экан, Виктор ўзини ҳув авваллари – ҳазил-мутойибага мойил чоғларидагидек хушвақт хис этади. Қуёш чарақлаб турибди, шамол эсаётир, тўзонга айланиши ҳам мумкин. Балки бугун ҳаво анча яхши бўлар. Марлисга уйга қайтиш тўғрисида сўз очмайди. Ростки, бу энди ақлга сиғадиган иш эмас. У чинор остидаги тўгарак стол ёнида ўтириб, Guide Michelin¹ни варақлайди, Монпельега қайси йўлдан борган маъқул – шуни билмоқчи.

У 42 ёшда.

Бир вақтлар, талабалик даврида Виктор Провансда бўлган, бир ҳафта чамаси. Арлга яқинлашиб қолганларида Марлис Guide Michelinдан у ердаги машхур аренанинг диаметри, ўриндиқлари сони, иншоотнинг баландлиги, қурилган вақти ва шунга ўхшаш маълумотларни овоз чиқариб ўқий бошлаганида у, мен ўша аренангни кўрганман, дейди. Марлиснинг қўлидаги

¹ Йўл маълумотномаси

китобча (йўл маълумотномаси) француз тилида, Виктор французчага тушунса-да, бу тилда гапирилса ўзини доим имтихондан ўтаётгандек хис қилади, аммо бунга Марлис айбдор эмас, албатта. Китобча билан бўлиб, аёл спидометрга деярли қарамайди. Талабалигида Виктор бу ерга гамбурглик бир қиз билан келган; ўша саёхатдан хозир девор бошига чиқиб ўтирганларию арена манзарасигина ёдида қолган. У ўзича аренани тасвирлай кетади... Арлда фарахбахш оқшом, Виктор ҳар доимгидан кўра жўшиб-тўлқинланиб гапиради. Бу ҳол Марлисга хуш келади. Улар шароб ҳўплаб ўтиришади (Виктор ишдалик вақтида ичкиликни оғзига ҳам олмайди). Эртаси куни улар тонгдан Арл аренасини томоша қилишади – кеча Виктор Ним аренасини гапирган экан, Марлис фарқига бормади-ю, аммо унинг ўзи сезди.

Марлис қадди-қомати расо аёл. Тишлари йирик, дўрдоқ лаблари доим ним очиқ бўлганидан, кулмаса-да, тишлари кўриниб туради. Латофатини эътироф этиб, парвона бўладиганларга у чандон парво қилмайди; аммо уни фаросатли аёл деб билган эркакларга ёқмоқ учун бор жозибасини ишга солади.

Шаҳарни тарк этганларидан бир соатлар ўтгач, Виктор Арл аренасини Ним аренаси билан чалкаштирганини очиқ тан олади.

Виктор уни кутяпти, бунини Марлис билади. Аммо ҳали вақт бемалол деб ҳисоблайди. Нега у доим учрашувга барвақт келиб оларкан-а? Мана, энди кутиб ўтиради. Марлис тез кийиниб, тез пардоз қилишга ўрганмаган. Ҳамиша аҳвол шу. Чинор остидаги тўғарак столга жойлашаркан, Виктор ҳам нега бундай югуриб келиб оламан, айб ўзимда, деб ўйлайди. Марлис айтмоқчи, Авиньонни томоша қилиб, ҳузурланиб ўтирса бўлади-ку, ахир. У теварак-атрофни кузата бошлайди. Чинор барглари орасидан қуёш нурлари

ёгилмоқда. Марлис Виктор кутаётганини билатуриб, яна дўконнинг ойнаванд пештахталари ёнидан жиллолмай қолади. Виктор ҳам ҳечқиси йўқ, озроқ чидарман, деб қўяди. Марлис кела солиб Авиньондан ҳам ўзимга лойиқ пойабзал тополмайман шекилли, боз устига, эгиним ҳам юпунроқ, дейди норози оҳангда. Испания иссиқроқмикан-а? Виктор ўзича шундай бўлса керагов дея тусмоллайди-ю, лекин индамай қўя қолади – янглишиши ҳам мумкин-да, балки ростдан ҳам ҳали Испанияга боришга тўғри келар. У дабдурустан «Бриошь ейсанми?» деб сўрайди-да, негадир бошқа таом буюради. Буни ўзи ҳам сезади, аммо хатосини тўғрилаб ўтирмайди, чунки Марлиснинг хаёли бошқа ёқда, унинг гапини эшитгани ҳам йўқ. Виктор энди ҳар қандай икир-чикирга эътибор берадиган бўлган. Ўзига шундай туюлади. Шунга қарамай, дейлик, Марлис чекмоқчи бўлгани ва унинг олов туттишини кутаётганини барибир пайқамай қолади. Кейин «Кечирасан!» дея дарров олов туттади. «Кечирасан». Такрорлаш энди ортиқча.

Базелда Марлис эрининг уйида яшамайди, Викникида ҳам турмайди, негаки бу қўйди-чикди асносида можарога сабаб бўлиши турган гап.

Чакмоқтошни чиқиллатиб ёқаркан, у Марлисага норозилик билан эмас, бефарқ, худди бир буюмга қарагандек тикилади. «Бўйнимдаги занжирчам ёқмадимми сенга?» деб сўрайди аёл ундан. У гўё эшитмагандек «Гарсон!» деб чақиради. Кейин Марлиснинг яноғини силаб қўяди, аммо бундан муддаоси нима – англаш қийин. Беш қадамгина наридаги столни артаётган хизматкор бола негадир уларнинг ёнига келмайди. Вик юзини силаб қўйгани аёлни таажжубга қўяди. Виктор тетик, бамайлихотир кўринишга ҳаракат қилаётгани аниқ. «Ҳаво қандай ажойиб-а!» дейди у. Марлис эса «Ҳали ҳисоб-китоб қилмадингми?» деб сўрайди. Унинг гапида таъна оҳанги сезилмайди. Вик қўлидаги танга

билан столни черта бошлаганида, Марлис «Гарсон!..» дея чақиради. Хизматкор югуриб келади. Виктор ҳисоб-китоб қилаётганида, Марлис ундан Монпельега бориш йўлини ижикилаб суриштиради. Нега унинг бу иши Викнинг гашини келтириши керак? Ҳеч-да... У йўл харитасини кунт билан ўрганиб чиққанини Марлис қаёқдан билсин! Ниҳоят, гарсон нари кетгач, «Тушундингми?» дейди Марлис унга қараб.

У нимадан хавотирда ўзи?

Бир куни (бу саёҳатда эмас, олдингисида) Марлис ярим ҳазил оҳангида «Сен энди менга дўхтир эмассан, Вик, билиб қўй шуни» деган эди.

Гаражда машина ювувчига у «мой» демоқ ўрнига «бензин» дейди; нима фарқи бор, ҳар гапига луқма солиб турадиган Марлис бу ерда бўлмагандан кейин. Мойми, бензинми, ишқилиб, ўзига керак нарсани олди – бўлди-да.

Базелдаликларида ҳаммаси бошқача эди.

Сафар чоғи бир мартагина, Каннда Марлис уни «овсар» деган эди, чунки жаврашларига қарамай Вик бирёқлама қатновли йўлга чиқиб кетди-да. Нима, бу Викка оғир ботдими? Ана шундан кейин у доим Марлсининг галдаги «таъриф»ини кутадиган бўлди.

Испанияга борамиз деб, Марлис ўзида йўқ хурсанд эди.

Ахир, Марлис роман тиллари бўйича... филолог бўлганидан кейин баъзан Викторнинг французча талаффузини силлиқлаб қўйса, бунинг нимаси ёмон, аксинча, раҳмат айтмайдими унга?!

Авиньонда Марлис ул-бул харид қилиб юрганида Виктор машинанинг тепасини очиб қўйиб, тамаки

тутатганча уни кутиб ўтиради. Вақт бемалол. Таътилда юришибди. Чекатуриб у Марлисга меҳрибонрок бўлишга қарор қилади. Жувон қайтиб келганида ўзини худди чинакам хуштордек тутати: машинадан тушиб унга эшик очаркан, «Кўзойнагингни топдим. Ўриндик тагига тушиб қолган экан», дейди. Марлис эса «Ана, кўрдингни!» дейди ўша кўзойнакни (шу саёҳатдаги иккинчиси) гўё Виктор йўқотгандек таънавор оҳангда. Марлис бошқа тирноқэговлагич сотиб олмоқчи эди, топилмади, лекин олган оёқ кийими Викторга маъқул бўлди. Унда нега Марлисининг кайфияти чатоқ? Ҳозир, мана ҳозир Викторнинг сабри тугайдигандек туюлади унга доим. Худди ҳув Марселдагидек. Жомадонининг ярми пойабзал бўлатуриб, нима учун Марлис нуқул (Марселдан бошланган бу савдо) оёғини сиқадиганини кийиб юрибди экан? Яна Марсель орқали кетайлик, деганида Викторнинг гапида ҳеч бир киноя йўқ эди, аммо Марлис шунга ҳам оғринди. Хуллас, икковининг ҳам таъби тирриқ.

Хайҳот, касалхонадаги оқшомлар энди ортда қолган!

Манча деганлари, Марлис таъкидлаганидек, Мадриднинг шимолий қисмида жойлашмагани барчага маълум; шундай бўлса-да, у нонуштага чиққунича Виктор харитани қайта кўздан кечирди. Унга айтиш учунгина эмас, шунчаки, ўзи яна бир бор ишонч ҳосил қилмоғи учун.

Виктор машинани елдек учирмасликка қатъий сўз бергач, тепа қопқасини очиб кетишди. Ахир, рулдаги одам билан унинг ёнида ўтирганнинг фарқи бор-да. Аслини олиб қараганда, ҳеч ким билан қувлашмай (Канн ва Сен-Рафаэл оралиғидаги каби), ҳатто шалоқ юк машинаси ортидан ҳам судралиб юриш кулгили-ку; кейинчалик ўшанда роса худбинлик қилганман, деб ўйлайди Виктор.

Виктор оти унинг ўзига ёқмайди, Марлиснинг Вик деб аташини, айниқса, қўшни столда ўтирганлар буни эшитиб қолишини эса асти хоҳламайди.

У Европа ягона пул бирлигига ўтиши керак ва ўтиб тўғри қилади деб ҳисоблайди; Марлис бунга шубҳа билан қараса-да, эътироз билдирмайди. Нега унинг бирдан жаҳли қўзиди? Марлисни гапига ишонтиролмагани учунгинами?

Марлис бутунлай соғайиб кетган.

Аёл индамай қолса, Виктор яна ўзини маломат қила бошлайди. Шу тобда Эльзасдаги сарсабилдан гап очишнинг нима кераги бор эди (яна овқат!), бундан кўра Монпельега бориш йўлини тузукроқ билиб олса бўлмасмиди? Аёл кўзойнагини тақади-да, «Лионга борадиган йўл-ку бу!» деб қўяди. Виктор миқ этмагач, «Мен сени Монпелье тараф юрмоқчисан деб ўйлабман», дейди яна. Виктор ўзини хотиржам кўрсатмоқ учун чап қўлини машина ойнасидан чиқариб олади. Рўпарада – «Toutesles directions»¹ деган ёзув кўринади. Энди-энди бир-бирига қўнгил қўйган чоғлари илк бор Эльзасга саёҳат қилишганида Марлис унинг гапирган гапига ишонар эди-я. Йўлдан «Toutesles directions» деган яна бир лавҳа чиқади. Бироқ Виктор барибир хатосини тан олгиси келмайди.

У ҳазилни боладим деб ўйлаганида Марлис кўпинча тишининг оқини кўрсатмайди, лекин баъзан у ҳечам кулгили деб билмайдиган гапларга қаққос уриб кулиб юборади.

Марлис тирноқ эговлагич ўрнига сотиб олган дур-рачасини бошига ўраб олади. «Хўш, ёқдими?» деганидагина Виктор буни пайқайди. У дабдурустдан «Сен ҳақсан!» деб қолади. Худдики «Бир вақтлар чўлу

¹ Барча йўналишлар бўйича ҳаракатланиш мумкин (франц.).

биёбон бўйлаб Бағдоддан Дамашққа қараб сенсиз машинада йўлга чиққанман ва етиб ҳам олганман» деган гапига Марлис нимадир дея минғирлаб қўйгандек. Яна томдан тараша тушган каби, «Қаердамиз эмиш! Катта холангникидамиз, билдинг!» дейди у. Марлис ангра-йиб қолади – бунақа муомала унинг табиатига зид-ку. Виктор хахолаб юборади – бамисоли Авињонинг қоқ ўртасидан иккига ажраладиган антиқа кўприги устида тургандек; холбуки, ҳозир улар бир корхона ҳовлисида «Passage interdit»¹ деган ёзув қаршисида эдилар. У машинанинг орқага қайтиш чироғини ёқади, аёл «Асабийлашма», деб қўяди шошиб. Шунга ўхшаш «хато»лардан кейин Виктор машиналар шовқин-суронида ҳар қандай овсар ҳам адашмай топиши мумкин бўлган йўлга тушиб олади. Аммо Виктор ҳануз Марлисининг янги дуррачаси ёққан-ёқмаганидан сўз очмайди.

Марлис оқила аёл, ҳеч бир далил-исботсиз ҳам аён бу.

Агар ҳозир Виктор оқ халат кийиб олганида борми, ҳаммаси бирдан бошқача бўлиб кетарди; фараз қилинг-а, у оқ халатда Провансдан ўтиб, Испанияга йўл олмоқда...

Нега у овзига сув солиб олгандек чурқ этмай кетяпти?

Нима, у автоҳалокат нималигини билмас эканми? Марлис бундан беҳабар, албатта – анча эски гап-да, бу. Охири бахайр бўлган. Ўзи ҳатто унутиб юбораёзган. Шуларни хаёлидан ўтказаркан, у Марлисга қўз кирини ташлайди – ҳозиргина «трейлер»ни қувиб ўтди, Марлис эса миқ этмади ва гўё шу билан ўша ҳалокатни ёдига солгандек бўлди.

¹ Ҳаракат тақиқланади (франц.).

Plexus нима дегани – бир-бирига улашми? У – жарроҳ-ку, шуни ҳам билмаса, уят бўлар. Бу ҳам кам-дек, ҳозир Марлис «Ишончинг комилми?» деб сўрайди. Лекин негадир у сукутда. Виктор энг яқин йўл Эгю-Морт орқали ўтишини айтгандагина, у «Ишончинг комилми?» деб қўяди одатдагидек.

Марлис оёқяланг ўтирибди, туфлиси оёғини сиқяпти, аммо буни сездирмайди. Викторнинг унга раҳми келади, бирор нарса гапириб берсамикан?

Қизиқ, нега қўлини аёлнинг тиззасига қўйди?

Антибда нега Марлисга бақриб берди, сабабини ўзи ҳам эслолмайди. Кейин эса, ноҳақ бўлса-да, жаҳлдан қўкариб-бўзариб кечирим сўрагандек бўлди: «Бўпти, бўпти, узр энди!»

Марлисни мафтун этган бу текислик Прованс дейиладими ёки Камаргми, очиғи, нима фарқи бор? Нега Виктор Камарг деб туриб олди? Балки ҳақ бўлиб чиқар...

Эгю-Мортга етгунча чурқ этмай кетишди.

Марлис огоҳлантирганига қарамай, Виктор (у ўзини эшитмаганга солган эди) тўппа-тўғри чоғроқ бир тўхташ майдончасига чиқиб кетади. Машина бешикаст ва ҳатто уларни одатдаги текис йўлдан кетяпти дейиш ҳам мумкин. Бемалол. Юз қадамлар бўм-бўш майдон бўйлаб, яна салқингина денг. Аммо Марлис бундай бўлишини туш қўрибдими? Шунинг учунми, у яна индамай қўя қолади.

Аёл шаҳарчани томоша қилиб юрганида, Виктор чинор остида ёлғиз ўзи яхна шарбат ичиб ўтиради. Бирдан у ўзининг таътилда юрганини эслаб қолади. Чинор барглари орасидан таралаётган ёғду ва яна алламбалолар...

Виктор ҳеч қачон омон қолгани учун Марлис менадан қарздор деб ҳисоблаган эмас. Бу ҳам силлиққина ўтиши тайин бўлган одатдаги операциялардан эди. Хойнаҳой, Марлис ҳам шундай деб ўйлар...

Шу ерда қолсалар ҳам бўларди. Соат энди ўн бир бўпти, тушликка ҳали эрта. Ҳа, бу ерда қолса бўлади. Қадим қалъа деворлари – шамолпана. Ҳали Марлис қайтсин, у ўзини бошқача тутади: қувноқ, хотиржам, ахир, ҳамма гап ўзида қолган-ку.

Баъзан у Марлиسدан фарзандли бўлишни хоҳлайди.

Виктор нега ҳадеб Антибдаги каби жанжал кўзгайверишига Марлис хайрон. Аввалига бакириб бериб, кейин уч юлдузли «Vonne auberge»¹ ресторанига борайлик, дея қистаб қолгани-чи! Марлис шу юлдуз-пулдуз деганларига унча ишонмайди. Виктор эса ўжарлик қилиб гапида туриб олади. Бу таклифи билан маъшуқасининг кўнглини тополмаганидан аччикланиб, бўлмаса, Антибингда тентираб юравер дегандек бир соатлар чамаси уни ёлғиз ташлаб кетади. Энди бир ўзи нима қилсин? Бирга бўлишса, қаерда тушлик қилиш масаласида яна келишишолмайди, яна ҳар доимги баҳслар... Дарҳақиқат, шу яқин атрофда бундайроқ ресторанлар ҳам бўлатуриб, нега энди «уч юлдуз»лигига боришимиз керак, дея эътироз билдиради Марлис. Улар йўл олган томонда ресторан борлиги ҳам даргумон; ниҳоят, тоқати тоқ бўлган Марлис «Ишончинг комилми ўзи?» дейди, у бўлса яна индамай кетаверади, кейин бир муюлиш чиқади, кейин эса «Vonne auberge» деган лавҳа кўзга ташланади. Бош официант уларни «жанобларининг ўзи бир соатлар олдин танлаб кетган» баҳаво айвондаги стол томон бошлайди. Шинамгина бу жой, айна чоғда, хийла салқин, ичкарида хилватроқ бўлмалар, миллий либос

¹ Машҳур ковокхона (франц.)

кийган официантлар; таомлари анча қиммат бўлса-да, ўртамиёна, лекин буларнинг нима аҳамияти бор? Бир соатча олдин Виктор унга бақриб берганига қарамай Марлис ўзини вақтичовдек кўрсатяпти; уни аягани учундир.

Мистраль деган шоир ўтганини Виктор биледи. Мистраль деб аталадиган шамол эса, Марлис ўйлаганидек, денгиздан эсмайди. Бу анчайин бир шамол. Тўғри, Марлис айтганидек, «Тегирмондан чиққан мактублар»ни Мистраль эмас, шубҳасиз, Альфонс Доде ёзган, Викторга бу мактаб давридан маълум. Хуллас, баҳслашиб ўтирадиган гап эмас. Аслини олганда, Марлис ҳам «Мистраль – шоир-ку, ўзинг биласан» деган эди, холос.

Улар Викторнинг «Порше» машинасида саёҳатга чиққан.

Эгю-Мортда чинор остида ўтираркан, у паспорти бор-йўқлигини билмоқ бўлиб камзулининг чўнтагига қўл тикади. Виктор шу чоққача бирон марта ҳам паспортини йўқотмаган. Юраги шув этиб кетади: паспорт йўқ; кейин бирдан эслайди – ахир, машинада қолган эди-ку. Ҳа, эсида, аниқ: уни қўлқоп ғилофига ўзи солиб қўйган, шундай бўлса-да, текшириб кўрган маъқул. Ҳарқалай, кўнгли хотиржам бўлади.

Авиньонда ваннада ўтириб келган қарорига кўра, ўша куниёқ уйга қайтишганидами, ҳозир Леонда бўлишарди, кечқурун Базелга етиб боришарди, лекин бу ерлар шу қадар мафтункорки: чинор барглари орасидан ёйилаётган қуёш нури, чор атроф... Ҳали Марлис келсин, денгиз бўйига сайрга таклиф қилади.

Марлис оёғига лойиқ пойабзал топса эди...

Ҳалокатдан бир соатлар олдин Эгю-Мортда чинор остида ўтираркан, унинг аччиққина қаҳва ичгиси келиб

қолади. Қаттиқ толиққан, машина ҳайдай олармикан? Чинор барглари орасидан ёғилаётган нур уни буткул мафтун этади... Сен-Лиу ҳайкали атрофида каптарлар кукулайди. Марлис йўлга тушайлик энди, дейди, унинг қорни очмабди, чанқамабди ҳам. Аммо Викторнинг назарида, вақtlари бемалол, шошилмаса бўлади. Уларнинг олдидан қўлтиғига уч дона узунчоқ батон нон қистириб олган бир чол ўтади.

Испанияга бориш фикри Марлистан чиққан эди.

Виктор ўзини худбин ҳисобламайди. Бирор кимсани бахтли қила олишига кўзи етса, ўзи ҳам бахтиёр бўлиб кетади. Агар бу иш қўлидан келмаса, умидсизликка тушади, ўзини ўзи янмоққа бошлайди.

Уларни четдан кузатган одам Марлиснинг «Ле провансаль» газетасини ўқиётганини, Викторнинг эса узун оёқларини йўлаккача чўзиб олиб қаҳва ичаётгани ва мўъжиза кутаётганини (гўё бунини мана шу кукулашаётган каптарлар содир этадигандек) одатдаги манзара деб ҳисоблайди. Шу тобда Виктор уйланмоққа ҳам рози. Ҳазилни тушуниш ҳам бир фазилат. «Нима, қокқан қозикдек шу ерда ўтиравермоқчимисан?» дейди Марлис бетоқатланиб. «Кечирасан-у, мен эмас, сен бемалол газета ўқиб ўтирибсан», дея жавоб қилади Виктор. Аммо гапирган гапи қўнғлидагидек чиқмайди; кейин эса у, гўё ҳеч нарса бўлмагандек, чинакам ошиқ йигит қиёфасига кириб, унинг сумкасини кўтариб олишини Марлис билади. Шундай экан, мўъжиза кутишга хожат йўқ.

Ибодатхона яқинидаги галереяни томоша қилайлик, деб Виктор қўймади. Роман услубида қурилган. Марлиснинг эса томошага тоби йўқ.

Улар қўл ушлашиб кетади.

Биринчи марта Викторнинг ўзи ҳар қадамда тўхташни, ҳаммаёқни астойдил томоша қилишни хоҳлаб

колади. Мева-сабзавот бозорига киришади. Қизик, Марлиснинг нима қидираётганини билмай туриб, Виктор «Сен ахтариб юрган пойабзал шу ерда!» дейди.

Испанияга боришлари шарт эканми?

У муюлишда қараб туради – Марлиснинг дурраси эсидан чиқибди; Виктор аслида уни кутаётгани ҳам йўқ. Ўзи ёлғиз бўлса нима қиларди? Марлиснинг бу томон келаётганини, яна дўкон пештахтаси қошида туриб қолганини кўриб, Виктор «Херальд трибюн» газетасини сотиб олади – қани, оламда нима гаплар экан? Бир вақт газетадан бош кўтариб қараса, Марлис бойиб бўлибди...

Сайёҳлар тушлик қилмоқда.

Салдан кейин келиб Марлис ундан узр сўрайди. У антиқа бир кепка харид қилибди. «Сенга олдим», дейди қулиб. Қайфияти зўр. Виктор машина эшигини очаётганида у яна «Мен хайдасам-чи», дейди. Виктор кўнмайди. Нега машинани доим у хайдаши керак? Виктор қарорида қаттиқ туриб олади. Энди бу гаплар кимга керак? «Нима, ёқмадимми?» Олиб келган олачипор кепкасини айтяпти. Йўлга тушиш олдидан Викторни илк бор ваҳм босади.

Марлис худди ёш боланинг ўзи.

Паспорти чиндан ҳам қўлқопнинг филофида экан. «Ке, ҳадеб тумшайверма», дея Марлис унинг бошига олачипор кепкани қўндириб қўяди: «Мана, ярашди-қўйди!» Марлис эҳтиёт камарини боғлаб олади. Қизик, айтмасдан турибок. Виктор, бошида ҳалиги кепка, моторни ўт олдиради, бирор нимага тегиб кетмайин деган хаёлда орқага қараб олади. Ишқилиб, энди хато қилиб қўймасин-да...

Эгю-Морт деганлари мана шу экан-да.

Марлиснинг ўғли бор, мактабда ўқийди; унинг ўзи Парижда ўқиган, боши очик, у энди ёш бола эмас, кап-катта аёл.

Камаргда от минишлари мумкин... Гаплари унча қовушавермайди. Яхшиямки, шосседа машина онда-сонда учрайди. «Одам қачон мурда хисобланади?» дея жарроҳ сифатида фикр юрита бошлайди у. Юрак кўчириб ўтказиш қийин иш. Кейин бирдан «Эртага машинанинг мойини алмаштириш керак!» дейди кўнглидан кечаётган ўйлар тилига чиқмаслиги учун шоша-пиша. Масалани чигаллаштиришга унинг тоқати йўқ.

Бир вақтлар болалигида Марлис от минган экан.

У бир бельгияликнинг баҳайбат фурғони изидан шошилмай кетаверади; ниҳоят, уни қувиб ўтаётганида урилиб кетишига бир баҳя қолади. Марлис чурқ этмайди.

Қўлидаги беморлар уни бамисоли бир авлиё деб билади: оғир-вазмину хотиржамлиги, ўзига ишончи, неқбинлиги ва шунга ўхшаш хислатлари учун.

Ола кепкани энди Марлиснинг ўзи кийиб олади. «Сенга ҳамма нарса ярашади!» дейди Виктор йўлдан кўз узмай. Марлис йўл маълумотномасини овоз чиқариб ўқиб боряпти: ҳали Альтамир ғорларидаги ғаройиб манзараларни кўриб кўнгли кўтарилсин, мой алмаштириш ҳақида ўйлайвермасин, бежиз айнан Альтамирга қараб йўл тортмаганларини билсин деган ниятда. Аммо Виктор қулоқ солаётганмикан? Марлис ярашмоқчи, яна аввалгидек апоқ-чапоқ бўлмоқчи...

Бошқалар билан қиёслаганда Викторнинг доим омади чопган – ишда ҳам, соғлиқ бобида ҳам, Буин чўққисини забт этган альпинист сифатидагина эмас, йўқ, ҳар жиҳатдан...

«Сен яна овқат ҳақида ўйлаётган бўлсанг кераг-а?» дейди Марлис. У эса ҳеч нарсани ўйлаётгани йўқ, йўлга тикилиб кетяпти, холос; «Монпелье, 12 км» деган ёзувни кўриб шу тўғрида нимадир демокчи бўлиб турган эди, вассалом. Энди гапирмагани маъқул.

...Виктор енгилгина жароҳатланади – чаккаси ёрилибди, ул-бул ери тирналган, аммо у тиркамали юк машинасини ҳеч эслай олмайди. Монпельедаги касалхонага етай деб қолганда Марлиснинг жони узилади. Ҳатто бу фалокат қаерда рўй бергани, ағдарилган ўша лаънати тиркама ҳозир чинорзорнинг қай гўрида ётгани ҳам Викторнинг хотирасида қолмаган; ҳалокат рўй берган жойни текшириш чоғида у ўзини бу чорраҳани энди кўриб тургандек ҳис этади; кейин уни шу ернинг ўзида сўроқ қилишади (француз тилида) ва йўл аслида уники бўлгани, бинобарин, унинг айби йўқлигини айтишади.

Кейинчалик у бош врач этиб тайинланади.

Монпелье йўлидаги ўша автоҳалокат тўғрисида ўн йиллар бадалида у ҳеч кимга оғиз очмайди; бу фожиа қандай содир бўлганига ҳануз ақли бовар қилмайди.

Баъзи танишлари ўзларича бир нималарни тусмоллаб юради, холос.

У эндиликда клиника бошлиғи, икки фарзанднинг отаси, саёҳатга кўп чиқади, аммо Испанияга ҳеч кўнгли чопмайди.

Жарроҳнинг операция арафасида ўзидан гап очиши нораво, албатта – бунини у яхши билади; лекин шу тобда у негадир Францияда, Монпелье яқинида содир бўлган ўша фалокатни ёдга олади: «Ҳаммаси айтди, йўл сеники эди деб, демакки, айбсизман...» «Биз нега бу ҳақда гаплашяпмиз ўзи?» дейди у бир оздан ке-

йин. Бемор ҳам ҳайрон. Нега дўхтир йўлига хайрли тун тилаб, одатдагидек, «Ухлашга ҳаракат қилинг, ҳеч ухлолмасангиз, навбатчи ҳамширани чақирарсиз» деб қўя қолмади. Дарвоқе, бу гапни у олдинроқ айтган эди. У тумбочка устида ётган китоблардан бирини олиб муқовасига кўз солади-да, қайтиб жойига қўяди. Аслида, у беморга хавотирга ўрин йўқлигини, эртага операцияни ўзи қилмаса-да, унда албатта иштирок этишини, ҳуллас, хотиржам бўлиш лозимлигини айтмоқчи эди, холос.

У ўшандан кейин ҳеч қачон йўл ҳалокатига дуч келмаган.

Умидсизликка тушган бемор бўлса нима сабабдан уни бош врачнинг ўзи операция қилмаслигини сўрашга ботинолмайди.

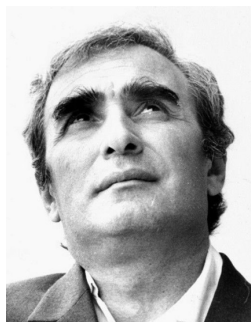
«Ишончинг комилми?» деб сўрарди Марлис ҳар доим...

Бу фалокат тўғрисида у қайтиб ҳеч кимга оғиз очмади.

Ўшанда яқинлашиб келаётган беўхшов юк машинасини биринчи бўлиб Марлис кўрган, эҳтиёт бўл деган, Виктор эса кўратуриб тўхтамаган – йўл уники эди-да, ахир! Эҳтимол, у янаям тезроқ ҳайдагандир, ўзига ишончини намойиш этмоқ учун. Марлис бирдан қаттиқ чинқириб юборган. Монпелье жандармаси Викторни айбсиз деб топган. Вассалом.

Ноҳар ДУМБАДЗЕ
грузин ёзувчиси

(1924–1984)

HELLADOS

- Жамол – скрипка!
- Янгули – мишиқи!
- Жамол – чўчқа!
- Янгули – ипирисқи грек!
- Жамол – сассиқтака!
- Чивинботир!
- Эшшак!
- Чувринди!
- Безори!
- Тбилисилик ландовур!
- Шени деда ватире, Янгули!
- Имана су ине простикаса инека, Жамол!

Янгули – сухумилик грек Христа Александридининг ўғли. Чўпдай озгин, елкалари туртиб чиққан, киррабурун, кўзлари чаросдек коп-қора, қўллари узунлигидан тиззасига тушиб турадиган ўн тўрт ёшли бу бола ён-атрофдаги тенгқурлари учун нақд асроилнинг ўзи эди.

Янгули отаси билан Венециан кўчасида, Чалбаш дарёсининг бўйида яшарди. Онасини эслолмайди – чақалоқлигидаёқ етим қолган. Ота-боланинг бор-йўқ давлати бир парча томорка, биттагина сигир ва эшакдан иборат. Ошкўк, сут-қатиқ сотиб кун кўришади.

Янгули ҳеч қаерда ўқимасди. Отасининг юмушларига қарашар, ахён-ахён эшакда қўшниларга сут-қатиқ

тарқатар эди. Ўзига ўзи инъом этган бор вақтини у кўчада ўтказарди. Темир йўл кесиб ўтиладиган жойда мактабдан қайтадиган болаларни пойлаб турар, биттама-битта уларнинг чўнтақларини тимирскилаб, тамакими, сариқ чақами, соат занжирими ёхуд рангли қаламми – нимаики бўлса, барини шип-шийдон қилиб олиб қўяр эди. Эртасига эса ўша нарсаларни яна ўша болаларнинг ўзига арзонроққа пуллар, сўнг тушган ақчага улар билан қимор ўйнаб, ношуд шерикларининг бор-будини обдан шиларди-да, чўнтақларини қаппайтириб уйига қайтарди.

Худонинг берган куни шу аҳвол эди...

Ўн тўрт ёшли бу золим Венециан кўчасида истиқомат қилувчи барча устидан, жумладан, холаваччам Кока устидан ҳам танҳо ҳукмронлик қиларди.

Хулласи калом, Янгули даҳанинг тан олинган сардори эди.

Бизнинг танишувимиз ўттиз саккизинчи йилнинг кузларида бошланган. Нина холам мени Тбилисидан олиб келган куннинг эртасигаёқ бутун Сухумига номи кетган мусиқа муаллими Елена Михайловна Навродскаянинг уйига бошлаб бориб, ўзини таппа унинг оёқлари остига ташлади:

– Етимчага раҳмингиз келсин! Онаси скрипкага олиб борарди... Оллонинг иродаси экан, бир кунда онасидан ҳам ажралди, скрипкасидан ҳам жудо бўлди... Шу болани тарбиянгизга олинг... Қанча сўрасангиз ҳам майли...

Навродская эшитиш қобилиятимни текширди, ҳар турли ноталарни ўқитиб кўрди, бармоқларимни кўздан кечирди, иягим остидаги қадоқни сийпалади. Сўнг бироз иккиланиб турди-да, нариги хонадан скрипка кўтариб чиқиб, уни созлашни буюрди. Холам типирчилаб қолди, аммо топшириқни тушпа-тузук уддалаганимни кўриб, сал хотиржам бўлди.

– Энди Бетховеннинг «Сурка»сини чал! – Елена Михайловна шундай дедию креслога ястанганча чалишимни кута бошлади.

Бетховеннинг номини эшитиб, холамнинг авзойи бузилди.

– Мухтарам Елена Михайловна, балки бошқа, мундоғроқ композиторни танлаган маъқулмикин? – деди у рўмолчаси билан пешонасидаги терни артиб.

– Ие, «Сурка»ни чалолмайдими ҳали? – дея хайратдан Навродскаянинг қошлари чимирилди.

Ҳаётимдаги орзиқиб қутилган дақиқалар етиб келди. Олти ёшимдан буён мени эзиб-янчиб келаётган шафқатсиз мусиқа жабр-зулмидан биратўла ва бир умрга халос бўлиш имконияти туғилган эди. Шу тобда биргина «Йўқ!» деган афсунгар сўз оғзимдан чиқса, бутун азобларим барҳам топган бўларди. Аммо... холамнинг ёлворгандай мўлтираб қараб туришими, Навродскаянинг таажжубланганими ёхуд ўн уч яшар боланинг ғурурими – билмадим, ишқилиб, аллақандай сеҳрли куч мени камончани қўлга олишга мажбур қилдию... хона ичи «Сурка»нинг содда ва бемисл оҳангларига тўлиб кетди...

Нихоят, қўйни чалиб бўлдим. Холамнинг кўзларида лиқ-лиқ ёш, Навродскаянинг чехраси эса ял-ял ёнарди.

Елена Михайловна рози бўлди...

Уйга қайтатуриб, темир йўл кесиб ўтиладиган жойда, кўприк устида ўтирган болага кўзимиз тушди. У бир парча фишт билан зўр бериб ёнғоқ пўстини ишқаларди.

– Салом, Нина Ивановна! – деди у.

– Салом! – деди холам қуруққина қилиб.

– Кока қаерда?

– Мактабда-да, қаерда бўларди? Ҳамма сенга ўхшаган бекорчимми?

– Ким бу бола?

– Ишинг бўлмасин! – деб жавоб берди холам елкамга ниқтаб.

Янгули чўзиб хуштак чалиб қўйди. Биз йўлга равона бўлдик.

– Ҳе-ей, скрипка!

Мен ўгирилиб қарадим.

Янгули тилини чиқазганча бир кўзини қисиб, худди скрипка чалаётгандай, ўнг қўлини чап билагига ишқади. Жон-поним чиқиб кетди.

– Маймун! – деб қичқирдим узоқдан мушт ўкталиб.

– Эртага бизникага кир, мушт ўкталишни ўргатиб қўяман! – деди у хахолаб.

– Қачон безорилигинг қолади, а? – Холам куйиниб бошини сарак-сарак қилди.

– Ким бу?

– Грек бола, Янгули. Отаси уйимизга сут опкеб туради... Унга яқинлаша кўрма! Безори у... Куну тун кўчага танда қўйган.

Мен яна бир бор ўгирилиб қарадим. Янгули ёнғоқ ишқалаганча масхараомуз тиржайиб турарди.

Холам мени жойлаштирган ўн учинчи мактаб темир йўл кўтармасининг нариги томонида бўлганидан деярли ҳар куни Янгулига дуч келишим муқаррар эди.

Қарийб бир ойгача у менга мутлақо эътибор бермади. Ўзининг одатий машғулоти – атрофига ўртоқларини йиғиб олиб, ошиқ ташлаш ёки қимор ўйнаш билан андармон бўлиб юраверди. Аммо ҳар гал мен яқинлашганимда Янгули болалардан бирортасига ташланиб қолар – гоҳ телпагини кўзига бостириб қўйса, гоҳ ҳеч нарсадан ҳеч нарса йўқ, юмшоқ жойига тепар эди. Шунда негадир нигоҳини мен томондан узмасди.

Айни пайтда, мен ҳам ўзимни на Янгули, на унинг ўртоқлари зиғирча ҳам қизиқтирмайдигандай тутардим. Аслида эса ҳозироқ болаларга қўшилиб кетгим келиб турар, уларга ўзимнинг нималарга қодирлигимни кўрсатиб қўйишни истардим. Бироқ маҳаллада янги одам эдим, ён-атрофимда Кокадан бўлак ёр-дўстим йўқ эди, бинобарин, Янгулининг каллакесарларига яқинлашишга юрагим дов бермасди. Аммо ўртамиздаги бетараф майдон тобора қисқараётганини, вишиллаб ёнаётган пилик пистонга яқинлашиб қолганини, бир кунмас-бир кун портлаш юз беришини кўнглим сезиб турарди.

Орадан рошпа-роса бир ой ўтгач, ана шу кун келди...

Елена Михайловна ичкарида бошқа бир шогирди билан машғулот ўтказар, мен даҳлизда навбат кутардим.

Доира стол устида аквариум турар, унинг ичида сув ўтлари, бири биридан чиройли чиғаноқ ва тошлар оралаб тилла балиқчалар сузиб юрар эди. Балиқлар оғзини кап-кап очиб, пуфакчалар чиқараверганидан негадир уларнинг қорни оч, деган хулосага келдим. Дарров чўнтагимдан қоғозга ўроғлиқ бир бўлак қора нон билан пишлоқни чиқардим-да, апил-тапил ушоқлаб, аквариумга сепдим. Балиқчалар аввалига ҳуркиб кетиб, тошлар ортига беркинишди, кейин, гўё ниятим ёмон-маслигини сезгандай, бирин-кетин пана жойларидан чиқиб, емишга ташланишди.

Мен сув ичида кўтарилган олтин қуюнни завқ билан томоша қила бошладим. Аквариум бамисоли жажжи океандек жўш уриб, буркирарди. Аста-секин тўлқин босилди. Нафси ором олган балиқчалар сув ичида яна у ёқдан-бу ёққа хотиржам суза бошлашди. Айримлари аквариумнинг шиша деворига яқин келишарди-да, худди менга миннатдорлик билдиргандай, думларини хиёл кимиралиб, жилпанглаб қўйишарди. Тўсатдан балиқчалардан бири – энг каттаси – тўнкарилиб қолди. Кейин яна биттаси шундай бўлди. Ҳаял ўтмай аквариумдаги жамики балиқчалар қорнини осмонга қилиб, орқаси билан суза бошлади. Қўлимни сувга тикиб, жониворларни ўнглаб қўйишга ҳарчанд уринмайин, улар яна лип этиб тўнкарилиб қолишарди. Шундагина ножўя иш қилиб қўйганимни англаб етдим. Ҳаш-паш дегунча аквариум ичидаги ҳаёт сўнди. Заҳарланган балиқчалар сув юзасига қалкиб чиқди... Даҳшатдан юрагим орқага тортиб кетди. Скрипка солинган филофимни кўтариб секин жуфтакни ростламоқчи бўлиб турувдим – э, воҳ! – ичкаридан шогирдини кузатиб Елена Михайловна чиқиб келди.

– Кир! – деб мурожаат қилди у менга. Қоққан козиқдек туравердим.

– Кирақол! – деди у яна елкамдан эшик томон сал ниқтаб. Турган жойимдан жилмадим.

– Нима бало, дарсингни қилмадингми? – Елена Михайловнанинг овози ўзгарди. Миқ этмадим. У менга таажжубланиб қаради, сўнг нигоҳи нигоҳимга эргашиб, аквариум томон оғдию... фақат балиқшуносларгина тасаввур қила оладиган ҳодиса юз берди. Елена Михайловнанинг тиззалари қалтирай бошлади, бир зумда лаблари кўкариб кетди, аранг бориб креслога ўтирдию титроқ овоз билан менга сўз қотди:

– Сен... нима қилиб қўйдинг, ярамас!

– Билмабман, Елена Михайловна... Хаёлимда... Қора нон билан пишлоқ сепдим, холос...

– Захарлабсан! – деди у инграб. Кейин худди биров арзанда боласини бўғизлаб қўйгандай, иккала кафтини юзига босиб, хўнграб юборди.

Бир нималар деб гудранганим, ўзимни оқлаганим, аламзада аёлни юпатишга уринганим эсимда. Қани энди нафи тегса. Аёл ўрнидан туриб, аквариум ёнига борди. Сувдан жонсиз балиқчаларни биттама-битта олиб, ҳар бирини алоҳида-алоҳида ўпиб, яна аквариумга ташларкан, йиғи аралаш нуқул:

– Азизларим, олтинларим, нуридийдаларим... Сизларни заҳарладилар, ўлдирдилар! – дея саннарди.

Кейин у менга юзланди. Қути ўчган, ияги титрар, кўзларидан дув-дув ёш қуйилар эди. Қўққисдан Елена Михайловна юзимга тарсаки тортиб юборган эди, ағдарилиб тушишимга сал қолди.

– Жўна бу ердан, вахший! Иккинчи қадамингни босма!.. Йўкол!

Шапалоқ оғриғини ҳам, бўғзимга қадалиб турган алам ёшларини ҳам базўр ичимга ютиб, хонадан чиқдим.

Эсанкираган, шармандаю шармисор, чала ўлик бир аҳволда уйга қараб жўнадим. Темир йўл кесиб ўтиладиган жойда, одатдагидек, Янгулининг тўдаси уймаланарди. Беихтиёр бошим ўша томон оғди – хозир уйга боришдан нима фойда! Болаларга яқин қолганда қадамимни секинлатдим-да, атайин энгашиб, ботинкамнинг ипларини титкилай бошладим.

– Хе-эй, скрипка!

Янгулининг овозини дарров танидим.

– Нима дейсан?

– Бу ёққа кел!

– Ишинг бўлса – ўзинг кел!

Янгули ўзидан ҳам баттар таажжубланган ўртоқларига бир қараб қўйди-да, аста мен томонга юра бошлади.

– Кимлигимни билмайсанми ҳали? – деб сўради у кишининг гашига тегадиган бир оҳангда.

– Биламан, – дедим кўзларига тик қараб.

– Бўлмаса, нега чакирганда келмайсан?

– Ким бўлсан мени чакирадиган? – дедим яна беписандлик билан, аммо ҳар эҳтимолга қарши, скрипка солинган филофни ерга қўйдим.

Янгули ўйинни ҳам унутиб, бизни қуршаб олган болаларга бир-бир қараб чиқди.

– Янгули, кимлигингни бир кўрсатиб қўй! – деди болалардан бири.

– Сол, Янгули! – дея қўшимча қилди иккинчиси.

– Бир шапалоққина! – деб маслаҳат берди учинчи бола.

– Олдин зўрлигини бир кўрайлик-чи! – Янгули шундай деб, юзимни бир сийпалаб қўйди.

– Қўлингни торт! – бақирдим унга.

– Ол-ла! – дея хайрон бўлди Янгули.

– Уни қаранглар-а!

– Папиросни чиқаз! – деди Янгули бирдан қўлини чўзиб.

– Чекмайман!

– Пулни ол!

– Пулим йўқ.

– Чўнтакларингни ағдар!

– Ўзинг ағдар!

Болалар пичирлаша бошлашди. Янгули доврираб қолди, аммо дарров ўзини босиб, скрипкага қўл чўзди.

– Торт паншахангни! – деб бақирдим скрипка устига энгашиб. Лекин Янгули ўзгирлик қилди – филофни очиб, асбобни менга узатди.

– Қани, бирорта куй чалиб болаларни хурсанд қилгин-чи!

– Чалмайман!

– Нега бўлмаса бу дахмазани кўтариб юрибсан? Эси йўк эшакмисан?

– Бер скрипкани!

Янгули асбобни орқасига яшириб, бир қадам тисарилди.

– Петя, Фема, Курлик, Панчо, Тена! Умрларингизда скрипка овозини эшитганмисизлар? – деди у болаларга муружаат қилиб. Улар бараварига чулдирашди.

– Радиодан эшитганман! – деди Петя.

– Бўлақол, Янгули, бир кўрсатиб қўй!

Скрипкамнинг овозини ҳаммадан олдин ўзим эшитдим: Янгули қулочкашлаб туриб скрипка билан бошимга туширди.

«Зи-и-нг... қарс...» этган товушдан сўнг асбоб иккига бўлинди. Унинг қорни, худди шартта чопиб ташланган қўлдай, нозик симларга осилганча лапанглаб турарди.

Болалар хахолаб ерга думалашди.

Юрагим гўё тўхтаб қолгандай бўлди, миямга қон урилди, қулоқларим битиб қолди. Мен ҳеч нарсани эшитмас, сезмас эдим, фақат қорнини чангаллаб кулаётган болаларни, пачоқ бўлган скрипкани ва Янгулининг туртиб чиққан озғин иягини илғардим, холос. Бирдан бор кучим билан ана шу ияк остига мушт солдим.

Эс-хушимни йиғиб олганимда Янгули кўприк устида ўтирар, менга ҳайратомуз тикилганча ўнг қўли билан иягини ишқалар эди. Болалар чурқ этишмасди.

Шартта бурилиб, уйга жўнадим.

Ўша куни кечкуруноқ қўшнимиз ва Янгулининг ўнг қўли ҳисобланмиш Петя мажақланган скрипка билан гилофни уйимизга олиб келиб, остонага ташлади-да, куённи сурворди.

Фигони фалакка чиққан холам аввал Петяни, сўнг Янгули Александридини, охирида ўзимни бисотида бор ёмон сўзлар билан қарғашга тушди:

– Ҳа-а, ер ютсин сени, Петя касофат!.. Илойим, бўйгинанг гўрда чирисин!.. Сен ҳам бир, кўкатфуруш отанг ҳам бир! Сенлар скрипкани қадрига етасанларми? Паганиними, Страдиварими, арракашми – сенларга барибир!.. Энг аввал сенинг гўштингни қиймалаш керак эди, Янгули Александриди! Ҳайф сенга мусиқа! Эшакнинг ҳанграшини эшитиб катта бўлган бола мусиқани тушунармиди! Ҳаммасига уйимдаги янги безори айбдор! Мана шуни оёғидан осиб керак! О, опажоним Анико! Ўзимнинг ташвишим етмаётувмидики, яна маноми фурбатни бошимга бало қилиб ташлаб кетдинг-а! Нима гуноҳ қилдим, эй Парвардигор!

Ўша куни мусиқа оламидаги саргузаштларимга нуқта қўйилди. Ҳаётимда янги давр – яшаш учун кураш даври бошланди...

Эртаси куни Янгули билан Петя бизни мактаб дарвозаси олдида қарши олишди. Юрагим шув этди, аммо, гўё кеча ҳеч нарса бўлмагандай, ёнидан бепарво ўтиб кетдим.

– Скрипка! – Петянинг овози эди бу.

Тўхтадим.

– Гаплашволишимиз керак! – деди Янгули ёнимга келиб.

– Нимани гаплашамиз?

– Бу ер ноқулай, – дея у мактабдан чиқиб келаётган ўқувчи ва муаллимларга ишора қилди.

– Қаерда бўлмаса? – деб сўрадим

– Темир йўлнинг нарёғида, кўприк остида.

– Ихтиёринг.

Янгули йўл бошлади, Кока иккаламиз унга эргашдик. Петя эса орқада келарди. («Қочиб кетмаслигимиз учун», деган ўй кечди кўнглимдан.)

– Тамом бўлди! – деди саросимага тушган Кока. У мендан икки ёш кичик, бунинг устига, Янгулининг тарсакилари ёдидан кўтарилмаган эди.

– Қўрқма! – дедим унга тасалли бериб, лекин ичимдан ўтганини ўзим билиб турардим.

Темир йўл кўтармасидан пастга тушаётганимизда Кока қочиб кетмоқчи бўлди, базўр билагидан ушлаб қолдим:

– Қаёққа?! Шарманда бўлгинг келяптими?

– Сен уни билмайсан! Иккаламизниям дабдала қилади! – деди Кока ялинчоқ овозда.

– Қилса қилар! Ўлдирмайди-ку, харқалай!

Кока худди қурбонликка аталган бузоқдай чорночор яна менга эргашди.

Янгули темир йўл кўприги остида тўхтаб, атрофга аланглади. Ҳеч ким йўқ эди.

– Мана, келдик. Хўш, нима демоқчисан? – дедим.

Янгули бир оз индамай турди, кейин аста сўз бошлади:

– Кеча мени болаларнинг олдида шарманда қилдинг... Қаттиқ урдинг, қўққисдан... Ўрнимдан туролмадим, шунинг учун ҳам сен насибангни олмадинг... Турмоқчи бўлдим-у, туролмадим.

Янгулининг бундай очиқ, самимий гапиришидан анграйиб қолдим.

– Мен раҳбарман, маҳалланинг хўжайиниман, шундай бўлиб қоламан... – дея давом этди у.

– Бўлсанг бўлавер, лекин мени тинч қўй, – дедим мен ҳам ўшандай самимийлик билан.

– Мендан катта бўлганимда – майли эди! Лекин мендан ёшсан, шунга қарамай, қўл кўтардинг... Бунақаси кетмайди. Подада серка битта бўлиши керак – ё сен, ё мен!

– Айтдим-ку, менга ҳеч нарса керак эмас! – деб такрорладим мен.

– Йўқ, урғочи гап бу... Муштлашамиз!

– Майли, – дедим рози бўлиб.

– Фақат ҳалол муштлашамиз!

– Ҳалол деганинг нимаси?

– Петя билан Кока аралашмайди! Сўкишиш йўқ! Тош билан уриш йўқ! Йиқилганга тегилмайди!

– Бўпти!

– Агар бугун сени енгсам, эртага кечаги болаларнинг олдида яна бир марта ураман. Шу билан тамом.

– Кўрамиз ҳали ким кимни енгади...

Янгули қора сатин кўйлагини ечди. Кенг, таранг кўкрагини кўриб, сесканиб кетдим. Бу ҳам майли, чап тўшининг устига кўкиш рангда нақшланган лотин ҳарфларидаги ёзув мени негадир буткул довдиратиб кўйди: «Hellados».

Янгули Петяга грекчалаб бир нималар деди. Петя миқ этмади.

Янгули яна такрорлади. Петя истамайгина иккала чўнтагидан иккита каттакон тошни чиқариб, бир четга улоқтирди. Янгули Кокага қаради. Кока шоша-пиша коқ-куруқ чўнтақларини ағдариб кўрсатди.

– Бошладик! – деди Янгули.

– Бошладик! – дедим мен ҳам.

Олишув икки-уч минутгина давом этди.

Мен муштларимни тугиб, Янгули эса беш панжаси билан урарди. Мен урганда овоз чиқмас, аммо Янгули ҳар туширганда атрофдан қарсиллаган акс садо келарди. Петя Янгулига грекчалаб далда берар, Кока эса менга грузинчалаб бидирлар эди:

– Калла қил, Жамол, калла қил!

Муштлашганда калла қилиш нималигини ўзим ҳам биламан, бироқ Янгулига яқинлашиб бўлмаётган эди: унинг чайир, терлаган гавдаси ҳар гал сирғалиб кўлимдан чиқиб кетаверарди.

Яна бир қарсиллаган товуш эшитилди-ю, бурнимдан тизиллаб қон отилди. Қонни артгунимча Янгули тагин бир марта туширди; натижаси шу бўлдики, кеча худди Янгули ағдарилгандай гуп этиб ерга қуладим, фақат битта фарқи бор: ҳозир мен турадиган ҳолдаман, аммо Янгули кеча ўрнидан туролмаган эди.

Нима бўлганда ҳам бугунги олишувнинг якуни маълум: мен ютқаздим. Янгули бир оз кутиб турди, муштлашишни давом эттириш ниятим йўқлигига ишонч ҳосил қилгач, шошмасдан кўйлагини кия бошлади. Нигоҳим яна кўксидаги ғалати сўзга тушди: «Hellados».

– Эртагача! – деди Янгули. Устки лаби шишиб кетганини, чап қоши ёрилганини шундагина пайқадим.

Янгули билан Петя тепага кўтарилиб, темир йўл ёқалаб кетишди, Кока иккаламиз пастда қолдик.

– Хечқиси йўқ, у ҳам оладиганини олди! – дея Кока менга тасалли берган бўлди.

– Эртага барибир уни енгаман! – дедим.

– Олдин бир ойнага қараволсанг бўларди! – деди хўрсиниб Кока.

– Юзим ёмон шишибдими?

– Кўпчиган хамирнинг ўзгинаси! – деди Кока четга қараб.

– Ў-ў, ярамас!

Бу гал холам индамади. Юзимга авайлаб ҳўл латта босди. Эртасига эрталаб худди ўшандай хотиржамлик билан қатиқ тўла хурмачани Христо Александридининг бошига уриб синдирди, баайни Янгули скрипкани менинг бошимга уриб синдиргандай. Кейин, вахшийларча калтаклагани учун безори ўғлингни қамокда чиритаман, дея унга обдон пўписа қилди.

Эртасига мактабга бормадим – юзимдаги шиш ва моматалоқларни даволадим. Учинчи куни темир йўл кесиб ўтиладиган жойда Янгулидан бошқа деярли бутун маҳалланинг болалари тўпланиб турганини кўрдик. Улар бизни хуштак ва таҳқирлар билан кутиб олишди.

– Қалай, Скрипка, тавбангга таяндингми?

– Энди уни тинч қўясан? Ё ўлгинг келяптими?

– Бу ер сенга Тбилиси эмас!

Бутун тўда ўтган кунги мағлубиятимни эшитиб бўлган эди.

Уларнинг гап-сўзларига эътибор бермай, сумкамни аста ерга қўйдим, ўзим ҳам ўтириб, Янгулини кута бошладим.

– Келяпти! – деб қичқирди кимдир бирдан.

– Ҳозир кўрамиз томошани! – деди яна биров.

– Салом! – Янгули ҳамма билан сўрашди, кейин менга кўзи тушди-ю, бақа бўлиб қолди.

– Мана, Янгули, лаҳм гўшт ўз оёғи билан келди. Тезроқ еякол! – деди Петя уни гижгижлаб.

– Шундоқ еяверасанми, икра ё сарийёғ биланми?

Янгули амирона ишора билан ҳамманинг овозини ўчирди, сўнг бамисоли қабила оқсоқолидай ўз қавмига юзланиб, тарихий нутқ ирод этди:

– Болалар! Мен, Янгули Александриди, сизлар сайлаган сардор, сизларга, Венециан кўчасининг хур фарзандларига мурожаат қиламан! Рўпарангизда тбилислик рангпар лақма билан унинг жияни – ватан ва қабила хоини, мишиқи Кока турибди. Мана бу рангпар келгинди бизнинг меҳмондўстлигимиз ва муруватимиздан баҳраманд бўлиш ўрнига – Худо сийлаган еримизни, денгизимизни, жамики дарёларимиз, олтин ва кумушларимиз, ўтлоқларимизни ўзиники қилиб олмоқчи...

– Бас қил майнавозчиликни! – дедим унинг гапини бўлиб. – Муштлашамиз!

Янгули менга тикилиб турди-да, сўзида давом этди:

– Ҳозир сизларга рангпар гўшtdан қандай қилиб қовурдоқ тайёрлашни кўрсатиб қўяман.

– Олифтагарчилик қилма! Бошлаймиз!

– Ҳўй мишиқи! – Янгули Кокага мурожаат қилди. – Югур, «Тез ёрдам»га қўнғироқ қил, беш минутдан кейин келиб холаваччангни олиб кетсин. Унгача беҳуш бўлади.

Болалар ҳузур қилиб кулишди.

– «Тез ёрдам» бугун сени олиб кетади! – шундай деб ўрнимдан турдим.

Томошабинлар давра олишди.

Янгули Петяга икки оғизгина пичирлади. У камарини еча бошлади. «Наҳотки, камар билан урса?» деган ўй ўтди кўнглимдан.

Петя камарни Янгулига узатиб, даврага қайтди. Янгули тўпланганларга виқор билан бир назар ташлаб чикқач, деди:

– Мен бу рангпар билан икки қўллаб муштлашмайман. Бунга битта қўл ҳам кифоя. Петя, чик бу ёкка, қўлимни боғла!

Атрофдан «Қойи-ил!» деган хитоблар эшитилди, менинг эса юрагим орқага тортиб кетди. Бу яна қанақа найранг!

Петя ўртага чиқиб, Янгулининг чап қўлини гавда-сига қўшиб боғлаб қўйди.

– Масхарабозликни бас қил! Чиқаз қўлингни! – дедим мен.

– Йўқ, сен билан икки қўллаб муштлашиш менга уят!

Болалар тагин завқланиб кулишди.

– Э-э, унақада муштлашмайман! – Мен сумкамга энгашдим.

– Қўрқяпсанми? – деб сўради Янгули.

– Йўқ, қўрқаётганим йўқ, хохламайман. Чиқаз қўлингни! Барибир бугун калтак ейсан!

– Бошла, кейин афсусланасан! – Янгулининг жаҳли чиқа бошлади.

– Солсанг-чи, нимани кутяпсан! – деб шивирлади менга Кока.

Бош чайқаб туравердим. Ахийри бўлмагач, Янгули яқин келиб, тарсаки тортиб юборди. Юзимдан олов чиқиб кетди, лекин қўлимни қимирлатмадим. Янгули яна урди, кейин яна. Сезиб турибманки, бор кучи билан урмаяпти. Унинг тарсакилари рақибига зарба беришдан кўра ўйинқароқ болага пўписа қилишга ўхшарди. Жавоб қайтармаётганимни кўриб Янгули қўлини туширди. Мен шартта бурилиб, бир оғиз ҳам гапирмай, жанг майдонини тарк этдим. Болалар индамай йўл бўшатишди.

– Хў Скрипка! – Бу Петянинг овози эди, шу захотиёқ чарсиллаган товуш ҳам эшитилди. Янгули Петянинг юзига тарсаки тортган эди.

Орқамга қарамасдан – мен йиғлардим, болалар кўзёшларимни кўришларини истамасдим.

Йиғлардим-у, лекин бугунги олишувда ғолиб чиққанимни ич-ичимдан ҳис этардим.

Тонготар, ҳали гира-шира пайтда мен Александридилар дарвозаси олдида турардим. Христо эшакка

тўқим урар, Янгули эса унга ёрдамлашар эди. Мени кўриб ёнимга келди.

– Ҳа, арз қилгани келдингми? – деди у отаси томон бош ирғаб. Христо орқа ўтириб турганидан мени кўрмасди.

– Ким кепти? – деб бақирди у ишидан кўз узмай.

– Ўртоғим.

– Янгулининг вақти йўқ, бозорга боради! – Христо ўгирилиб мени кўрдию хайрон бўлди: – Ие, ярашдингларми?

– Ярашдик! – деб жавоб қилдим мен.

– Ҳа, мана бу бошқа гап! Икковинг ҳам зўр йигитсан-ку! – Христо суюниб кетди. – Кир бу ёққа!

– Раҳмат, шошиб турибман... Қачон қайтасан?

– Кечки пайт, – деб жавоб берди Янгули.

– Кўприк тагида қутаман!

Шундай дедиму изимга қайтдим.

У келди, индамай эшагини бир четга боғлади-да, кўйлагини ечиб, тўқим устига ташлади, шунда яна кўксига афсунгар сўзга кўзим тушди: «Hellados».

Бугунги олишувимизга фақат эшак шохид бўлди. Муштлашиш узоқ давом этди. Ҳар қанча уринмайин, Янгули ўзғирлик қилди – биринчи зарбани у берди. Мен йиқилмадим, фақат чайқалдим, холос. Иккинчи марта ҳамла қилганида чаққонлик билан гавдамни орқага ташладим, қўли бурним ёнидан шувиллаб ўтиб кетди. Аммо у шу қадар шиддат билан қулоч отган эдики, мувозанатини йўқотиб, мункайганча бир қадам олдинга ташлади. Шунда... Хў ўша биринчи бор муштлашганимизда бўлганидай, озғин ияги ўнгимга келиб қолди. Мен ҳам ўша ияк остига қаттиқ мушт солдим. Янгули йиқилди, бир муддат қимир этмади.

Биз бир-биримизга узоқ тикилиб қолдик. Пишиллаб нафас олаётганимизни ҳар иккаламиз ҳам эшитиб турардик. Мен Янгулининг яна ҳамла қилишини кутардим, аммо, таажжубки, муштлашишга менда на хоҳиш, на кайфият қолган эди. Бироқ энди ҳеч қачон Янгули менга зўравонлик қилолмаслигини ҳам билиб турардим.

- Бас! – деди Янгули кутилмаганда.
- Бўпти! – Мен ҳам рози бўлдим. – Лекин эр-тага болаларнинг олдида муштлашамиз! – дея қўшиб қўйдим ҳар эҳтимолга қарши.
- Кераги йўқ. Зўр бола эканингни болаларга ўзим айтаман. Лекин билиб қўй, биринчиликни сенга бермайман!
- Кераги ҳам йўқ!
- Хоҳласанг, иккинчи бўла қол.
- Менга ҳеч нарса керак эмас! Сенинг йўлинг бошқа, менинг йўлим бошқа! – Мен кетишга чоғландим.
- Тўхта! Бунақаси кетмайди. Ҳар куни муштлашавермаймиз-ку, ахир. Ке, келишволайлик: эртдан бошлаб фақат сўкишамиз. Ким қойиллатса – ўша ғолиб!
- Майли, розиман.
- Мана, яна болалар қуршовидамиз. Бу гал ўртамизда даҳанаки жанг авжга чиққан.
- Жамол – эшакмия!
- Янгули – кўкатфуруш грек!
- Тбилисилик мишиқи!
- Эшакбоқар!
- Тўнғиз!
- Чириган бодринг!
- Тошбақа!
- Итбалиқ!
- Медуза!
- Овсар!
- Паганини!
- Бисотимдаги ҳақоратбоп сўзлар тугади. Янгули кутиб турарди – навбат меники эди.
- Бўла қол, ютқазасан! – деб турткилади Кока.
- Менда бошқа йўқ!
- Онасига ўт!
- Йўқ, онани аралаштириб бўлмайди!
- Шени деда ватире, дегин! Уят жойи йўқ буни!
- Ўрисчасига нима дегани?

– Сен грузинчасига айтавер! У барибир тушунмайди! – Кока ҳол-жонимга қўймасди.

– Янгули, шени деда ватире! – грузинчалаб шундай дедиму жавобини жон ховучлаб кутиб турардим.

– Имана су ине простикаса инека, Жамол!

Сездимки, Янгули ҳам онамга тил теккизди, аммо бу сўзлар шу қадар хушоҳанг, шу қадар ёқимли эшитилдики, гўё у гўзал бир қўшиқни бошлагандай бўлди назаримда.

Мен яна такрорладим:

– Шени деда ватире, Янгули!

– Имана су ине простикаса инека, Жамол!

Бу ҳол ярим йилча давом этди. Сўнг эҳтиросларимиз аста-секин сўнди. Иккаламизнинг ҳам ҳақорат репертуаримизда биттаю битта жумла қолди, ҳар учрашганимизда мен: «Шени деда ватире, Янгули!» дердим, у бўлса: «Имана су ине простикаса инека, Жамол!» дерди.

Офтоб чарақлаб турарди. Кока иккаламиз мактабдан қайтардик. Темир йўл кесиб ўтиладиган жойда, одатдагидек, Янгули ўртоқлари билан ивирсиб ўтирарди. Мени кўрдию шартта ўрнидан туриб, истиқболимга юра бошлади.

– Янгули, шени деда ватире! – дея ўзғирлик қилдим мен.

У тўхтаб, маъюс нигоҳ билан узоқ тикилиб турди.

– Шени деда ватире, Янгули! – деб такрорладим яна.

Янгули бошини эгди, кейин бурилиб, аста... уйи томон кета бошлади. Мен донг қотиб қолдим.

– Кўрдингми қуён бўлганини?! Энди хўжайинлик қилолмайди! – дедим Кокага.

– Йўқ, энди бошланди! – Кока мийиғида кулиб қўйди.

– Қанақасига?

– Шунақасига-да. У сени енгди, Жамол!

– Нега сўқинмади бўлмаса!

– Кеча ойингни суриштирган эди: ким, қаерда... Мен нима дейин... Шунақа, шунақа... ҳалиги... Йўқ... ўлган, дедим. Шунинг учун ҳам сўкмади-да сени...

Ғалати бўлиб кетдим.

– Аҳмоқ, овсар! Нега кеча шуни менга айтмадинг?

– Қайдам...

– Янгули! – деб қичқирдим орқасидан. Аммо у анча узоқлашиб кетган, овозимни эшитмасди. Ё эшитса ҳам, эшитмаганга олдим...

Шу ондан бошлаб Янгули ўн баравар улғайгандай бўлди менинг назаримда. Орамизда ғанимлик бўлмаганидек, яқин дўст ҳам бўлолмадик у билан. Учрашиб қолганимизда бир-биримизга жилмайиб, қўл силкиб кўярдик, холос. Аҳён-аҳён, отасининг ўрнига уйимизга сут ёки қатиқ олиб келганида уч-тўрт оғиз гаплашардик. Шунда ҳам суҳбатимиз сут-қатиқнинг баҳосию эшакдан нарига ўтмасди.

Ўша кун Янгули сут опкелди. Ховлида унга кўзим тушди-ю... таниёлмай қолдим. Башараси моматалок бўлиб кетган эди.

– Нима бўлди? – деб сўрадим ажабланиб.

Ақл бовар қилмасди – бу атрофда Янгулига ким қўл кўтариши мумкин?! Ёки бирорта каттароқ ёшдаги одамнинг ишимикан бу?

– Хеч нарса! – деди у четга қараб.

– Афтингни бир қарагин...

– Хечқиси йўқ! – дея жилмайди у.

– Ким экан у муштумзўр?!

– Отам!

– Отанг?

– Отам.

– Нима гуноҳ қилувдинг? – дея унинг шишиб кетган чаккасига авайлаб қўлимни текказдим.

– Сабаби бор-да...

– Нима иш қилиб қўйдинг?

– Уч кундан кейин Сухумига Грециядан пароход келади. Бу ерлик греклар Элладага қайтишяпти. Отам ҳам...

– Хўш, нима қипти?

– Кетмоқчи эмасман... Отамнинг гапига қараганда, бизнинг ватанимиз, она тупроғимиз ўша ерда... Бизни аждодлар руҳи чақираётганмиш, бу нидога қулоқ солиш шарт эмиш...

– Нега бирга кетмоқчимассан? – деб сўрадим астойдил таажжубланиб.

Янгулидан анча вақтгача садо чикмади.

– Қандоқ тушунтирсамикин... – дея гап бошлади у ниҳоят. – Онам йўқ, ҳатто эслолмайман ҳам. Отам уззукун томорқада ёки тирикчилик ташвишида... Мен кўчада, Венециан кўчасида катта бўлдим... Менинг ватаним, менинг Элладам бу – Сухуми, кўча, Чалбаш; бу – Кока, Петя, Курлика, Фема, Қора денгиз, кўприк... – У бир ютиниб олиб, давом этди: – Бу – Мида... қолаверса, сен...

Миданинг исмини менинг олдимда Янгули биринчи марта тилга олаётган эди. Аммо мен Мида – бир абхаз кишига турмушга чиққан грек аёлининг қизи эканини, Сухумида ундан гўзал киз йўқлигини, Янгули уни яхши кўришини билардим.

– Тушундингми энди?

Аъзойи баданим жимирлашиб кетди. Бунақа сўзларни умримда биринчи марта эшитаётган эдим.

– Бу нима бўлмаса? – Мен Янгулининг кўкрагини очиб, баланд овозда ўқидим: – Hellados.

– Бу – нақш, Жамол. Ватан – ичкарироқда, нақд юракнинг ўзида! – Янгули қўлини кўксига қўйди.

Ўпкам тўлиб, томоғимга аччиқ бир нарса қадалди, унга яна бир нималар демоқчи эдим-у, аммо Янгули эшагини нўхтасидан етаклаб, ҳовлидан чиқиб кетди.

Орадан уч кун ўтгач, эрта тонгда ҳовлимизга эшагини етаклаб Янгули яна кириб келди.

– Отам ҳамма нарсани сотди: сигирниям, уйниям, бошқа лаш-лушларниям. Эшакни ҳеч ким олмаяпти. Биламан, сизлар уйда эшак сақламайсизлар, урф-одатингларга тўғри келмайди. Лекин чакки қиласизлар. Бундан беозор жонивор йўқ дунёда – меҳнаткаш, беминнат дастёр... Нима қиламан буни энди? Греклар-

нинг ҳаммаси кетяпти... Кўчага ҳайдаворолмайман-ку... Қўрқма, бунга парваришнинг кераги йўқ. Бир тутам хашак бўлса кифоя... – Янгули тутилиб-тутилиб гапирар, тўхтовсиз эшакнинг бўйнини силар эди.

– Сен-чи? Сен ҳам кетяпсанми?

– Кетяпман... Эшакни опқоласанми?

– Бўпти!

– Лекин ҳайдаворма!

– Йўқ, йўқ!

– Нина Ивановнага ҳам айтиб қўй, ҳайдамасин!

– Албатта айтаман.

– Кока ёрдамлашади... Эшакка кўп нарса керак эмас. Бир тутам хашак...

– Ташвишланма, Янгули.

– Исми Аполлон.

– Биламан.

– Авайлайсанми?

– Хотиржам бўл.

– Майли, мен кетдим... Пароход кечкурун жўнайди...

– Борақол...

– Хайр, Жамол!

– Кечкурун портга чиқаман, Янгули!

Биз қучоқлашдик. Янгули анча вақтгача мени бағридан бўшатмади. Кейин шартта бурилиб, гўё аллақандай мудхиш ва ёвуз нарсадан қочгандай, чопиб чиқиб кетди...

Кечкурун портга бутун Сухуми кўчиб чикди.

Ҳаммаёқ гулга кўмилган, оркестр жананглар, одамлар қўшиқ айтиб, рақсга тушишар эди. Вағир-вуғур орасидан «рахмат», «хайр», «омон бўлинглар» деган сўзлар қулоққа чалинар, аммо кўзёшлари ундан ҳам бисёр эди.

Сухумиликлар ўзлари билан эт-тирноқ бўлиб кетган кадрдонлари – греклар билан хайрлашишарди. Греклар аллақачон нукрадай оппоқ «Посейдон» кема-сига чиқиб олишган, ўша ердан туриб қўл силкишар,

грекча, русча, грузинча, арманча лафзда бир нималар деб қичқиришар эди.

Мен болаларга қўшилиб, соҳилдаги панжара деворга қапишганча, нигоҳим билан Янгулини излай бошладим. Ва уни топдим. Эгнида ўша ўзи ёқтирадиган олди очиқ қора сатин кўйлак.

– Янгули, Янгули! – дея қичқиришга тушдим қўл силкитиб. Янгули кузатувчиларга узоқ, жуда узоқ разм солди ва бирдан мени кўриб қолди. Иккала қўлини баланд кўтариб, нидо берди:

– Жамол, эго агапо имана су!

– Жамол, ойингни яхши кўраман!

У грекча нимадир деб бақирди-ю, аммо менга қўшиқ айтгандай туюлди. Тағин шу нарсани сездимки, назаримда, кемадан қочиб кетмасин дебми отаси уни билагидан маҳкам ушлаб турарди. Яна унинг қўшиғини эшитишга, яна унга мўлтираб туришга бардошим етмади. Кемага терс ўгирилдим-да, йиғлаганча уйга жўнадим.

Орадан бир кун ўтиб, Келасури дарёсининг қуйилиш жойида денгиз тўлқинлари бир боланинг жасадини соҳилга чиқариб ташлабди. Тўғрироғи, уни кекса балиқчилар сувдан тортиб олиб, қумга ётқизишибди. Сўнг мурданинг кимлигини аниқлаш учун шу атрофда ўйнаб юрган болаларни чақиришибди.

Мархумнинг башараси шу қадар дабдала бўлиб кетган эканки, уни ҳеч ким танимабди.

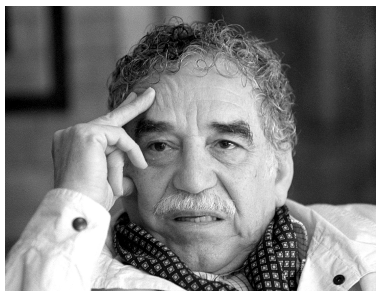
Уни мен танидим. Чап тўшининг устидаги «Hellados» деган сеҳрли ёзувни кўргандан кейин танидим.

Нафасимни ичимга ютганча соҳилдан, сўнг темир йўл бўйлаб, кейин Венециан кўчасидан тўхтовсиз югуриб, телбаларча уйга отилиб кирдим.

– Ҳа, нима бўлди?! – Холамнинг капалаги учиб кетди.

– Нина хола... Янгули қайтиб келди...

Сўнг холамнинг олдида чўккалаб, оёқларини қучоқлаганча хўнграб йиғлаб юбордим...

**Габриэль Гарсиа
МАРКЕС**
КОЛУМБИЯЛИК
ЁЗУВЧИ
(1927-2014)

АТИРГУЛНИНГ ТИКОНИ

Кечга яқин чегарага яқинлашганларида Нэна Даконте никоҳ узуги тақилган бармоғидан ҳамон қон томчилаётганини кўрди. Кигизранг ёмғирпўш кийган испан жандарми карбид чироғини тутиб, уларнинг паспортини узоқ кўздан кечирди. Пиреней тоғларидан эсаётган кучли шамол уни учуриб кетаман дерди. Гарчи иккала паспорт ҳам дипломатик мақомга эга бўлса-да, жандарм чироқ нуруни ҳужжатлардаги суратдан узиб, буларнинг юзига тутди. Балоғатга етиб-етмаган, кўзлари маъсум, рутубатли январь оқшомида шинниранг юзида Кариб офтоби жилва қилиб турган Нэна Даконте пахмоқ пўстинга томоғигача ўраниб ўтирарди. Бунақа пўстинни харид қилишга чегарадаги бутун бошли гарнизоннинг бир йиллик маоши ҳам етмайди. Эгнига катак-катак камзул, бошига бейсбол қалпоқчаси кийволиб рудда ўтирган эри Билли Санчес де Авила ундан бир ёш кичик, аммо худди унинг ўзидай хушрўй эди, фақат олдинга туртиб чиққан заранг ияги кўринишдан ёқимтой каллакесарни ёдга соларди. Хотинидан фарқли ўларок, у бўйчан ва дуркунроқ эди. Уларнинг жамиятдаги ўрнини кўз-кўз қилиб турган яна бир унсур бу жойларда камдан-кам учрайдиган ҳашаматли автомобиль бўлиб, унинг орқа ўриндиғида яп-янги чамадонлар ва совға тўла қоғоз қутилар уюлиб ётарди. Нэна Даконтенинг бирдан-бир овунчоғи бўлмиш саксофон ҳам шу ерда эди, Хайхот! Кунлардан бир кун бу

овунчоқни пляжда юрган баодоб босқинчининг машъум муҳаббати чилпарчин қилиб ташлади.

Жандарм муҳр босилган паспортларни қайтариб бергач, Билли Санчес ундан яқин-атрофда дорихона бор-йўқлигини сўраган эди, у кафти билан оғзини шамолдан пана қилиб, Андайдан, французлар томонидан суриштиринглар, деб қичқирди. Ойнаванд хужра ичида қарта ташлаб ўтирган Андай полициячилари эса маҳобатли машинага кўз қирини ташлашди-ю, «ўтиб кетаверинглар» деган ишорани қилишди. Билли Санчес тўхтаб, устма-уст сигнал қопқоғини босди, ахийри зардаси қайнаб кетган бир полициячи туйнукдан бошини чиқариб, жеркиб берди:

– Нима қилиб турибсан? Кетавермайсанми, галвар!

Ана шунда Нэна Даконте пўстинининг ёқаларини юзига босиб машинадан тушди-да, полициячидан соф француз тилида дорихона қаердалигини сўради. Лунжи тўла нон, полициячи лоқайдлик билан дорихонага иши тушмаганини айтиб, дарчани ёпди. Аммо нигоҳи бир зум номсиз бармоғини сўриб турган антика пўстинли қизга қадалди, назарида осмондан фаришта тушгандай бўлди шекилли, бирдан кўнглидаги қахр ўрнини меҳр эгаллади.

– Байоннада дорихона бор, – деди у, – лекин бундай ҳавода ишлаётганмикан? Тинчликми ўзи? – деб сўради кейин.

– Тинчлик, – дея жилмайди Нэна Даконте ва олмос кўзли узук ярқираб турган бармоғини кўрсатди. Бармоқ учидан қон силқирди. – Тикан кириб кетди.

Байоннага етмасларидан яна қор ёға бошлади. Шом қоронғиси эндигина ёйилаётган бўлишига қарамай, шаҳар кўчалари бўм-бўш, ҳамма эшиклар тақа-тақ берк эди. Алламаҳалгача дорихонани қидириб топишолмади. Яна йўлга тушишди. Билли Санчес хурсанд эди. Шу пайтгача минган машиналари тўй муносабати билан совға қилинган мана бу «Бентли»га яқин келолмасди, аслида-ку, қўлини қаёққа узатса етадиган отаси уни машинадан ҳеч қачон қисмаган, хоҳлаганини олиб бе-

риб турган. У мана шундай ширин хаёллар оғушида ўтирар, юргани сайин толиқиш ўрнига чарчоғи тарқаб борарди. Билли шу бугуноқ Бордога етиб олмоқчи эди, чунки уларни «Сплендид» мехмонхонасида олдиндан буюриб қўйилган жаннатий хона кутмоқда. Шу тобда уни на рўпарадан эсаётган кучли шамол, на бўралаб ёғаётган қор тўхтата оларди. Нэна Даконте эса буткул ҳолдан тойган, айниқса, йўлнинг Мадриддан чегарагача бўлган ўйдим-чукур қисми уни тутдай тўкиб ташлаган эди. Бинобарин, Байоннадан чиқишлари билан у қон оқаётган бармоғини рўмолчаси билан боғлаб, қаттиқ уйқуга кетди. Билли Санчес буни ярим кечага яқин, қор тиниб, қарағайзорда шамол тўхтаган ва кўкда юлдуз дурлари йилтиллаган пайтдагина пайқади. Бордо ортда қолган эди, у ерда Билли машинага бензин қуйдириш учунгина тўхтади, нияти тезроқ Парижга етиб олиш эди. 25 минг фунтга харид қилинган дабдабали қўғирчоғига махлиё бўлиб қолган Билли бармоғига ўроғлиқ рўмолчаси жикқа қонга бўккан ширмонюз қиз унинг қувончига шерик бўладими-йўқми – бу ҳақда ўйламасди.

Улар уч кун бурун бу ердан минглаб километр олисдаги Картахане-де-Индиасда қизнинг ота-онасини қон қақшатиб, фақат архиепископнинг оқ фотихаси билан турмуш қуришди. Нима воқеа юз берганини, ногаҳоний бу муҳаббат қандай пайдо бўлганини уларнинг ўзидан бошқа ҳеч ким билмасди. Бу муҳаббат эса тўйдан уч ой муқаддам денгиз соҳилида, оромбахш якшанба кунларининг бирида кўз очган эди. Ўша куни Билли Санчеснинг тўдаси Марбелье пляжидаги аёлларнинг ечиниш хоналарига бостириб кирди. Бундан сал илгарироқ Нэна Даконте ўн саккиз ёшга тўлган, Швейцариядаги Шателен интернатида таълим олиб, тўртта тилни сув қилиб ичиб юборган ва саксофон чалишни ўрганиб, яқиндагина ўз юртига қайтган эди. Бу – у денгизга келганидан кейинги илк якшанба эди. Нэна чўмилиш либосини кийиш учун буткул ечи-

ниб бўлганида ён-веридаги бўлмаларда бирдан қий-чув кўтарилди, у нима гаплигини ўз хонасининг зулфини шарақлаб отилиб кетганидагина англади. Рўпарасида уят жойига шапалоқдай қоплон терисини тутиб олган эртақлардагидай хушсурат бир безори турарди. Қайишдай таранг қомати жануб офтоби ва денгиз шамолида обдан қорайган, ўнг муштига қароқчиларнинг синалган қуроли бўлмиш темир занжир ўралган. Бир вақтлар улар бошланғич мактабда бирга ўқишган эди. Ў-ҳў, улар бормаган оилавий тантаналар, базму зиёфатлар қолибдими! Ҳар иккаласи ҳам шаҳарни ётқизиб-турғизадиган нуфузли хонадонларнинг фарзандлари эди. Аммо ҳозир, орадан кўп йиллар ўтгани сабабли, бир-бирларини дабдурустан таниёлмадилар. Хайкалдай қотиб қолган Нэна Даконте ҳатто у ер-бу ерини яширишни ҳам тамомила унутган эди.

Билли Санчес номус қилганидан занжир ўралган мушти билан кийимхона деворини шунақа урдики, бармоқ суяклари дабдала бўлди. Қизнинг ўзи машинасида уни касалхонага олиб бориб, тузалгунича тепасидан жилмади, бу ғамхўрликнинг оқибати шу бўлдики, улар биргаликда севги илмини юксак чўккиларга кўтардилар. Хулласи калом, никоҳ ўқилиб, икковлари жуфти ҳалолга айланган куннинг эртасига Нэна Даконтенинг қорнидаги ҳомила икки ойликка яқинлашиб қолгани маълум бўлди.

Бинобарин, Мадридга учиб келганларида улар ўзларини жазманлардай эмас, балки минг йиллик орзулари ушалган ёш келин-куёвлардай тутдилар. Қизнинг ҳам, йигитнинг ҳам ота-онаси уларни кутиб олишга пухта тайёргарлик кўриб қўйишган эди. Самолётга зинапоя тиркалиши билан биринчи тоифадаги бўлмага протокол бўлимининг ходими кириб келди. У Нэна Даконтега ота-онаси номидан нуқрадай оппоқ манто совға қилди, Билли Санчесга эса қўй терисидан тикилган нимпўстин билан аэропортда қантариб қўйилган яп-янги машинанинг калитини топширди. Дипломатик ваколатхонанинг барча ходимлари уларни фахрий

меҳмонларга мўлжалланган қабулхонада кутиб олишди. Элчи ва унинг рафиқаси булар эсини танибдики, ҳар иккала хонадон учун азиз кишилар эди. Бундан ташқари, уларни ҳали шудринг томчилари қуриб улгурмаган бир даста атиргул билан қарши олган элчи Нэна Даконтенинг инга-ингасини эшитган доя-дўхтир ҳам эди. Қиз эр-хотинга талпиниб, уларни навбати билан ўпди, сўнг гулдастани олди, шунда атиргулнинг тикани бармоғига ғарчиллаб санчилди, аммо Даконте дарров вазиятни юмшатди:

– Узугимни кўриб қўйинглар деб атайлаб шундай қилдим.

Дипломатларнинг бари қадимий усталар қўлидан чиққан олмос кўзли узукка маҳлиё бўлиб қолди, кўплари ичида узукнинг нарҳини хомчўт қилган бўлса ҳам ажаб эмас. Ҳеч ким бармоқдаги қонни пайқамади. Кейин ҳамманинг эътибори машинага оғди. Тадбиркор элчи уни аэропортга келтириб, ипак матога ўрашни ва устидан зарҳал жияк билан боғлаб қўйишни буюрган эди. Аммо Билли Санчес бу топқирликнинг қадрига етмади. Машинани тезроқ кўриш иштиёқи устун келиб, бир силтов билан матони сидириб ташладию анграйиб қолди. Бу энг сўнгги нусхадаги «Бентли» русумли машина бўлиб, ички жиҳозлари буткул асил чарм билан қопланган эди. Бирдан ҳаво айнади, Гуадаррам томондан аччиқ изғирин эса бошлади. Лекин Билли Санчес совукни сезмасди, у машинага андармон бўлиб, унинг жамики икир-чикирини кўздан кечириб чиқди ва шу тариқа элчихона ходимларини алламаҳалгача очик бекатда дийдираб туришга маҳкум этди. Кейин элчи зиёфат режалаштирилган махсус қароргоҳга бориш учун унинг ёнига, олдинги ўриндиққа ўтирди. Йўл-йўлакай шаҳарнинг диққатга сазовор жойларини кўрсатиб кетди, аммо фикру хаёли машинада бўлган Билли Санчес бунга парво ҳам қилгани йўқ.

Илгари у ўз юртидан ташқарига чиқмаган эди. Ҳар йили синфдан синфга ўта олмай, барча хусусий ва давлат мактабларининг тузини татиб кўрди,

ахийри кўпчиликнинг қарғишига учраган ёмон болалар тўдасига қўшилиб кетди. Бу шаҳар у туғилиб-ўсган шаҳарга ўхшамасди: денгизи йўқ, турки совуқ кулранг бинолар, яланғоч дарахтлар – хуллас, назари тушган ҳамма нарса таъбини хира қилар, лекин Билли Санчес буни сездирмасликка тиришарди. Элчининг қароргоҳида зиёфат авжига чиқиб, шаҳарга ёпирилган қор бўронини ҳеч ким пайқамади, Францияга жўнаш учун қароргоҳдан чиққанларида эса бутун борлиқ оқ чойшабга бурканган эди.

Нэна Даконте бармоғидан қон оқаётганини Мадриддан жўнаганларидан сўнг орадан тўрт соат ўтгач, бўрон тиниб, ҳаво очилган пайтдагина кўриб қолди. Аввалига таажжубланди, чунки элчининг хос меҳмондорчиликни опералардан ариялар ижро этиш билан яқунлашга одатланган хотини шаънига қийқириб чапак чалганида бармоғида оғриқ сезмаган эди. Кейинроқ, ҳар гал эрига чегарага элтадиган энг яқин йўлни кўрсатаркан, қон оқаётган бармоғини беихтиёр сўра бошлади, фақат Пиренейга етганларидагина дорихона эсига тушди. Аммо сўнгги кунлардаги «зўри беҳуда»лар ўз ишини қилди – уни уйқу элитди, чўчиб уйғонганида эса (тушида машина сув устида сузиб кетаётганмиш) бармоғига ўралган рўмолча хаёлига ҳам келмади. Рўпарасидаги соатга қараб аллақачон Бордони ҳам, Ангулемни, Пуатьени ҳам босиб ўтишганини, ҳозир эса Лауру ора-лаб, сув босган баланд тўғон устида кетишаётганини англади. Қарағайлар ортидаги кўҳна қалъалар ойнинг хира ёғдусида эртақлардаги сирли-сехрли шарпалардай кўзга ташланарди. Бу жойларни беш қўлидай биладиган Нэна Даконте Парижгача атиги уч соат йўл қолганини чамалаб кўрди, Билли Санчес эса рулда ҳамон гижинглаган тойдай ўтирарди.

– Жонингда қасдинг борми? – деди у эрига. – Ўн бир соатдан кўп юрибмиз-а, тамадди қилиб олсанг-чи!

Аммо Билли Санчес янги машина гашти билан тўқ эди. Гарчи самолётда кам ухлаган бўлса-да, Парижга қийналмасдан етиб бориши кўриниб турарди.

– Элчининг уйида бир ойга етадиган овқат еганман, – дея жавоб берди у бамайлихотир.

Орлеанга яқинлашганларида туман тарқади, ой баркаши қор босган далаларга аямай нур соча бошлади, аммо Парижга сабзавот ва вино олиб бораётган юк машиналари тирбандлашиб, юриш анча қийинлашди. Нэна Даконте жон-жон деб рулга ўтирган бўларди-ю, лекин бундан оғиз очишга ҳам журъат этолмасди, сабаби Билли Санчес бир куни, хотинининг ёнида йўловчидай ўтирган эркак – эркак эмас, деган эди. Қарийб беш соат тўйиб ухлаб олган Нэна ҳозир ўзини бардам ҳис этар, бирорга хароб меҳмонхонада ётиб қолишмаганидан ниҳоятда хурсанд, фақат туннинг бесамар ўтгани жиндай алам қилаётган эди, холос.

Осмон ёриша бошлаганда ювиниб олиш ва жиндай ҳордиқ чиқазиш мақсадида йўл бўйидаги қаҳвахонага киришди, кейин юк машиналарининг нонушта қилаётган ҳайдовчилари ёнида туриб иссиқ булочка билан қаҳва ичишди. Ҳожатхонада Нэна Даконте юбкасидаги қон доғларини кўрди, лекин тозалаб ўтирмади. Бўкиб кетган рўмолчани ахлат қутисига улоқтириб, қўлини шошмасдан совунлаб ювди. Тикан яраси кўзга шундоқ ташланиб турарди. Машинага ўтирганларида бармоқдан яна қон оқа бошлади. Нэна Даконте совуқ шамол қонни тўхтатади деган умид билан қўлини ташқарига чиқариб олди, лекин фойдаси бўлмади. «Бирортаси изимизга тушган бўлса, мушқули осонлашди, – деди у соддадиллик билан. – Қорга томган қонларим изидан бемалол топаверади».

– Эшитяпсанми? «Мадриддан Парижгача чўзилган қон излари...» Қўшиққа ўхшайди-я!

Аммо бу ҳазилнинг таги зил экани тезда маълум бўлди. Парижга туташ шаҳарчага кириб борганларида бармоқдан қон тизилиб отила бошлади, шунда Нэна Даконте қон билан бирга танасини жон ҳам тарк этаётганини илк бор ҳис этди. У жароҳат устига ҳожатхона қоғозини босар, қонга бўккан қоғозни пайдар-пай ташқарига улоқтириб борарди. Қон аста-секин пўстин барлари ва ўриндиққа ёйила бошлади. Билли Санчес

саросимага тушиб, яна дорихона қидирмоқчи бўлди, аммо энди дорихона ёрдам беролмаслигини Нэна Даконте англаб етган эди.

– Ҳадемай Орлеан дарвозасидан ўтамиз, – деди у. – Катта йўлдан тўғри бораверасан, у ёғини кўрсатаман.

Аммо генерал Леклерк номи билан аталувчи катта йўлдан олға силжиш осон бўлмади. Йўлнинг иккала томонида енгил машина ва мотоцикллар бир-бирига мингашиб кетган, ўлганнинг устига тепган деганларидай, марказий бозорларга ошиқаётган юк машиналари кимир этгани кўймас эди. Билли Санчес хуноби ошиб, ҳайдовчилар билан сўкишиб кетар, Нэна Даконте ҳайҳайлаб уни ҳовуридан аранг туширарди. Фақат Леон Бельфор майдонидан ўтишга бир соатдан ортиқ вақт сарфлашди. Қаҳвахона ва дўконларнинг чироқлари ярим тундагидай чарақлаб турар, зеро Париж январининг одатдаги сешанбаси бўлиб, ҳаво рутубатли, ёмғир аралаш қор ёғарди. Данфер-Рошро кўчаси холироқ экан, озгина юрганларидан сўнг Нэна Даконте эрига ўннга бурилишни буюрди, кўп ўтмай улар бефайз бир касалхона олдида тўхташди.

Машинадан тушаётганда Нэна Даконтега ёрдамлашишга тўғри келди, лекин унинг руҳи тетик, фикри равшан эди. Навбатчи дўхтир келгунча Нэна замбилда ётган кўйи ҳамширанинг сийқа саволларига жавоб қайтарди: ким, қаерда туғилган, болалигида қандай дардларга чалинган ва ҳоказо. Билли Санчес машинадан унинг сумкачасини келтириб берди, сўнг никоҳ узуги тақилган қўлини ушлади. Қўл ҳароратсиз ва заиф эди, лаблари ҳам оқариб кетганини илғади. Қиз эрининг қўлини қўйиб юбормади, дўхтир келгунча Билли Санчес шу алфозда тураверди. Навбатчи бармоқдаги жароҳатни кўздан кечира бошлади. У бошида бир туки йўк, қорачадан келган ёшгина йигит эди. Нэна Даконте унга заррача эътибор бермай, эрига қараб жилмайди.

– Қўрқма, – деди у, кейин одатдаги ҳазилини қилди: – нари борса, бармоғимни кесиб олиб, ютиб юборар-да.

Дўхтир бошини кўтариб, андак осиеча талаффуз аралашган соф испан тилида жавоб қайтарди:

– Йўк, азизларим, – деди у, – шундоқ чиройли бармоқни кесиб олиб, ютиб юборгандан кўра, очдан ўлганим афзал.

Эр-хотин бақа бўлиб қолишди, аммо дўхтир мулоҳим ишора билан уларни хижолатдан кутқарди. Сўнг замбилни олиб кетишни буюрди, Билли Санчес хотинининг қўлини тутганча одимлаётган эди, дўхтир унинг тирсагидан ушлади:

– Сиз қолинг. Беморни реанимацияга олиб боришади.

Нэна Даконте эрига яна бир бор жилмайиб, қўл силкиди. Замбил йўлак ичкарасида кўздан ғойиб бўлди. Дўхтир ҳамшира ёзган маълумотларни ўқиётган пайтда Билли Санчес унинг ёнига келди.

– Дўхтир, – деди у, – хотиним ҳомиладор.

– Неччи ойлик?

– Икки ойлик чамаси.

Дўхтир бу хабарни Билли Санчес кутганидан кўра хотиржам қабул қилди. «Айтганингиз яхши бўлди», деди-да, замбил олиб кетилган томонга қараб йўрғалади. Билли Санчес беморлар таҳликасига тўйинган бўм-бўш йўлакда қаққайганча қолаверди, анча гарангсиб турди, кейин узун ёғоч курсида ниманидир кутиб ўтирган кишилар ёнига чўқди. Орадан қанча фурсат ўтганини билмайди, кифтига ер юзининг жамики ғам-ташвишини ортиб касалхонадан чиққанида яна қоронғи тушган, осмон яна ҳафсала билан қор элакларди.

Нэна Даконте касалхонага ётқизилган вақт – 7 январь, сешанба, соат 9.30. Ўша куни тунни Билли Санчес касалхона рўпарасида турган машинасида ўтказди. Эрталаб уйғониши билан сал наридаги қаҳвахонада қайнатилган олтига тухум еб, икки стакан сутли қаҳва ичди, Мадриддан чиққанларидан бери тузукроқ еган овқати шу эди. Кейин Нэна Даконтени кўриш учун беморларни қабул қилиш бўлимига борди. Асосий эшикдан кириш кераклигини унга бир амаллаб тушунтиришди. У ёқда, худога шукр, испанчани биладиган бир санитар

топилиб қолди, ўша орқали Билли Санчес ростдан ҳам Нэна Даконте касалхона рўйхатида қайд этилганини аниқлади; беморларни зиёрат қилишга фақат сешанба куни соат тўққиздан тўртгача рухсат бериларкан. Демак, яна олти кун кутиш керак. Хотинини қабул қилиб олган дўхтирга учрашиш нятида унинг тепакал эканини, негрларга ўхшаб кетишини айтган эди, арзимаган бу икки сифат бўйича тусмоллаган бирорта одам у дўхтирни танимади.

Нэна Даконте рўйхатда борлигидан кўнгли сал таскин топган Билли Санчес машинаси олдига қайтди, у ерда транспорт полициясининг ходими кутиб турган экан; иш шу билан тугадик, машинани иккита мавзе наридаги тор бир кўчага ҳайдаб бориб, тоқ рақамли бинолар жойлашган томонга қантаришга тўғри келди. Рўпарадаги эндигина таъмирдан чиққан бинога «Отель Николь» деган лавҳа қоқилган эди. Лавҳада биттагина юлдузнинг шакли бор, торгина фойега кўримсиз диван билан эски пианино қўйилган, аммо-лекин чийилдоқ овозли хўжайин пулдор мижоз билан исталган тилда гаплаша олар экан. Аллақайси гўрда қайнаётган карамнинг ҳиди тутиб кетган айланма зинапоядан ўн битта чамадон билан совға-саломга тўла тўққизта қоғоз қутини бешинчи қаватнинг бўш турган бир хонасига ташиб чиққунча Билли Санчеснинг она сути оғзига келди. Хонанинг биттагина деразасидан кўр ойдиндай нур тушиб турарди. Битта каравот, битта жавон, битта стул, пойига тоғора қўйилган обрез – хонадаги бор бисот шу, тагин буларнинг бари шу даражада бир-бирига тақалиб турибдики, нари-берига бирор қадам босишнинг иложи йўқ. Атрофдан кимёвий дорининг ҳиди анқийди. «Нима бўлганда ҳам қиш изғиринида кўчада ётгандан яхши-ку», дея ўзига тасалли берди Билли Санчес. Кейин эшикни ичкаридан илгаклаб, пўстинини ечмай каравотга юзгубан ташлади. Умрида биринчи марта ўзини ниҳоятда ғариб ва ёлғиз ҳис этди. Шунча йилдан бери Нэнасиз қандай яшади экан-а? Мана, ҳозир у қўл узатса етадиган жойда қонига беланиб ётибди...

Қачон уйқу элитганини билмайди, бир маҳал кўзини очса – соат беш. Лекин эрталабки бешми, кечкурунгими, ҳафтанинг қайси куни, шамол ва ёмғир дўмбира қилаётган ойналаридан бошқа ҳеч вақоси йўқ қанақа шаҳар бу – дабдурустдан фарқига боролмади. Кўзларини очганча Нэна Даконте ҳақида ўйлаб ётди, бир оздан сўнг янги кун бошланаётганига ишонч ҳосил қилиб, ўзи ўрганган ўша қаҳвахонага қараб йўл олди, бугун пайшанба эканини ҳам ўша ерда билди. Ёмғир тинган, лекин касалхона чироқлари ҳали ўчмаган эди. Билли Санчес оқ халатли эркагу аёл кириб-чиқиб турган эшик рўпарасидаги қора қайинга суянганча хотинини қабул қилиб олган дўхтирни учратиш илинжида кунни кеч қилди. Қош қорайиб, совуқ суяк-суягидан ўтиб кетгач, яна қаҳвахонага кириб, ҳар галги жойидан иккита тухум олиб еди, иссиқ-иссиқ қаҳва ичди. Меҳмонхонага қайтса, ўзиникидан бошқа ҳамма машиналар кўчанинг нариги томонидаги йўлкада турибди, унинг машинаси ойнасига жарима қоғози ёпиштириб кетилган. Меҳмонхона эгаси ҳафтанинг тоқ кунларида машинани тоқ рақамли бинолар остидаги йўлкага, бошқа кунлари эса нариги томондаги йўлкага қўйиш кераклигини унга узоқ тушунтирди. Айниқса, жаримани тўлангу машина жойида тураверсин, акс ҳолда кечаси соат 12 да уни яна бу ёққа олиб ўтишингизга тўғри келади, деган гапи жон-жонидан ўтиб кетди. Хонасига чиқиб, тўшакка кирди-ю, сира ухлай олмади, туни билан ағанаб чиқди. Дардини кимга айтсин, кўнглини кимга бўшатсин?!

Уйқусизлик унга сабоқ берди. Жума куни эрталаб зил-замбил бўлиб ўрнидан турди-ю, энди ҳаётига аниқлик киритиш зарурлигини англаб, қатъий ҳаракат қилишга жазм этди. Кийимини алмаштириш керак эди, бинобарин, чамадон қулфини бузишдан бошқа иложи қолмади – ҳамма калитлар, анча-мунча пул, телефон дафтарчаси Нэна Даконтенинг сумкасида эди. Лоақал телефон дафтарчаси ўзида бўлганида, эҳтимол, парижлик бирорта танишини топармиди... Қаҳвахонага кириб борганида французча саломлашишни ва бутерброд

билан сутли қаҳва буюришни ўрганиб олгани маълум бўлди. Лекин бу тилда сариеғ билан тухумни ҳеч қачон сўрай олмаслигини ҳам англади, чунки бу икки сўзни сира ишлатгани йўқ-да: сариеғни нонга қўшиб беришар, тухумни пештахтадан ҳар гал ўзи олаверарди. Уч кун ичида қаҳвахона хизматчилари ҳам унга анча эл бўлиб, жавоб-муомалага ўргата бошлашган эди. Қўйинг-чи, жума куни у бемалол ўтириб, фикрини жамлаш ниятида, ковурилган картошка билан бузоқ гўшти ҳамда бир шиша вино буюрди. Танаси шунақа яйраб кетдики, яна битта вино сўраб, уни ҳам яримлатди, кейин касалхонага бостириб кириш қасдида ўрнидан турди. Нэна Даконтени қаердан қидиришни билмасди, лекин анови қоратаппи дўхтирнинг башараси ёдида қолган. У асосий эшикка эмас, қабулхона томонга қараб юрди, назарида у ер заифроқ қўриқланадигандай туюлган эди, аммо йўлакнинг Нэна Даконте қўл силкиб хайрлашган қисмидан нарига ўтолмади. Остонадаёқ халати-га қон сачраган қандайдир кимса, эҳтимол қоровулдир, ундан ниманидир сўради, аммо Билли Санчес эътибор бермади. Қоровул французчалаб бир саволни қайтарганча орқасидан эргашиб кетаверди, ниҳоят, тоқати тоқ бўлиб, ўзбошимчанинг билагига шунақанги чангал солдики, Билли Санчес таққа тўхтаб қолди. Ўзининг эски усулларида бирини қўллашга уринган эди, қоровулнинг тепа сочи тикка бўлиб, Санчеснинг қўлини чапдастлик билан орқасига қайирди-да, французчасига сўкина-сўкина, диконглатиб эшик ёнига олиб келди. Кейин даст кўтариб, бир қоп гўштдай кўчага улоқтирди.

Ўша куни Билли Санчес «мулла» бўлди. Энди ўз элчисига мурожаат этиш кераклигини англади, эҳтимол, Нэна Даконте ҳам шундай қилган бўларди. Меҳмонхона хўжайини бир қарашда одамовига ўхшаб кўрингани билан жуда ҳожатбарор ва хорижий тилларга сабр-бардошли киши экан. Маълумотлар китобидан элчихонанинг телефон рақами билан манзилени топиб берди. Гўшакни хушмуомала бир аёл кўтарди. Билли Санчес аёлга таъсири зўрроқ бўлармикин деб,

ўзининг тўла исм-шарифини айтди. Аммо унинг ово-
зида ўзгариш сезилмади. Аёл ҳозир элчи йўқлигини,
бугун бўлиши ҳам даргумонлигини, қолаверса, у фақат
олдиндан келишув бўйича ва ўта муҳим масалалар
юзасидангина қабул қилиши мумкинлигини билдирди.
Билли Санчес бу йўл билан ҳам Нэна Даконтенинг
олдига киролмаслигини тушуниб, аёлга, худди унинг
ўзидай, мулойим оҳангда ташаккур изҳор этди. Ва
дарҳол такси тутиб, элчихонага қараб жўнади.

Элчихона Елисей кўчасидаги 22-бинога, Парижнинг
энг сокин масканларидан бирига жойлашган эди. Аммо
Билли Санчесни анча кунлардан бери биринчи марта
қуёшнинг Кариб офтобидай чарақлаб, Эйфель мино-
расининг мусарффо осмонга бўй чўзиб туриши лол
қолдирди. Уни элчи номидан қабул қилган мулозим
эндигина ўлим тўшагидан турган беморга ўхшарди,
фақат тугмасини томоғигача қадаб, бошдан-оёқ қора
кийиниб олгани учунгина эмас, йўқ, хатти-ҳаракатининг
омонатлиги ҳамда овозидаги ўта хокисорлик туфайли
ҳам шунақага ўхшарди. У Билли Санчеснинг аҳволини
тушуниб турарди, албатта. Аммо гапни узоқдан бошла-
ди. Улар маданияти юксак мамлакатда эканлигини, бу
мамлакатнинг тартиб-қоидалари олис ўтмишга бориб
тақалишини, бу ерда Америка мамлакатларидаги каби
қоровулга пул қистириб касалхонага кириб кетаве-
риш мумкин эмаслигини шошмасдан, ройишлик билан
уктирди. «Шунақа, йигитча, – деди у, – ақл-идрок
нидосига қулоқ тутиб, сешанбагача сабр қилишга тўғри
келади, бошқа иложи йўқ».

– Атиги тўрт кун қопти, шунга ҳам ота гўри –
қозихонами! – дея сўзига якун ясади дипломат. –
Ҳозирча Лувр музейини томоша қилинг, кам бўлмайсиз.

Буткул довдираб қолган Билли Санчес Яраш май-
донига аранг етиб борди. Томлар тепасида бўй чўзиб
турган Эйфель минорасини кўриб, яқин туюлди ше-
килли, соҳил ёқалаб юришга қарор қилди. Орадан
кўп вақт ўтмай, янглишганини, минора анча олисда
эканини, бунинг устига, ҳар лахзада ўрни ўзгариб
туришини пайқади. Бинобарин, Сена бўйидаги овлок

бир жойга ўтириб, Нэна Даконте тўғрисида ўйлай бошлади. Кўприк остидан ўтаётган шатакчи кемаларни кузатди, улар сахнига кир ёйилган таги япаски юк кемаларини судраб боришарди, булар унга кема эмас, дераза токчаларига гултуваклар терилган қизғиш томли дайди уйларга ўхшаб кўринди. Қармоғини сувга ташлаб ўтирган балиқчи чолга узоқ тикилиб турди: на чол қимирлайди, на қармоқ, на сув қилт этади. Бу орада қоронғи тушди, Билли Санчес такси тутиб меҳмонхонага қайтмоқчи бўлди-ю, бошини чангаллаб қолди. Қани энди, меҳмонхонанинг номини эслолса! Касалхонанинг ҳам. Парижнинг қайси кўчасида эканини билмайди. Кўнглига гулғула тушиб, дуч келган биринчи қаҳвахонага чошиб кирди-да, далда бўлармикан деган умидда бир рюмка коньяк ичди. Деворлардаги киши қиёфасини турли шаклу шамойилда акс этирадиган кўзгуларга қараб туриб, ниҳоятда ночор ва танҳо эканини ҳис этди. Иккинчи рюмкадан сўнг сал ўзига келди. Бир кўнгли, элчихонага қайтиб бормоқчи бўлди. Кўчанинг номини эшлаш учун чўнтагидан меҳмонхона хўжайини ёзиб берган қоғозни олди. Қай кўз билан кўрсинки, қоғоз тепасида меҳмонхонанинг номи ёзиғлиқ турибди-да: «Отель Николь». Хе, ўл-э! Билли Санчес омонат бошпанасига бир амаллаб етиб келдию қайтиб кўчага чикмади. Бешинчи қаватдан фақат тамадди қилиш ва машинасини йўлнинг бу бетидан у бетига олиб қўйиш учунгина тушарди. Уч кеча-кундуз, худди Парижга келган кунларидагидай, эзиб ёмғир ёғди. Умрида бирорта китобни охиригача ўқимаган Билли Санчес каравотда ағанаб ётаркан, ҳозир қўлига тушган ҳар қандай нарсани ўқишга тайёр эди-ю, аксига олиб, хотинининг чамадонларидан бирорта испанча китоб чикмади, ҳаммаси аллақандай хорижий тилларда. Билли Санчеснинг хаёли яна Нэна Даконтега кетди. Сешанбанинг келиши бир йилга чўзилгандай туюлди. Душанба куни хотинининг чиқишига хонани сал саришта қилиб қўймоқчи бўлди, шунда пўстинининг этагида қотиб қолган қон

доғларини кўрди. Сафар халтасидан хушбўй совун олиб, доғларни ювишга киришди. Қарийб кечгача шу иш билан машғул бўлди. Ахийри пўстинни Мадрид аэропортида самолётга олиб чиқилган ҳолатга келтирди.

Сешанба тонги отди. Осмонни булут қоплаган, лекин ҳаво қуруқ эди. Билли Санчес соат олтида сапчиб туриб, касалхона дарвозаси олдида катта-кичик тугун ва гулдасталар кўтариб турган одамлар сафига қўшилди. Кейин ҳамма билан бирга усти берк кенг-мўл ҳовлига кирди. Бу ерда гуллар қийғос очилиб, қушлар сайраб турарди. Нэна Даконтенинг қаердалигини билмаса ҳам, бу гал негрға ўхшаган дўхтирни учратишига ишончи комил эди. Ҳовлининг икки томонида узун-узун иккита бино, чап томондагиси – аёллар бўлими, ўнгдагиси – эркакларники. Билли Санчес оломонга эргашиб аёллар бўлимига кирди. Ёп-ёруғ йўлакдаги узун-қисқа курсиларда касалхона либосини кийган беморлар ўтиришарди. У йўлакнинг охиригача бориб, изига қайтди. Буларнинг орасида Нэна Даконте йўқ эди. Кейин ҳовлига чиқиб, эркаклар бўлими томон деразаларга қараб-қараб кетаверди. Ниҳоят, қидирган одамини қўриб қолди.

Ҳа, бу ростдан ҳам ўша дўхтир эди. У бошқа дўхтир ва ҳамширалар билан бирга беморни кўздан кечираётган эди. Билли Санчес отилиб ичкарига кирди, бир ҳамширани четга суриб, беморнинг устига энгашиб турган ҳалиги дўхтирнинг рўпарасига келди, нима деб чақиришни билмай, беўхшов йўталди. Дўхтир бошини кўтариб, қошларини чимирди, салдан кейин Билли Санчесни эслади.

– Астаффурулло! – деди у. – Қайси гўрда юрибсиз? Билли Санчес довдираб қолди.

– Мехмонхонада, – деб жавоб қилди базўр. – Нариги муюлишда.

Шундан кейин ҳаммаси равшан бўлди. Франциядаги энг етук мутахассисларнинг етмиш соат давомида қилган саъй-ҳаракатлари зое кетди – 9 январь, пайшанба куни кеч соат 19.10 да кўп қон йўқотиш

оқибатида Нэна Даконте оламдан ўтди. Сўнги дақиқаларгача эс-хушидан айрилмади, эрини «Плаза Атене» меҳмонхонасидан қидириш кераклигини, ўша ердан хона буюриб қўйилганини айтди. Ота-онасининг телефон рақамларини берди. Жума куни Ташқи ишлар вазирлиги Франциядаги ўз элчихонасини воқеадан хабардор қилди, бу пайтда Нэна Даконтенинг ота-онаси келаётган самолёт Парижга яқинлашиб қолган эди. Мотам маросимини уюштиришни шахсан элчининг ўзи зиммасига олиб, Билли Санчес топилган-топилмаганини шаҳар полициясидан мунтазам сўраб турди. Жума оқшомидан то якшанбагача радио ва телевидение Билли Санчес исмли шахс қидирилаётганини қайта-қайта эълон қилди. Қирқ соат давомида уни бутун Франция излади. Нэна Даконтенинг сумкасидан топилган сурати катталаштирилиб, шаҳар кўчаларига ёпиштириб қўйилди. Полиция учта «Бентли» русумли машинани тўхтатди, лекин булар бошқа машиналар эди.

Нэна Даконтенинг ота-онаси шанба куни эрталабдан ярим кечагача қизларининг касалхона бутхонасига қўйилган тобути ёнидан жилмай, Билли Санчесни кутишди. Йигитнинг ота-онасига ҳам хабар берилган эди, аммо телеграммадаги чалкашлик туфайли етиб келишолмади. Видолашув маросими якшанба куни соат иккида, Билли Санчес хотинини кўролмай, хуноби ошиб ётган ўша машъум меҳмонхонадан атиги икки юз метр нарида бўлиб ўтди. Буни қарангки, уни элчихонада қабул қилган мулозимга Ташқи ишлар вазирлигидан ушбу нохуш хабар Билли Санчес билан гаплашиб бўлганидан кейин келган, чор атрофга югуриб, уни топа олишмаган. Якшанба куни кечқурун, Билли Санчес ўз хонасида юраги хун бўлиб ётган пайтда Нэна Даконтенинг ота-онаси унинг топилишидан умидларини узиб, мархуманинг мўмиёланган жасадини рух тобутда Мадридга олиб кетишди. Қизни кўришга улгуриб қолган кишилар бундай гўзал аёлни умрларида учратмаганликларини кейин узоқ йиллар гапириб юришди. Хуллас, сешанба куни эрталаб Билли Санчес айни

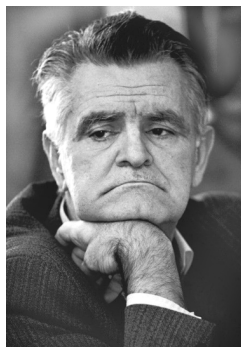
касалхонага кириб борган пайтда булар учун шаффоф саодатнинг илк қўнғироқлари чалинган қароргоҳдан сал наридаги мазорда Нэна Даконтенинг жасади солинган тобутни қабрга туширмоқда эдилар.

Негр-дўхтир фожианинг тафсилотларини сўзлаб бўлиб, таскин берувчи дори узатган эди, Санчес уни олмади. Миннатдорлик билдиришга ҳам зарурат йўқ эди. Шу тобда у ўзига таниш занжир билан бирор кимсанинг башарасини абжақ қилиб, аччиқ қисматидан қасос олиш иштиёқида куйиб-ёнарди. Касалхонадан чиқди-ю, аммо осмону фалақдан заррача ҳам қон сачрамаган йирик-йирик, покиза қор ёғаётганини пайқамади. Париж қўчалари жонланиб қолган, зеро кейинги ўн йил мобайнида биринчи маротаба чинакамига лайлакқор ёғаётган эди.

Низом КОМИЛ таржимаси

Фозил ИСКАНДАР
абхаз ёзувчиси

(1929 йилда туғилган)

ҚЎШОРАК

– Ке қўй, Зинахоним, «нима буюрасиз?» деб бошимни қотирма. Уни опке, буни опке демайман. Қанақа ширин таом, қанақа зўр ичимлик бўлса, опкелавер. Жўраларим билан би-ир битимиз тўқилсин. Тезлаштир!

Нима демокчи эдим-а? Ҳа! Адгурнинг юраги иккита деган гапни ўйлаб топган одамни учратсам, ўлай агар, онасини Учқўрғондан кўрсатаман! Миш-миш тарқатгани билан хотини ўғил туғиб берармиди! Лекин уни барибир топаман, чунки кимлигини кўнглим сезиб турибди. Биз томонларда ҳам шунақа ғаламис одамлар учраб туради.

– Қизик-да, – дейишади ўртоқларим, – олтита ўқ еб тирик юрибсан, тагин ўқлардан биттаси юрагингни тешиб ўтган. Демак, юрагинг иккита-да, Адгурбек, шунга дўстларингдан яшириб нима қиласан?

– Хой, мусулмонлар, – дейман мен жиғибийрон бўлиб, – юрагим битта! Агар ҳадеб гапираверсаларинг, шунисиям тарс ёрилади. Ахир, ҳаммамиз дўстмиз, бирга ўсганмиз, неччи йилдан бери туз-намакмиз, нахотки шу бемаъни афсонага ишониб юрсанглар?

Тўғри, олтита ўқ еб тирик юрибман, сабаби – жони қаттиқ уруғданман. Бу – бир. Иккинчидан, юрагимдан ўтган ўқ юрак қисилган, таранглашган пайтида ўтган, деярли тегмаган, бир четини ялаб кетган, холос.

Ҳозирги тиббиёт фани буни аниқлаган: юз йилда бир марта шунақаси ҳам бўлиб тураркан. Ўқ юз йилда бир марта таранглашган юракдан ўтаркан, тушуняписизларми, кисилиб турган юракдан! Шунда одам ўлмай қоларкан. Бу энди... бир сўмлик лотореяга «Волга» ютишдай гап.

Лекин буни ҳаммага тушунтириш осонми? Қаҳвахонадан одам оёғи узилмайди. Уларнинг бирортаси барибир ана шу аҳмоқона саволни беради-да:

– Адгурбек, юрагинг иккита эмиш, шу гап ростми?

Тирик юрганим учун ўзимни оқлагунча она сутим оғзимга келади, шунақа пайтларда. Хоҳ ишонинг, хоҳ ишонманг – бир куни атайлаб кушхонага бордим. Биздан узоқ эмас, Маякда. Номи чиққан қассобимиз Мисроп амаки ўша ерда ишлайди. Ёши саксонни қоралаб қолган, аммо-лекин бизга ўхшаган ёшлардан ўнтасини бир чўқишда кочиради, нимагаки ҳар куни эрталаб иссиққина қонни пиёлага лиммо-лим қилиб симирволади.

Бориб дардимни айтдим, худди отам билан гаплашаётгандай, шунақа-шунақа... безор бўп кетдим, дедим.

– Мардона иш тутганингдан хабарим бор, мулла Адгур, – деди у бамайлихотир. – Отангдай одамдан бошқача ўғил дунёга келиши мумкин эмас эди. Ойингни ҳам яхши биламан. Минг қилганда ҳам ўзимизнинг эшерлик аёл-да. Дуркун, оёқ-қўли чакқон, ака-укалари ҳали ҳам ўша ерда яшайди, девдай-девдай йигитлар. Энди анови масалага келсак, қассоб сифатида шуни айтишим мумкинки, умрим бино бўлиб қўшалок юрак у ёқда турсин, ҳатто қўшалок талокқа ҳам дуч келмаганман. Тўғри, минг тўққиз юз ўттиз олтинчи йили ошқозони иккита қора буқани бир марта кўрганим рост.

– Мисроп амаки, – дедим мен, – минг тўққиз юз ўттиз олтинчи йилда сиз кўрган ошқозони иккита қора буқанинг менинг ҳозирги аҳволимга нима алоқаси бор? Ўша минг тўққиз юз ўттиз олтинчи йилдаги ошқозони

бир жуфт қора буқа бошқа нарсадан дарак берган, яъни бир йил ўтиб ўттиз еттинчи йил келадию Сталин ҳаммани ямламай ютади, дегани бу. Гап мана шунда.

– Мен буни сезганман, – деди Мисроп амаки, – буқанинг курагига қараб очилган фол ҳам шунга ишора қилган. Лекин ўшанда миқ этмаганман – замон чатоқ эди. Қисқаси, жигарим Адгурбек, тўрт оёқли жониворлар устидан бор бисотимни ўртага қўйиб ҳукм чиқаришим мумкин: ўзинг биласан, қассоб халқида мол-бисотдан қаҳатчилик йўқ. Аммо икки оёқлилар тўғрисида бир нима деёлмайман. Бу масалада сенга бирорта яхшироқ дўхтир ёки Бериянинг қассоблари ёрдам бериши мумкин. Ана, хиёбонларда мункиллаб бўлса ҳам сайр қилиб юришипти, отнинг калласидай нафақа олишади. Хоҳласанг, битта-иккитасини кўрсатиб қўяман. Лекин бирортасиям айбини бўйнига олмайди-да.

Мана энди, биродари азизлар, гарчи бу нарсаси ҳозир расман тавсия этилмаса ҳам, нима сабабдан Берия жаллодларини бот-бот эслаб туришимни фахмлагандирсизлар. Мендай одам-а! Сиёсий жиҳатдан етук бармен! Ахир, бу муттаҳамлар гўзал Абхазиямиз бошига озмунча кулфат ёғдиришдими! Биз буни минг йилдан кейин ҳам унутмаймиз.

Ўттиз еттинчи йилда амаким Адзюбжа қишлоқ фуқаролар кенгашининг раиси экан. Бир куни шаҳардан одам келиб, колхозчиларни маъруза эшитишга тўплашни буюрган. Амаким колхоз раиси билан бирга икки юзтача одамни клубга йиққан. Хайриятки, кўпчилик келмаган. Халиги одам халқаро вазият тўғрисида гапириб бўлганидан кейин, томдан тараша тушгандай:

– Колхозлаштириш сиёсати хато бўлган. Сизлар шунга қарши бош кўтаришингиз керак, биз сизларни қурол билан қўллаб-қувватлаймиз, – деган.

Кўряпсизларми қанақа ифво бошлаганини! Шуниси-га шукрки, бу вақтга келиб деҳқонлар оқ-қорани ажратадиган бўлиб қолишган экан, нотикнинг гапига «хўп»

ҳам дейишмайди, «йўқ» ҳам дейишмайди. Жимгина тарқалишади. Ҳангома ана шундан кейин бошланади. Икки кечада мажлисда қатнашганларнинг ҳаммасини – колхоз раиси билан фуқаролар кенгаши раисини ҳам ҳибсга олишади. Гўё булар колхоз тузумига қарши қуролли кўзғолон кўтаришга уринишганмиш.

Сўроқ варақаларига қўл қўймагани учун уриб, амакимнинг бир кўзини кўр қилишади. Аммо у бунга ачинмайди. Ҳамқишлоқларини мажлисга судраб борганига ич-этини ейди, холос. Лекин амаким бунақа бўлишини туш кўриптимиз? Шуниси қизиқки, «мажлисинга тупурдим» деганларга тегмайдилар. Фақат йиғинга келганларни қамайдилар. Ҳаммаси ўн йил-ўн йилга кесилади, бирортасиям Сибирдан қайтиб келмайди. Лекин амаким қайтади. Айтдим-ку, жони қаттиқ уруғданмиш, деб. Аммо кўзи...

Майли, умри узок бўлсин, бу ёғи йигирманчи съезд яқинлашяпти. У вақтларда амаким биз билан бирга яшарди. Ота ўрнида ота эди, чунки дадам уруш туганидан сўнг орадан икки йил ўтар-ўтмас қазо қилган. Мана, йигирманчи съезд ҳам бўлиб ўтди. Ўша кунлари Ачандарадан кенжа амакимнинг ўғли келиб қолди, ўзи ўқитувчи.

– Амаки, – деди у икки кафтини бир-бирига ишқалаб, – бизнинг давримиз келди. Кўзингизни чиқазган ўша терговчини менга рўпара қилинг. «Ал қасосу минал ҳақ» деган гап бор.

– Қўйсанг-чи, – дея қўл силтади амаким, – қизиққон йигитсан, сен битта кўзнинг ўзи билан тинчимайсан. Мен кўзимга эмас, ўзим мажлисга судраб борган анови шўрликларга ачинаман.

– Амаки, – деди амакиваччам хуноби ошиб, – сизда айб йўқ, тарих айбдор бунга. Лекин биз, жиянларингиз, сиз учун қасос олишимиз керак.

Амаким чурқ этмади, амакиваччам уйига қайтиб кетди. Унда мен ёш бола эдим. Ҳаш-паш дегунча йигирма иккинчи съезд ҳам етиб келди, умридан барака топсин! Бу вақтда армияда хизмат қилардим, дарров

амакимга хат ёздим. «Амаки, – дедим хатимда, – яна бизнинг давримиз келди. Совет десантчиси, жанговар тайёргарлик аълочиси сифатида терговчингизни тергаб қўйишга тайёрман!»

Барибир амакимни кўндириб бўлмади. Сал ўтмай бу бевафо дунёни тарк этди у. Сибирда музлаб ўлган ҳамқишлоқларини кечаю кундуз ўйлайверганидан кейин нима ҳам бўларди? Балки уларнинг «Биз раисга нима ёмонлик қилувдик?» деган таъналари амакимни қабрида ҳам тинч қўймай, безовта қилаётгандир.

Мен буни унута оламанми? Водийдаги қишлоқки бор, бариси қатагон қилинган эди. Энди бўлса, «Бериячиликни шунча чайнаганимиз етар! Аччиқичакдай чўзаверишнинг нима кераги бор?» дейишади.

Гапни қаранг! Э, мен буни минг йилдан кейин ҳам унутмайман!

Майли, энди ўзимнинг дардимга қайтайлик. Тўғри, Мисроп амаки менга далда берди. Лекин барибир қулоғим тинчигани йўқ. Қаҳвахонага келганлар хануз ўша қўшюрак тўғрисида сўраб-суриштиришаверади. Москвага бориб, бирорта пихи қайрилган профессорни топсаму ундан «одамда иккита юрак бўлмайди» деган маълумотнома ёздириб келсаммикан? Баъзан шунақа бўладики, қаҳвахонага кирганларнинг айримлари жилпанглаб ёнимга келиб, қулоғини кўксимга босади – иккинчи юрагимнинг тепишини эшитмоқчи бўлади-да, занчалиш! Йўқ, бораман Москвага, маълумотномани опкелиб, бир нухасини мана шу деворга ёпиштириб қўяман! Ўқи, дейман, кўзми ё пўстакнинг йиртиғими, дейман ҳалигидақа хирапашшаларга.

Шундоқ хаёллар билан юрган кезларим, аксига олиб, қаҳвахонага кекса бир одам кириб келди, ёнида хотини ҳам бор. Ўтириб, коньяк билан қаҳва буюришди. Қарчиғайнигоҳ йигитман-да: эркаги кўзимга нуқул профессорга ўхшаб кўринаверади. Чидаялмайдим:

– Маъзур тутасиз, – дедим ёнига бориб, – мабодо профессормасмисиз? Ё қиёфангиз шунақами?

– Ха, профессорман, – деди у.

- Хотини ҳам жилмайиб, эрининг гапини тасдиқлади.
- Кечирасиз-у, қайси соҳадан?
 - Тиббиёт фанлари докториман.
 - Тиббиёт фанлари профессори ҳамми?
 - Ҳа. Нимаиди?

Дарҳол дийдиёни бошладим:

- Одамда иккита юрак бўладими?
- Шу чокқача учратганим йўқ, – деди у, – лекин ҳаётда ҳамма нарса бўлиши мумкин.

– Ие, бу қанақаси? – дедим таажжубланиб. – Тиббиёт фанлари докторисиз, шу фаннинг профессорисиз, наҳотки, саволимга аниқ жавоб беролмасангиз?

– Ҳаётда ҳамма нарса бўлиши мумкин, дедим-ку!

– Шунинг учун ичади-да бу одам, – дея лукма ташлади хотини бир туки ўзгармай.

Ҳафсалам пир бўлди. Энди майли, бор гапни айтаман. Сизларга айтмасам – кимга айтаман, ҳарқалай, бир жойнинг одамимиз, оталаримиз улфат бўлган. Менга шунинг ўзи кифоя. Бегоналардан эшитмаганларинг маъқул, унақалар қўшиб-чатиб, бошқача етказди.

Бирор калимам ёлғон бўлса – тил тортмай ўлай! Ўшанда ҳам мана шу қахвахонада ишлардим. Бир шумқадам Арчандарада катта бувим қазо қилгани хабарини олиб келди, яъни ойимнинг онасининг опаси. Мен уни «катта буви» дердим.

Шу киши тўқсонга кирибди-ю, омонатини топширипти. Жуда куйиндим: беозор, мулойим кампир эди-да, болалигимда уларникига кўп борардим. Табиатим ғалатироқ – кекса одам ўлса ачинаман. Ёшларга ҳам ачинаман-у, унчаликмас. Феълим шунақа-да. Миямга бир фикр ўрнашиб қолган – узоқ яшаган одам ёруғ дунёга ўрганиб, мазахўрак бўлиб қолади, ўлгиси келмайди. Ёш йигит эса ҳали ҳаётнинг нашъасини сурмаган, ўлимдан ҳам тап тортмайди. Ўзини ўтга-чўкка ураверади.

Десант қўшинларида хизмат қилиб юрганимда бир дўстим бўларди. Исми Виктор. Ўрис. Ака-укадай эдик. Гавдали бўлгани учун Бука деб лақаб олган эди. Зўр

йигит эди-да, лекин. Қўрқув нималигини билмасди. Хар қандай қалтис вазиятда ҳам «Худо ҳофиз!» деб тураверарди.

Ўша дўстим ҳалок бўлди, худо раҳматига олсин. Парашюти очилмай қолди. Мендан кейин олтинчи бўлиб сакраган эди. Бундоқ бошимни кўтарсам – тошдай учиб келяпти. Ёнимдан ўтаётганида «Худо ҳофиз, Адгурбек!» деганини эшитиб қолдим. Онамни, икки фарзандимни ўртага қўйиб онт ичаман – худди шундай деди! Шундоқ деди-ю, зум ўтмай тош-метин заминга урилиб, чилпарчин бўлди.

Куйганимдан жинни бўлаёздим. Шунда «замполит» чақириб қолди:

– Адгурбек! Ҳукумат топшириғи бор. Кубага жўнатиш учун кўнгиллиларни йиғяпмиз. Борасанми?

– Бораман, албатта, – дедим ҳеч иккиланмай. – Энг яқин дўстимдан жудо бўлдим. Бу ердан энди бош олиб кетганим тузук.

Айни «Кариб танглиги» бошланган кезлар эди. Кубада қарийб икки ой турдик. Эсда қоладиган бирор нарсани кўрганим ҳам йўқ – бизни казармадан чиқазмас эди-да. Лекин сал ёзилдим, дўстим фожиасини бир оз унутгандай бўлдим. Мана, орадан шунча вақт ўтди, лекин дўстимнинг ҳалиги иборасини хануз унутолмайман: «Худо ҳофиз!» Шундай десам, дардим енгиллашгандай бўлади. Келинлар, дўстларим, энди Викторнинг хотираси учун ҳам биттадан отайлик... Ҳа қурғур, нима деятувдим? Ўтлаб кетдим-а...

Қисқаси, Ачандарада катта бувим оламдан ўтипти. Иш тугашига ярим соат қолганда савдодан тушган пулни директорга топшириб, оиламиз бошига тушган мусибат сабабли барвақтроқ кетмоқчилигимни айтдим.

– Бемалол, – деди директор, – боравер. Лекин сен билан бир масалада гаплашиб олишим керак. Ке, бирпас ўтириб, қиттай-қиттай отайлик, кейин кетаверасан.

Ҳозир ичишга бало борми! Ачандарада катта бувим ўлиб ётган бўлса! Бутун оиламиз билан шошилинч йўлга чиқишимиз керак-ку.

Лекин илож қанча? Биринчидан, директор. Иккинчидан, ёши анча катта. Қадахларга коньяк тўлдирди. Ичмадим, лабимни теккизиб қўявердим. Гапиряпти, эшитяпман. Нуқул валдирайди. Уч йил олдин бўлиб ўтган гапларни ковлаштиради. Гўё ўшанда бир қариндошини хафа қилган эмишман. Биринчидан, мен буни аллақачон унутворганман. Иккинчидан, уч йил жим юриб, энди нима қиласан ўлган илоннинг бошини қўзгаб? Хуллас, чакагини зўрға ёпдим, узр сўраб, ўрнимдан турдим.

– Майли, оқ йўл, – деди у. – Бирпас ўтириб, мен ҳам уйга кетаман.

Хозиргидай эсимда, соат кечки ўн бирдан ошганда қаҳвахонадан чиқдим. Озгина юргандан кейин хиёбон ёнидан ўта бошладим. Атроф қоп-қоронғи. «Горсовет бўлмай ўл, – дедим ичимда. – Чироқ ўрнатиб қўйсанг хотининг талоқ бўладими! Нуқул мақтанишади: «Фалон жойда ГЭС ишга тушди, писмадон жойда ГРЭС ишга тушди». Шаҳарнинг эса ахволи бу!

...И-й-й! Анови стол ёнига ўтирганлар – ГДРлик немислар. Фақат шампан буюришади. Улар фақат бизнинг шампанни тан олади. Бошқа ҳеч нарсани тан олишмайди. Столга битта шампанни қўйволиб, эрта-лабгача ҳам ўтиришаверади.

Ўтган йили ГДРлик иккита немис билан танишиб қолганман. Иккаласиям ёш. Эр-хотин. Уйимиз ёнидан ўтаётиб, шамоллатиш учун хотиним дорга ёйиб қўйган айиқ терисига кўзлари тушиб қопти. Айиқни уч йил бурун Сухуми ГЭСи атрофидан отиб олган эдим. Халиги немиснинг хотини – улар ўрисчани чала-чулпа билишаркан – ховлига кириб, суриштира бошлапти: «Ниманинг териси бу?»

Қўшнилар уларни бизникига бошлаб киришди. Нимасини айтасиз, айигимнинг териси немис маржасига бениҳоя ёқиб кетипти-да.

– Марҳамат, – дедим мен, – одатимизга биноан шуни сизга совға қиламан.

Суяниб кетишди. Эри менга ҳадя этиш учун би-
лагадаги тилла соатини еча бошлаган эди, ҳайҳайла-
дим:

– Унақа қилманг. Модомики, бизникига кирибсиз-
лар, мен сизларни меҳмон қилишим керак.

Хотиним дастурхон тузай бошлади. Мен музлаткич-
дан столга учта шампан олиб қўйдим. Меҳмондорчилик
қилдик. Дарвоқе, хотиним терини ҳадя этиб юборга-
нимни эшитиб енгил тортди, лекин сир бой бермади.

– Бошимизга урамизми терини, – деди у. – Ўзига
чанг тортади, тозалаб улгуролмайман... Яхшиси, палос
оламиз.

Лўли-да хотиним, палос жинниси. Лекин мен
меҳмонларга терини чин кўнгилдан совға қилдим.

Чақчақлашиб ўтирибмиз. Ичамиз, тамадди қиламиз,
яна ичамиз. Меҳмонларнинг кайфи оша бошлади. Бир
махал меҳмон хотин ўрнидан туриб келиб, тиззамга
ўтирволдию чўпиллатиб ўпа кетди – ёкиб қолдим
шекилли-да. Уларнинг одати шунақа экан, мен бил-
масам. Эри бепарво ўтирипти, хотиним эса – хангу
манг. Бир томони, улар меҳмон – бир нарса деёл-
майди. Иккинчи томондан, эрини чет эллик аёл ўпиб
ётипти. Шўрлик тамом бўлди – на кўзини уза олади,
на қўлидан бир иш келади! Кулавериб ичакларим
узилаёзди.

– Нега қараб турибсан, – дедим охири, – ўп сенам
эрини!

Хуллас, роса яйрадик. Меҳмонлар чулдираб
қолишди. Қарасам, яна ичгилари бор, лекин стол-
га бошқа шампан қўймадим. Товонларига қолмайин
тагин, дедим-да – ГДР бўлгани билан, харқалай, хо-
рижликлар.

Улар қўзғалишди. Ҳалиги терини яхшилаб ўрадим.
Немис маржа нукул «Германиядан нима жўнатайлик?»
дейди. Хотиним қулогимга абхазчалаб шивирлади:

- «Дрезден» қандилини сўранг. Ҳозир урф бўлган.
- Жим! – дедим мен. – Ҳеч нарса керак эмас.

Кўчага чикдик. Такси тутиб, уларни ўзлари яшаётган «Тбилиси» меҳмонхонасига эсон-омон элтиб кўйдим.

Анови немисларни кўриб, тагин гапдан чалғиб кетдим. И-й, ана! Айтдим-ку, улар фақат шампанни тан олади, деб. Официантка битта шампан кўйиб кетди. Бу ёғи – тонготар...

Хулласи калом, қаҳвахонадан чиқиб, қоронғи хиёбон ёқалаб кетяпман. Соат ўн бирдан ўн беш-йигирма дақиқалар ўтган. Шу пайт орқамдан қандайдир машина қувиб етиб, таққа тўхтади. Унинг ичидан биров «Адгур, чиқ машинага!» деб қичқирди.

Қарасам – оқ «Волга», лекин кимникилигини билмайман. Эҳтимол, ўртоқларимдир, дам олиш учун далапалага чиқиб кетишгаётган бўлса, мени ҳам опкетмоқчи бўлишгандир. Оиламизда кўнгилсизлик, ҳозир боролмайман, эшитган қулоққа яхшимас, дейиш учун машинага яқинлашдим. Қарасам – тамом нотаниш одамлар. Оббо! Дарров фаҳмладим – иш чаток, жанжалнинг иси келяпти. Лекин мен ҳам анойи эмасман.

– Чиқ, – деди бир йигит орқа эшикни очиб.

– Нега чиқаман? Сизларни танимасам...

Шундай деб, олдинга юрдим – машинанинг рақамига қарамоқчи эдим. Ол-ла! Йўқ. Машинада рақам йўқ. Юрагим шув этиб кетди, аммо ўзимни йўқотмадим. Яшириб нима қиламан, ёнимда тўппонча бор. Тез-тез юриб йўлкага чикволдим; йўлканинг нарёғи чакалакзор, чап беришга қулай. Эшитиб турибман – орқамдан келишяпти. Ана, тўхташди. Уч йигит йўлкага чикдию бараварига ўқ уза бошлади. Ўн қадам наридан етти-саккиз марта ўқ узилди, шулардан иккитаси кўкрагимнинг у ёғидан кириб, бу ёғидан чиқиб кетди.

«Ўлдим», дедим. Қарасам, оёқда турибман, тез узоқлаша бошладим; теварак-атроф қоронғи, улар учта. Йўқ, душман билан бу ерда жанг қилиб бўлмайди, муюлишда телефон будкаси бор, темирдан. Ўша ерда жон сақлашим мумкин, қолаверса, мелисахона ҳам яқин, ўқ овозини эшитиб, чопиб келишади.

Халигилар йиқилмаганимни кўриб, анграйиб қолишди. Шундан фойдаланиб муюлишга қараб югурдим. Лекин улар яна эс-хушларини йиғиб олишди. «Тўхта! Тўхта!» дея бақирганча тагин ота бошлашди. Икки ўқ яна баданимни тешиб ўтди.

«Шошма, энафарлар, совет десантчиси отиш қанақа бўлишини кўрсатиб қўяди сенларга!» дедим ичимда. Бу пайтда муюлишга етволган эдим, шартта тўппончани чиқардим. Қуролим борлигини кўриб, учаласи ҳам ерга ётволди. Телефон будкасини пана қилиб, душманни нишонга олмоқчи бўлсам... эвоҳ, қўлимни кўтаролмайман-да! Ўнг қўлим жараланган экан. Ала-мимдан йиғлаворай дедим.

Ана, баданимдан тўртта ўқни ўтказворган ит эмган ғаламислар рўпарамда ётипти, қани энди, қуролимни ишлатолсам! Нима қилиш керак? Фанимларимни саросимага солиш учун асфальтга уч марта ўқ узиб, яна қочишга тушдим. Иложим қанча? Ўз чамамда яна битта ўққа чидайман, у ёғига – ё раззоқ...

Қочганимни кўриб, яна қува бошлашди. Ўқи тугади, деб ўйлаган бўлишса керак-да. Қочяпман, қувиб келишяпти. Лекин менда олдингидай тезлик йўқ. Ҳазил гапми – тўртта ўқ еганман. Улар яна бараварига панғиллатишди. Тагин битта ўқ у ёғимдан кириб, бу ёғимдан чиқиб кетди. Худога шукр, дейман ичимда, мелисахонагача оз қолди. Бинога яқинлашганимда ичкаридан олтитача мелиса югуриб чиқиб, отишмага қулоқ сола бошлади. Кўрган одам, қувноқ бир таронани тинглаяптими булар, дейиши аниқ эди. Ўқ овози чиққан томонга югуриш қаёқда! Ана сизга совет мелисасининг ахволи...

Мени кўришлари билан шартта ушладилар-да, тўппончани тортволиб, қўлимга кишан сола бошладилар.

– Нега қўлимга кишан соласизлар? – дея бақира бошладим. – Қочмайман. Анови муюлишда рақамсиз оқ «Волга» турипти. Ундан уч киши тушиб, мени ўлдирмоқчи бўлди!

Шу гапни айтиб бўлишим билан ҳалигилардан бири бурчакдан мўралаб қолди.

– Ана! Ана у! Ушланглар! – деб кичкирдим.

Қаёқда! Мелисалар – парвойи фалак. Бирдан мўралаган одамнинг ўзи муюлишдан чиқиб, биз томонга қараб юра бошлади. Ҳайратдан бақа бўлиб қолдим, лекин барибир яна бақирдим:

– Мени машинага чақирган шу! Энг кўп ўқ узган ҳам шу! Ушланглар!

Мелисалар қуршови баттар торайди, анови одам шошмасдан ёнимизга келди-да, худди Кеннедининг қотилидай, чўнтагидан тўпшончани чиқазиб, оғзини қўлтиғимга тиради.

– Овозингни ўчирасанми, йўқми! – шундай дейиши билан қарсиллаб ўқ ҳам узилди.

Энг қизиғи, шу ўқ танамда қолган экан, бошқалари у ёғимдан кириб, бу ёғимдан чиқиб кетган эди. Қотилимга ҳеч ким тегмади. Шунда бир сирни англагандай бўлдим. Ҳа-а-а! Сотилган экан буларнинг бари!

...Узр, оғайнилар. Зинахоним, хў анови бурчакдаги стол ёнида ўтирган беш кишини кўряпсанми? Ўшаларга бешта шампан элтиб бер, бошлари оғриб турганга ўхшайди. Лекин ким жўнатганини айтма. Кеча кўпайтирворишган-да, ҳечқиси йўқ... Ўзимизнинг йигитлар...

Ҳа, нимага келувдим? Эсимга тушди. Пайқадим – ҳаммаси сотиб олинган. Мендан бошқа одам бўлганда олдинроқ сезарди. Мен ҳозир пайқадим. Ишонувчанман-да!

Кейин мени навбатчи лейтенантнинг олдига олиб киришди. Қарасам, таниш йигит, қахвахонага минг марта кирган. Худо етқизди, дедим. Ишқилиб, буям сотилмаган бўлсин-да. Лекин ёнида бир майор ҳам турипти, кўзим тушгандаёқ турқи ёқмаган эди. Лейтенантга бўлган воқеани қўшмай-чатмай гапириб бердим. Унинг мен томонга оғаётганини сезган майор орага сукилди:

– Ёлгон! – деб бақирди у. – Сен мелиса ходимларига қурол билан ҳужум қилгансан, бу қилмишинг учун жавоб берасан!

Ё парвардигор! Кишанли қўлларим билан ёқамни йиртдим – ҳамма ёғим билч-билч қон.

– Нима деяпсиз, ўртоқ майор? – дедим титраб-қақшаб. – Қурол билан ҳужум қилибман-у, бирорта ўқим ҳеч кимга тегмапти-да, а? Ўзим олтига ўқ едим-ку!

Майор асабийлаша бошлади, чунки лейтенант менга хайрихоҳлик билан қараб турарди.

– Найрангбозлик қилма бу ерда! – Майор шундай деб, юзимга тарсаки тортиб юборди. Вой иблис-эй! Қўзимга қон тўлди, чидаб туролмадим: яроқсиз ўнг қўлимни чапи билан кўтариб туриб кишан билан бошига шундоқ туширдимки, майор гуппа ағдарилиб, ҳушидан кетди. Ўшанда мени нега ўлдириб қўйишмади – билмайман. Йўқ, биладан – ўзи ўлади, дейишган. Эҳтимол, лейтенант халал бергандир – бир нарса дейишим қийин. Салдан кейин ўзимга келиб қарасам, машинада кетяпман, қўлимда кишан йўқ.

– Қаёққа олиб кетяпсизлар?

– Тинчланинг, – деди оқ халат кийган бир йигит. – «Тез ёрдам» бу, касалхонага олиб кетяпмиз.

Оқ «Волга»даги анови фирибгарларнинг совунига кир ювган одам оқ халатга ишонадими?

«Худо хофиз, Адгур, ҳаммаси сотилган, бу ёғига ҳушёр бўлиш керак!» деган гап ўтди кўнглимдан.

Ростдан ҳам касалхонага олиб келишди. Атрофимда дўхтирлар гирдиқапалак, ким сотилган, ким сотилмаган – қаёқдан биладан! Аммо, душман ортидаги ҳақиқий десантчилардай, қатъий қарорга келдим: ўзимни беҳуш кўрсатиб кузатаман, қулоқ соламан, вазиятни ўрганаман. Қўйинг-чи, рентген-ментген, аравачада у ёқдан-бу ёққа, гоҳ тепага, гоҳ пастга дегандай... Дўхтирлар ўлмаётганимга ҳайрон. Бири «Эрталабгача етмайди», деса, бирови «Балки тузалиб кетар», дейди. Менинг

миямда бошқа ўй: «Худо ҳофиз, энг муҳими – ҳушни йўқотмаслик...»

Дўхтирлар нима учун ўлмаётганимни муҳокама қила бошлашди. Шунда биринчи марта «қисилиш», «таранглашиш» деган атамаларни эшитдим.

«Ўқ юрак қисилган пайтда ўтган бўлиши керак» деган хулосага келишди улар.

Операция столига ётқизишди, дарҳол ўзимни ҳушига келган одамдай тутдим.

– Ўртоқ дўхтир, – дедим мўлтираб, – мен тўлик наркоз беришингизга рози эмасман.

– Ие, ие, – деди дўхтир, – ўзига кеп қопти-ку. Мен умуман наркоз бермоқчи эмасман – ўқ юзада, шундоқ кесиб олиб ташлайвераман.

– Унда яхши, бошланг.

Қисқаси, ўқни олишди, кесилган жойни боғлаб, палатага жўнатишди. Яна ўзимни ҳушдан кетгандай кўрсатдим. Сотилган дўхтирлар мени ўлади деб ўйлаётган бўлса, ўйлайверсин.

Олиб келиб, алоҳида палатага ётқизиб қўйишди. Ие, мен министрманми, нега алоҳида палатага ётқизишади? Бунда бир гап бор. Уйқуга кетганимда бир бало қилишади. Гувоҳларсиз. Яна кўзимни юмиб олдим.

Беш дақиқалардан кейин ёшгина ҳамшира кириб келди. Қўлтиғимга ҳарорат ўлчагични тикмоқчи. Кўзни очишга тўғри келади.

– Яхши қиз, – дедим овозимга мулоийм тус бериб, – яқиндагина мана шу еримга тўппонча тикишган эди, балки етар?

– Э, шунақами, – деди ҳамшира, – бўлмаса, бу ёрингизга қўямиз.

– Йўқ, олдин ўзингизга қўйинг.

– Ие, нега энди? – Қиз астойдил ҳайрон бўлди. Ўзини маъсума қилиб кўрсатмоқчи. Лекин менинг талабим ҳам тўғри-да: сотилганми, сотилмаганми – билмасам.

– Гап шундаки, яхши қиз, – дедим жиддий оҳангда, – ўлчагич қўлтигимда портлаб кетса, уруғларим сизни тинч қўйишмайди, ярим умрингиз қамоқда ўтади!

– Нималар деяпсиз, ё тавба! Нега портлайди? Хозиргина қутичамдан олдим.

– Алмаштириб қўйган бўлишлари мумкин...

– Бўпти, олдин ўзимга қўяман.

– Лекин билиб қўйинг, – дея огоҳлантирдим уни, – портлаб кетсангиз, мен жавобгар эмасман.

Хамшира ўлчагични қўлтиғига суқди, у ёқ-бу ёқдан гаплашиб ўтирдик.

– Вой шўрлиг-эй, – деди у бир маҳал, – не қўйларга солишибди-я сизни? Жудаям гумонсирайдиган бўлиб кетибсиз.

– Секин айтасизми! Рақамсиз оқ «Волга» ёнингга келиб тўхтаса, ундан уч каллакесар отилиб чиқиб бараварига сенга ўқ уза бошласа, мелисадан паноҳ излаб ўша ёққа югурсанг-у, аранг уларнинг олдига етиб борганингда қотил бамайлихотир сенга яқинлашиб, қўлтиғингга тўшпонча тираса, яна «Овозингни ўчирасанми, йўқми!» деб туриб тепкини босса, мелисалар эса миқ этмаса, ўзларининг одами-да – мен гумонсирамай ким гумонсирасин!

Ўн беш дақиқа суҳбатлашдик. Мен атайин шошма-япман. Модомики, улар ўз ишларига панжа орасидан қарашга ўрганган экан, демак, портлатгичлари ҳам кечикиб портлайди. Лекин қиздан хотиржам бўлдим. «Бор-йўғи ҳамшира бўлса, шуниям сотволадими!» дейишгандир-да. Қиз ҳароратимни ўлчаб, ханг-манг бўлиб колди: ўттиз олтию олти. Шунақа эканига шубхам йўқ эди.

– Мана, энди ишондим, софдил, ҳалол қиз экансиз, – дедим унга. – Айтинг-чи, нега мени худди министрдай алоҳида палатага ётқизишди? Менга оддий палата ҳам бўлаверарди.

– Хамма палата банд, – деб жавоб берди ҳамшира. – Сифмаганлари йўлакда ётипти.

– Ҳа, баракалла. Аҳвол шунақа экан, менга бундай шарафнинг нима кераги бор? Оддий барменман. Горкомнинг инструктори ёки горторгнинг инспектори бўлганимда бошқа гап эди.

– Бу палатада бир касал ётувди, – деди қиз. – Икки соат олдин ўлди. Бошқа одамни ётқизишга ҳали улгурганимиз йўқ.

– Ие, бу ерда ётганларнинг ҳаммаси ўладими?

– Йўқ, аҳён-аҳён.

Аҳён-аҳён эмиш! Барибир таъбим тирриқ бўлди.

– Илтимос, навбатчи дўхтирга айтинг, мени умумий палатага ўтказсин.

– Бўпти, айтаман, – деди ҳамшира, – лекин рухсат бермаслиги аниқ, ҳозир тунги соат уч – беморларни безовта қилиш мумкин эмас.

– Майли, бир сўраб кўринг.

Кейин уйим қаердалигини тушунтириб, эрталаб бир-ров кириб, хотинимни огоҳлантириб қўйишни илтимос қилдим. Тагин оёқни узатворсам, беҳабар қолишмасин.

– Сизга жин ҳам урмайди, – деди ҳамшира. – Жонингиз темирдан экан, шунча жароҳатдан кейин ҳам ҳароратингиз ўзгармаса-я! Сизни олиб келганда кўп дўхтирлар ўлади, дейишган эди.

– Сотилган оқ халатлиларнинг баъзилари ҳозир ҳам шу фикрда. Лекин сиз бор экансиз, улар ниятига етолмайди.

Қиз чиқиб кетди. Кўнглимни яна ғулғула босди: агар навбатчи дўхтирни ҳам сотиб олишган бўлса, у мени умумий палатага ўтказишга рухсат бермайди. Ортиқча гувоҳнинг нима кераги бор?

Майли, худо хофиз. Бирдан раҳматли катта бувим эсимга тушиб кетди. Уйимдагилар мендан хабар топмагунча жанозага жўнашмайди. Марҳумани чиқаришга на ойим, на хотиним, на сингилларим бормаса – қип-қизил шармандалик. Урф-одатни оёқости қилган бўламиз. Катта бувим бизсиз ҳам кўмилади, албатта. Аммо қариндош-уруғ, эл-юрт олдида иснодга қоламиз.

Ҳамшира қайтиб келиб, рухсат бермади, деди. Билувдим. Энди ўзимни ҳеч кимдан шубҳаланмаётгандай тутаман.

– Ҳа, майли, яхши қиз. Фақат эрталаб бизникига кириб ўтиш ёдингиздан чиқмасин.

– Ташвишланманг, – деди ҳамшира. – Албатта кирман, айтаман. Ўзим ўша томонда тураман.

– Энди ухласам бўлади. Ухлади, денг. Шунақа денг.

– Яхши ётиб туринг. – Қиз шундай деб, чиқиб кетди.

Яхши ётиб туринг, эмиш. Ҳозир энг муҳими – ухлаб қолмаслик. Кейин нима бўлди, денг? Чамаси ярим соатлардан сўнг эшик аста очилиб, палатага оқ халат кийган бир одам кирди. Битта-битта босиб тепамга келди; тикилганча қараб турипти, турипти, турипти. Нафасим ичимга тушиб кетган. Лекин ўнг оёғим зарбага тайёр. Сал бежо ҳаракатни илғадимми, «каратэ» қивораман. Қарабсизки, биринчи гуруҳ ногирони бўп турипти-да. Ҳар ҳолда десантчиман. Бизни ҳам у-бу нарсага ўргатишган.

Йўқ, тегмади, дераза ёнига қўйилган стулга бориб ўтирди. Қотиброқ ухласин деяпти-да. Кейин бемалол... уколми, порошокми... ўзлари билишади. Салдан кейин кўз қиримни ташласам, бошини буриб, яна тикилиб қараяпти. Кейин бирдан ўрнидан турди-да, мен томон юра бошлади. Асабларим чидамади. Ўзимни ноҳос уйғониб кетган кишидай кўрсатиб:

– Тўхта! Ким келяпти?! – деб бақирдим.

– Ие, ёв-вош, ёв-вош, – дейди. Қизикчи экан. – Секинроқ, касалларни уйғотворасиз. Нафасингиз тўхтаб қолгандай туюлди, шунга...

– Нафасим тўхтагандан кейин ҳам бир кишига кучим етади! – дедим.

– Қалай, тузукмисиз?

– Нуқул уйқу босади, хайронман.

– Ухланг, ухланг, – деди у, – қон кўп кетганда шунақа бўлади ўзи.

Кейин индамай чиқиб кетди. Ҳозир сира иложи йўк, бемор вазиятни назорат қилиб туришти, дея кимгадир ҳисоб бермоқчидир-да. Унга нима дейишган, билмайман, бир маҳал яна кириб келди, яна тикилиб турипти. Мен ҳам ўзимни ухлаганга солиб ётавердим. У яна ҳалиги жойига бориб ўтириб, бошини дераза рафига қўйганча хуррак ота бошлади. Э-э, овора бўласан, менга бунақа нағманг ўтмайди. Фафлатда қолдирмоқчи-да. Эрталабгача эринмай хуррак отиб чиқди.

Сахар пайти дераза орқасидан хотинимнинг овози эшитилди. Сапчиб турдим, оқ халатли «қотил» ҳам шартта туриб, йўлимни тўсди:

– Ётинг, дарров жойингизга ётинг!

Бир тегиб бурчакка учирвордим. Кейин деразани ланг очиб, хотинимга қичқирдим:

– Соппа-соғман! Бувимнинг маъракасига бораверинглар! Менинг номимдан ҳам қабрига бир сиқим тупроқ ташланглар! Қаердалигимни ўртоқларимга айтиб қўйинглар! Қолганини кейин гаплашамиз!

Хотиним йиғлаб ётипти:

– Қидирмаган жойимиз қолмади. Ўликхоналарга ҳам бордик, мелисахоналарга қўнғироқ қилдик.

– Заб қўнғироқ қиладиган жойни топибсанлар! – дедим. – Йўлга чиқаверинглар, ўртоқларимга хабар бериш ёддан қўтарилмасин!

Ҳалиги киши ўзига келиб, мени дераза олдидан каравотга қараб тортқилай бошлади. Бу гал тархашлик қилмадим. Ўзим бориб ётдим.

– Қизиқ одам экансиз-ку, – дейди, – эрталабгача мижжа қоқмай тепангизда ўтирсам-у, мукофотига тепки есам! Бу қанақаси?

– Узр, – дедим мен, – кўз юммай хуррак отадиган одамни шу чоққача қўрмаганман-да.

Икки соатлардан кейин оғайниларим келишди. Бир қучоқ гул, хачапури, товук-повук, яна алламбалолар қўтариб келишипти, худди томоғимдан овқат

ўтадигандай. Бош дўхтир билан даволовчи дўхтирни ҳам ийдиришипти. Энди кўнглим тўқ – менга ҳеч ким тегмайди.

Эртасига яқин дўстларимдан бири гап топиб келди:

– Адгур, суриштирдим, тагига етдим. Сенга мелиса ходимларига қурол билан ҳужум қилган, деган айбни тиркаб, отишга ҳукм чиқаришни мўлжаллашапти. Лекин сен қўрқма – Мухусдан Москвагача барча дўстлар оёққа турғизилган. Энг олдин вақтдан ютиш керак, бунинг учун сен касалхонада иложи борича кўпроқ ётишинг лозим. Бу ердан сени қамоққа олиб кетишолмайди. Ҳаммага, ҳароратим жойида, деб валақлайверма. Шу бугундан бошлаб аҳволинг оғирлашган. Даволовчи дўхтирингни қўлга олдим. Касалхонадан қирқ беш кунсиз чиқазмайди. У ёғини яна кўрамиз. Москвадаги ўртоқлар зўр адвокат ёллашди. Маҳаллийси тўғри келмайди – бари сотиб олинган.

Орадан кўп вақт ўтмай, дўстим касалхонага москвалик адвокатни бошлаб келди. Бўлган воқеани гапириб бердим.

– Парво қилманг, Адгурбек, – деди адвокат, – мелисангиз нима бўпти! Булардан катгароқларини ҳам пусурган бузоқдай қилиб қўйганман. Аммо қурол олиб юрганингиз учун бир ярим йилга кесиласиз.

– Шунинг миллий анъанага айлантирворса бўлмасмикан?

– Йўқ, бўлмайди, – деди адвокат. – Нима бўладию нима бўлмайди – мижозларимга олдиндан айтиб қўяман, шунинг орқасидан нон ейман-да.

– Савдолашиб нима қиласан, – дея гапга қўшилди дўстим. – Отилиб кетгандан кўра бир ярим йил ётиб чиққанинг яхшимасми?

– Бошқа томони ҳам бор, – деди адвокат, – тартибни бузмасангиз, бир йил ўтирасиз, холос. Бундан ташқари, «Кариб танглиги» даврида Кубада хизмат қилганингиз, жанговар тайёргарлик аълочиси бўлганингиз ҳам бизнинг фойдамизга...

Вақт-соати етиб, касалхонадан чиқдим. Бир ҳафтадан кейин судим бўлиши керак. Олий суд билан алоқаси бор оғайним ҳовлиқиб кепқолди.

– Иш чатоқ, Адгурбек, – дейди, – эртага кундузи соат иккида шошилиш суд мажлисини ўтказишмоқчи, сенга маҳаллий адвокат тайинлашмоқчи.

– Маҳаллий адвокат? Нега энди? Мен раддия берман бунақа судга!

– Йўқ, – деди ўртоғим, – улар айнан шуни кутишяпти. Агар раддия билдирсанг, ўта хавfli жиноятчи сифатида ҳибсга олишади. Дўстларингдан айририш учун. Бинобарин, бундай қилакўрма, зудлик билан москвалик адвокатни чақирриш керак, шу бугун кечаси етиб келсин. Олдин аэрофлотга қўнғироқ қил, Москвадан учадиган кечки рейсларни бекор қилишган, эшитишимча.

– Нима бало, улар аэрофлотни ҳам сотиб олганми?

– Унақамасдир. Дам олиш мавсуми тугаган-да, йўловчилар оз, шу сабабли бекор қилган бўлишлари ҳам мумкин.

Аэрофлотга қўнғироқ қилдим. Рост, кечки рейслар тўхтатилган. Ҳа, майли, Адлер билан гаплашиб кўрайчи.

– Парвозлар – жадвал бўйича. Самолёт кечаси келади Москвадан, – дейишди у ердагилар.

Хайрият-э! Москвага, адвокатга қўнғироқ қилдим. Буюртмани ўртоғим берди, гўшакни мен ушлаб турдим: телефон идорасида ишлайдиганлар ҳам сотилганда.

– Яхши бўлди қўнғироқ қилганингиз, – деди адвокатим. – Ҳозироқ учаман, Адлерда кутиб олинглар.

Эртасига ҳаммаёқнинг титиғини чиқаздик. Судья адвокатим шу ердалигини эшитиб, типирчилаб қолди. Ишимни маҳаллий адвокатга ошириб бўлишган экан, ўқиётганмиш. Ўртоқларим айтишди. Адвокатлар идорасига кирсам, кўзойнак таққан бир ипиришқин бошини кўтармай ўқиб ўтирипти.

– Тур-э! – дедим. – Қорангни кўрмайин! Учта институтни тугатган москвалик машхур адвокат менинг ишим билан икки ойдан бери шуғулланыпти, сен сотволган дипломинг билан бир-икки соатда ниманинг фаҳмига етардинг!

Қисқаси, дўстларим билан бирга соат иккида бошланадиган судни кутяпмиз. Адвокатим бўлса шаҳар айланиб юрипти, нега бунақа қилади – ҳайронман. Оғайниларимдан бирининг машинаси хизматда. Гоҳ Олий судга, гоҳ прокуратурага, гоҳ горкомга боришади. Нимадир бўлаётганини сезаман-у, нималигини аниқ билмайман. Наҳотки, фирибгарлар адвокатимни ҳам сотиб олишса? Суд бошланишига озгина қолганда, хартугул, пайдо бўп қолди.

– Адгурбек, ваъда – ваъда, – деди у, – сени қутқараман. Лекин биз уларни айблай олмаймиз, негаки орқаларида катта кучлар турипти. Ҳимояни бошқа йўлга буришга тўғри келади. Ўқ узган одамларни сен танимайсан, уқдингми? Бусиз ҳам судья сенга қарши, аммо мен уни дабдала қиламан.

Бундан чиқди, мелисаларнинг кўзи олдида «Овозингни ўчирасанми, йўқми!» деб туриб қўлтиғимнинг тагидан дарча очмоқчи бўлган одамни мен танимаслигим керак. Бу ёғи қандоқ бўлди? Жиноятчи жазосиз қолаверадими? Жаҳлим чиқди. Лекин ўртоқларим кўплашиб ховуримдан туширишди. Начора! Адвокатим нима деган бўлса, судда ўша гапни гапиравердим.

Суд жараёнида мени отувга ҳукм қилмасликлари маълум бўлди, бироқ иблис судья, кайф ҳолда, безориларча қурол ишлатган деб, саккиз йилни мўлжаллаб турипти!

Хўш, халқ маслаҳатчилари кимлар денг: бир аёл билан бир эркек. Эркаги «Бесамар меҳнат» артелида ишлармиш, қулоғи гаранг. Аёл эса тикув фабрикасининг илғорларидан, икки оғиз ўрисчани бир-бирига қовуштиролмайди. Шаҳримизда ўтган суд мажлисларининг ҳаммасида шу тикув фабрикасининг ишчила-

ри маслаҳатчи бўлган. Нимага айнан тикув фабрикасига ёпишиб олишган – билмайман. Ҳамма жойда бўлганидек, у ерда ҳам ўғирлик қилишади.

Бор умидим адвокатдан. Лекин бало экан! Аввало, тергов устидан қулди: ноҳолис ва саводсизларча олиб борилган, деди. Бунақа фирибгарлик ҳатто Техасда ҳам топилмасмиш. Маълум бўлишича, терговчи менинг генералларгагина ярашадиган тўшпончамни жиноят ишидан олиб ташлаб, уни қандайдир амалдорга совға қилворипти. «Парабеллум»ни алмисокдан қолган аллақандай «Вальтер»га алмаштириб қўйипти. Мени танимайдиган одамлар олдида роса уялдим. Бунақа «Вальтер»ни бизда қишлоқ қоровули ҳам қўлига олмади. Кейин гўё отишма жойидан топилган олтита бўш пистон ҳам намоёиш қилинди. Демак, менга олтита ўқ текканини инкор этишолмайди. Аммо гапнинг нишабини шунга опкелишдики, гўё мен олтита ўқ узганман, улар ҳам менга олтита ўқ узишган. Адвокатим роса қулги қилди:

– Бу ёғи қизиқ бўлди-ку, – деди у, – отишмами бу ёки Пушкин билан Дантеснинг дуэлими?

Айбланувчи жиноятчиларни нишонга олмаган, мелисани чақиритиш мақсадида осмонга қаратиб отган, деган гапни ҳам қўшиб қўйди.

– Қани, ўзларинг айтинглар, – дея давом этди у, – яқин ўтмишда десантчи бўлган, жанговар тайёргарлик аълочиси ҳисобланган, «Кариб танглиги» вақтида ўз ихтиёри билан Кубага борган шундоқ йигит... қутурган безорилардан бирортасини ҳам нишонга ололмаптида, а? Уларнинг шахсиятини холис тергов келгусида аниқласа керак...

Демак, гап ҳимоянинг дастлабки режаси томон овяпти.

– Муҳтарам судьянинг сўзларига қараганда, бизнинг десантчиларимиз отишни билмайди! Халқ тинчлигини қўриқлашга даъват этилган шонли армиямизга тухмат эмасми бу?!

Прокурор ўрнидан туриб, «Судьянинг гапларида тухмат йўқ, кавказча талаффузи сабабли москвалик ҳамкасбимизга шундай туюлган», деди.

Адвокатим ўтирган жойидан жавоб қайтарди:

– Тухмат бор, буни қайд этиб қўйишни сўрайман!

Шундай қилиб, у ютиб чиқди. Айтгани бўлди. Мени бир ярим йилга кесдилар, бир йил ўтирдим.

Дранд турмасига олиб боришган эди. Қарасам, назоратчи – бир ўртоғимнинг амакиси.

– Адгурбек, ҳаммасидан хабарим бор, – деди у, – биламан, сенда айб йўқ. Лекин қўлимдан нима келади, мен бир кичкина одамман...

– Раҳмат, Тенгиз амаки, – дедим, – ҳеч нарса керак эмас. Мендай одамга икки оғиз ширин сўз кифоя.

– Аммо бир масалада ёрдамим тегиши мумкин. Олдинга келадиганларга навбат ҳам, муддат ҳам йўқ.

– Раҳмат, Тенгиз амаки, яхшилигингизни унутмайман.

Ана шундай гап-сўзлардан кейин мени камерага элтиб қўйиб, ўзи изига қайтди.

У ёқ-бу ёққа аланглашга улгурмасимдан норғул бир йигит сўрасидан қичкириб қолди:

– Салом, Туршак! Қўпдан бери кутаман-а сени, Туршак!

Қарасам – нотаниш.

– Оғайни, бировга ўхшатыпсан. Мени исмим Адгур. Ёнидан ўтиб, жойимга бориб ўтирдим.

– Йўқ, Туршаксан! – дейди шанғиллаб. – Ташқарида нима гаплар, Туршак?

Ё тавба! Ҳақорат қиляптими бу ё ростдан ҳам бировга ўхшатыптими?

Ёнимда ўтирган одам энгашиб, қулоғимга шивирлади:

– Эътибор берма – эси кирди-чиқди. Ҳаммага ўзича ном қўйиб олган.

– Эси кирди-чиқди бўлса, нега бу ерда ётипти, жиннихонага бормайдими?

– У – ҳам тентак, ҳам жинойтчи. Парво қилма, ҳаммага лақаб қўйган, дедим-ку.

Ўшанда туршак нималигини билмасдим.

– Туршак дегани нима ўзи? – деб сўрадим ҳалиги одамдан.

– Ўрикқоқи. Ўрта Осиёда бўлади.

Вой хумпар-эй! Туршак эмишман. Озғинроқ бўлсам ҳам майли эди. Жиннилиги рост, шекилли. Ке, қўй, шунга ҳам сиқилиб ўтираманми? Олтита ўкқа чидаган – Туршакка ҳам чидарман.

Шу алфозда ўн кундан бери яшаяпмиз. Камерада ёшгина, нимжонроқ бир йигит ҳам бор. Темир йўл мелисасида ишлаган экан. Қамалишининг тарихи бундай. Горький шахрига бир тоннача мандарин олиб кетаётган проводникларни қўлга туширипти. Мандаринни мусодара қипти, проводникларнинг устидан далолатнома ёзиб, уни Батумига, иш жойларига жўнатмоқчи бўпти. У ёш, тажрибасиз, проводниклар эса пихини ёрган одамлар.

– Бўлар иш бўлди, – дейишипти улар, – мандаринни мусодара қилдинг, етади. Акт ёзмай қўяқол. Фалончига икки минг сўм қолдириб кетамиз, шуни олиб, бошлиқнинг билан «арра» қилинлар.

– Унақаси кетмайди, – дейди бу, – менга садақангиз керак эмас, акт ёзаман.

Ўзини бозорга соляпти, деб ўйлашипти улар. Лекин бу ҳалол-пок йигит экан, далолатномани ёзиб, жўнатворипти.

Орадан бирмунча вақт ўтгач, ҳалиги проводниклар яна пайдо бўпқолишипти, иккаласи ҳам ғирт маст, мелиса йигитга ёпиша кетишипти:

– Сен ярамас, пулни олишга олиб, бу ёғини расво кипсан, судга берамиз сени!

Ростдан ҳам судга беришипти. Маълум бўлишича, проводниклар ўша гапни бошлиқнинг олдига кириб ҳам айтишган. У кўнган. Эртасига бошлиқ йигитни чақириб, далолатномани сўраган, йигит, жўнатвордим, деган. Бошлиқ индамаган. Шундан кейин маълум муд-

дат ёпиғлиқ қозон ёпиғлиғича турган. Сир судда очилган. Бошлиқ проводникларнинг бошлиғига қўнғироқ қилиб, – улар ҳар доим бир-бирини қўллаиди-да, актни йиртиб ташланг, деган. Проводниклар қолдирган пулни чўнтакка урган. Батумидаги ҳалиги бошлиқ билан «арра» қилмоқчи бўлганми, йўқми – бу ёғи менга қоронғи. Хуллас, у бошлиқ бу бошлиқдан ё ўз улушини ололмаган, ёки бўлмаса, нафси ҳакалак отиб, далолатномани проводникларга кўрсатган-да, улардан пул талаб қилган. Пулни олган ҳам. Проводникларга эса алам қилиб кетган. Улар бу ёқда қолдирган пулларини қайтариб олиш учун келса – пул йўқ. Мелиса йигитнинг бошлиғи елкасини қисиб, бемаъни ходимим актни ўзбошимчалик билан жўнатворишти, деб тураверган. Кейин проводниклар судга берган.

Бошлиқ ишни бости-бости қилворса бўларди, албатта. Аксига олиб, ўшанда Шеварднадзе порахўрликка қарши кураш бошлаган кезлар экан. Суду прокурорларга сичқоннинг ини минг танга бўлиб кетганда ўшанда. Шунинг учун улар эски гуноҳларини хаспўшлаш, ўзларини ҳалолу пок кўрсатиш мақсадида, қўлга тушганларни арзимаган гуноҳи учун ҳам узоқ муддатларга кесиб юбораверган.

Бошлиқни ҳам, йигитни ҳам ҳибсга олиб, уларга саккиз йилдан берилади. Ноинсоф бошлиқ, пулни ходимим билан «арра» қилганмиз, дейди. Озроқ муддатга қамайди, деб ўйлаган-да ҳароми. Мен бир нарсага ҳайронман. Олий маълумотли судьялар, прокурорлар пулни олган одам икки дунёда ҳам далолатномани жўнатмаслигини наҳотки билмаса? Билади. Гап бошқа ёқда. Қўрқоқ олдин мушт кўтаради.

Мана, ўзимга ўхшаган беғуноҳ бир шўрлик, мелиса бўлишига қарамай, камерада ўтирипти. Анови тентак қачонлардир мелисада ишлагани учун шунга тирғалгани тирғалган. «Этик» деб лақаб қўйволган. Йигитга ичим ачийди – бекордан-бекорга ўтирипти. Уйда ёшгина хотини, бир ёшли боласи қолган. Ҳалиги жиноятчи бўлса бунга кун бермайди. Жаҳлим чиқса ҳам чидай-

ман. Мени олтита ўқ билан ўлдиришолмапти-ю, аммо асабларимни ишдан чиқазишипти.

Бир куни эрталаб, нимадан бошланганини ҳам сезмай қолибман, тентак махбус шўрлик болани бўғиб ётипти. Ҳар галгидай силкитиб-силкитиб қўйворади, деб ўйлабман-да. Қарасам – мелиса йигитнинг кўзлари ола-кула бўлиб кетяпти.

– Ҳой, нима қияпсан! – дея бориб ажрата бошладим. – Қўйвор, ўлдириб қўясан-ку!

Тортаман-тортаман, қани ажратолсам! Хўкиздай бақувват экан. Роса уриндим – қўйвормайди. Йигитнинг юзи кўкариб кетган. Чидаёлмадим. Кейин... ияги остига десантчасига мушт солдим.

Гуппа ағдарилди. Бориб сўримга ўтирдим. Ҳа, асабим ишдан чиққани рост. Тентак бўлса шу ётганча ётипти. Хавотирлана бошладим: ўлиб қолган бўлса-я! Худо кўрсатмасин – судьямга байрам бўпкетади-ку. Йўқ, ўлмагандир. Қаттиқ нокаут, холос.

Тахминим тўғри чиқди – ўн беш минутлардан кейин аста бошини кўтариб, эмаклаганча сўрисига қараб кетди.

Шу ётганча кун бўйи турмади – тушлик ҳам қилмади, кечки овқатни ҳам емади. Девор томонга ўгирилганча қимир этмай ётаверди. Нафас олади, холос. Юрагимга яна гулгула тушди. Йиқилганда боши лат едимикан? Уни «эси кирди-чиқди» деган одам тагин қулоғимга шивирлади:

– Санчагга хабар бериш керак.

– Шошмайлик, – дедим мен, – балки ўзига кеп-қолар.

Санчагга хабар қилиш хавфли. Агар тентак нима бўлганини гапириб берса-ю, душманларим буни эшитиб қолса, мени ўлдириш эвазига озодликни ваъда қилишади унга. Албатта, озодлик қаёқда, лекин тентак – тентак-да, ишонади.

Энди шунисидан қўрқа бошладим. Олдинроқ юз бериши мумкин бўлган бошқа хатар ҳам бор: ўзини гўлликка солиб ётган бўлса, кечаси туриб бошимга

бир нарса билан тушириб қолиши мумкин. Яна худди хув касалхонадагидай, тун бўйи ухлмаслигим керак. Қанақа қисмат бу! Шундай бўлди – эрталабгача мижжа қоқмадим. Ахён-ахён бошимни кўтариб қараб қўяман – ётипти арслоннинг ўлигидай.

Ғафат эрталаб ўрнидан турди. Аста мен томонга юра бошлади. Нима қилсам экан? Яккама-якка муштлашишдан қўрқмайман. Лекин ҳозир менга жанжалнинг кераги йўқ. Душманларим эшитиб қолишидан худо асрасин.

Рўпарамга келиб, бошини эгди:

– Туршаквой, қаттиқ урдинг-да, лекин.

– Ахир, сен ҳам уни ўлдириб қўйишингга сал қолди-ку. Билсанг, сени отилишдан асраб қолдим.

– Жинни экансан, Туршак (мен жинни эмишман!), мелисалар ўзингни аспаласопинга жўнатишига бир баҳя қопти-ку, бунинг ёнини олиб нима қиласан!

– Қизиксан-а. Биз судья эмасмиз-ку, ахир. Сотилган фирибгарлар билан ҳалол одамларни фарқлай билиш керак. Бу мелиса ҳалоллиги учун саккиз йилни бўйнига илиб қўйиштипти, ўлганнинг устига тепгандай, сен уни бўғсанг...

Тентак ўйланиб қолди.

– Барибир қаттиқ урдинг, Туршак.

– Энди, оғайни, узр, – дедим, – асаб чаток, кизишиб кетибман.

Шундай қилиб, ярашволдик. Турмада ғафат кучни тан олади, бошқа ҳеч нарсани тан олишмайди. Мўминқобилгина бўлиб юрдим. Ўша куни манови тентак урганим учун эмас, хафа бўлганидан тескари қараб ётган экан. Вақт-соати келиб мени лагерга жўнатадиган бўлишди. Яна назоратчи Тенгиз амаки билан юзлашдим. Хайрлашаётганимда илтимосимни айтдим:

– Тенгиз амаки, камерада илгари мелисада ишлаган бир йигит ётипти. Менга ўхшаган жабрдийда. Анови эсини еган ўлдириб қўймаса деб қўрқаман. Уни бошқа камерага ўтказсангиз яхши бўларди-да.

– Бўпти, Адгурбек, – дея дарров рози бўлди назоратчи. – Шу бугуноқ ўтказаман. Хотиржам бўл. Бу бизнинг хатомиз...

Қолган муддатни лагерда ўтказдим. Ҳа, дарвоқе, озодликка чиққанимдан кейин ҳалиги мелисанинг оиласини қидириб топдим. Менга уларнинг шикоят аризасига СССР прокуратурасидан келган жавобни кўрсатишди. Бош прокурор ёрдамчиларидан бири имзо чеккан. Ўша имзо миямга муҳрланиб қолган. Жавоб бундай: «Грузияда жиноятчиликка қарши кураш кампанияси давом этаётгани сабабли ишни қайта кўриб чиқиш мақсадга мувофиқ эмас. Имзо». Мана, мамлакатдаги аҳвол, оғайнилар! Бир одам ноҳақ жабрланди. Қонун бўйича, унга бир ёки икки йил беришлари, ҳатто шартли жазо тайинланиши ҳам мумкин эди. Вақтида хабар қилмагани учун. У мелиса ходими сифатида, фалончи-фалончилар менга пора бермоқчи бўляпти, деб керакли жойни огоҳлантириши лозим эди. Тажрибасизлигидан шу ишни қилмаган. Хўш, энди додини кимга айтади: арши аълодаги Оллоҳ таологами?!

Хуллас, лагердаман. Хотинимдан хат келиб туради. Бир хатида, сенинг ўрнингда фалончи ишлаяпти, деб ёзишти. Ё алҳазар! Ахир, бу одам бир неча бор директоримнинг олдига келган, иккаласи роса пичирлаган эди-ку! Лекин мен қизиқмаганман. Бировларнинг ишига аралашиб одатим йўқ. Мана, энди ҳаммасига тушундим.

Ўшанда, жон талашиб ётганим учунми, директорим мени кўргани касалхонага бирор марта ҳам келмаганига аҳамият бермаган эканман. Одатимизга хилоф! Кейин бошқа нарса ёдимга тушди: ишдан ярим соат барвақтроқ кетмоқчи бўлганимда уч йил олдинги гапни қўзғаб, мени ушлаб турди. Сотиб олинган анови мелисалар билан келишиб қўйган-да, қаёққа жўнатади! Балки улар ҳали оқ «Волга»нинг рақамини ечиб улгурмагандир? Ишдан ҳар кунги вақтда кетишим керак!

Ҳамма гапни фаҳмладим-у, чидаб юрибман. Фақат иккита одамда алашим бор. Бири – жоним эвазига

менинг ўрнимни бировга сотган директор, иккинчиси – «Овозингни ўчирасанми, йўқми!» деб қичқирган ва сўнги ўқни узган имонсиз одам.

Бир дақиқа, оғайнилар... Зинахоним, ҳў анови стол, охиридан учинчи. Нима ичишяпти, кўрмайяпман. Секин бориб разм сол. Агар коньяк бўлса – битта арман коньяги, вино бўлса – тўрт шиша вино. Ўша навидан. Баъзи официанткалар одам оғзига олмайдиган винони элтиб беради. Сен унақа эмассан, биламан. Менинг пулимни қизганма! Кераги йўқ! Дўстлар учун яшаймиз, меҳмон кутиш учун яшаймиз. Яна ниманинг илинжида яшаш мумкинлигини мен тасаввур ҳам қилолмайман...

Лекин иш пайтида, пештахта ёнида турганимда бир қултум ҳам ичмайман, бировга текинга гугурт ҳам бермайман. Одатим шунақа! Дам олганимда эса кайф-сафони киндигигача етказаман.

Баъзилар уй жиҳозларини ҳар йили алмаштиради. Хитойлар тўғри айтади: жир битган-да!

Бир куни қўшним: «Юр, Адгурбек, уйимни бир кўриб қўй», – деб колди. Кирдим. Энг катта хонанинг ўнг томони – ердан шифтгача китоб, чап томони ҳам ердан шифтгача китоб. Ўнгдаги китобларнинг муқоваси буткул қизил, чапдаги китобларнинг муқоваси буткул яшил.

– Ёпирай! – дедим ёқамни ушлаб. – Доҳийнинг Кремлдаги кабинетига кириб қолдимми?

– Йўқ, – дейди қўшним, – зал бу. Ҳозир мода шунақа.

– Хой, чулчут, – дедим жаҳлим чиқиб, – шунча китобни нима қиласан? Ўқимасанг, алифни калтак де-ёлмасанг!..

Хафа бўлди. Тўғри гап тукқанингга ёкмайди. Хотиним ҳам ўн йилдан бери қулоқ-миямни ейди: жиҳозларни янгилайлик, жиҳозларни алмаштирайлик!

– Ўчир! – дейман ҳар гал. – Уч хонали уйинг борми? Бор. Болаларинг тўқми? Тўқ. Мактабга қатнаятими? Қатнаятми. Уйингга тўртта одам келса, олдига қўядиган нарсанг борми? Бор. Каравотинг та-

гида қошиқдай-қошиқдай беш-олтита пойабзалинг туриптими? Турипти. Отам урушда юрганида ойимнинг биттагина туфлиси бор эди. Устага берса, ишга калишда борарди. Мен буни унутармидим? Хеч қачон унутмайман. Мана энди товукмиянг билан ўйлаб кўр: ойим киму сен ким?

Йўқ, мен янгиликка қарши эмасман. Лекин меъёрида бўлсин-да. Бизда ҳам ҳамма нарса бор: газ плитаси дейсизми, ваннахона дейсизми... Тирикчиликка нима зарур бўлса, бор-да ишқилиб. Аммо дабдабанинг нима кераги бор? Кўз-кўз қилишнинг нима кераги бор? Кераги йўқ! Мен буни ҳазм қилолмайман. Майли, отамдан қолган жавон қандай турган бўлса, тураверсин. Отам замонида деворга осилган гилам осиглигича қолаверсин. Ош-нон сўраётгани йўқ-ку!

Бир танишим, исмини айтмайман, фалон пулга хотинига пўстин олиб берипти. Қалинлиги бир қарич. Хўш, йил-ўн икки ой офтоб чарақлаб турадиган юртимизда бунақа пўстиннинг нима кераги бор? Март ойида ўша хотин пўстинини кийиб, дафн маросимига борипти. Кўз-кўз қилмоқчи бўлган-да! Иссиқдан димиқиб, ҳушидан кетипти. Қани, энди ўзларинг айтинглар: мотамсаролар бунга қарасинми, ўликками? Ана сизга мақтанчоқликнинг оқибати! Хитойларнинг гапида жон бор: жир битган, ёғ босган бизни!

Яна ўтлаб кетдим-а... Хулласи калом, қамоқдан чиқдим, бир ҳафтача оғайниларим билан кайф-сафо қилиб юрдим, кейин улар билан бирга таксига ўтириб, мана шу қаҳвахонага келдик. Бир ўртоғимдан директори чақириб чиқишни илтимос қилдим.

Директор истар-истамас ёнимизга келди.

– Табриклайман, – деди у, – худога шукр, қутулиб кепсан.

– Раҳмат, лекин сенда ишим бор.

– Қанақа иш?

– Таксига чиқ, – дедим эшикни очиб. – Черняв тоғига борамиз, ўша ерда гаплашамиз.

Ўзини орқага ташлай бошлади.

– Менга қара, – дедим, – кўп жилпанглама! Бор-масанг, нима қилишимни биласан-а?!

Тоққа етдик. Бир четга тортиб, бутун кирдикорларини айтиб бердим.

Бўйнига олмайди. Энг қизиғи – кўзимга ҳам қарамайди.

– Сенга тегмайман, – дедим пировардида, – онанг бор, сингилларинг, болаларинг бор. Қора кийиб юриш-масин. Уларда айб йўқ. Битта йўли шуки, менинг қоним эвазига ўрнимни эгаллаган анови одамнинг билан бирга ариза ёзиб, ишдан бўшайсан! Мен баъзилар сингари қон тўкмасдан сенинг ўрнингни бошқа бировга сотаман. Жонингдан умидинг бўлса, шартим шу!

Хуллас, муаммони тинчгина ҳал қилдик. Директорни гумаштасига қўшиб қаҳвахонадан улоқтириб ташладим. Ўрнига дўстларимнинг тавсияси билан инсофли, бамаъни бир одамни олдик.

Мана, яна эски жойимда ишлаб юрибман. Сизларга ўхшаган йигитлар келади, қучоқлайди, табриклайди. Мен йўқлигимда қаҳвахонадан оёқ узиб кетишган экан.

Хаммаси жойида, лекин... анови «Овозингни ўчирасанми, йўқми!» деб қўлтигимга ўқ узган одамни нима қилай?

Қийналаман, изтироб чекаман. Аммо начора? Шаҳар кичкина, йилига уч-тўрт марта бир-биримизга дуч келамиз. Мени кўрса, танимагандай, йўлнинг нариги бетига ўтиб кетади. Уялганимдан мен ҳам ўзимни шундай тутаман. Қанча чидаш мумкин? Оилам, болачақамни ўйлайман. Уни ўлдириб, ҳув ота-боболаримиз қилганидай, ўрмонга бош олиб кетолмайман-ку! Шунга қуяман, лекин ёниб адо ҳам бўлмайман.

Йил сайин у фирибгарнинг унвони ошиб кетяпти. Катта лейтенант эди, ҳозир – майор. Ишончим комилки, «Адгурнинг юраги иккита» деган гапни ўша тарқатган. Суиқасдни эплаёлмагани учун ўзини оқлаши керак-ку. Лекин менга қўшюрак деган мўъжизанинг кераги йўқ! Биттаю битта юрагим бор – ана шу зирқирайди фақат...

Ҳамқишлоқларини мажлисга судраб бориб, ажалга рўбарў қилгани юрагида армон бўлиб кетган амаким гўрида тинч ётганмикан? Қадрдоним Виктор барқ уриб турган ёшлигини, худди очилмаган парашютдай қабрга олиб кетди. Душманним эса айшини суриб, унвонлар олиб ётипти. Шунинг учун бўш вақтларимда яхши одамларга талпинаман, қайғуни унутиш илинжида дўстларим билан чақчақлашиб, кайф-сафо қиламан, таниш-билишларни икки-уч шиша ичимлик билан сийлаб тураман.

Нимасини айтай, биз туғилмасимизданоқ хомталаш бўлган бу дунёда яна қайта туғилишни орзу қилишга арзийдиган ҳеч нарсани кўрганим йўқ. Ўлат тарқалган заминни безаб турадиган бирдан-бир нарса – эркаклар ўртасидаги биродарлик, ана шунинг учун ичамиз! Бу оламда сотилмайдиган ва сотиб олинмайдиган нарса ҳам бўлиши керак-ку, ахир! Келинлар, ўша нарса учун кадаҳ кўтарайлик!

Валентин РАСПУТИН
рус ёзувчиси
(1937–2015)

ФРАНЦУЗ ТИЛИ САБОҚЛАРИ

Кизиқ, нима учун худди ота-онамиз олдидагидек ўқитувчиларимиз олдида ҳам ўзимизни доим айбдор ҳис этамиз? Мактаб даврида рўй берган воқеаларни деб эмас, йўқ, кейинги ҳаётимиз учун ҳам...

* * *

Бешинчи синфга мен 1948 йили борганман. Яна ҳам аниқроқ айтадиган бўлсам: қишлоғимизда фақат бошланғич мактаб бор эди, ўқишни давом эттириш учун эса уйимиздан эллик чақиримча нарига – туман марказига бориш керак. Мен кетишимдан бир ҳафталар олдин онам туманга бориб, бир таниши билан гаплашиб келди – ўша аёлнинг уйида яшайдиган бўлдим. Августнинг сўнгги куни қишлоғимизда ягона «полуторка» машинасининг ҳайдовчиси Ваня амаки Подкаменная кўчасидаги мен яшашим лозим бўлган уй олдида юқларимни туширди ва кўрпа-тўшагим ўралган тугунни уйга олиб киришга қарашиб юборди. Хайр-лашаётиб елкамга дўстона бир қоқиб қўйдию жўнаб қолди. Шундай қилиб, ўн бир ёшимда мустақил ҳаётга кадам қўйдим.

Хали очарчилик йиллари, биз эса оилада уч фарзанд эдик. Мен онамнинг тўнғичи эдим. Баҳор оила-

ри, айниқса, иликузилди маҳали очликдан картошка муртаги, сули, жавдар донини ютган ва бунга синглимни ҳам мажбур қилган вақтларим бўлган. Биз гўёки қорнимизга уруғ экардик ва шу билан ўзимизни чалғитардик, ҳадеб обу овқат ҳақида ўйлайвермасдикда. Кейин ёз бўйи бамисоли шу эккан уруғимизни Ангаранинг чучук суви билан обдан суғорардик, аммо ҳосилдан ҳадеганда дарак бўлавермас ёки у жуда секин ўсаётганиданми, биз буни пайқамас эдик. Шунга қарамай, мен, бу уринишим чакки эмас, бир кун келиб албатта одамларга нафи тегади, биз эса тажрибасизлигимиз сабабли ниманидир нотўғри қилган бўлсак керак, деб ўйлар эдим.

Қандай қилиб онам мени туманга (туман марказини ҳамма қисқагина «туман» деб қўяқоларди) юборишга қарор қилган экан, ҳеч ақлимга сиғмайди. Бошимизда отамиз йўқ, турмушимиз жуда абгор эди. Афтидан, онам обдан ўйлаб кўрган-у, бундан баттари бўлмаслигига қўзи етган. Мен яхши ўқирдим, мактабга ҳам жон-жон деб борардим. Умуман олганда, қишлоқда энг саводли бола ҳисобланардим. Кампирларга келган хатларни ўқиб, жавоб ёзиб берардим, ғарибгина кутубхонамиздаги бор китобни аллақачон ўқиб чиққан эдим. Кечқурунлари болаларга ўқиган китобларимдаги ҳар хил воқеаларни ўзимдан ҳам қўшиб-чатиб гапириб берардим. Айниқса, облигация масаласида қишлоқ аҳли менга қаттиқ ишонарди. Уруш йиллари одамларнинг қўлида анча-мунча заём йиғилиб қолган, ютуқ жадваллари ҳам тез-тез эълон қилинар, шунда ҳамма облигациясини кўтариб менинг олдимга келар эди. Уларнинг айтишича, менинг қўлим омад келтирармиш. Тўғри, ютуқ ҳам чиқиб турарди-ю, қўпинча бу арзимаган бир чақа-чуқа эди. Аммо ўша йиллари одамлар шунга ҳам хурсанд бўларди, тагин денг, қутилмаган бу омадга гўё мен сабабчи эдим. Беихтиёр бу хурсандчилик менга ҳам юқарди. Бошқа болалардан мени арзанда қилиб, ҳатто қорнимни тўйдириб ҳам туришарди. Бир гал Илья отага – асли зиқнароқ, хасис чолга тўрт юз

сўм ютуқ чиқиб қолди. Қизик устида у менга бир чеклақ картошка бериб юборса денг – айни кўклам чоғи буни нақд кўзимизга суртган эдик.

Айнан шу – облигация рақамларининг фаркига борганим учун ҳам одамлар онамга, «Ўғлинг зехн-фаросатли бола, сен уни албатта ўқитгин. Билимли одам ҳеч вақт хор бўлмайди», дер эди.

Шу гаплар ҳам туртки бўлдими, билмадим, ҳар қандай қийинчиликка қарамай онам мени туманга ўқишга юбориш ҳаракатига тушиб қолди. Шу чокқача қишлоғимиздан бирорта бола туманда ўқимаган, мен биринчиси эдим. Қолаверса, у ерда мен бечорагинани қандай синову машаққатлар кутаётганини ҳали тасаввур ҳам қилолмас эдим-да.

Тумандаги мактабда ҳам яхши ўқий бошладим. Бошқа нима ҳам қилардим – ўқигани келдим-ку бу ерга, шундан ўзга ташвишим бўлмаса! Яна денг, у вақтларда ҳали зиммамдаги вазифага ҳафсаласизлик билан қараёлмасдим. Агар бирор фандан тузукроқ тай-ёрланмаган бўлсам, мактабга бўйнимдан боғлагандек зўрға борардим. Шунинг учун ҳам француз тилидан бошқа барча фандан баҳоларим «аъло» эди.

Француз тилини эса дуруст ўзлаштиролмасдим. Мен сўзларни ва уларни қўллашни яхши эслаб қолар, тезда таржима ҳам қилар, имло қоидаларига доир мураккабликларни-да осонгина енгиб ўтган эдим-у, талаффузга келганда, сочимдан то тирноғимгача асл ангаралик эканим фош бўлиб қоларди. Ахир, биз томонларда умри бино бўлиб бирорта одам чет тилида гапирмоқ тугул, ҳатто унинг борлигини билган бўлса, шунинг ўзи ҳам катта гап саналар эди-да. Мен француз тилида ўзимизнинг қишлоқча бидиллашга ўхшатиб жуда тез гапирар, бўлар-бўлмасга товушларнинг ярмини ютиб юборар, иккинчи ярмини эса хирилдоқ овозда қалаштириб ташлар эдим. Буни кўриб француз тили муаллимамиз Лидия Михайловна умидсизликдан пешонаси тиришиб, кўзларини юмиб оларди. Албатта, бунақасига у биринчи марта дуч келиши. Ўқитувчим

кейин ундош товушлар бирикуви, бурун товушлари талаффузини қайта-қайта тушунтириб берарди-да, так-рорлашимни сўрарди. Мен эса баттар довдирар, тилим танглаймга ёпишиб қолгандек миқ этмай тураверар эдим. Барча уринишлар бесамар эди. Ҳаммасидан ёмони эса уйга келганда билинарди, мактабда-ку беихтиёр чалғийсан – болалар бир-бирини итариб-туртади, хоҳлайсанми-йўқми, улар билан ўйнайсан, чопиб-югурасан, дарс пайтида – ўқийсан, ёзасан, хуллас, доим нима биландир банд бўласан. Ёлғиз қолдим дегунча, соғинчдан жинни бўлаёзардим, уйимни, қишлоғимизни қўмсаб кетардим. Илгари бир кун ҳам уйдан узоқда юрмаган, табиийки, бегоналар орасида яшашга ҳали тайёр эмас эдим. Касал одамдан бешбаттар кийналар, изтироб чекар эдим. Фикру хаёлим, ягона истагим ҳам шу эди – тезроқ уйга кетсам! Сентябрь ойининг охирларида онам келган эди, мени кўриб қапа-лаги учиб кетди. Озиб чўп бўлиб қолган эмишман. Онаминг олдида ўзимни базўр тутиб турдим, арз-хол қилмадим, йиғламадим, аммо у кетаётганида чидаёлмадим – ҳўнгиллаганча машина ортидан югурдим. Машинанинг устида тик туриб кетаётган онам, қол, мени ҳам, ўзингни ҳам шарманда қилма, дегандек қўл силтади, лекин қани энди ўзимни тиёлсам! Шунда бир қарорга келди шекилли, онам машинани тўхтатди:

– Бўпти, лаш-лушингни йиғиштир, – деди буйруқ оҳангида мен етиб боришим билан. – Ўқиб бўлдингиз, кетдик!

Дарҳол эсимни йиғиб олдим – изимга қайтдим.

Мен уйни соғинганимдангина эмас, қорним тўйиб овқат емаганимдан озиб кетган эдим. Куз кунлари Ваня амаки туман яқинидаги ғаллахонага буғдой ташиб юрганида онам менга мунтазам, чамаси, ҳафтада бир марта ул-бул егулик юбориб турарди. Аммо шу ҳам менга кам эди. Онам асосан нон билан картошка жўнатарди. Аҳён-аҳёнда банкага творог солиб берворарди. Бунни у бировдан нимагадир алмаштириб олган, албатта, чунки ўзимиз сигир боқмас эдик. Келган кун

кўзимга бир дунё кўринган нарсадан икки кун ўтмай ҳеч вақо қолмасди. Иттифоқо, онам юборган нон сирли равишда гойиб бўлаётганини сезиб қолдим. Атай кузата бошладим ҳам: ха, бугун бор-у, эртаси ўз-ўзидан йўқ бўлиб қоларди. Картошка ҳам шу тарзда камайиб борарди. Ким ўфирляпти, уч боласини зўрға боқаётган бақироқ Надя холамикан? Қизларидан бирортасими ёки кенжаси Федькамикан – билмайман, уларни пойлаш у ёқда турсин, бу ҳақда ўйлагим ҳам келмасди. Онам укам ва синглимнинг лўқмасидан қийиб менга юборса-ю, бунинг ҳузурини бошқалар кўрса – шуниси менга алам қиларди. Қўлимдан нима ҳам келарди, тақдирга тан бериб юравердим, турган гапки, онам буни эшитса жуда хафа бўлади.

Бу ерда ҳаёт кишлокдагидан фарқ қиларди: кишлокда доим, айниқса, куз кунлари албатта егулик бирор нима топилади, дейлик, боғда мева-чева, томорқада сабзавот бўлади, уларни ййғиб-териш, ковлаб олиш мумкин. Ҳечқурса, Ангарага бориб балик, ўрмонда эса қуш овлаш мумкин. Бу ерда эса теварак-атрофим гўё бўм-бўш эди: еттиёт одамлар, бегона жой, бегона томорқалар. Бир дарёчаси бор эди-ю, қачон қараманг, ўн қават тўр ташлаб қўйилган бўларди. Бор-йўқ балиғи сузиб олинган бўлса керак, ҳойнаҳой. Якшанба кунларининг бирида эртадан кечгача қармоқ ташлаб ўтириб, атиги уч дона чой қошиқдек келади-ган тангабалиқ тутибман. Бу билан қорин тўйдириб бўлмаса. Қайтиб балиқ овлагани бормадим – вақтимни беҳуда сарфлаб нима қилдим! Кечқурунлари кўпинча ошхоналар олдида, нарх-навони билиш учун бозор оралаб айланиб юрар, кейин эса сўлагим оққанча икки қўлимни бурнимга тиқиб уйга қайтар эдим. Надя холанинг ошхонасида доим чойдиш қайнаб турарди, доғ сувдан ичиб олиб ошқозонни алдардим ухлагани ётардим. Эрталаб яна оч-наҳор мактабга чопардим. Шу тариқа то юк машина келиб, Ваня амаки эшик тақиллатадиган кунгача амал-тақал қилиб ётардим. Очликдан силлам қуригани, боз устига, ҳар қанча тежаб-

тергамайин, озиқ-овқатим барибир кўпга етмаслигини билганим учун қорним ёрилгудек тўйиб олардим-да, икки-уч кундан кейин яна тишимнинг кирини сўриб юраверардим.

* * *

Сентябрнинг охирларимиди, бир куни Федька менга:

– «Чикка» ўйнагани юрагинг дов берадим, қўрк-майсанми? – деб қолди.

– Нима у, «чикка» деганинг?

– Шунақа бир ўйин бор-да, пул тикилади. Пулинг бўлса, юр, ўйнаймиз.

– Пулим йўқ-да.

– Мендаям йўқ. Майли, юр, ҳеч бўлмаса томоша қилармиз. Кўрасан, зўр ўйин!

Федька мени томорқа ортига бошлади. Икковлон тепалик ёқалаб кетдик, қуриган, ҳиди димокни ёргудек уруғлари осилиб ётган қичитки ўт босган чангалзор дўнгликдан ошгач, сакраб-сакраб эски ахлаттепалардан ўтдик, шунда этакдаги текис, яйдоқ майдончада ғала-говур қилиб ўйнаётган бир тўп болага кўзим тушди. Биз уларнинг олдига тушиб бордик. Болалар бирдан ҳушёр тортди. Биттасидан бошқа ҳаммаси деярли мен тенги эди. Баланд бўйли, бақувват, олд сочлари тиккайган бу сариқ боланинг барчага сўзи ўтиши аён кўриниб турарди. Эсладим, у еттинчи синфда ўқирди.

– Буни нимага етаклаб келдинг? – деди у Федькага қараб норози оҳангда.

– Бегона эмас, Вадик, қариндошимиз, – дея ўзини оқлай кетди Федька.

– Бизникида яшайди.

– Ўйнайсанми? – деб сўради Вадик мендан.

– Пулим йўқ-да.

– Ундай бўлса, бизни бу ерда кўрганингни бировга гуллаб юрма.

– Э, шуниси етмай турувди! – дедим хафа бўлиб.

Болалар менга ортиқ эътибор қилмай, ўйинга берилиб кетишди. Бир чеккада ўтириб, уларни кузата бошладим. Ўйинда ҳамма иштирок этмасди: гоҳ олти, гоҳ етти бола ўйнарди, холос. Қолганлар томошабин эди, улар асосан Вадикка тарафгир. Унинг бу ерда тўпбоши эканини бошданок сезган эдим.

Ўйин унчалик мураккаб эмас экан. Ҳар бир ўйинчи ўн тийиндан тикади, «ғазна»дан икки метрлар наридаги йўғон чизиқ билан чегараланган майдончага танга пукка тарафи билан ташланади, кейин бошқа ёқдан, яъни ярми ерга қўмилган ва оёққа тиргак вазифасини ўтовчи харсанг олдида туриб юмалоқ тош – «шайба» ирғитилади. Уни иложи борича чизиққа яқинроқ жойга, аммо чизиқдан чиқиб кетмаслигини кўзлаб отмоқ лозим. Ана шунда биринчи бўлиб «ғазна»ни бузиш имкони туғилади. Яна шу тош билан уриб танганинг чикка тарафини ўгириш керак, агар эплай олсанг – марра сеники, ўйнайверасан, йўқса – бошқа ўйинчига навбатни берасан. Энг муҳими, қўлингдаги тошни ирғитганда унинг танга тўпи устига тушишини мўлжаллаш даркор, бирор танганинг чиккасини ўгира олсанг ҳам ҳеч қандай гап-сўзсиз ҳамма пул сеники бўлади. Ўйин эса қайта бошланади.

Вадик фирром экан. У тиргак тош ёнига ҳаммадан сўнг, ким кимдан кейин эканини кўриб олгачгина келарди. Табиийки, у ютиб чиқиш учун қаерга уриш кераклигини ҳам билволган бўларди. Лекин Вадикнинг фирром ўйнаётганини ҳамма билиб турса-да, ҳеч ким оғиз очишга ботинолмас эди. Тўғри, у ёмон ўйнамасди. Тиргак ёнига келганда тиззасини сал букиб олар, бир кўзини қисиб қўлидаги тошни мўлжалга тўғрилар эди-да, сўнг шошилмай қадини ростларди – «шайба» ҳам гўё қўлидан сирғалиб чиқиб, айнан кўзлаган жойига бориб тушарди. У бошини кескин бир силкиб, кўзига тушиб турган сочини орқага ташларди-ю, бепарволик билан четга «чирт» этказиб туцуриб, гўёки иш хал бўлди, дегандек эринибгина, атай соллана-соллана бошиб пул ётган жойга борарди. Агар чақа тўп бўлиб ую-

либ ётса, қаттиқ урар, тангалар жаранглаб кетар эди, сочилиб ётган бўлса, ҳар ёнга қапчиб кетмай, охиста чиккаси ўгирилиши учун «шайба»ни шунчаки теккизиб қўяқоларди. Бошқа ҳеч ким бундай қилолмасди. Болалар ўйлаб ҳам ўтирмай чўнтагидан яна танга чиқарар, пули йўқлар эса секингина томошабинлар қаторига қўшилар эди.

Пулим бўлганида мен ҳам ўйнай олардим, деб ўйладим. Қишлоқда биз ошиқ ўйнардик, бунда ҳам албатта зийраклик талаб этилади. Қолаверса, мен мерганликни оширадиган ҳар хил эрмаклар ўйлаб топишга ишқибоз эдим. Дейлик, бир тўп тош йиғиб олардимда, қалтисроқ бир жойни мўлжал қилиб туриб, токи тўлиқ натижага эришмагунча, яъни ўну ўн бўлмагунча отаверардим. Тошни тепадан, елкам оша ёки пастдан мўлжалга тўғрилаб олиб ирғитаверар эдим. Шунинг учун ҳам бу борада оз-моз маҳоратим ортган. Аммо ҳозир пул йўқ эди.

Пул бўлмагани учун ҳам онам менга нон жўнатар эди-да. Йўқса, нонни шу ердан ҳам сотиб олиш мумкин-ку. Колхозда пул нима қилсин! Шундай бўлса-да, онам икки марта конвертга беш сўмдан солиб юборибди, сут оласан деб. Ҳозирги пулда бу эллик тийин дегани. Унча қўп эмас-у, барибир пул-да. Бозордан бунга биттаси бир сўм турадиган ярим литрлик беш банка сут олиш мумкин эди. Камқонлигим сабабли туриб-туриб бирдан бошим айлана бошлар, бу ҳол тез-тез такрорлангани учун ҳам доим сут ичиб юришим керак эди.

Онам учинчи марта бешталик жўнатганида мен унга сут олмадим. Пулни майдаладиму ахлаттепага югурдим. Бу жой жуда билиб танланган эди ўзиям: қирадирлар ўртасидаги майдонча атрофдан қўзга ташланмасди. Агар бундай ўйин ўйнаётганимизни қишлоқда бирор одам кўриб қолса, бизни қувиб солар, миршаб ёки мактаб директорини чақираман, деб қўрқитган бўлар эди. Бу ерда эса бизга ҳеч ким халақит бермайдди. Кейин, узок ҳам эмас, ўн дақиқалик йўл.

Биринчи мартасига тўқсон тийин, иккинчисида эса олтмиш тийин тикдим. Албатта, пулимга ачинардим, аммо ўйнаганим сайин қўлим анча келишиб бораётганини сезардим. У «шайба»ни тўғри йўналтириш учун керагича куч сарфлашга мослашди, кўзим ҳам тошнинг қаерга тушиб, қаергача думалаб боришини олдиндан чамалашга ўрганди. Кечқурунлари ҳеч ким қолмаганда майдончага қайтиб келар, харсанг тагидан Вадик яшириб кетган «шайба»ни олар ва чўнтагимдан чақа чиқариб, то коронғи тушгунча машқ қилар эдим. Бора-бора ўн марта тош отганда уч ёки тўрттасини аниқ мўлжалга туширадиган бўлдим.

Ниҳоят, мен ҳам ўйинда ютадиган кун келди.

Куз кунлари илиқ, ёғин-сочинсиз, октябрь ойи бўлишига қарамай битта кўйлақда юриш мумкин эди. Онда-сонда ёмғир ёғиб қоларди. Бу ҳам дайди шамол қаерлардандир тасодифан олиб келган ёмғир эди. Осмон ёз кунларидагидек қўм-қўк-у, аммо у қадар чексиз эмас, гўё аллақандай торайиб қолгандек туюларди. Қуёш ҳам эрта ботарди. Адирлар устида эрталаблари ҳаво топ-тоза, мусаффо бўларди. Атрофда аччиқ, бошни айлантирувчи шувоқ хиди кезар, узоқ-узоқлардан ҳар хил товушлар аниқ эшитилар, учиб кетаётган қушларнинг чаҳ-чаҳи қулоқни қоматга келтирар эди. Майдончамизда ўт-ўлан сарғайган бўлса-да, ҳали буткул қуриб битмаган, ўйинда иштирок этмаётган, тўғрироғи, ютқазиб қўйган болалар у ерда думалашиб ўйнаб ётар эди.

Ҳар куни мактабдан кейин тўғри шу ерга келишга одатланиб қолдим. Ўйинчилар тез-тез ўзгариб турар, эскилар ўрнини янгилар эгаллар эди. Фақат Вадик бирорта ҳам ўйинни қолдирмасди. Усиз ўйин ҳам бўлмас эди-да ўзи. Птаха деган хумкалла, сочи машинкада олинган калтабақай бир бола доим Вадикнинг ортидан соядек эргашиб юрарди. Мен шу вақтгача уни мактабда бирон мартаям кўрмаган эдим, олдинлатиб бўлсаям айтаверай, учинчи чоракда у қўққисдан бизнинг синфда пайдо бўлиб қолди. Бешинчи синфда

қолиб кетган ва бир нималарни баҳона қилиб январга қадар «таътил»да юрган экан. Ҳайинда кўпинча Птаха ҳам ютарди, Вадикчалик эмасдир-у, лекин харқалай зиён кўрмасди. Ҳойнаҳой, Вадикнинг шериги бўлгани учундир. Вадик ҳам бошқаларга билдирмайгина Птахага қарашиб турарди-да.

Майдончада гоҳо бизнинг синфдаги Тишкин – ҳовлиқма, кўзи ўйнаб турадиган, дарсларда қўл кўтариб ўтиришни яхши кўрадиган бола ҳам пайдо бўлиб қоларди. У бир нимани билса-билмаса қўл кўтараверар, ўқитувчи доскага чиқаргудек бўлса, мум тишлаб қолар эди.

– Нега қўл кўтардинг бўлмаса? – деб сўрарди ўқитувчи. Шунда у кичкинагина кўзларини пирпирағиб:

– Ҳозиргина эсимда эди, доскага чиққунча унутиб қўйдим, – дерди.

Мен Тишкин билан унчалик яқин эмас эдим. Тортинчоқлигим, камгаплигим, қишлоқиларга хос одамовилигим ва, энг аввало, бошқа нарсага ўрин қолдирмайдиган соғинч ҳисси, яъни уйни ниҳоятда қаттиқ қўмсаётганим сабабими, ҳалигача синфдошларимнинг ҳеч бири билан тузукроқ чиқишиб кетолмаган эдим. Болаларнинг ҳам мен билан иши йўқ эди. Доим ёлғиз юрардим. Қишлоқда, ўз уйимда эмаслигим учун ёлғизман-да, у ерда дўстларим кўп эди-ку, дея ўзимга-ўзим тасалли берардим. Лекин ўлгудек эзилиб юрганымдан ёлғизлигимни сезмас, буни ҳатто англаб ҳам етмас эдим.

Тишкин майдончада мени гўё кўрмас ёки кўрмаганга оларди. У дарровгина ютқазиб қўяр ва ғойиб бўлар, шу билан анчагача бедарак кетар эди.

Менинг эса Ҳайинда омадим чопиб қолди. Доим қўлим баланд келадиган, деярли ҳар куни ютадиган бўлдим. Менинг бу Ҳайинда ҳам хос қоидаларим бор эди: биринчи бўлиш учун «шайба»ни майдон бўйлаб айлантирмаслик лозим; Ҳайинчи кўп бўлганда бу жуда мушкул – чизиққа қанча яқин келинса, уни босиб олиш ва охирида қолиб кетиш хавфи шунча орта-

ди. Тошни ирғитганда «ғазна» устига тушишини аниқ мўлжал қилмоқ керак. Мен шундай қилардим. Албатта, бу таваккалчилик эди, аммо эпчиллигим қўл келарди. Мен ўйинда кетма-кет уч-тўрт марта ютқизишим мумкин эди. Бироқ бешинчи мартасида «ғазна»ни албатта қўлга киритардим, ютқазганимни уч баробар қилиб қайтариб олардим. Кейин яна ютқазар ва яна ютиб олаверардим. Камдан-кам ҳоллардагина тош билан тангани уришимга тўғри келарди. Аммо бу борада ҳам менинг ўз усулим бор эди: агар Вадик танга ўзи томон юмалашини чамалаб урса, мен аксинча, зарб билан урардим – бу қўпол ҳаракат эди, албатта. Лекин шунда тош танганинг айланиб кетишига йўл қўймасди, танга бир сапчирдию орқаси билан ўгирилиб тушарди.

Шу тариқа чойчақали ҳам бўлиб қолдим. Бироқ кечгача майдончада юриб ўйинга берилиб кетишдан ўзимни тиярдим. Ҳар куни бир сўмдан ютиб олсам шу менга кифоя эди. Бир сўмни қўлга киритишим билан ўйинни ташлаб бозорга югурардим, бир банка сут сотиб олиб (менинг бу пачоқ, қийшиқ, сийқаланиб кетган чақаларимни кўриб сутчи холалар жаврай-жаврай сут қуйиб берарди) тушлик қилардим у дарс тайёрлагани ўтирардим. Ҳамон қорним тўйиб овқат емасдим-у, аммо сут ичиб турибман-ку, деган ўйнинг ўзиёқ менга куч берар, очлигим унча эсимга келмас эди. Ҳатто энди бошим айланиши ҳам камайгандек туюларди.

Аввалига Вадик менинг ғалабаларимга чандон эътибор бермаган эди. Чунки бундан у ҳеч зиён кўрмасди, яъни унинг чўнтагидан бир тийин ҳам чиқмасди. Баъзан у: «Ҳой нўноқлар, қандай уриш кераклигини мана бундан ўрганинглар», деб мени алқаб ҳам қўярди. Лекин, кўп ўтмай, ўйинни тез тарк этаётганимни пайқаб қолди ва бир куни мени тўхтатиб:

– Нима, пулни олибоқ қочиш экан-да? Жа абжирсан-у! Кетмайсан, ўйнайсан, – деб қолди.

– Дарс тайёрлашим керак, Вадик, – деб баҳона қилдим.

– Дарс қиладиган одам бу ерга келмайди.

Птаха ҳам ялтоқилик билан гапга аралашди:

– Пул тикилганда шундай қилиш мумкин деб ким айтди сенга? Агар билсанг, бу қилмишинг учун бошлаб таъзирингни бериш керак. Тушундингми?

Шу-шу, Вадик сира ўзидан олдин «шайба»ни менга бермайдиган, тиргак тош олдига ҳам ҳаммадан кейин қўядиган бўлди. У мўлжални яхши оларди, мен эса «шайба» қўлимга тушмаёқ неча маргалаб чўнтак ковлашимга тўғри келарди. Бироқ имкон туғилди дегунча ундан яхшироқ ўйнардим, тош ҳам гўё оҳанрабодек тўппа-тўғри бориб тўп бўлиб ётган танга устига тушарди. Мерганлигимга ўзим ҳам қойил қолардим. Буни сездирмаслик, бошқаларнинг эътиборини тортмай ўйнаш лозимлигига фаҳмим етмаганини қаранг. Соддалик билан ҳар сафар аямай «ғазна»ни мўлжалга олаверибман. Ўз ишининг устаси бўлган, доим қўли баланд келадиган одам ҳеч қачон шафқат кўрмаслигини мен қайдан билибман дейсиз! Бундай вақтда шафқат кутиш ҳам, бирорта ҳимоячи чиқиб қолар, деб хомтама бўлиш ҳам бефойда. Ҳамма сени маҳмадона деб билади, холос, айниқса, орқангдан келаётганларнинг сени кўрарга кўзи йўқ. Ўша кузда айнан шу нарса менга сабоқ бўлди.

Мен ўша гал ҳам мўлжални аниқ нишонга олган эдим. Чақаларни йиғиб олмоқчи бўлиб яқинлашганимда атрофга сочилиб ётган тангалардан бирини Вадик оёғи билан босиб турганини пайқадим. Қолган тангалар пукка тарафи билан ётарди. Бундай холларда одатан «ғазна»га деб бақирин керак, негаки танга ўнг тарафи билан тушмаган бўлса, қайтадан уриш учун бир жойга тўпланади. Мен эса ҳар доимгидек омадимга ишониб, жар солиб ўтирмадим.

– «Ғазна»га эмас! – дея эълон қилди Вадик.

Вадикнинг ёнига бордим-да, оёғи тагидаги тангани кўрмоқчи бўлиб уни сал туртган эдим, у мени силтаб ташлади. Дарҳол оёғи остидаги тангани олиб, менга чап тарафини кўрсатди. Аслида унинг чикка ётганини мен кўрган эдим. Акс ҳолда, Вадик ҳам бундай найранг қилмаган бўларди.

– Фирромлик қилма, – дедим. – Ўнг тарафи билан ётган эди, ўзим кўрдим-ку.

У бурнимнинг тагига муштумини тираб:

– Мана буни-чи, буни ҳам кўрганмисан? – деди.

Индаёлмай қолавердим. Сўзимда туриб олишдан маъни йўқ эди: жанжал чиққудек бўлса, ҳеч ким, бирор тирик жон, ҳатто шу атрофда ўралашиб юрган Тишкин ҳам ёнимни олмаслиги аниқ.

Вадикнинг ғазабнок қисилган кўзлари менга ўқдек қадалиб турарди. Энгашиб, яқинроқ ётган тангани секингина урдим, у ўнгламач, бошқасини урдим. «Барибир ҳаммаси ўзимга тегишли-ку», деб ўйлардим. Мўлжаллаб туриб тошни яна урмоқчи эдим – улгуролмадим, орқамдан кимдир тиззаси билан қаттиқ тепиб юборди. Ўзимни ўнглай олмай, ерга бошим билан тушдим. Гурра кулги кўтарилди.

Орқамда безбетларча тиржайиб Птаха турарди. Мен довдираганча:

– Бу нима қилганинг?! – дедим.

– Мен эканми, ким айтди сенга? – деди у талмовсираб. – Нима, ё туш-пуш кўрдингми?

– Қани, бер-чи бу ёққа! – Вадик «шайба»га қўл узатди, аммо мен уни бермадим.

Алам кўрқувдан устун келган эди, энди ҳеч кимдан чўчимасдим. Нега? Нима учун ахир? Мен уларга нима ёмонлик қилибман?

– Бер деяпман! – дея дўқ урди Вадик.

– Боя тангани ўгириб қўйдинг-ку! – дея кичқирдим мен ҳам. – Ўзим кўрдим, ўзим.

– Қани, яна бир марта қайтар-чи, – деди у яқинроқ келиб.

– Тангани ўгириб қўйдинг, – дедим мен энди босиқ овозда – ҳозир нима рўй беришини билиб турардим.

Биринчи бўлиб яна орқадан Птаха тушириб қолди, Вадикка бориб урилдим. У чамалаб ҳам ўтирмай, эпчиллик билан юзимга шундай калла урдик, ағанаб тушдим, бурнимдан тирқираб қон отилди. Базўр ўрнимдан турган эдим, тагин Птаха ташланиб қолди. Ҳалиям бўлса қочиб қутулиш имкони бор эди, аммо шу

тобда буни ўйламабман ҳам. Мен ўзимни деярли ҳимоя қилолмай Вадик билан Птаханинг ўртасида коптокдек бориб-келардим. Шариллаб қон оқаётган бурнимни чангаллаганча, алам устида баттар уларнинг жиғига тегиб, қайсарлик билан битта гапни такрорлардим:

– Тангани сен ўғирдинг! Ўғирдинг! Сен ўғирдинг!

Улар мени галма-галдан дўппосларди. Бир пайт кичкинагина-ю, аммо сержаҳл яна бирови оёқларимга тегиб қолса бўладими! Тепкидан оёғимнинг соғ жойи қолмади, қўқариб, моматалоқ бўлиб кетди-ёв. Мен жон-жаҳдим билан йиқилмасликка тиришардим. Шу аҳволда буларнинг олдида яна йиқилиб тушиш ўлим билан баробар эди. Охир-оқибат мени ерга ётқизибгина тинчишди.

– Жонинг борида бу ердан туёғингни шиқиллатиб қол! – деб амр қилди Вадик. – Бўл, бўл!

Мен ўрнимдан туриб, ҳиқиллаганча, ҳеч балони сезмай қолган бурнимни торта-торта тепалик томон судралиб кета бошладим.

– Чурқ этиб бировга оғиз очгудек бўлсанг, ўлдим деявер! – дея кичқириб қолди Вадик ортимдан.

Индамадим. Аламдан бутун вужудим гўё жонсиз эди, қўл-оёқларим ҳам қотиб қолгандек қарахт. Ҳатто лабимни қимирлатишга ҳам мажолим йўқ. Тепаликка чиқиб олгачгина, чидаб туролмай, худди ақлдан озгандек бор овозда кичқирдим:

– Тангани ўгириб қўйдинг! Ўғирди-инг! – Овозим бутун шаҳарчага эшитилди-ёв.

Птаха ортимдан югуришга бир шайланди-ю, негадир яна изига қайтди, чамаси, Вадик мени тинч қўйиш керак деган қарорга келиб, уни тўхтатган. Ҳиқиллаганча майдончани бир оз кузатиб турдим, у ерда ўйин қизгин эди. Кейин тепаликнинг бошқа томонидан айланиб, қоп-қора қичитки ўт билан қопланган сойликка тушдим-да, заранг чимзор устига ўзимни отдим. Аламимнинг зўридан хўнграб юбордим.

Ўша куни бу ёруғ оламда мендан бахтсизроқ кимса йўқ ва бўлиши мумкин ҳам эмасдек эди.

Эрталаб ойнада аксимни кўриб, рости, капалагим учиб кетди: бурун ўрнида шишган, қўпол бир бало, чап кўзимнинг таги кўкарган, чаккамда эса шилиниб, қуюк қон қотиб қолган чандиқ кўзга ташланарди. Шу аҳволда мактабга қандай бораман энди – буни ҳатто тасаввур ҳам қилолмасдим. Аммо бориш керак, нима бўлмасин, барибир дарсни қолдирилмайман. Ахир, аслан бурундор одамлар ҳам бор-ку, шуларнинг олдида меники унча ваҳимали эмас. Агар кўзга ташланиб турадиган жойда бўлмаганида буни биров ҳатто бурун ўрнида ҳам кўрмасди. Бироқ шилинган, кўкарган жойларни яширишнинг иложи йўқ – мендан сўровсиз шундоқ кўз-кўз бўлиб турибди-да, ахир.

Кўзимни кафтим билан тўсганча лип этиб синфхонага кирдим, ўрнимга ўтирдиму бошимни эгиб олдим. Аксига олгандек, биринчи дарс француз тили эди. Синф раҳбари эмасми, Лидия Михайловна бошқа ўқитувчиларга нисбатан бизга кўпроқ эътибор берар, ундан ҳеч нимани яшириб бўлмас эди. Синфхонага кириб саломлашгач, ўтиришга изн беришдан аввал, гўё камчиликларимизни рўй-рост айтмоқчидек, ҳар биримизга синчиклаб қараб чиқиш одати бор эди. Юзимдаги тамғани-ку, яширишга ҳар қанча уринмайин, у шу захотиёқ кўрди, буни болаларнинг ҳаммаси мен томонга ўгирилганидан билдим.

– Мана, – деди Лидия Михайловна журнални очаркан, – бугун орамизда ярадорлар ҳам бор экан.

Болалар кулиб юборишди. Лидия Михайловна яна менга тикилиб қаради. Унинг кўзи ғилайроқ эди ва гўё менга эмас, бошқа ёққа боқиб тургандек туюларди. Аммо бу вақтга келиб биз унинг қай тарафга қараётганини дурустгина фарқлайдиган бўлиб қолган эдик.

– Хўш, нима бўлди? – деб сўради у мендан.

– Йиқилиб тушдим, – дедим тўнғиллаб. Олдиндан бирор жўялироқ баҳона ҳам тўқиб қўймабман-а, қаранг.

– Аттанг, жуда ўсал тушибсан-ку. Кечами, бугун?

– Бугун. Йўк, кеча кечаси, қоронғида.

– Хе, йиқилганмиш! – дея шанғиллаб қолди бир вақт Тишкин хурсандлигидан энтикиб. – Еттинчи синфдаги Вадикнинг иши бу. Улар пул тикиб ўйнайди. Бунингиз ўша Вадик билан тортишиб қолди, кейин роса таъзирини еди ўзиям. Йиқилдим дейди-я, тагин!

Бундай чақимчиликни асло кутмаган эдим, қотиб қолдим. Жинни бўлганми у ёки атай қилдими? Пул тикиб ўйнайдиганларнинг мактабда дарров ковушини тўғрилаб қўйишлари ҳеч гап эмас, ахир. Мана, сенга ўйин! Қўрққанимдан миямда ҳамма нарса аралаш-қуралаш бўлиб кетди, каллам фувиллай бошлади: бўлди, бари тамом.

Ҳаҳ, Тишкин-а! Билдик, қанақа экан бу Тишкин деганлари. Боплади-ку. Оққизмай-томизмай ҳаммасини айтди-қўйди-я, касофат!

– Сендан, Тишкин, мен бошқа нарсани сўрамоқчи эдим, – деди Лидия Михайловна бу гапларга унча ҳайрон бўлмагандек, ўша-ўша вазмин оҳангда. – Ўзинг бошлаб қолдинг, қани, энди доскага марҳамат, жавоб беришга тайёرمىсан? – У ўзини йўқотиб, бирдан шалпайиб қолган Тишкин доска ёнига чикқунча кутиб турди-да, кейин менга қараб: – Сен дарсдан кейин қоласан, – деб қўйди.

Лидия Михайловна мени директор хузурига олиб киради деб жуда қўрққан эдим. Бу дегани, у ерда кечажак машададан ташқари, директор эртага мактаб линейкасида ўртага чиқариб, нима учун бундай ярамас ишга қўл урганингни айтиб беришга мажбур этади. Директоримиз Василий Андреевич бирор бола айб иш қилиб қўйса – у ойна синдирганми, муштлашганми ёки ҳожатхонада чекканми, бундан қатъи назар, айнан шу саволни берарди: «Бундай ярамас ишга сени нима мажбур этди?» Василий Андреевич қўлларини кўкрагида чалиштирганча гавдасини фоз тутиб, катта-катта қадамлар билан тизилишиб турган ўқувчилар олдида у ёқдан-бу ёққа бориб-келаркан, эгнидаги тугма-

лари қадалган қаппайма қора френчи ундан олдинроқ ҳаракатланаётгандек туюларди. «Жавоб бер, хўш, кутяпмиз. Қара, бутун мактаб кутяпти, бизга айтадиган гапинг бордир?» дея қистовга оларди у. Гуноҳкор ўзини оқламоқ учун бир нима деб бўлдирай бошласа, директор унинг гапини шартта бўлиб қўярди: «Сен саволга жавоб бер, ҳа, саволга. Қандай савол берилди?», «Мени нима мажбур қилдими?», «Худди шундай: нима мажбур этди? Гапир, қулоғимиз сенда».

Хуллас, бу сингари машмашалар кўпинча йиғи-сиғи билан тугар, шундагина директорнинг кўнгли жойига тушар ва ҳамма синф-синфига тарқалар эди. Юқори синф ўқувчиларига келганда вазият қийинроқ кечарди. Улар унча-мунчага йиғламасди-ю, аммо Василий Андреевичнинг саволига ҳам жавоб бермай, безрайиб тураверарди.

Бир гал ҳатто биринчи соат дарсимиз ўн дақиқача кечикиб бошланган, чунки директор тўққизинчи синф ўқувчисини узундан-узоқ сўроқ қилиб, тайинли бир гап ололмагач, охири уни хонасига олиб кириб кетган эди. Мен энди нима дейман унга? Ундан кўра, дарровгина паттамни қўлимга тутқазганлари яхши. Бу ҳақда ўйларканман, ана шунда уйга кетсам ҳам бўлади, деган фикр миямда ярқ этди. Аммо шу заҳотиёқ бошимдан қайноқ сув қуйилгандек бўлди: йўғ-э, уйга бундай шарманда бўлиб боргандан кўра...

Ўқишни ўзим ташлаб кетсам-ку, бошқа гап эди. Шунда ҳам мени бўшанг бола экан-да, кўзлаган ниётига эришолмабди, дейишлари турган гап. Мактабда эса, ана кейин кўрасиз аҳволни, ҳамма мендан ўзини тортиб юрадиган бўлади. Йўқ, буниси менга тўғри келмайди. Бу ерда-ку, хўп, чидарман, кўникарман, бироқ шу аҳволда уйга боришим асло мумкин эмас. Дарсдан кейин йўлакда юрак ховучлаб Лидия Михайловнани кутдим. У ўқитувчилар хонасидан чиқиб, бош қимтиб, синфга кир, дея имо қилди. Лидия Михайловна одатдагидек ўз жойига ўтирди. Мен эса иложи борича ундан нарироқ – учинчи партага ўрнашмоқчи

бўлиб турган эдим, муаллима нақд пешонаси – биринчи партани кўрсатди, ўтиришим билан:

– Пулга ўйнаркансан, шу ростми? – деди. Унинг овози баралла янграб кетди. Ахир, бу ҳақда мактабда жуда секин, шивирлаб гапириш керак-ку! Мени баттар ваҳима босди.

Инкор қилишдан ҳеч бир маъни йўқ эди, негаки, Тишкин ипидан-игнасигача сотиб бўлган.

– Ҳа, рост, – дедим бўйнимни эгиб.

– Хўш, қалай бўляпти – ютяпсанми ёки ютқазяпсанми?

Нима дейишни билмай, чайналиб қолдим.

– Қани, бор гапни бир бошдан айтиб бер-чи. Хойнаҳой, кўпроқ ютқазсанг керак, а?

– Ю...ютаман.

– Тузук, харқалай ютаркансан-ку. Хўш, пулни нима қиласан кейин?

Мактабга энди келган вақтларим анчагача Лидия Михайловнанинг овозига кўниколмай юрдим, уни эшитдим дегунча довдираб қолардим. Бизда – қишлоқда нафасни ич-ичига тортиб гапирилади, шунинг учун ҳам овоз баралла чиқади. Лидия Михайловнанинг товуши эса қандайдир майин, бунинг устига, жуда бўғиқми-ей, астойдил қулоқ тутмасангиз эшитиш ҳам маҳол. Аммо бу ҳол унинг дармонсизлиги ёки нозиклигидан деб бўлмасди. Негаки, у баъзида гоят берилиб гапирар, ўшанда овози ҳам жаранглаб чиқар эди. Менга у гўё овозини баралла қўйиб юбормай, атайдан аяёт-гандек туюларди. Мен бор кучимни француз тилини ўрганишга сарфламоққа ҳам тайёр эдим; албатта, бегона бир тилга мослашгунча овозим қафасдаги қушнинг товушидек заифлашиб, гоҳо бўғилиб ҳам қоларди. Кейин яна аввалги ҳолига қайтишини, тикланишини кутишга тўғри келарди. Айни тобда, Лидия Михайловна менга савол берган бўлса-да, ўзи бошқа муҳим бир нарса ҳақида ўйлаб ўтирганга ўхшарди. Шундай бўлса ҳам унинг саволига жавоб беришдан бўйин товлашнинг ҳеч иложи йўқ эди.

– Хўш, гапирсанг-чи, ютиб олган пулингни нима қиласан? Конфет олиб ейсанми? Ёки китобми? Ё бирор нима сотиб олиш учун йиғяпсанми? Эҳтимол, анча-мунча йиғиб ҳам қўйгандирсан?

– Йўқ, кўп эмас, атиги бир сўмгина ютаман.

– Кейин ўйнамайсанми?

– Йўқ.

– Бир сўмгина-я? Нега бир сўм? Уни нима қиласан?

– Сут оламан.

– Сут?

Ақлли, озода-ораста, ҳар томонлама тўқис, кийим-боши ҳам ўзига ярашган, латофат бобида баркамол (мен буни сал-пал ҳис қилардим) Лидия Михайловна рўпарамда ўтирибди. Ундан таралаётган хушбўй атир исини унинг нафаси деб туярдим, қолаверса, у қандайдир арифметика ёки тарих ўқитувчиси эмас, сирли-сеҳрли француз тили муаллимаси эди. Ахир, француз тилининг ўзи аллақандай эртакнамо тил, унинг бўлакча бир таровати борки, буни ҳамма ҳам мендек ҳис этавермаса керак. Кўзларига қарашга журъат қилолмаганимдек, муаллимамни алдашга ҳам ботинолмасдим. Умуман олганда, ёлғон гапириб нима қилдим?

Лидия Михайловна жимгина ўтириб, мени бошдан-оёқ кузатарди ва мен унинг синчков нигоҳи қаршисида барча кўргиликларим, бемаъниликларим янада бўртиб, фош бўлиб турганини бутун борлигим билан сезардим. Ахволим томошага арзигулик эди: Лидия Михайловнанинг рўпарасида нимжон, ёввойисифат, афт-ангори дабдала бир бола тиришибгина ўтирибди. Ота-она бағрида эмас, қаровсиз бир нотавон экани аён кўриниб турибди – палапартиш кийинган, эгнида ювилаверганидан елкалари осилиб тушган, гавдасига лойиқдек кўринсада, энги тирсагига келиб қолган эски камзул, отасининг галифесидан кичрайтириб тикилган кирчил оч яшил тусли, кечаги муштлашувдан қон изи қолган, доғ-дуғ чалвор, устига-устак, почаси чориққа тиқиб қўйилган. Лидия Михайловна пойабзалимга ачиниб қарашини ав-

валдан сезиб юрардим. Бутун синф бўйича биргина мен шунақа чориқ киярдим. Кейинги йил кузда бу оёқ кийимда мактабга бормайман, деб оёқ тираб туриб олганимдан сўнг онам бор-йўқ бойлигимиз ҳисобланган тикув машинасини сотиб, менга кирза этик олиб берди.

– Барибир ҳам пул тикиб ўйнаш яхши эмас, – деди ўйчанлик билан Лидия Михайловна. – Бошқа бир йўлини топсанг бўларди-ку, тўғрими?

Ишнинг бу тарзда осон қўчганига ишониб-ишонмай, ўйлаб ҳам ўтирмай, ваъда бериб юбордим:

– Топса бўлади.

Рости, бу гапни юрак-юракдан айтган эдим. Аммо доим ҳам берган ваъдамизнинг устидан чиқолмаймиз-ку, шундай экан, қўлимиздан нима ҳам келарди!

Тўғрисини айтишим керакки, ўша кунлар жуда қийин аҳволда эдим. Қуз ёгин-сочинсиз келгани учун колхозимиз валла топшириш режасини эрта бажарган ва Ваня амаки энди келмай қўйган эди. Уйда онам мени ўйлаб ўзини қўярга жой тополмай ўтирганини билардим, аммо бундан менга бирор наф бўлса экан. Ваня амаки охириги марта келганида ташлаб кетган бир халта картошка шунчалик тез тугаб қолдики, нима бало, мол еб қўйдими, дейсиз. Яхшиямки, каллам ишлаб, вақтида ҳовлидаги ташландиқ омборга озроқ яшириб қўйганим, мана, ҳозир кунимга шу яраб турибди. Мактабдан қайтгач, худди ўғри мушукдек омборга лип этиб кираман-у, уч-тўртта картошкани чўнтагимга тикиб, қўча адоғидаги тепаликка қараб чопаман. У ерда ҳеч кимнинг қўзи тушмайдиган хилватроқ бирор жойни топиб, олов ёқаман. Қорним доим оч бўлганидан ҳатто ухлаб ётганимда ҳам титраб-қақшаб, ошқозоним гулдираётганини сезар эдим.

Яна бирор ўйинчи болалар гуруҳини учратиб қоларман деган умидда қўшни маҳаллаларни сездирмайгина кузата бошлардим; харобазорларни кезардим, тепаликларга қараб кетаётган болаларнинг орқасидан борардим. Ҳаммаси бекор, мавсум охирлаган эди. Тез

орада октябрнинг изғиринли шамоли ҳам бошланди. Фақат ўзимизнинг майдончагина аввалгидек гавжум эди. Мен яқин-атрофда ўралашиб юрар, қуёш нурида «шайба»нинг ялтираб кўзга ташланишини, Вадикнинг қўлларини силкитиб ўйинбошилиқ қилишини, «ғазна» бошида уймалашиб турган таниш қиёфаларни кузатар эдим.

Охир-оқибат чидаёлмай бир куни уларнинг олдига тушиб бордим. Яна таҳқирланишимни билардим, аммо калтак еб ҳайдалганим ва бунга индамай кетавериш менга кўпроқ алам қиларди. Борсам, Вадик билан Птаха қандай муносабатда бўлади, мен ўзимни тутиб тура оламанми – ана шу ўй ҳозир менга тинчлик бермасди. Очиғи, мени бу ерга очлик етаклаб келган эди. Менга бир сўмгина керак эди – сутга эмас, энди нонга. Нон сотиб олиш учун шундан бошқа ҳеч бир чорам қолмаган эди.

Табиийки, боришим билан ўйин тўхтади, ҳамма менга қаради. Птаха бошига қулоқлари қайирмали шапка кийган, энги калта катак-катак қўйлагини шимидан чиқариб олган эди. Унинг энгил-боши қуйиб қўйгандек ўзига мос, ўзидек беғам, ўзидек дадил кўринарди. Вадик бежиримгина, шир-шир занжирли қалин куртқада кеккайиб турарди. Бир чеккада пальто ва пахталиклар тўп бўлиб уюлиб ётар, уларнинг устида беш-олти яшар бир болакай шамолдан жунжикиб ўтирар эди.

Биринчи бўлиб мени Птаха қарши олди:

– Нимага келдинг? Ё калтакни соғиниб қолдингми?

– Ўйнагани келдим, – дея иложи борича босиқлик билан жавоб қайтардим, Вадикка кўз қиримни ташларканман.

– Нега энди биз билан ўйнаркансиз? – деди Птаха шалоқ сўкиниб. – Ким айтди бунни сизга?

– Ҳеч ким...

– Хўш, Вадик, ҳозироқ таъзирини бериб қўямизми ёки озроқ кутамизми?

– Нега бунга ёпишиб олдинг, Птаха? – деди Вадик кўзларини қисинқираб менга боқаркан. – Ўйнагани келибди, билдингми? Балки бу сену мендан ўн сўмдан ютиб олмоқчи бўлиб келгандир...

– Кошки ўн сўмингиз бўлса, сизнинг! – дедим мен ҳам тап тортмай.

– Вой-вой, керак бўлса, пулимиз ундан ҳам кўп – сен хатто тушингда ҳам кўрмагансан! Кўп вайсамагинда, Птаханинг жаҳли қўзғамай, борингни тика қол. Биласан, у жуда қизиққон.

– Бир туширайми, Вадик?

– Қўй, майли, ўйнай қолсин. – Вадик болаларга кўз қисиб қўйди. – Ўйинни қийиб қўяди-ку, биз бунинг тирноғияям арзаймаймиз, шундайми?

Мен ҳам энди анча-мунчасини билиб қолган эмасманми, Вадикнинг бу ҳиммати сабабини англаб турардим. Афтидан, бир хил, зерикарли ўйин жонига теккан, шу боис ҳам асабларини китиклаш ва чинакам лаззат туйиш учунгина у мени сафга қўшмоқчи эди. Лекин Вадикнинг иззат-нафсига тегишим биланоқ яна кўрадиганимни кўраман. У нимага тирғалишни билади, боз устига, ёнидаги Птаха ҳам уни гижгижлаб туради.

Мен иложи борича эҳтиёткорлик билан ўйнашга, «ғазна»га қўз олайтирмасликка қарор қилдим. Бошқа болалар каби бехосдан танга тўпига тегиб кетмай деб «шайба»ни секин айлантирдим. Тангаларни ҳам астагина бир-бир уриб чиқардим. Орқамдан Птаха келиб қолмасикан, дея аланглаб жоним ҳалак эди. Ўйинга қайта қўшилган дастлабки кунларим мен бир сўм ютишга атай ҳаракат қилмадим. Менга йигирма-ўттиз тийин ҳам кифоя эди, бир бўлак нонга етса бўлгани, шунисига ҳам шукрлар қилар, шунисига ҳам жон дер эдим.

Аммо эртами-кечми рўй беришидан кўрқиб юрганим, барибир, рўй берди. Ўйинга қўшилганимнинг тўртинчи куни бир сўм ютиб олгач, кетаман деб турганимда яна дўшпослаб қолишса бўладими! Тўғри, бу гал осонроқ қутулдим, бироқ асорати қолди: лабим шишиб, осилиб кетди. Мактабда уни тишлаб юришга

тўғри келарди. Лекин яширишга ҳар қанча уринмайин, Лидия Михайловна разм солибоқ сездди. У мени атай доскага чиқариб, француз тилида матн ўқитди. Лабим ўн карра соғ бўлганида ҳам уни ўхшатиб ўқий олмас-лигим аён-ку. Шундай экан, матрни қандай ўқиганимни айтмоққа ҳожат бормикан?

– Бас, бўлди-етар! – деди капалаги учган Лидия Михайловна худди инс-жинсни қувлагандек менга қўл силтаб. – Бу нима деган гап, ахир? Сен билан алоҳида шуғулланмасам бўлмайди, шекилли...

* * *

Шу тариқа мен учун мушкул, азобли кунлар бошланди. Лидия Михайловна билан ёлғиз қолиб, талаффузига тил келишмайдиган, фақат жазо учунгинами ўйлаб топилган сўзларни унинг ортидан такрорлайдиган фурсатни эрталабдан ҳадик-ла кутадиган бўлдим. Учта унлини биттагина чўзиқ товушга бирлаштиришнинг нима кераги бор ўзи? Масалан, «веаисоир» (кўп) сўзидаги «о» ҳарфини талаффуз қилгунча кишининг жони ҳиқилдоғига келади. Э, бу одамни таҳқирлаш эмасми? Товушни бурун орқали алламбало қилиб чийиллабми-ей талаффуз этиш шартмикан? Ахир, бурун инсонга бошқа нарса учун керак-ку! Ҳар нарсанинг ҳам чек-чегараси бор-да! Мен терлаб, бўғриқиб кетардим, Лидия Михайловна эса ҳеч аямай, тин ҳам бермай шўрлик тилимни қавартиргани қавартирган. Нега энди фақат мени? Мактабда француз тилини менчалик ҳам билмайдиган болалар қанча! Бироқ улар бемалол, ялло қилиб юрибди. Мен эса худди қарғиш теккандек, бошқалар учун ҳам бир ўзим азоб тортиб ўтирибман.

Буниси ҳали ҳолва экан. Бир куни Лидия Михайловна иккинчи смена дарслари бошлангунча вақтимиз жуда кам, шунинг учун энди кечқурунлари уйимга келасан, деб қолса бўладими! У мактаб ёнидаги ўқитувчиларга ажратилган уйда яшар эди. Бу уйнинг

қолган каттароқ қисмида мактаб директорининг ўзи турарди.

Лидия Михайловнанинг уйига бўйнимдан судрагандек зўрға борардим. Шундоғам бўлар-бўлмас нарсага ўзини йўқотиб қўядиган, тортинчоқ бола эмасманми, аввал-бошда ўқитувчимнинг тоза-озода уйига қадам босганимда гўё жоним танамни тарк этар, нафас олишга ҳам қўрқардим. Менга ечин, хонага кир, деб бирма-бир айтиб туриш керак эди. У мени ҳатто ўзи ўтказиб қўйиши ва гапни ҳам ичимдан суғуриб олиши даркор. Бу уринишларнинг ҳам француз тилини пухтароқ ўрганишимга ҳеч нафи бўлмади. Аммо шуниси ажабланарлики, ўқитувчимнинг уйида биз мактабдагидан (гўёки у ерда иккинчи смена халақит берарди) кўра камроқ дарс қилардик. Яна денг, Лидия Михайловна уйида куйманиб юаркан, мени ҳар хил саволга тутар ёки ўзи ҳақида гапириб берар эди. Айтишича, мактабда у ҳам менга ўхшаб француз тилини яхши ўзлаштиролмаган, кейин қасдма-қасдига айнан шу соҳани танлаб, ўзининг ҳеч кимдан кам эмаслигини кўрсатиб қўймоқчи бўлган. Албатта, бу гапларни Лидия Михайловна мен учунгина ўйлаб топган эди, бунга ақлим етиб турарди.

Хона бурчагига биқинганча унинг сўзларини тингларканман, қачон мени қўйиб юбораркан, дея тоқатим тоқ бўлиб кутардим. Хонада китоб жуда кўп эди, дераза тагидаги тумбочкада ўша вақтларда гоят ноёб саналган, мен учун эса нақд мўъжизанинг ўзи – каттакон, бежирим радиоприёмник турарди. Лидия Михайловна унга пластинка қўяр ва бийрон бир киши француз тили сабоғини бошлар, хоҳлайманми-йўқми, буни тингламоққа мажбур эдим. Ўқитувчим одмигина хонаки қўйлақда, оёғида юмшоқ кигиз пойабзал, хонада у ёқдан-бу ёққа бориб келарди. У менга яқинлашгудек бўлса, бир сапчиб тушардим у яна серрайиб қолардим. Лидия Михайловнанинг уйида ўтирганимга ҳали ҳам ишонолмас, бу ердаги ҳамма нарса мен учун кутилмаган ва ҳайратомуз туюлар эди. Ҳатто уйнинг ўзгача

бир ифори бор эдики, умрим бино бўлиб бундай ҳидни туймаган эдим. Мен бу ҳаётни бамисоли четдан кузатар ва ўзимдан, ночордан ночор аҳволимдан уялиб, тор камзулимга баттар ўралиб олар эдим.

Менимча, ўша кезлар Лидия Михайловна йигирма беш ёшлар атрофида эди. Унинг хушрўй ва шу боисми суратдек жонсизроқ туюладиган чеҳрасини, ғилайини билинтирмаслик учун салгина қисилиб турадиган кўзларини, камдан-кам ҳоллардагини пайдо бўладиган нимтабассумини, калта кесилган қоп-қора сочларини яхши эслайман. Аммо шунга қарамай, унинг юзида (мен кейинчалик кўп бор кузатган) ўқитувчилик касбига хос, ҳатто уларнинг табиатан майин ва кўнгилчанларида ҳам кўзга ташланадиган совуқ бир қатъиятдан асар ҳам йўқ эди. Лидия Михайловнанинг қиёфасида алланечук хавотир, муғомбирона бир хайрат ҳам бор эдики, гўё ўзига ўзи «қизиқ, мен бу ерга қандай келиб қолдим, нима қилиб юрибман ўзи» деяётгандек туюларди. Эндиги тахминимча, ўша вақтда у бир марта эрга тегиб чиққан эди. Овозидан, енгил, лекин қатъият билан эркин кадам ташлашлари, умуман, ўзини тутишидан унинг анча тажрибали экани сезилиб турарди. Бундан ташқари, мен доим француз ёки испан тилини ўрганадиган қизлар ўз тенгдошлари, дейлик, рус ёки немис тилини ўрганадиганларига нисбатан анча илгари вояга етади, деб ўйлардим.

Машғулотни тугатганимиздан кейин Лидия Михайловна мени овқатланишга таклиф қилганида қанчалик ўзимни йўқотиб, довдираб қолганимни ҳозир эсласам, уялиб кетаман. Очликдан қорним таталаб кетаётган бўлса-да, бундай вақтда иштахам ғиппа бўғилардиқоларди. Лидия Михайловна билан бир дастурхонда ўтириш! Йўқ, асло! Ундан кўра эртагача француз тилини бошдан-оёқ ёдлаб чиққаним яхши, қайтиб шу уйга келмасам бўлгани. Мабодо, у билан овқатланган тақдиримда ҳам нон бўлаги томоғимга тикилиб қоларди, бу аниқ. Шу вақтгача мен Лидия Михайловна ҳам бизга ўхшаб оддий таомлардан тановул қилади деб

ўйламас эканман. Менга у бошқаларга ўхшамайдиган, шу қадар хайратомуз одам бўлиб туюлардики, унинг овқат ейишини тасаввур ҳам қилолмасдим.

Мен сапчиб туриб, қорним тўқ, емайман, дея фўлдираганча кўча эшик томон тисарилдим. Лидия Михайловна ажабланиб, ранжигандек тикилиб қолди, аммо ҳозир мени зўрлик билан ҳам тўхтатиб бўлмасди. Орқалдимга қарамай югуриб чиқиб кетдим. Бу ҳол бир неча бор такрорлангандан сўнг ҳафсаласи пир бўлган Лидия Михайловна ортиқ мени дастурхонга таклиф қилмай қўйди. Ниҳоят, эркин нафас ола бошладим.

Бир куни пастки қаватдаги ечиниш хонасида бир киши менга нимадир қолдириб кетганини айтишди. Албатта, колхозимиз ҳайдовчиси Ваня амаки-да, бошқа ким ҳам бўларди! Уйда ҳеч ким йўқ, эшиклар қулф, менинг мактабдан қайтишимни кутишга вақти бўлмагани учун хойнахой шу ерга ташлаб кетгандир. Дарс тугагунча зўрға чидаб ўтирдим-у, кейин пастга қараб чопдим. Мактаб фарроши Вера хола бурчакда турган, одатда, почта орқали жўнатиладиган салмоқлигина оқ фанер қутига ишора қилди. Ҳайрон бўлдим: нега қутига солинган, онам егуликни оддий халтачада юборар эди-ку? Балки бу менга эмасдир? Аммо қутининг устига менинг исми шарифим ва ўқийдиган синфим ёзилган экан. Чамаси, бировга адашиб кетмасин, дея буни Ваня амаки шу ерда ўтириб ёзган. Нега энди онам қўққисдан озиқ-овқатни бунақа қутида юборадиган бўлиб қолди экан? Қаранг-а, маданиятли бўлиб кетибмиз-да!

Ичида нимаси борлигини билмай туриб, уни уйга олиб кетишга сабрим етармиди! Картошка эмаслигини аниқ сезиб турибман. Нонми десам – қути кичкиналик қилади, бунинг устига нонни қутига солишга бало борми? Қолаверса, онам яқиндагина юборган эди, хали еб тугатганимча йўқ. У ҳолда бу нима экан? Шу ернинг ўзида, мактабдаёқ зина остига тушиб – у ерда болта борлигини олдиндан билардим – қутини очдим. Бу

ер қоронғи эди, чиқиб атрофга ўғринча алангладиму қўлимдаги қутини яқинроқ тоқчага олиб бордим.

Очдимү анграйиб қолдим – оқ қоғозга ўралган макарон. Қойил-э! Бир текис терилган сариқ макарон ёруғда кўзимга ярқ этиб ташланди, ҳозир бундан ортиқ бойлик йўқ эди менга. Ҳа, энди тушундим нима учун онам буни қутида юборганини: майдаланиб, синиб кетмасин, бешикаст этиб борсин деган-да. Секингина бир донасини суғуриб олдим, ичига пуфлаб кўрдим ва оғзимдан сўлагим келиб шартта қисирлатиб чайнай бошладим. Кейин иккинчи, учинчисини чайнар эканман, қутини қаерга яширишни ўйлардим. Ахир, макаронни бекамнинг ташландиқ омборидаги очофат каламушларга ем қилиб қўёлмайман-да. Нима, онам охири пулини сарфлаб, улар учун сотиб олибдими буни? Йўқ, макаронни ҳар жойга ташлаб қўйиб бўлмайди. Бу қандайдир ҳемири картошка эмас, ахир!

Бирданига томоғимга нимадир тикилиб қолди. Макарон... Ростдан ҳам онам қаердан олди экан буни? Қишлоғимизда макарон дегани умуман бўлмаган, бўлганида ҳам бунақа нарсани у ерда сотиб олиб бўлмасиз! У ҳолда буни қандай тушуниш керак? Шошапиша, қизиқиш билан ва шунинг баробарида нимагадир умид ҳам қилиб макарон ўралган қоғозни кўтариб қарадим, тагидан бир неча чақмоқ йирик-йирик оққанд ва икки бўлак гематоген чиқса денг! Бундан маълум бўладики, қутини онам юбормаган. Унда ким экан-а? Қопқокни қайта кўздан кечирдим: ўзимнинг исми шарифим, синфим ёзилган, демак, менга аталган. Аммо ғалати-да, жуда ҳам ғалати.

Мен қутини қайта михлаб, дераза тоқчасида қолдирдим-да, ўзим иккинчи қаватга чиқдим. Ўқитувчилар хонасини қарасам, Лидия Михайловна кетиб қолган экан. Ҳечқиси йўқ, топамиз, қаерда яшашини биламиз-ку, борганмиз уйига. Ҳа, ҳали шунақами: дастурхонга ўтиришга унамадингми – уйингда бемалол ейсан дебсиз-да! Лекин бунақаси кетмайди. Бошқа ҳеч кимдан гумоним ҳам йўқ-да. Онам эмаслиги қундай

равшан: чунки у бу тансиқ нарсалар қаердан, қандай келганини албатта ёзиб, қути ичига солиб юборган бўларди.

Мен кўлимда қути билан ёнлаб эшикдан кириб борганимда, Лидия Михайловна ўзини ҳеч гапдан хабари йўқдек тутди. Рўпарасида полда турган қутига қараб, ҳайрон бўлган каби:

– Бу нима? Нимани кўтариб юрибсан? Нега бу ерга олиб келдинг? – деб сўради.

– Бу сизнинг ишингиз, – дедим овозим титраб, бўғилиб.

– Нима қипман мен? Нима деяпсан ўзи?

– Мактабга буни сиз юборгансиз. Биламан, сиз қилгансиз бу ишни.

Лидия Михайловнанинг кизариб кетганини, хижолат тортаётганини сездим. Ўшанда бир мартагина қўрқмай унинг кўзига тик қараган бўлсам керак. У ўқитувчимми ёки холаваччамми, шу тобда бунинг сариқ чақалик аҳамияти йўқ эди менга. Ҳозир у эмас, мен савол берардим, яна денг француз тилида эмас, ҳеч қандай артикль-партикльсиз рус тилида. Қани, бир жавоб берсин-чи.

– Нега мендан кўряпсан буни?

– Негаки, бизнинг қишлоқда макарон-пакарон йўқ. Гематогенни-ку гапирмаса ҳам бўлади.

– Ростданми? Ҳечам бўлмайдимми?! – У шунчалик тонг қолдики, беихтиёр ўзини фош этиб қўйди.

– Ҳечам бўлмайди. Билиб қилиш керак эди бу ишни.

Лидия Михайловна бирдан кулиб юборди. Мени кучмоқчи бўлган эди, ўзимни четга тортдим.

– Ҳа, тўғри айтасан, билиш керак экан. Шунисини ўйламабман-а, қара... – У хаёл суриб қолди. – Аммо буни мен қайдан билай, шаҳарлик бўлсам, ахир! Бизда бунақа нарсалар йўқ, дейсанми? Хўш, айт-чи, сизларда нималар бўлади ўзи?

– Нўхат бўлади. Шолғом.

– Нўхат... шолғом... Бизда, Кубанда эса, асосан, олма. Эҳ-хэ, ҳозир айти фарқ пишган пайти! Мен ўзи Кубанга кетмоқчи эдим, нима бўлиб бу ёқларга келиб қолганман-да. – Лидия Михайловна ух тортиб қўйди. – Кўп жаҳлинг чиқавермасин энди. Билсанг, сени ранжитиш ниятим йўқ эди, сираям. Шу савил макаронни деб чув тушишим тушимга кирибдими? Майли, энди ўйлаб иш қиламан. Буни эса олақолгин...

– Олмайман, – дедим қўрслик билан.

– Нега бундай ўжарсан-а? Очин-тўкин юрганингни биламан-ку. Мен ёлғизман, пулим бор, етарли. Хоҳлаган нарсамни сотиб олавераман, кейин – ёлғиз ўзимга ахир... Яна билсанг, камхўрроқман, семириб кетишдан қўрқаман-да.

– Мен ҳечам оч юрганам йўқ.

– Кел, мен билан тортишма, ҳаммасини биламан. Беканг билан гаплашган эдим. Макаронни элтиб қайнатсанг, тотлигина бир нима пишириб есанг, бунинг нимаси ёмон, хўш? Умримда бир мартагина сенга ғамхўрлик қилсам қилибман-да. Сўз бераман, қайтиб сенга ҳеч нарсга юбормайман. Буни эса ол, илтимос. Яхши ўқиш учун тўйиб овқатланишинг керак. Мактабда балогаям ақли етмайдиган ва аҳтимол, шундайлигича ўтиб кетадиган такасалтанглар қанча, ахир! Сен эса иқтидорли боласан, ўқишни ташламаслигинг керак.

Унинг овозидан бутун вужудим бўшашиб кетаётганини сездим – у мени бу нарсаларни олишга кўндиришидан қўрқардим. Лидия Михайловна ҳақ гапни айтаётганини англаб турсам-да, уни барибир ҳазм қилгим келмаётгани учун ҳам фигоним ошарди. Бош чайқай-чайқай бир балоларни ғўлдираганча, югуриб хонадан чиқиб кетдим.

* * *

Шу гаплардан кейин ҳам биз машғулотларимизни тўхтатмадик, мен ҳамон Лидия Михайловнаникига қатнардим. Афтидан, менга тил ўргатишга у энди

астойдил киришган эди. Француз тили бўлса – француз тили-да, деди шекилли. Натижаси ҳам тезда кўриниб қолди: бора-бора французча сўзларни хийла дуруст талаффуз қила бошладим, энди улар оғир тошдек оёғимдан пахта тортмас, аксинча, жаранглаб қаерларгадир қанот қоқиб учарди гўё.

– Яхши, – дея мени рухлантириб қўярди Лидия Михайловна. – Бу чорак бешга тортмайди-ю, аммо кейингисид алатта беш бўлади.

Анави қути ҳақида қайтиб гап бўлмади. Бироқ мен ҳар эҳтимолга қарши сергак эдим: Лидия Михайловна яна бир нималарни ўйлаб топмайди деб бўлармиди? Ўзимдан мисол: агар бирор ишнинг ҳеч уддасидан чиқавермасам, бор эътиборимни ўшанга қаратаман, шунчаки бефарқ ташлаб қўёлмайман. Лидия Михайловна мени мудом аллақандай умидворлик билан қузатиб тургандек туюлар, айни чоғда, одамовилигимдан қулаётганга ҳам ўхшар эди – бундан баттар жаҳлим чиқарди. Аммо, таажжубки, бу хол ўзимни дадилроқ тутишимга ёрдам берарди. Мен энди бу ерда қадам бошишга ҳам ийманиб турадиган аввалги ювош, нотавон бола эмас эдим. Аста-секин Лидия Михайловнага, унинг уйига ҳам қўника бошладим. Албатта, ҳануз сал-пал тортинар, бурчакка биқиниб ўтирар, чоригимни стул тагига беркитишга уринар эдим. Лекин энди ўзимни хийла эркинроқ тутар, рухий тушкунлигим ҳам босилган, ҳатто Лидия Михайловнага саволлар берар ва у билан бахслашар ҳам эдим.

У мени дастурхонга ўтқозишга яна бир бор уриниб қўрди – фойдаси бўлмади. Мен ҳеч бўйин бермас, ўжарликда ўнтасидан ўтар эдим.

Биз энди уйдаги машғулотларни тўхтатсак ҳам бўларди. Асосийси, мен французчани ўзлаштирдим, тилим ҳам анча-мунча келишиб қолди. Мактабдаги машғулотлар орқали билимимни мукамаллаштириб бораверишим мумкин, олдинда ҳали неча йил бор! Ҳаммасини бирданига бошдан-охир ўрганиб олсам, кейин нима иш қиламан? Аммо буни Лидия Михайловнага

айтишга журъатим етмасди. У биз ҳали шуғулланишимиз керак деб ҳисоблар, шунга кўра француз тилини ўрганишдек машаққатли юмушни яна давом эттиришга мажбур эдим. Дарвоқе, шуям машаққат эканми? Менда ўзим ҳам сезмаган, кутмаган ҳолда тилга нисбатан ҳавас уйғонган эди. Бўш қолдим дегунча, ҳеч кимнинг қистовисиз ҳам луғат титкилар, дарсликдаги ҳали ўтилмаган матнларга кўз югуртириб ўтирар эдим. Жазо мен учун энди хузур-ҳаловатга айланди, десам ҳам бўларди. Аммо ўр-ўжарлигим ҳалиям қолмаган эди: эришолмаган бўлсам – албатта эришаман, аминманки, шу тилни мукамал эгаллайман. Нима, менинг зувалам бошқа лойдан қорилган эканми? Лидия Михайловнаникига боришга тўғри келмаганда-ку... Ўзим, ҳа, ўзим ҳам...

Бир куни – макарон воқеасидан икки ҳафталар ўтиб Лидия Михайловна мандан:

– Ҳўш, энди пулга ўйнамаяпсанми? Ёки ҳалиям бирор хилватда йиғилиб олиб ўйнаб турасизларми? – дея сўраб қолди қулиб.

– Ҳозир ўйнаб бўларканми?! – дедим таажжуб аралаш дераза тарафга – оппоқ қорга ишора қилиб.

– Ўзи қанақа ўйин эди шу? Қанақа ўйналади, а?

– Нима қиласиз? – дедим ҳушёр тортиб.

– Қизик-да. Бир вақтлар болалигимизда биз ҳам шунга ўхшаш бир ўйин ўйнар эдик. Ўша эмасмикан, шунга билмоқчиман. Айт, айтиб берақол.

Гапириб бердим, аммо Вадик, Птаха ҳақида, кейин ўзимнинг ўйинда ишлатадиган майда ҳийлаларим тўғрисида оғиз очмадим, албатта.

– Йўк, биз «пристенек» ўйнардик, – деди Лидия Михайловна бош чайқаб. – Шундай ўйинни биласанми?

– Билмайман.

– Мана, қара. – У енгилгина ўрнидан турди-да, сумкасидан бир нечта танга олди. Кейин девор тагидаги стулни нари сурди. – Яқинроқ кел, қара, мен тангани деворга отаман, – дея қўлидагини секин ирғитди,

танга жаранглаб айланиб полга тушди. – Энди эса сен урасан, – деди Лидия Михайловна иккинчи тангани қўлимга тутказиб. – Аммо шунисига эътибор қилгинки, танганг иложи борича меникига яқин жойга тушсин. Орасини бир қўллаб ўлчаш ҳам, уларни олиш ҳам мумкин бўлсин. Ўйиннинг яна бир номи: ўлчов-ўлчов. Етказа олсанг – ютганинг. Қани, от-чи энди.

Отдим, танга кирраси билан полга тушиб, бурчакка юмалаб кетди.

– Ўхў-ў! – деди Лидия Михайловна қўл силтаб. – Узоққа тушди. Қани, сен бошла-чи. Ёдингда бўлсин, менинг тангам сеникига тегса, ҳатто кирраси тегиб кетса ҳам – мен икки карра ютган бўламан. Тушун-япсанми?

– Нимасини тушунмай?

– Ўйнаймизми?

Мен қулоқларимга ишнолмасдим:

– Нима, сиз билан ўйнайманми?

– Нима қипти?

– Сиз – ўқитувчисиз-ку!

– Ия, нима бўпти? Нима, ўқитувчи бошқача одамми? Билсанг, ўқитувчи бўлиш, ўқитиш, фақат ўқитавериш баъзан жонга ҳам тегиб кетади. Бундай қилиш мумкин, ундай қилиш мумкин эмас, деб ҳаммавақт ўзингни тийиб туришинг керак... – Лидия Михайловна кўзларини ғалати қисиб, ўйчанлик билан деразага тикилди. – Гоҳида ўқитувчи эканингни бирпасгина унутиш ҳам фойдали. Акс ҳолда, одам иси ёқмай қолади, бошқалар ҳам сен билан ўтирганда зерикади. Эҳтимол, ўқитувчи учун энг муҳими ўзини доим жиддий тутиш эмас, кимгадир ниманидир ўргата олишини англашдир. – У бир қўзғалиб олгач, бирдан хушнуд бўлиб кетди. – Болалигимда ўт-олов киз эдим, ота-онам менинг дастимдан кўп азоб тортган. Ҳозир ҳам гоҳ-гоҳида сакраб-ирғишлагим, аллақаяёқларга югургим, ҳар қандай қолипу тартиб-қоидаларни итқитиб ташлаб, хоҳлаган ишимни қилиб юргим келади. Мана шу ерда сакраган, ҳақкалаган вақтларим ҳам кўп бўлган. Агар

билсанг, одам узоқ яшаб эмас, болалиги билан хайр-лашган кундан қарий бошларкан. Мен жон-жон деб хар куни сакраган бўлардим, аммо деворнинг у ёғида Василий Андреевич яшайди-да. У жуда жиддий одам. Бизнинг бу ерда ўйин ўйнаётганимизни у билмаслиги керак, тушундинг?

– Биз ўйнаётганимиз йўқ-ку. Сиз фақат ўйин қоидасини кўрсатиб бердингиз, холос.

– Биз шунчаки, ёлғондакамига ўйнаймиз. Лекин барибир буни Василий Андреевичга сотиб қўймайсан, хўпми?

Ё тавба, дунёнинг ишларини қаранг! Кечагина пул тикиб ўйнаганим учун Лидия Михайловна мени директорнинг олдига олиб киради деб юрагим ёрилгудек бўлмаганмиди? Энди эса у мендан сотиб қўйма, деб илтимос қилиб ўтирибди. Бу ёғи қандоқ бўлди? Билмайман, нимадан экан, атрофга аланг-жалаң қараб, кўзларим пирпираганча довдираб турардим.

– Хўш, ўйнаб кўрамизми? Ёқмаса – ўйнамаймиз.

– Майли, – дея иккиланиброқ рози бўлдим мен.

– Сен бошла.

Тангаларни қўлга олдик. Лидия Михайловна бир вақтлар ростдан ҳам бу ўйинни ўйнаган экан – кўриниб турарди. Мен эса тангани деворга қай йўсинда – кирраси биланми ёки юзалабми, қандай баландликда, қаттиқроқми ва қачон отганим маъкул, дея энди-энди чамалаб кўраётган эдим. Отган тангаларим ўз-ўзидан четга учиб кетарди. Агар ҳисоблаб кўрилса, мен дастлабки дақиқалардаёқ анча-мунча пул ютқаздим ҳисоб – бу ўйинда ҳеч қанақа хийла-найранг ишлатиб бўлмасди-да. Ҳаммасидан бурун мен Лидия Михайловна билан ўйнаётганимдан қаттиқ хижолат чекар, қийналар ва шу сабабдан ўйинга ҳам тузук киришиб кетолмас эдим. Бунақаси ахир етти ухлаб тушимга кирмаган, хаёлимнинг кўчасидан ҳам ўтмаган эди-да. Мен ҳадеганда фикримни бир ерга жамлаёлмадим – осонми?! Аммо ўзимга келиб ўйинга жиддий киришганимда Лидия Михайловна шартта тўхтатиб:

– Э, бундай ўйнагандан маъни йўқ, – деб қолди қаддини ростлаб ва кўзини тўсиб тушган сочини силкиб орқага ташлар экан. – Ўйнагандан кейин росткамига ўйнаш керак. Бизники нима – худди уч яшар боланинг эрмагига ўхшайди.

– У холда пул тикиш керак бўлади, – дедим мен ботиниб-ботинмай.

– Бўлмасам-чи! Қўлимиздаги пул бўлмай нима? Пул тикиладиган ўйинни ўртага бошқа нарса қўйиб ўйнаб бўлмаса! Шуниси бир вақтнинг ўзида ҳам чатоқ, ҳам яхши. Биз энг кам пулга келишиб ўйнасак ҳам бўлаверади, қизиқиш уйғонади-да ҳар холда.

Мен чурқ этмадим, нима қилиш, нима дейишга лол эдим.

– Наҳотки қўрқаётган бўлсанг? – деди Лидия Михайловна мени гижгизлагандек.

– Ҳечам-да! Ҳеч нарсадан қўрқмайман мен.

Чўнтагимда чақаларим бор эди. Қўлимдагини Лидия Михайловнага қайтариб бериб, ўзимникини олдим. Нима ҳам дердик, майли, Лидия Михайловна, сиз хоҳлагандек росткамига бўлақолсин. Менга нима, мен бошламадим-ку, ахир. Аввалига Вадик ҳам мени назарга илмаган эди, кейин ўзига келиб, мушт кўтариб қолди-ку. Ўша ўйинни ўрганиб олган эдимми, демак, бунисини ҳам эпларман. Бу француз тили эмас, тезгина ўзлаштириб олсам керак.

Фақат бир шартни қабул қилишимга тўғри келди – Лидия Михайловнанинг панжаси узун, шунинг учун ҳам тангалар орасидаги масофани у бош ва ўрта бармоғида, мен эса одатдагидек бош бармоғим ва жимжилоғим билан ўлчайдиган бўлдик. Бу адолатли қарор эди ва мен дарров рози бўлдим.

Ўйинни қайтадан бошладик. Хонадан даҳлизга чиқиб олдик – у ер кенг-мўлгина, ёғоч девори бир текис, танга отгани ўнғай. Биз тангани отгач тиззалаб олар, полда эмаклаб юрар, бир-биримизга туртинар, бармоқлаб масофани ўлчагандан кейин яна қаддимизни

ростлар эдик. Охирида Лидия Михайловна ҳисобни айтарди. Ўйин чоғи у роса шовқин солар, чапак чалар, хуллас, ўзини ўқитувчи эмас, оддий қизалоқдек тутар эдики, бир-икки марта менинг ҳам завқим кўзиб бақирворгим келди. Асосан Лидия Михайловна ютарди, мен эса кўпроқ ютқазардим. Ана-мана дегунча саксон тийин бой бериб қўйибман. Бир амаллаб бу қарзни ўттизга туширган эдим, Лидия Михайловна тангасини узоқдан мўлжаллаб туриб отдию ҳисоб яна элликка чиқди. Мен хавотирга тушиб қолдим. Ҳисобкитобни ўйин тугагач қиламиз, деб бошдан келишиб олган эдик. Агар аҳвол шу тарзда давом этадиган бўлса, чўнтагимда бори ҳам етмаслиги аниқ. Бир сўмдан салгина кўпроқ пулим бор ўзи. Демак, шундан оширмаслик керак, акс холда, шарманда бўламан! Бир вақт қарасам, Лидия Михайловна ютишга унча ҳаракат ҳам қилмаяпти. Тангалар орасидаги масофани у панжаларини охиригача ёзмай, бармоғини букиброк ўлчарди. Гўёки унинг бармоғи етолмаган тангага меники ҳеч чиранишсиз бемалол етса денг. Жаҳлим чиқиб кетди, сапчиб ўрнимдан турдим-да:

– Йўқ, бунақа бўлса ўйнамайман, – дедим. – Нега менга ютқазиб беряпсиз? Ҳақиқий ўйин эмас бу, фирромлик!

– Ростдан ҳам, унга қўлим етмади, – дея ўзини оқлай бошлади Лидия Михайловна. – Панжаларим қотиб қолганми-ей, ҳеч очилмайди.

– Очилади!

– Хўп, майли, ҳаракат қилиб кўраман.

Математикада қандайлигини билмайман-у, ҳаётда энг маъқули зид томонни ёқлаб туриб исбот қилиш экан. Эртаси куни Лидия Михайловна бармоғи тангага етиши учун билдирмайгина уни берироқ суриб қўяётганини кўриб, анграйиб қолдим. Менга бир қараб олиб, бу найрангини яққол кўриб турганимни гўё сезмаётгандек ва яна ҳеч нарса бўлмагандек тангани суриб қўйверди.

– Нима қияпсиз? – дедим аччиқланиб.

– Менми? Нима қипман?
– Нега тангани суриб қўйдингиз?
– Ҳечам-да, ўзи шу ерда ётган эди, – дея қандайдир беписандлик билан, анави Вадику Птахадан асло қолишмайдиган безбетона бир тарзда инкор қилди Лидия Михайловна.

Оббо! Ўқитувчи эмиш-а! Тангани суриб қўйганини ўз кўзим билан кўрдим-ку. Яна тегмадим, деб мени ишонтирмақчи бўлади-я. Тагин, устимдан кулганичи! Нима, кўзи кўр деб ўйлаяптими мени? Ёки ёш бола фаҳмлаяптими? Француз тилини ўргатармишлар бу кишим! Кечагина атайин ютқазишга уринганини унутиб, яна ҳийла ишлатмасмикан бу, деган хавотирда унинг хатти-ҳаракатларини сергаклик билан кузатмоққа тушдим. Буни қаранг, Лидия Михайловна одамни лақиллатиб ўтирса-я!

Ўша кун биз ўн-ўн беш дақиқагина дарс қилдик, холос. Кейинги кунлари машғулотларимиз бундан ҳам қискарди. Энди биз тамомила бошқа нарсага берилиб кетган эдик. Лидия Михайловна менга озроқ матн ўқитар, баъзи камчиликларимни айтиб, яна бир такрорлатиб қўрар эди-да, сўнг чўзиб ўтирмай, ўйинга ўтиб қўяқолардик. Икки марта оз-оздан ютқазганимдан кейин мен ҳам юта бошладим. Бу ўйинни ҳам жуда тез ўрганиб, миридан-сиригача – қаерга, қандай уришни, тангани ўлчовга солмаслик учун нима қилиш даркорлигини пухта билиб олган эдим.

Яна пулли бўлиб қолдим. Яна бозордан сут сотиб ола бошладим. Энди махсус идишчадаги яхлатилган судан олардим. Юзасидаги қаймоқни авайлабгина сидириб, эрий бошлаган бўлагини апил-тапил оғзимга солардим. Мазасидан бутун танам яйраб кетарди, кўзларимни юмиб олардим. Кейин идишини тўнкариб, пичоқ билан ура-ура қолганини ҳам кўчирадим-да, эригунча кутиб, қора ноннинг устидан ичиб юборардим.

Ҳарқалай, бир амаллаб куним ўтиб турарди. Яқин келажакда, яъни уруш асоратлари битгач, бахтли ҳаётга эришувимиз ваъда қилинган эди.

Лидия Михайловнанинг қўлидан пул олаётиб жуда хижолат бўлардим. Лекин буни ҳалол ютиб олдим-ку, деган ўй ҳамиша менга таскин берарди. Келинг, ўйнайлик, деб мен таклиф қилмайман-ку, ташаббус доим Лидия Михайловнанинг ўзидан чиқади. Мен эса рад этишга журъат қилолмайман. Назаримда, ўйиндан у роса маза қиларди: мени тортқилар, қулар, хуллас, жуда яйрар эди.

Оқибати нима бўлишини билганимизда-ку...

... Рўпарамарўпара тиззалаб олганча ҳисоб устида талашаётган эдик. Сал олдин ҳам нимагадир тортишиб олган эдик ўзи.

– Тушунсанг-чи, ҳой хомкалла, – дея қўлларини пахса қилиб Лидия Михайловна менга гап уқтирмақчи бўларди. – Сени алдаб нима қиламан? Ҳисобни мен чиқараман ахир, сен эмас, ҳар ҳолда, сендан яхшироқ билсам керак буни. Мен кетма-кет уч марта ютқаздим, ундан олдин «чикка» бўлган эди.

– Унисини қўйиб туриг.

– Нега қўяр эканман?

Бир-биримизга гал бермай бақир-чақир қилиб ётганимизда хайратангиз, аммо қатъий, жарангдор овоз эшитилди:

– Лидия Михайловна!

Қотиб қолдик – эшик олдида Василий Андреевич турарди.

– Лидия Михайловна, нима гап? Бу ерда нима бўляпти ўзи?

Лидия Михайловна секингина ўрнидан турди. Юзлари бўғриқиб, тўзғиб кетган сочини текислаган бўлди:

– Василий Андреевич, киришдан олдин эшикни тақиллатсангиз бўларди...

– Тақиллатдим. Ҳеч ким жавоб бермади-да. Хўш, айтинг-чи, нима бўляпти бу ерда? Директор сифатида билишга ҳаққим бордир.

– Ўйин ўйнаётган эдик, – деди Лидия Михайловна хотиржамгина.

– Пулга ўйнаясизми? Шу билан-а?! – деди менга ишора қилиб Василий Андреевич. Қўрққанымдан бирон ерга беркиниб оларман дея эмаклаганча тўсиқ орқасига ўтиб кетдим. – Ўқувчингиз билан ўйнаясизми? Шунақа шекилли?

– Ҳа, шунақа.

– Биласизми... – Худди ҳаво етишмаётгандек директор бўғилиб қолди. – Тўғриси, ҳозир сизга нима дейишга ҳам ҳайронман. Бу – жинойт! Йўлдан озиш. Ёш болани ахлоқсизликка бошлаш дейдилар буни. Яна, яна... Йигирма йилдан бери мактабда ишлаб, ҳали бунақасига дуч келмаган эдим... – У таажжубдан қўлларини боши узра қўтарди.

* * *

Уч кундан сўнг Лидия Михайловна жўнаб кетди. Кетишидан бир кун олдин, мактабдан қайтишимни кутиб турган экан, мени уйгача кузатиб келди.

– Юртимга – Кубанга бораман, – деди у хайрлашаётиб. – Тинч-хотиржам ўқийвергин, анави бемаъни воқеа учун ҳеч ким сенга фикр этолмайди. Ҳаммасига мен сабабчи. Сен фақат ўқишни ўйла. – У сочимни бир тўзғитиб қўйди-да, кетди.

Шу-шу, қайтиб уни кўрмадим.

Қиш кунлари эди, таътилдан сўнг мактабга менинг номимга почтадан бир қути келди. Мен яна зина остидан болтани олиб, уни очдим у бир текисда зич қилиб терилган макаронни кўрдим. Тагидан эса пахтага ўроғлиқ уч дона қизил олма чиқди.

Мен олмани расмдагина кўрган эдим, лекин ҳозир қўлимда ушлаб турган нарса олма эканини дарров билдим.

МУНДАРИЖА

Хар бири – дурдона.....	3
Оноре де БАЛЬЗАК. Гойиб бўлган дурдона.	
Наим Каримов таржимаси.....	5
Николай ГОГОЛЬ. Бурун	
Фарход Файзий таржимаси.....	38
Стефан ЦВЕЙГ. Бир умрнинг заволи	
Низом Комил таржимаси.....	70
Ясунари КАВАБАТА. Ойнадаги ой	
Фахриёр таржимаси.....	93
Жан-Поль САРТР. Девор	
Иброҳим Фафуров таржимаси.....	105
Дино БУЦЦАТИ. Такиқ	
Мургазо Қаршибой таржимаси.....	132
Макс ФРИШ. Бир ҳалокат ҳисоботи	
Шоҳсанам таржимаси.....	141
Нодар ДУМБАДЗЕ. Hellados	
Низом Комил таржимаси.....	161
Габриэль Гарсиа МАРКЕС. Атиргулнинг тикони	
Низом Комил таржимаси.....	182
Фозил ИСКАНДАР. Қўшюрак	
Низом Комил таржимаси.....	199
Валентин РАСПУТИН. Француз тили сабоқлари.	
Шоҳсанам таржимаси.....	231

Адабий-бадиий нашр

АТИРГУЛНИНГ ТИКНИ

Ҳикоялар

Муҳаррир *Л. Игамова*

Рассом-дизайнер *Р. Маликов*

Техник муҳаррир *Л. Хиждова, Т.Харитоновна*

Кичик муҳаррирлар: *Д. Холматова, Г. Ералиева*

Мусаххих *Д. Маҳмудова*

Компьютерда тайёрловчи *Н. Аҳмедова*

Нашриёт лицензияси АИ № 158. 14.08.2009
Босишга 2016 йил 9 сентябрда рухсат этилди. Бичими 84x108^{1/32}.
Офсет қоғози. «Таймс» гарнитурасида офсет усулида босилди.
Шартли босма табағи 14,28. Нашр табағи 13,36.
Адади 3000 нусха. Буюртма № 16-561.

Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигининг «O‘zbekiston» нашриёт-
матбаа ижодий уйи. 100011, Тошкент, Навоий кўчаси, 30.

Телефон: (371) 244-87-55, 244-87-20

Факс: (371) 244-37-81, 244-38-10.

e-mail: uzbekistan@iptd-uzbekistan.uz

www.iptd-uzbekistan.uz

А 87 **Атиргулниг тикони** (Матн) / тўпловчи
С.Ёқубов. – Тошкент: «O‘zbekiston» НМИУ,
2016. – 272 б.

ISBN 978-9943-28-690-0

УЎК: 821-822(100)
КБК 84(0)